

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 77 | 2023 | št. 3-4 (168) | str. 239–491

Vid Žepič, *Ius publicum in iure privato. Javnopravne prvine v rimskem zasebnem pravu* • Dušan Mlacović, *Kartuzija Bistra in Koper v 14. stoletju* • Ādám Novák, *Seals of John and Ladislaus Hunyadi as the Counts of Bistrița (Beszterce) from the Archives of the Republic of Slovenia* • Anja Dular, *Frankfurtski knjižni sejmi in naši kraji* • Robert Devetak, *Razvoj slovenske prisotnosti v goriškem javnem prostoru pred prvo svetovno vojno* • Nade Proeva, *On rulers' titles and the names of Balkan peoples from the Middle Ages to modern times – Bulgari (Bulgarians), Bulgarini/Bulgareis (Bulgarinians/Bulgareians)* • Biljana Vankovska, *Historical Science in Chains: The Impact of the Bilateral Agreement Between Skopje and Sofia on Freedom of Academic Work*

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 77 | 2023 | št. 3-4 (168) | str. 239–491

Izdaja
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
Ljubljana

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Mednarodni uredniški odbor: dr. Kornelija Ajlec (SI), dr. Tina Bahovec (SI),
dr. Bojan Balkovec (SI) (tehnični urednik), dr. Rajko Bratož (SI),
dr. Ernst Bruckmüller (AT), dr. Liliana Ferrari (IT), dr. Ivo Goldstein (HR),
dr. Žarko Lazarevič (SI), dr. Dušan Mlacović (SI) (namestnik odgovornega
urednika), dr. Božo Repe (SI), dr. Franc Rozman (SI), Janez Stergar (SI),
dr. Imre Szilágyi (H), dr. Peter Štih (SI) (odgovorni urednik), dr. Marta
Verginella (SI), dr. Peter Vodopivec (SI), dr. Marija Wakounig (AT)

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji, prav tako morajo poskrbeti za avtorske pravice za objavljeno slikovno in drugo gradivo, v kolikor je to potrebno. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 10. oktober 2023.

Oblikovanje in oprema: Vesna Vidmar

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani,
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, tel.: (01) 241-1200,
e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Letna naročnina: za leto/letnik 2023: za nečlane in zavode 32 €, za društvene člane 24 €,
za društvene člane – upokoјence 18 €, za društvene člane – študente 12 €.
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 16 € (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 €
in za študente 25 €.

Plačuje se na transakcijski račun: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Slovenija
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2, 1520 Ljubljana LJBAS12X

Sofinancirajo: Publikacija izhaja s finančno pomočjo Javne agencije za raziskovalno
dejavnost RS

Prelom: ABO grafika d.o.o. – zanjo Igor Kogelnik

Tisk: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, december 2023

Naklada: 500 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih
bazah: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH),
Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences,
ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art,
Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

BULLETIN OF THE HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA (HAS)

International Editorial Board: Kornelija Ajlec, PhD, (SI), Tina Bahovec, PhD, (SI), Bojan Balkovec, PhD, (SI) (Technical Editor), Rajko Bratož, PhD, (SI), Ernst Bruckmüller, PhD, (AT), Liliana Ferrari, PhD, (IT), Ivo Goldstein, PhD, (HR), Žarko Lazarević, PhD, (SI), Dušan Mlacović, PhD, (SI) (Deputy Editor-in-Charge), Božo Repe, PhD, (SI), Franc Rozman, PhD, (SI), Janez Stergar (SI), Imre Szilágyi, PhD, (H), Peter Štih, PhD, (SI) (Editor-in-Chief), Marta Verginella, PhD, (SI), Peter Vodopivec, PhD, (SI), Marija Wakounig, PhD, (AT)

The authors are responsible for the contents of their articles, they must also secure copyrights for the published photographs and figures when necessary. Reprints of articles, photographs, and graphic material are only allowed with explicit permission of the editorial office and must be cited as sources.

The editing of this issue was completed on October 10, 2023.

Design: Vesna Vidmar

Headquarters and Mailing Address: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia, phone: +386 1 241-1200, e-mail: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Annual Subscription Fee (for 2023): non-members and institutions 32 €, HAS members 24 €, retired HAS members 18 €, student HAS members 12 €.

Price: 16 € (VAT included).

Subscription Fee: foreign institutions 45 €, individual subscription 35 €, student subscription 25 €
Transaction Account Number: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2,
1520 Ljubljana LJBASI2X

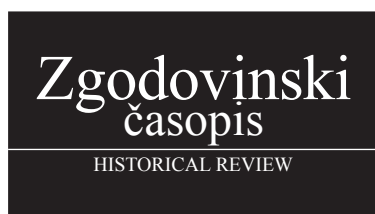
Co-Financed by: Slovenian Research Agency

Printed by: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, December 2023

Print Run: 500 copies

Historical Review is included in the following international databases: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

KAZALO – CONTENTS

Razprave – Studies

- Vid **Žepič**, *Ius publicum in iure privato*.
Javnopravne prvine v rimskem zasebnem pravu246–296
Ius publicum in iure privato. Public Elements in Roman Private Law
- Dušan **Mlacović**, Kartuzija Bistra in Koper v 14. stoletju298–346
The Bistra Carthusian Monastery and Koper in the 14th Century
- Ádám **Novák**, Seals of John and Ladislaus Hunyadi
as the Counts of Bistrița (Beszterce) from the Archives
of the Republic of Slovenia.....348–358
Pečata Ivana in Ladislava Hunyadija, grofov Bistriških
(romun. Bistrița) v Arhivu Republike Slovenije
- Anja **Dular**, Frankfurtski knjižni sejmi in naši kraji360–378
Frankfurt Book Fair and Slovene Territory
- Robert **Devetak**, Razvoj slovenske prisotnosti v goriškem
javnem prostoru pred prvo svetovno vojno.....380–404
The Development of the Slovenian Presence in Gorizia's
Public Space before the First World War
- Nade **Proeva**, On rulers' titles and the names of Balkan peoples
from the Middle Ages to modern times – *Bulgari* (Bulgarians),
Bulgarini/Bulgareis (Bulgarinians/Bulgareians)406–433
O vladarskih nazivih in imenih balkanskih ljudstev
od srednjega veka do današnjega časa
- Biljana **Vankovska**, Historical Science in Chains: The Impact
of the Bilateral Agreement Between Skopje and Sofia
on Freedom of Academic Work434–456
Zgodovinska znanost v verigah: Vpliv dvostranskega sporazuma
med Skopjem in Sofijo na svobodo akademskega dela

V spomin – In memoriam

- Janez Marolt (Milan Lovenjak)458–459

Kongresi in simpoziji – Congresses, Symposia

40. zborovanje Zveze zgodovinskih društev Slovenije
(Aljaž Sekne, Barbara Šatej, Oskar Opassi)462–467

Ocene in poročila – Reviews and Reports

- Klaas Van Gelder (ur.), *More than Mere Spectacle: Coronations and Inaugurations in the Habsburg Monarchy during the Eighteenth and Nineteenth Centuries* (Filip Draženović)470–472
- Mateja Čoh Kladnik, *Koširjevi in Matjaževa vojska v Sevnici*
(Petra Gabrovec)473–475
- Aleksander Lorenčič: *Od sanj o ‘drugi Švici’ v kapitalizem brez človeškega obraza. Pot gospodarske osamosvojitve in tranzicija slovenskega gospodarstva* (Žiga Smolič).....476–479
- Dejan Pacek (ur.), *Ljubljanski nadškof in metropolit dr. Jožef Pogačnik*
(Aleš Gabrič).....480–483

* * *

- Navodila avtorjem prispevkov za *Zgodovinski časopis*484–487
Instructions for Authors
- Letno kazalo *Zgodovinskega časopisa 77, 2023*488–491
Annual Content of *Zgodovinski časopis – Historical Review 77, 2023*

Razprave

Vid Žepič
Ius publicum in iure privato.
Javnopravne prvine v
rimskem zasebnem pravu

ŽEPIČ, Vid, mag., asistent, Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Poljanski nasip 2, vid.zepic@pf.uni-lj.si.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7526-1545>

***Ius publicum in iure privato*. Javnopravne prvine v rimskem zasebnem pravu**

Zgodovinski časopis, Ljubljana 77/2023 (168),

št. 3–4, str. 246–296, cit. 267

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Razprava obravnava javnopravne prvine rimskega zasebnega prava, pri čemer predstavlja vključenost pravne osebe javnega prava v razmerja s subjekti zasebnega prava kriterij za izbor analiziranih institutov. Pravne osebe javnega prava so v izhodiščno zasebnopravnih razmerjih nastopale v oblastni vlogi, v vlogi nadzornika in pravnoposlovnega partnerja. Cilj razprave je ugotoviti, ali in na kakšen način je rimsko pravo zaradi udeležbe pravne osebe javnega prava odstopilo od svojih temeljnih postulatov in po tej poti izoblikovalo posebna »mešana« javno-zasebna pravna razmerja.

Ključne besede: rimsko javno pravo, pravne osebe javnega prava, zgodovina upravnega prava, birokratizacija, delitev prava.

ŽEPIČ, Vid, Master of Law, Teaching and Research Assistant, University of Ljubljana, Faculty of Law, SI-1000 Ljubljana, Poljanski nasip 2, vid.zepic@pf.uni-lj.si .

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7526-1545>

***Ius publicum in iure privato*. Public Elements in Roman Private Law**

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 77/2023 (168), No. 3–4, pp. 246–296, 267 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

The aim of this article is to provide an analysis of the public law elements embedded within the fabric of Roman private law. The article focuses on legal relationships regulating private law subjects which were characterised by a particularly large degree of involvement by legal entities governed by public law. Public legal entities performed a threefold role in these seemingly private law relationships: they exercised authority, acted as supervisors, and served as business partners. By virtue of its attempts to accommodate the participation of legal entities subject to public law, Roman law created a distinct category of public-private legal relationships. The central goal of this article is to describe the form and extent to which these relationships deviated from the foundational tenets of the Roman private law.

Keywords: Roman public law, legal entities governed by public law, history of administrative law, bureaucratization, division of law.

1 *Ius publicum*: razpetost med pravom in politiko

1.1 *Summa divisio iuris*

Med idejnozgodovinsko najvplivnejšimi, a vse do danes tudi najspornejšimi delitvami prava, se že vsaj od časov, ko so ustvarjali rimski klasični juristi, pojavlja dvojica zasebnega prava (*ius privatum*) in javnega prava (*ius publicum*).¹ Kot izhodiščno dihotomijo pravnega študija (*studii duae positiones*) jo je prvi izpostavil jurist Ulpijan v zgodnjem 3. stol. po Kr., kasneje pa jo je na začetek Digest in Institucij² v 6. stoletju postavil tudi cesar Justinijan:

D. 1, 1, 1, 2 Ulp. libro 1 institutionum: *Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim. publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus consistit. privatum ius tripartitum est: collectum etenim est ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus.*

Ulp. D. 1, 1, 1, 2 (Ulpijan v 1. knjigi spisa *Institutiones*): »Študij [prava] obsega dve področji: javno in zasebno pravo. Javno pravo se nanaša na ureditev rimske države, zasebno pravo pa obravnava koristi posameznika: nekatere zadeve se namreč nanašajo na javne, nekatere pa na zasebne koristi. Javno pravo ureja sakralne stvari, svečeništva in magistrature. Zasebno pravo je trodelno: sestavljeno je iz načel naravnega prava (*ius naturale*), prava ljudstev (*ius gentium*) in prava državljanov (*ius civile*).«

Ulpijan za sestavne dele javnega prava izrecno šteje zgolj sakralno in pravo, ki ureja magistrature.³ Njegovo naštevaje, ki je bilo najverjetneje eksemplifika-

* Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa Vključevanje pravnega izrazja evropskega prava v slovenski pravni sistem (P5-0217), ki ga financirata Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije in Univerza v Ljubljani.

¹ Sistemski prikazi rimskega javnega prava so Lange, *Römische Altertümer* (1.–3. del) (1867); Serrigny, *Droit public et administratif romain* (1.–2. del) (1887); Mommsen, *Römisches Staatsrecht* (1.–3. del) (1887–1888); Mommsen, *Abriss des römischen Staatsrechts* (1893); Willems, *Le droit public romain* (1883); Costa, *Storia del diritto romano pubblico* (1920); Burdese, *Manuale di Diritto Pubblico Romano* (1987). Literatura 19. stoletja je javnopravne teme uvrščala med starinoslovje (*antiquitates iuris*, *Staatsaltertümer*), torej zgodovinsko gradivo, ki ločeno od sistema »sodobnega« rimskega prava ni bilo deležno recepcije in je bilo osrednjega pomena za zgodovinarje, manj pa za pravnike. O tem Wenger, *Von der Staatskunst der Römer*, str. 15 ss.

² Inst. 1, 1, 4.

³ Ehrlich (*Beiträge*, str. 159) govori o »Behördenrecht«, kar bi v sodobni delitvi pravnih panog pomenilo v prvi vrsti pravo javne uprave, širše pa bi lahko govorili tudi o upravnem (materialnem) pravu.

tivne narave, bi lahko razumeli širše. Pravila, ki so urejala magistrature, so bila ne nazadnje le eno od oglišč t. i. ustavnega trikotnika licinijsko-sekstijske ustave. Ulpianova opredelitev javnega prava bi potemtakem *tacite* uokvirjala tudi pravila, ki so urejala pristojnosti in poslovanje senata na eni ter komicijev in plebejskega zbora na drugi strani.

Ulpianova delitev pravnih področij ni povsem izvirna. Smiselno jo omenja že Livij, ko pravi, da je bil Zakonik XII. plošč vir vsega javnega in zasebnega prava.⁴ Še slabi dve stoletji starejša je omemba delitve v Terencijevi komediji *Phormio*.⁵ Zаметke zavesti o obstoju dveh oblik posameznikove vpetosti v družbeno življenje je nakazal že Demosten, ki je v 4. stol. pr. Kr. pojasnjeval razliko med državljan-skimi dolžnostmi do kolektivne politične skupnosti na eni in do posameznega sodržavljana na drugi strani:

Demostenes, *In Timocratem* 24, 192: ἔστιν, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, δὴ εἶδη περὶ ὧν εἰσιν οἱ νόμοι κατὰ πάσας τὰς πόλεις· ὧν τὸ μὲν ἔστιν, δι' ὧν χρῶμεθ' ἀλλήλοις καὶ συναλλάττομεν καὶ περὶ τῶν ἰδίων ἢ χρῆ ποιεῖν διορίσμεθα καὶ ζῶμεν ὅλως τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτούς, τὸ δέ, ὃν τρόπον δεῖ τῷ κοινῷ τῆς πόλεως ἔν' ἕκαστον ἡμῶν χρῆσθαι, ἂν πολιτεύεσθαι βούληται καὶ φῆ κήδεσθαι τῆς πόλεως.

Demosten, *Proti Timokratu* 24, 192: »Atenski možje, obstajata dve obliki zadev, ki jih urejajo običaji vseh polis (οἱ νόμοι κατὰ πάσας τὰς πόλεις). Prvič, kaj so tisti običaji, po katerih se družimo drug z drugim, sklepamo pogodbe o zasebnih zadevah (περὶ τῶν ἰδίων)? Drugič, kaj so tiste obveznosti, ki jih vsakdo od nas dolguje polis, če želi nekdo sodelovati v javnem življenju in izkazuje skrb za polis?«

Kljub sorazmerno izoliranemu, a še vedno izpričanemu, razlikovanju v grških govorniški tradiciji, bi lahko rekli, da so bili šele rimski juristi tisti, ki so dualizmu javnega in zasebnega prava nadeli specifično pravni pomen. Po prevladujočem stališču naj bi bila dihotomija zasebnega in javnega prava rimski dosežek, ki naj bi bil grški filozofski misli načeloma tuj. Gierke in Jellinek sta celo trdila, da Grki niso razlikovali med javnim in zasebnim pravom.⁶ V helenistično okolje naj bi se to razlikovanje razširilo šele v zgodnjem 4. stoletju po Kr. pod odločilnimi vplivi rimske jurisprudence.⁷

⁴ Liv. *Ab urbe condita*, 3, 34, 6: [F]ons omnis publici privatique iuris.

⁵ Ter. *Phorm.* 412: *An ne hoc quidem ego adipiscar quod ius publicumst?* (»Mar mi to ne pripada po javnem pravu?«)

⁶ Gierke, *Das deutsche Genossenschaftsrecht III*, str. 35, in Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, str. 58 in 383. Michelet, *Des Vernunftrechts zweiter Theil*, str. 270, trdi: »In Griechenland ist alles Recht ein öffentliches – *jus publicum*.« Prim. Taylor, *Elements of the Civil Law*, str. 58 ss.

⁷ Aphthonius, *Progymnasmata*, cap. 14, 4: τῶν δὲ νόμων οἱ μὲν εἰσι κοινοὶ, οἱ δὲ ἴδιοι· κοινοὶ μὲν, οἱ περὶ τῶν τῆς πόλεως καθόλου· ἴδιοι δὲ, οἱ περὶ τῶν πρὸς ἀλλήλους συμβολαίων· (»Nekateri zakoni so javni (κοινοὶ), drugi zasebni (ἴδιοι); javni so tisti, ki urejajo zadeve celotne polis, zasebni pa tisti, ki urejajo medsebojne pogodbe.«). Walz, *Rhetores Graeci II*.

1.2 Večpomenskost pojma *ius publicum*

Besedna zveza *ius publicum* v rimskih pravnih virih nastopa v dveh temeljnih pomenih. Pridevnik *publicus, publica, publicum* označuje nekaj, kar je skupno vsem državljanom.⁸ Rimski državljani so kolektivne interese zasledovali v državno in pravno organizirani tvorbi, imenovani *res publica*.⁹

Cicero, *De re publica* 1, 39: *Est igitur, inquit Africanus, res publica res populi, populus autem non omnis hominum coetus quoquo modo congregatus, sed coetus multitudinis iuris consensu et utilitatis communione sociatus.*

Cicero, O državi 1, 39: »Država pa je, kot pravi Afrikan, stvar ljudstva; ljudstvo pa ni skupnost ljudi, ki je na poljuben način zbrana skupaj, temveč skupnost velikega števila ljudi, ki so soglasno združeni z ozirom na pravo in skupno korist.«

V najširšem pomenu sestavlja javno pravo po rimskem pojmovanju vsaka norma, ki izhaja od države (in ne od posameznika),¹⁰ njena emanacija pa je komercialni zakon (*lex publica*), senatov sklep (*senatus consultum*), magistratov edikt (*edictum*) ali cesarska konstitucija (*constitutio principis*).¹¹ Jurist Papinijan je javni zakon (*lex publica*) kot *pars pro toto* državne norme opredelil takole:

D. 1, 3, 1 Pap. libro 1 definitionum: *Lex est commune praeceptum, virorum prudentium consultum, delictorum quae sponte vel ignorantia contrahuntur coercitio, communis rei publicae sponsio.*

Pap. D. 1, 3, 1 (Papinijan v 1. knjigi spisa *Definitiones*): »Zakon je skupna zapoved, sklep učenih mož; omejitev deliktov, izvršenih bodisi namenoma bodisi v zmoti; skupna sponzija države.«

Iz Papinijanove opredelitve pojma *lex*¹² je razvidna predstava o zakonu kot splošnem aktu, ki vzpostavlja javno pogodbeno razmerje med državljani, nekakšnimi vzajemnimi poroki njegove veljave in uresničevanja. *Lex publica* pomeni v rimskem izrazoslovju nasprotje dispozitivnemu določilu zasebnopravnega posla, imenovanega

⁸ Jhering, *Geist des römischen Rechts II*, str. 196. Pridevnik *publicus* je preko *poplicod* oziroma *publicai* izšel iz samostalnika *populus*, ta pa iz samostalnika *pubes*, ki označuje dorasle, torej politično aktive osebe. De Vaan, *Etymological Dictionary*, str. 495, s.v. *pubes*. *Populus* je v nasprotju z grškim pojmom ὁ δῆμος, ki označuje le navadno (nižje) ljudstvo (kot nasprotje aristokratov, οἱ ἄριστοι), pravna skupnost vseh rimskih državljanov. Gl. npr. Inst. 1, 2, 4: [A]ppellatione populi universi cives significantur connumeratis etiam patriciis et senatoribus. (»V poimenovanju 'ljudstvo' so zajeti vsi državljani, vključno s patriciji in senatorji.«)

⁹ Besedno zvezo *res publica* v tej razpravi le poenostavljeno prevajam z izrazom »država«.

¹⁰ Ehrlich, *Die Beiträge*, str. 168: »Staatliches Recht«.

¹¹ *Leges* – npr. Pap. D. 35, 2, 15, 1; *senatus consultum* – npr. Ulp. D. 27, 8, 1, 9; magistratov edikt – npr. Pomp. D. 1, 2, 2, 12; cesarske konstitucije – npr. C. 10, 40, 4. O tem Wieacker, *Römische Rechtsgeschichte I*, str. 492 ss; Földi, *Remarks on the Origin*, str. 39 ss.

¹² Beseda *lex* je večpomenka in lahko značuje zakon kot splošni akt, pogodbeno določilo in (zlasti v srednjeveških pravnih besedilih) oznako za odlomek (fragment) v Justinijanovi kodifikaciji, pri čemer predstavlja nasprotje cerkvenega kanona. O tem Žepič, *Corpus iuris canonici*, str. 275.

lex contractus ali *lex privata*.¹³ S takim določilom so stranke urejale zasebnopravna razmerja drugače, kot jih je predvidel (javni) zakon, a še vedno v njegovih mejah.¹⁴

Leges publicae, ki sestavljajo *ius publicum* v širšem pomenu, so pravila, ki jih zasebniki ne smejo urejati drugače, kot predvideva pravni red. Pravimo, da gre vsaj praviloma za prisiljujoče pravo (*ius cogens*). Slednje načeloma dispozitivno ustrojenemu zasebnemu pravu krči polje svobodnega ravnanja.¹⁵

D. 2, 14, 38 pr. Pap. 2 quaestionum: *Ius publicum privatorum pactis mutari non potest*. Pap. D. 2, 14, 38 pr. (Papinijan v 2. knjigi spisa *Quaestiones*): »Javnega prava ni mogoče spremeniti z dogovori zasebnikov.«

Šolski primer kogentnega pravila predstavljajo pravila o aktivni oporočni sposobnosti, tj. o tem, kdo sme napraviti oporoko po rimskem civilnem pravu. Napraviti jo je smela le svojepravna doročena oseba, tj. moški, star štirinajst let, in ženska, stara dvanajst let, pod pogojem, da nad njima ni bilo osebe, ki bi izvrševala očetovsko oblast (*patria potestas*). *Pater familias* ne bi mogel svojemu otroku podeliti sposobnosti, da napravi oporoke pred štirinajstim oziroma dvanajstim letom, saj bi to trčilo ob kogentno (prisilno) pravilo, ki so ga Rimljani razumeli kot javno pravo (*ius publicum*):

D. 28, 1, 3 Pap. 14 quaestionum: *Testamenti factio non privati, sed publici iuris est*. Pap. D. 28, 1, 3 (Papinijan v 14. knjigi spisa *Quaestiones*): »Oporočna sposobnost ni vprašanje zasebnega, temveč javnega prava.«

D. 28, 1, 6 pr. Gai. 17 ad edictum provinciale: *Qui in potestate parentis est, testamenti faciendi ius non habet, adeo ut, quamvis pater ei permittat, nihilo magis tamen iure testari possit*.

Gai. D. 28, 1, 6 pr. (Gaj v 17. knjigi k provincialnemu ediktu): »Tisti, ki so pod očetovsko oblastjo, nimajo pravice napraviti oporoke in, čeprav bi jim to dovolil oče, ne morejo zaradi tega nič bolj veljavno napraviti oporoke.«

Edini v evropsko pravno izrazje recipirani pomen izraza *ius publicum* označuje pravila, ki urejajo ustavni položaj in upravo (rimske) države ter mestnih občin kot tudi razmerje (rimske) države do drugih suverenih političnih skupnosti (meddržavno pravo).¹⁶

¹³ Pap. D. 16, 3, 24 (*lex contractus*); Ulp. D. 8, 4, 13 pr. (*lex privata*).

¹⁴ V zvezi s tem se je sec. Pap. D. 16, 3, 24 uveljavil rek, da pogodba zavezuje pogodbene stranke kot zakon (*Contractus contrahentibus lex esto*). Gl. člen 1102 francoskega Civilnega zakonika (*Code civil*): »Les contrats légalement formés tiennent lieu de loi à ceux qui les ont faits.«

¹⁵ Ulp. D. 27, 8, 1, 9; Pap. D. 38, 1, 42; Ulp. D. 50, 8, 2, 8; PS 1, 1, 6; Diocl. Max. C. 6, 23, 13: *Testandi causa de pecunia sua legibus certis facultas, non iurisdictionis mutare formam vel iuri publico derogare cuiquam permissum est*. (»Z namenom naprave oporoke glede lastnega denarja obstaja možnost urejanja z jasnimi določili; nikomur pa ni dovoljeno, da bi spremenil sodno pristojnost ali javno pravo.«) V rimskem pravnem korpusu ne manjka primerov, kjer je govor o možnem odklonu od »javnega prava«. Vire navaja Ehrlich, *Die Beiträge*, str. 191, op. 2.

¹⁶ Prim. tudi Cic. *Part. or.* 130: *Scriptorum autem privatum aliud est, publicum aliud: publicum lex, senatusconsultum, foedus, privatum tabulae, pactum conventum, stipulatio*. (»Del zapisanega (prava) je zasebno, drugi del pa je javno (pravo): k javnemu pravu štejemo zakon, senatov sklep in mednarodno pogodbo, k zasebnemu pravu pa gospodarsko knjigo, brezoblični dogovor in stipulacijo.«) O Ciceronovem pogledu na razmerje javnega in zasebnega prava gl. Costa, *Cicerone Giureconsulto I*, str. 27 s.

Ehrlich je v zvezi s tem govoril o pojmu »državnega prava« (»Staatsrecht«).¹⁷ V to skupino uvrščajo tudi pregon javnih kaznivih dejanj (*crimina publica*), torej javno kazensko pravo.¹⁸ Čeprav Ulpijan uvršča sakralno pravo (*ius sacrum, ius pontificium, fas*) v okvir javnega prava,¹⁹ se to pravno področje v literarnih spisih izdvojuje iz posvetnega prava:

Quintilian, *Institutio Oratoria* 2, 4, 33: [G]enera sunt tria, sacri, publici, privati iuris. Kvintilijan, *Govorniška izobrazba* 2, 4, 33: »[P]ravo je treh vrst: sakralno, javno in zasebno.«

Pojem javnega prava se v obdobju pozne recepcije rimskega prava med 15. in 19. stoletjem uporablja pravnotehnično zgolj v pomenu »državnega prava«:

*Ius publicum non uno ubique enunciari significatu, sed quandoque proprie, quandoque vero improprie accipi. Improprie tum, quando dicitur esse iuris publici, quod singulorum quidem spectat utilitatem, sed tamen à jure publico ita regitur, & dirigitur, ut in privatorum hominum potestate non sit. Et hoc modo testamenti factio iuris publici [...] tutelaque munus publicum dicitur. Proprie vero, quando definitur, esse illud, quod versatur in iis, quae sunt propria Civitatis & Imperii [...] vel, quod ad statum rei Romanae spectat.*²⁰

»*Ius publicum* nima povsod istega pomena, marveč nastopa ponekod v pravem (*proprie*), drugod v nepravem (*improprie*) pomenu. V nepravem pomenu nastopa, ko se reče, da vprašanje, ki zadeva posameznikovo korist, ureja javno pravo. Toda v tem primeru gre za to, da javno pravo določa neko zadevo, tako da ta ni več v človekovi oblasti. In tako je oporočna sposobnost predmet javnega prava [...], varuštvo pa javno breme. V pravem pomenu pa je [javno pravo] opredeljeno kot nekaj, kar se tiče zadev države in imperija [...] ali kar zadeva položaj rimske države.«

Pravila javnega prava so imela *sedes materiae* v prvi in poslednjih treh knjigah Justinijanovega kodeksa. Šlo je za pravne panoge cerkvenega, postopkovnega, kazenskega in upravnega prava, ki pa so bile z izjemo prve knjige Kodeksa po splošnem stališču občepravnih juristov zaradi spremenjenih družbenopolitičnih okoliščin v srednjem in novem veku deležne šibkejše recepcije²¹ kot civilno pravo:²²

¹⁷ Ehrlich, *Die Beiträge*, str. 188.

¹⁸ O pojmu javnega kazenskega prava gl. Kranjc, *Delicta in crimina*, str. 91 in 94.

¹⁹ Sakralnopравни posli so se sklepali na javnih krajih (*in loco publico*), kar kaže na njihovo javnopravno prvino. Kot primere lahko navedemo arhaično patricijsko obliko slavnostne sklenitve zakonske zveze (*confarreatio*); posinovitev svojepravnega pred kuriatnim komicijem (*arrogatio*); napravo javne oporoke pred zbranim ljudstvom (*testamentum comitiis calatis*) in javno zaobljubo (*votum publicum*). Marquardt, *Römische Staatsverwaltung III*, str. 304 ss.

²⁰ Limnaeus, *Iuris publici Imperii Romano Germanici*, cap. 1: *De definitione*.

²¹ Gl. npr. Thomasius (*Testament gegen Hertzog Augusto*, str. 177, op. 92), ki je ugotavljal, da »die Römischen Gesetze in quaestionibus iuris publici & Politicis in Teuschland gar nich und nicht einmal in subsidium recipiret sind.« Več o tem Stolleis, *Geschichte des öffentlichen Rechts I*, str. 58–79.

²² O razvoju pojmov *ius publicum* in *ius civile* v obdobju recepcije gl. Ehrlich, *Die Beiträge*, str. 200–236.

*Hodie in scholis fere est receptum, ut ius privatum sive civile tantum explicetur, omisso publico [...] Nos igitur commune hoc institutum scholarum sequentes, praetermissis legibus ad Ius publicum (de quo sunt IV. libri Cod. 1, 10, 11 & 12.) ad eas, quae in reliquis libris sunt & utiliores & difficiliores, de iure privato aut civili interpretandas aggrediemur.*²³

»Danes je v šolah sprejeto, da se poučuje zasebno ali civilno brez javnega prava [...]. Skupaj torej sledimo temu šolskemu običaju, ki spregleduje zakone, ki se nanašajo na javno pravo (ki se nahaja v štirih knjigah h Kodeksu, torej v 1., 10., 11. in 12. knjigi), in se spoprijemamo s tem, kar je uporabnega in težkega v preostalih knjigah, ki govorijo o zasebnem oziroma civilnem pravu.«

1.3 Kriteriji razločevanja med javnim in zasebnim pravom

Ius privatum je po Ulpijanovi opredelitvi področje pravnega študija, ki ureja pravila neposrednega in primarnega zasledovanja zasebnih interesov oziroma koristi (*utilitas singulorum*). To ne pomeni, da se prek zasebnopravnih pravil posredno ni udejanjal tudi javni interes. Cicero ugotavlja, da si skoraj ni mogoče predstavljati, da bi državljanu koristilo nekaj, kar hkrati ne koristi tudi državi.²⁴

Da je bilo razločevanje javnega od zasebnega in svetega od posvetnega svojevrstna modrost, ugotavlja že rimski poet Horacij.²⁵ Njegova ugotovitev ostaja točna še danes,²⁶ saj je vprašanje delitve pravnih pravil na javnopravna (publicistična) in zasebnopravna (civilistična) na nekaterih mejnih primerih težka in celo usodna.²⁷

²³ Giphanius, *Explanatio Difficiliorum & Celebriorum Legum Codicis Iustiniani*, str. 6.

²⁴ Cic. De Off. 3, 101: *potest autem, quod inutile rei publicae sit, id cuiquam civi utile esse?* Rimski juristi so se v respozah, ki so po svoji vsebini pomenile odklon od utrjene pravne tradicije, pogosto sklicevali na to, da je bila rešitev sprejeta *utilitatis causa* ali celo *ex utilitate publica receptum* (Pap. D. 16, 3, 8). Sklicevanje na javni interes v teh odlomkih še ne pomeni, da gre za javnopravno pravilo. Ankum, *The Functions*, str. 5–22.

²⁵ Hor. *Ars poetica*, 396: *Fuit haec sapientia quondam, publica privatis discernere, sacra profanis.*

²⁶ O sodobni delitvi prava na zasebno in javno, vključno z možnimi kriteriji razločevanja gl. Honsell, Mayer-Maly, *Rechtswissenschaft*, str. 224 ss; Wolff, Bachof, Stober, *Verwaltungsrecht*, str. 252 ss; Bydlinski, *Kriterien und Sinn*, str. 340 ss. Prim. tudi Pavčnik, *Teorija prava*, str. 473, ki javno pravo opredeljuje takole: »Za javno pravo so značilna pravna razmerja, v katerih so pravni subjekti drug drugemu nad- in podrejeni. Nosilec podrejanja (subordinacije) je država kot organ oblasti, ki pravna razmerja prisilno oklepa in preko njih udejanja splošne (javne) interese. Podrejeni subjekti so naslovljenci pravnih dolžnosti, ki jim ustreza pristojnost države, da se po uradni dolžnosti (*ex officio*) odziva na pravne kršitve ter nato, če so podane vse pravne predpostavke, izreka in po potrebi prisilno izvršuje pravne sankcije.« Sodobna opredelitev javnega prava, ki bolj kot na interesni teoriji izraža iz teorije subordinacije, je nastala v 16. stoletju. Temeljno delo o novoveškem razvoju javnega prava je Stolleis, *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland* (štiri knjige); sodobno sintezo zgodovine upravnega prava gl. pri Wolff, Bachof, Stober, *Verwaltungsrecht*, str. 91–128.

²⁷ Vprašanje uvrstitve instituta v javno ali zasebno pravo je ključno denimo za razmejitve upravne in sodne pristojnosti. Upravni organi so po 1. členu Zakona o splošnem upravnem postopku (Uradni list RS, št. 24/06 – uradno prečiščeno besedilo, 105/06 – ZUS-1, 126/07, 65/08, 8/10, 82/13 in 175/20 – ZIUOPDVE) pristojni za obravnavo »upravnih zadev«. Če materialni zakon ne določa, kateri postopek (sodni ali upravni) je treba uporabiti pri odločanju o pravici, obveznosti ali pravni koristi, oziroma ni razvidno, kaj je mogoče šteti za upravno zadevo, je

Problematika razmejitve javnopravnih in zasebnopravnih institutov ostaja še danes eno izmed najbolj perečih vprašanj pravne teorije. Pravni filozof Radbruch je, denimo, menil, da pojma »zasebno« in »javno« pravo nista pozitivnopravna pojma in da si »v zvezi z vsakim posameznim pravnim pravilom [...] lahko upravičeno zastavimo vprašanje in nanj terjamo odgovor, ali pripada zasebnemu ali javnemu pravu«. ²⁸ Radbruchovo aprioristično stališče je v sodobni nemški pravni teoriji preseženo, saj naj bi bila razmejitev med javnim in zasebnim pravom pozitivističnega značaja. To pomeni, da je umestitev pravne norme v javno ali zasebno pravo odvisna od vsakokratne zakonodajalčeve odločitve in ne iz »narave stvari«. ²⁹

Pri razvrščanju pravnih institutov na javnopravne in zasebnopravne je bila in ostaja najtežja razmejitev med nekaterimi pravili civilnega na eni in upravnega prava na drugi strani. Problem nastopi, zlasti ko so se v pravna razmerja z zasebniki (tako fizičnimi kot pravnimi osebami) vključevale pravne osebe javnega prava. ³⁰ To vprašanje se je na svojevrsten način postavilo že v antiki, ki je kljub sorazmerno trhli teoretični obdelavi instituta pravne osebe že poznala delitev na pravne osebe zasebnega (korporacije in ustanove) ter javnega prava. Javnopravna subjekta sta bili sprva rimska država in mestna občina. Z ediktom *Cunctos populos* (380) ³¹ pa je položaj pravne osebe javnega prava pridobila tudi Cerkev (*corpus Christianorum*), ³² medtem ko so njeni dostojanstveniki v cesaropapistični politiki (vzhodno)rimskih cesarjev postali jedrni del državne birokracije.

Pravna dejanja oseb javnega prava se niso izčrpala z oblastnimi akti, temveč so vključevale tudi tako imenovane »akte upravnega poslovanja«. ³³ Gre za akte, s katerimi je upravni organ ali drug državni organ pri izvrševanju upravne funkcije upravljal ali razpolagal s svojim premoženjem ter s tem vstopal v civilna razmerja in jih tudi izvrševal. Akti upravnega poslovanja so bili v zgodnjem rimskem razvoju redno ustrojeni po zasebnopravnih pravilih, vendar so se od njih začeli vse bolj odmikati. Odklone, ki so ustvarjali nekakšno mešano javno-zasebno pravo, je mogoče opredeljevati tudi kot privilegije javnopravnih subjektov (*ius singulare*). ³⁴

torej treba ugotoviti, ali pristojnost upravnega organa »zaradi varstva javnega interesa izhaja iz narave zadeve« (2. člen ZUP). Gl. Kerševan, Androjna, *Upravno procesno pravo*, str. 43–61.

²⁸ Radbruch, *Filozofija prava*, str. 161 s.

²⁹ Stelkens, *Verwaltungsprivatrecht*, str. 332 s.

³⁰ Nawiasky, *Allgemeine Rechtslehre*, str. 237: »Der Gegensatz zwischen öffentlichen und Privatrecht ist also in der Hauptsache ein solcher zwischen Verwaltungs- und Zivilrecht.«

³¹ O tem Žepič, *Corpus iuris canonici*, str. 297, zlasti op. 117.

³² Grat. Valent. Th. C. Th. 16, 1, 2; id. C. 1, 1, 1 pr. Hohenlohe, *Einfluß des Christentums*, str. 210 s; Calasso, *Storia e sistema*, str. 154.

³³ V francoski upravnopravni teoriji se je konec 19. stoletja pod Laferrièrejevimi vplivom (*Traité de la juridiction administrative et des recours contentieux* (1887), str. 5) ustalilo razločevanje med upravnimi akti oblastne narave (les actes administratifs d'autorité, actes de commandement ali actes de puissance publique, polatinjeno *acta iure imperii*) in upravnimi akti pravnoposlovne narave (les actes administratifs de gestion, polatinjeno: *acta iure gestionis*). Preko prvih uprava enostransko oblastveno odloča o pravicah, obveznostih in pravnih koristih posameznikov, preko drugih pa zasleduje premoženjske cilje. Dualizem obeh oblik ravnanja države je prešel tudi v mednarodno javno pravo. Gl. Shaw, *International Law*, str. 533.

³⁴ Regelsberger, *Streifzüge*, str. 45 ss. Gl. Paul. D. 1, 3, 16: *Ius singulare est, quod contra tenorem rationis propter aliquam utilitatem auctoritate constituentium introductum est.* (»Po-

V preteklosti so pri osmišljanju aktov upravnega poslovanja rimske države in mestnih občin obstajali poskusi projekcije sodobnega pojma »javnopravne pogodbe«, pri kateri je javnopravna stran po svojih pravicah in obveznostih načeloma izenačena z zasebnikom. Že Pernice je menil, da pravil, po katerih so se ravnale rimske pravne osebe javnega prava, če so poslovale v razmerju do zasebnikov, ni mogoče umeščati v čisto zasebno pravo, pač pa gre za področje, ki ga prežemajo tako civilistične kot publicistične prvine.³⁵ To stališče, ki je v sodobni romanistiki večinsko sprejeto,³⁶ se utemeljuje z zahtevo po posebnem varstvu javne koristi oziroma interesa (*publica utilitas*).³⁷

1.4 *Ius publicum* kot predmet proučevanja v rimski pravni literaturi

Presenetljivo je, da so se rimski juristi z javnim pravom ukvarjali le obrobno.³⁸ V pravniški literaturi se je ohranila le peščica naslovov o upravnopravnem položaju magistratov in državne blagajne (fiskusa).³⁹ Najjimenitnejši avtor, ki je opisal rimsko ustanovno ureditev, ni bil jurist, temveč zgodovinar – Polibij.⁴⁰ Celo Cicero je ugotavljal, da so bili pravniki nagnjeni k zanemarjanju javnega prava:

Cicero, *De legibus* 1, 14: *Quamquam est [populo] necessarium, nec vero eos, qui ei muneri praeferunt, universi iuris fuisse expertis existimo, sed hoc civile quod vocant eatenus exercuerunt, quoad populo praestare voluerunt.*

Cicero, O zakonih 1, 14: »Čeprav je poznavanje celotnega prava pomembno za ljudstvo, menim, da so tisti, ki se ukvarjajo s pravom, mnogo bolj pozorni na civilno pravo, ker želijo koristiti ljudstvu.«

Pri tem ni šlo za zapostavljanje zgolj »čistega« javnega prava, temveč tudi področja, ki bi po svoji strukturi spadala v zasebno pravo, a jih je zaradi političnih razlogov bremenil specifični »politični« moment. Najboljši primer je ureditev prav-samično pravilo je nekaj, kar je v nasprotju s splošnim pravnim načelom uvedeno z namenom uresničevanja koristi neke avtoritete.«

³⁵ Pernice, *Beziehungen*, str. 1 ss: »[D]as staatliche Vermögens- und Verkehrsrecht überhaupt nicht unter den Regeln des Privatrechts steht, sondern seinen eigenen Normen folgt. Diese Normen aber sind die des öffentlichen Rechtes.« Podobno Mitteis, *Römisches Privatrecht*, str. 365: »[V]on einer vollständigen Unterwerfung des Fiskus unter die Normen des Privatrechts und Prozesses kann keine Rede sein.«

³⁶ Malmendier, *Societas publicanorum*, str. 66: »[J]egliche Rechtsbeziehung des römischen Staatesgrundsätzlich *ius publicum* darstellte und für sie auch nur *ius publicum* anwendbar war. Die Verträge des Staates mit Privaten sind davon eingeschlossen [...]«

³⁷ Gaudemet, *Utilitas publica*, str. 465–499; Honsell, *Gemeinwohl und öffentliches Interesse*; Kaser, '*Ius publicum*' und '*ius privatum*', str. 7 ss.

³⁸ Prvi znani pravnik, *doctissimus habitus iuris publici et privati* (Pomp. D. 1, 2, 2, 46), je bil Tubero iz zadnjega stoletja republike. O podobnem predikatu jurista Capita govori Gell. 10, 20, 2: *Ateius Capito, publici privatique iuris peritissimus* (»Ateius Capito, najbolj izučen o javnem in zasebnem pravu«). Wieacker, *Römische Rechtsgeschichte I*, str. 569 s; Kaser, '*Ius publicum*' und '*ius privatum*', str. 15.

³⁹ Schulz, *Prinzipien*, str. 19, op. 40; Wieacker, *Römische Rechtsgeschichte I*, str. 493 s.

⁴⁰ Polibijeva zasluga je bila obravnava komicialno-magistratsko-senatnega trikotnika lici-nijsko-sekstijske zakonodaje (Polib. Ἰστορία 6, 11–18). Rainer, *Römisches Staatsrecht*, str. 15.

nih oseb (npr. korporacij).⁴¹ Ustanovitev korporacije, denimo društva (*collegium, sodalitas*), je bila zaradi oblastnega strahu pred nastajanjem sovražne opozicije od Avgusta dalje odvisna od predhodnega dovoljenja državnega organa (*concessio*).⁴² Zgovorno anekdoto v zvezi s tem opisuje Plinij Mlajši. Po opustošenju, ki je sledilo velikemu požaru v Nikomediji konec 1. stoletja po Kr., je Plinij Mlajši kot provincialni upravitelj prosil cesarja Trajana, naj dovoli ustanovitev gasilskega društva. Trajan je prošnjo zavrnil z utemeljitvijo, da se tovrstna združenja po navadi spremenijo v skrivna politična združenja.⁴³

Vdiranju javnopravnih elementov v zasebno pravo so bili rimski juristi nenaklonjeni.⁴⁴ Zdi se, da je prevladalo spoznanje, da so razmerja z javnopravnim elementom plod politične naključnosti,⁴⁵ ki ni zagotavljala stabilnosti pravnega instituta.⁴⁶ To bi lahko juriste vodilo v zavestno »izolacijo« materije zasebnega prava na eni in javnega prava na drugi strani.⁴⁷ Morda je k temu pripomogla tudi zadržana, skoraj samocenzurna, drža pri opisovanju upravičenj državne oblasti. Z dvomom prežeta razprava o mejah oblastnega upravičenja bi v razgretih političnih okoliščinah pomenila *crimen laesae maiestatis*.⁴⁸

⁴¹ »In conformity with republican tradition the classical lawyers confined themselves on principle to the study of private law and the law of corporations was to a considerable extent a question of public law. [...] Sports clubs and commercial or industrial corporations hardly existed. They could only be created by permission of the government, which as a rule was refused for political reasons.« Schulz, *Classical Roman Law*, str. 88.

⁴² Sec. Gai. D. 4, 1, 3 pr. Gaj poroča, da je bilo ustanavljanje društev dovoljeno že po Zakoniku XII. plošč, če dejavnost društva ni nasprotovala zakonu (Gai. D. 47, 22, 4: [...] *dum ne quid ex publica lege corrumpant*). Cezar in Avgust sta ustanavljanje novih društev sploh prepovedala – Div. Aug. 32, 1: *Collegia praeter antiqua et legitima dissolvit* (»[Avgust] je razen starodavnih in zakonito ustanovljenih društev ukinil vsa«). Gaj ugotavlja, da je senat dopustil ustanovitev le redkih društev: Gai. D. 3, 4, 1 pr.: *Paucis admodum in causis concessa sunt huiusmodi corpora: ut ecce vectigalium publicorum sociis permissum est corpus habere* [...] (»V zelo malo primerih so dovoljene take korporacije: kot je denimo dovoljeno davčnim zakupnikom ustanoviti korporacijo [...].«) O rimskih društvih in vprašanju koncesijskega sistema ustanavljanja pravnih oseb gl. Eckhardt, *Romanisierung und Verbrüderung*. Koncesijski sistem ustanavljanja korporacij je ostal zaradi političnih razlogov v večjem delu Evrope zakoreninjen do 19. stoletja. Hattenhauer, *Grundbegriffe*, str. 29 ss.

⁴³ Plin. *Ad Traianum* 34: *Quodcumque nomen ex quacumque causa dederimus iis, qui in idem contracti fuerint, hetaeriae eaeque brevi fient*. (»Kakorkoli že poimenujemo tiste, ki se zaradi kakršnegakoli namena združujejo v društvo (dobesedno: pogodbo), bodo ti prej ko slej prešli v [skrivno] družbo.«)

⁴⁴ Pernice, *Beziehungen*, str. 3.

⁴⁵ Prim. Kirchmannovo misel, ki naključnostim (beri: hitro spreminjajočim se pravnim institutom, ki so plod dnevnopolitične kaprice) odreka kakovost predmeta pravne znanosti: »Indem die Wissenschaft das zufällige zu ihrem Gegenstände macht, wird sie selbst zur Zufälligkeit; drei berichtigende Worte des Gesetzgebers und ganze Bibliotheken werden zu Makulatur.« Kirchmann, *Die Werthlosigkeit der Jurisprudenz*, str. 23.

⁴⁶ Za Kelsna (*Čista teorija prava*, str. 92 s) je imel dualizem javnega in zasebnega prava ideološki pomen, saj naj bi ga razvili ustavnopravni teoretiki, da bi vladi in njej podrejeni upravi zagotovili nujno potrebno diskrecijo.

⁴⁷ Schulz, *Prinzipien*, str. 21.

⁴⁸ Gl. občepравни rek *De principis potestate disputare instar est sacrilegii* (»Razpravljati o princepsovi oblasti je podobno svetoskrunstvu.«). Sec. Grat. Val. Th. C. 9, 29, 2. Prim. Schulz,

Šele v pozni klasiki beležimo redke monografske obdelave »novega« javnega prava (*ius publicum novum*),⁴⁹ ki ga je narekovovalo množstvo cesarskih konstitucij – zlasti mandatov, ediktov, cesarskih pisem (*epistolae*) in reskriptov.⁵⁰ V tem obdobju opazimo tudi težnjo po prehajanju izvorno javnopravnih razmerij v okvir zasebnega prava, na kar, denimo, kažeta instituta dednega zakupa (*emphyteusis*) in stavbne pravice (*superficies*).⁵¹

Kljub zapostavljanju obravnave javnega prava so že rimski juristi javnemu interesu pripisovali prednost pred zasebnim. Oglejmo si nekaj primerov. Zasebnopravni položaj tujepravne osebe, torej osebe pod oblastjo družinskega očeta, se umika položaju, ki ga ta oseba uživa po javnem pravu. *Imperium* ima, kot je ugotavljal Pomponij, prednost pred očetovsko oblastjo (*patria potestas*):

D. 1, 6, 9 Pomp. libro 16 ad Quintum Mucium: *Filius familias in publicis causis loco patris familias habetur, veluti ut magistratum gerat, ut tutor detur.*

Pomp. D. 1, 6, 9 (Pomponij v 16. knjigi h Kvintu Muciju): »V javnih zadevah se obravnava sin pod oblastjo kot družinski oče, ko recimo opravlja funkcijo magistrata ali ko je postavljen za varuha.«

V zvezi s kolizijo očetovske oblasti in (sinove) javnopravne funkcije je poučna anekdota o Kvintu Fabiju Maksimu Cunctatorju in sinu Kvintu Fabiju Maksimu. Prvi je bil leta 213 pr. Kr. imenovan za prokonzula, drugi isto leto za konzula. Gelij piše:

Gellius, *Noctes Atticae* 2, 13: [...] *Ei consuli pater proconsul obviam in equo vehens venit neque descendere voluit, quod pater erat, et, quod inter eos sciebant maxima concordia convenire, lictores non ausi sunt descendere iubere. Ubi iuxta venit, tum consul ait: »quid postea?«; lictor ille, qui apparebat, cito intellexit, Maximum proconsulem descendere iussit. Fabius imperio paret et filium collaudavit, cum imperium, quod populi esset, retineret.*

Geschichte der römischen Rechtswissenschaft, str. 164: »Das Verfassungsrecht des Prinzipats gehörte zu den *arcana imperii*, die der wissenschaftlichen Betrachtung und Analyse nicht ausgesetzt werden sollten.«

⁴⁹ Papirius Iustus: *De constitutionibus*; Callistratus: *De iure fisci* in *De cognitionibus*; Ulpian: *De officio proconsulis*; Charisius: *De muneribus civilibus*. Sirks, *Public Law*, str. 349.

⁵⁰ Wieacker, *Römische Rechtsgeschichte II* (2006), str. 125 in 127: »Die bedeutendste rechtskulturelle Leistung der Spätklassiker liegt aber vielleicht in der rechtlichen Disziplinierung der öffentlichen Gewalt ihrer Zeit.«

⁵¹ Dedni zakup se je razvil zaradi potrebe po dolgoročnem oddajanju nenaseljenih ali opustošenih občinskih oziroma državnih zemljišč (*fundi patrimoniales*). Občina si je s tem zagotovila melioracijo zemljišč, emfitevta pa si je izgovoril ugodnost posestnega varstva, simbolično zakupnino in upravičenja, ki so bila po obsegu upravičenj še najbližje lastninski pravici. Šele v pozni klasični dobi se institut, ki ima od cesarja Zenona stvarnopravno razsežnost, opisuje kot *ius emphyteuticarium* (prej *ius perpetuum*). V tem obdobju se presoja po zasebnem, in ne več po javnem pravu. — Tudi stavbna pravica (*superficies*) se je sprva presojala po javnem pravu, ker je bil predmet stavbne pravice izključno javno zemljišče (*locus publicus*). Na javnopravni izvor obeh institutov morda kaže pravilo, da lastnik niti emfitevte niti superficiarja ni smel pregnati, če sta bila v krajši zamudi s plačilom zakupnine oz. najemnine. Lastnik je smel emfitevto (superficiarja) pregnati, če tri (dve leti) zapored ni plačal zakupnine (Iust. C. 4, 66, 2, 1). Več o emfitevzi gl. His, *Die Domänen*, str. 97 ss.

Gelij, Atiške noči 2, 13: »[...] Oče, ki je bil v tistem času prokonzul, se je povzpел na konja in srečal sina, konzula. In ker je bil njegov oče, prokonzul ni razjahal konja, konzulovi liktorji pa si, ker so vedeli, da vlada med možema velika sloga, niso drznili ukazati prokonzulu, da razjaše konja. Ko pa je (oče) prišel bližje (sinu), je konzul rekel: »Kaj pa zdaj?« Liktor je sprevidel, da mora prokonzulu ukazati, da razjaše konja. Fabij Starejši je ubogal liktorjev ukaz in pohvalil sina, ki je ohranil (avtoriteto) po ljudstvu sprejetega imperija.«

Tudi sicer se je odsotnost po »državnih poslih« (*absentia rei publicae causa*) v zasebnopravnih razmerjih štela kot civilnopravni razlog upravičljivosti številnih pravnih likov.⁵² Poseg državne oblasti v civilnopravna razmerja, denimo z zasegom ali razlastitvijo, se vsaj v določenih virih presoja kot višja sila (*vis maior*), za katero ni odgovarjala nobena od pogodbenih strank.

1.5 Osebe javnega prava v rimskem pravu

Pravni položaj rimske države se je, vključno z njeno pravnoposlovno dejavnostjo, presojal po javnem pravu.⁵³ Kot pravna oseba javnega prava je bila država kot korporacija rimskih državljanov titularka državnega premoženja.⁵⁴ Slednje so sprva imenovali *erar* (*aerarium populi Romani*, *aerarium Saturni*, tj. državna blagajna, državna zakladnica)⁵⁵ in ga dosledno razločevali od pojma *fiscus* (dobesedno: košara), ki pa je označeval zasebno premoženje rimskega princepsa. Fiskalno premoženje je princepsu pripadalo na podlagi njegove magistrature, z njim pa je smel razpolagati tudi brez soglasja ljudstva in senata.⁵⁶ Fiskalno premoženje, ki so ga sestavljali princepsovi dohodki iz cesarskih provinc,⁵⁷ je dedoval princepsov

⁵² Npr. postavitve v prejšnje stanje ob zamudi prekluzivnega roka za tožbo (Ulp. D. 4, 6, 1, 1); opravičenost dolžnikove zamude (Ulp. D. 22, 1, 23 pr.: *si rei publicae causa abesse [...] moram facere non videbitur*. – »Če je bil odsoten po državnih poslih [...] se ne zdi, da je v zamudi.«); upravičenost od prevzema varuške in skrbniške funkcije (Inst. 1, 25, 2: [...] *qui rei publicae causa absunt, a tutela et cura excusantur*. »Tisti, ki so odsotni po državnih poslih, so opravičeni od opravljanja varuštva in skrbništva.«), dopustitev dedne transmisije (Pap. D. 29, 2, 86 pr.).

⁵³ Korošec, *Rimsko pravo*, str. 112 ss.

⁵⁴ Gai. D. 41, 3, 9 pr.; Ner. D. 41, 1, 14 pr.; Pomp. D. 18, 1, 6 pr.

⁵⁵ V *erar* sta se stekala zemljiški davek (*stipendium*) in glavarina (*tributum capitis*) iz senatorskih provinc. Kaser, *Römisches Privatrecht I*, str. 304; Wieacker, *Römische Rechtsgeschichte II*, str. 11.

⁵⁶ Ulp. D. 43, 8, 2, 4: [R]es enim fiscales quasi propriae et privatae principis sunt. (Fiskalne stvari so lastne in zasebne princepsove stvari.) Mitteis (*Römisches Privatrecht*, str. 350) je fiskus obravnaval kot samostojno pravno osebo, ki ni bila identična cesarju. Tako gledanje so zagovarjali že nekateri glosatorji: Baldus ad C. 10, 1, 10: *Quaero mortuo imperatore ubi iste est fiscus, cum sit mortuus, qui erat fiscus; respondeo fingitur non mortuus donec alius creatur imperatore sed vice persona fungitur*. (»Spraujem se, kje je fiskus po cesarjevi smrti, če je umrl tisti, ki je bil fiskus? Odgovarjam, da se fingira, da fiskus ne umre, dokler ni izvoljen nov cesar, temveč deluje namesto cesarjeve osebe.«) O fiskusovem položaju v obdobju recepcije gl. Hatschek, *Die rechtliche Stellung*, str. 24 ss. O težavnem vprašanju razmejitve med cesarjem, fiskusom in državo v spisih glosatorjev gl. Kantorowicz, *The King's Two Bodies*, str. 177–180, zlasti op. 275. O prehodu iz personalne v transpersonalno koncepcijo državne oblasti gl. Žepič, *Iudex sceptro aequitatis armandus est*, str. 24 s.

⁵⁷ Glavarina, zemljiški davek, dohodki cesarskih domen, mitnin in pristojbin. Wieacker, *Römische Rechtsgeschichte II*, str. 11.

naslednik in ne oporočni dedič, čeprav sta se funkciji zaradi adrogacij pogosto zlili v isti osebi.⁵⁸ Cesar je smel oporočno razpolagati le s »cesarskim« osebni (*patrimonium privatum* ali *patrimonium Caesaris*), ne pa s fiskalnim premoženjem.⁵⁹ V 3. stoletju je ostal *aerarium* le še blagajna rimskega mesta, medtem ko cesarjevega osebnega premoženja niso več ločevali od fiskusa. V fiskus se je stekalo tudi kaducitetno premoženje, torej premoženje, ki je zaradi dedne nevrednosti ali nesposobnosti dedičev, da pridobijo dediščino, zapadlo fiskusu. Enako je obveljalo tudi v primeru zapuščene dediščine (*bona vacantia*).⁶⁰ Prezadolženo kaducitetno zapuščino (*bona, quae solvendo non sint*) je fiskus odklonil, nad njo pa je bil izveden stečaj.⁶¹ Erar oziroma fiskus sta to premoženje zahtevala v postopku, ki se je imenoval *vindicatio caducorum*.⁶² Kadar je država sklepala prodajne ali zakupne pogodbe ali sprejemala zapuščine,⁶³ naštetih razmerij niso presojali po zasebnem pravu. Pravni režim fiskalnega premoženja je po svojem ustroju kolebal med zasebnim in javnim premoženjskim pravom.⁶⁴ Zaznati je težnjo po postopnem izvzemanju sporov v zvezi s fiskalnimi vprašanji iz rednega pravnega postopka in njihovo vključevanje v ekstraordinarni (kognicijski) postopek.⁶⁵ Ta je zaradi obsega magistratovih upravičenj odstopal od rednega civilnega postopka pred pretorjem.⁶⁶

⁵⁸ Prim. HA Vita Pii 7 in 12; Gai. D. 31, 56: *Quod principi relictum est, qui ante, quam dies legati cedat, ab hominibus ereptus est, ex constitutione divi Antonini successori eius debetur.* (»Kar je zapuščeno princepsu, ki umre pred pridobitvijo volila, pripada po konstituciji božanskega Antonina njegovemu nasledniku.«)

⁵⁹ Gre za premoženje, ki ga je cesar pridobil pred nastopom funkcije, in premoženje, ki ga je pridobil med vladavino kot zasebnik. Gre predvsem za volila v princepsovo korist. Mitteis, *Römische Privatrecht*, str. 354; Karlowa, *Römische Rechtsgeschichte I*, str. 505.

⁶⁰ Po desuetudu dedovanja gentilov je dediščina brez dediča, ki je bila običajno prezadolžena, prešla na erar oziroma fiskus (UE 28, 7; Gai. 2, 150; UE 17, 2). V Avgustovem času je tudi prost dedni delež, ki je dotlej prirasel deležem ostalih oporočnih dedičev, pripadel fiskusu. Država ni štela za dediča, temveč za njemu podobnega vesoljnega naslednika (Kaser, *Römische Privatrecht I*, str. 702). Erar oziroma fiskus sta zahtevek na izročitev dediščine brez dediča uveljavljala v kognicijskem postopku s stvarnopravno tožbo *vindicatio bonorum vacantium*.

⁶¹ Call. D. 49, 14, 1, 1.

⁶² Kaser, Hackl, *Das römische Zivilprozessrecht*, str. 453. Pristojnost v tem postopku so imeli *procuratores caesaris*, pod Nervo so postavljali celo posebnega pretorja, *qui inter fiscum et privatos ius diceret* (Pomp. D. 1, 2, 2, 32).

⁶³ Pergamonski kralj Atal III. je za dediča svojega kraljestva določil rimsko ljudstvo. Liv. *Periochae*, 58, 1: *Heredem autem populum Romanum reliquerat Attalus, rex Pergami, Eumenis filius.*

⁶⁴ Kaser, *Römische Privatrecht I*, str. 305, op. 22. Značilni so še posebej fiskusovi privilegiji v izvršilnem postopku (Ulp. D. 49, 14, 6 pr.; Ant. C. 8, 14, 1 pr. in 2). Fiskalne privilegije so razširjali s cesarja na cesarico: Ulp. D. 49, 14, 6, 1: *Quodcumque privilegii fisco competit, hoc idem et Caesaris ratio et Augustae habere solet.* (»Karkoli pripada fiskusu, to pripada po istem smislu tako cesarju kot cesarici.«) Posebne privilegije je uživala tudi Cerkev kot subjekt javnega prava. Če je, denimo, še po klasičnem pravu veljalo, da je oporoka v korist pravne osebe, ki je veljala za *persona non certa*, nedopustna, je cesar Konstantin izjemoma dopustil, da je za dedinjo postavljena Cerkev (Const. C. 1, 2, 1 = C. Th. 16, 2, 4 pr.).

⁶⁵ Kaser, *Römische Privatrecht I*, str. 306.

⁶⁶ Kaser, *Römische Privatrecht I*, str. 304, op. 12.

Poleg rimske države so bile pravne osebe javnega prava tudi občine. Občine na italiskem ozemlju zunaj Rima (*municipia*)⁶⁷ in provincialna mesta (*coloniae*) so prištevali med javnopravne korporacije.⁶⁸ Imele so sposobnost biti stranka v pravnem postopku⁶⁹ ter poslovno in pasivno oporočno sposobnost.⁷⁰ Po zgledu zasebnopravnega *cognitorja* jih je v postopku zastopal *actor municipum*.⁷¹ Zdi se, da so mestne občine prvotno obravnavali po načelih zasebnega in šele kasneje javnega prava. Na to kažejo številne prilagoditve splošnih zasebnopravnih pravil.⁷²

D. 50, 16, 15 Ulp. libro 10 ad edictum: *Bona civitatis abusive »publica« dicta sunt: sola enim ea publica sunt, quae populi Romani sunt.*

Ulp. D. 50, 16, 15 (Ulpijan v 10. knjigi k ediktu): »Mestno premoženje je le po sili imenovano »javno«. Javno je namreč le tisto, kar pripada rimskemu ljudstvu.«

Poleg starejših korporacij srečamo v rimskem pravu tudi ustanove. Te so se kot samostojne pravne osebe, ki so obstajale v obliki premoženja, vezanega na ustanovni namen, izoblikovale šele pod Justinijanom. Prej so obstajale zgolj tako imenovane nesamostojne ustanove, ki niso imele pravne sposobnosti. Pri nesamostojni ustanovi je ustanovitelj, običajno država, posameznikom, občinam ali društvom s posebnim nalogom fiduciarno prepustil na ustanovni namen vezano premoženje, ki ga je taka fizična ali pravna oseba morala skrbno porazdeliti vnaprej predvidenim koristnikom.⁷³ Pod Nervo in Trajanom so tako nastale nesamostojne alimentarne ustanove, ki niso bile nič drugega kot poseben državni režijski fond, v katerega so se stekale obresti od hipotekarnih posojil, ki jih je država dajala zasebnikom.⁷⁴ Država je z nabranimi obrestmi zagotavljala socialno pomoč revnemu kmečkemu prebivalstvu, zlasti v obliki spodbud za izobraževanje moških potomcev. Institucija je povezana z željo po zaustavitvi propadanja malih kmetij v Italiji ter spodbujanju rodnosti.⁷⁵ Šele v

⁶⁷ Po zavezniški vojni so zavezniške občine zunaj Rima pridobile status rimskega municipija, s čimer se je Italija ozemeljsko zaokrožila. Kaser, *Römische Rechtsgeschichte*, str. 92.

⁶⁸ Kaser, *Römisches Privatrecht I*, str. 306. O različnih oblikah mestnih skupnosti in njihovem pravnem položaju Bratož, *Rimska zgodovina*, str. 69. Za spremembe v obdobju pozne antike gl. Demandt, *Die Spätantike*, str. 422 ss.

⁶⁹ Ulp. D. 3, 4, 7 pr.: *Sicut municipum nomine actionem praetor dedit, ita et adversus eos iustissime edicendum putavit.* (Kakor je pretor dovolil tožbo občini, tako je mogoče zoper njo tudi vložiti tožbo.); Ulp. D. 4, 3, 15, 1.

⁷⁰ UE 22, 5 in 24, 28; Leo. C. 6, 24, 12. Zasebnim korporacijam zaradi pravila, da mora biti dedič *persona certa*, niso priznali pasivne oporočne sposobnosti, če niso imele posebnega privilegija. Diocl. Max. C. 6, 24, 8 pr.: *Collegium, si nullo speciali privilegio subnixum sit, hereditatem capere non posse dubium non est.* (»Ni dvoma, da korporacija, ki se ne opira na poseben privilegij, ne more pridobiti dediščine.«)

⁷¹ Paul. D. 3, 4, 6, 3; Vat. 335.

⁷² Omejitev užitka v korist mestne občine na sto let (Gai. D. 7, 1, 56) z utemeljitvijo, da naj lastnina z užitkom ne bo omejena trajno, temveč najdlje toliko časa, kolikor traja človekovo življenje.

⁷³ Gl. npr. Aur. Vict. ep. 12: *puellas puerosque natos parentibus egestosis sumptu publico per Italiae oppida ali iussit* ([...] ukazal je, da se deklicam in dečkom, ki so se rodili revnim staršem po mestih današnje Italije, zagotovi preživljanje).

⁷⁴ Kaser, *Das römische Privatrecht*, str. 310.

⁷⁵ Bratož, *Rimska zgodovina*, str. 264.

krščanski dobi je na mesto karitativnih društev, države in občin stopila Cerkev, pri čemer pa se je le težka ustalilo prepričanje, da je premoženje, ki je samo vezano na karitativne namene (*piae causae*), samostojna pravna oseba (*pia corpora*) z lastnimi pravnimi sredstvi.⁷⁶

1.6 Oblike delovanja pravnih oseb javnega prava kot izhodišče nastajanja javno-zasebnopravnih razmerij

Razpravo sem po uvodnem delu razdelil na obravnavo treh oblik delovanja pravnih oseb javnega prava, ki so po svojih organih⁷⁷ v razmerju do pravnih subjektov zasebnega prava delovale v funkcijah *suverena*, *nadzornika* in *pogodbenika*.⁷⁸ Prav iz javnih pristojnosti izhaja izhodišče za identifikacijo tako imenovanih mešanih javno-zasebnih pravnih razmerij.⁷⁹

- Država je kot suveren enostransko udejanjala upravičenja, ki so izhajala iz načelnega družbenega soglasja o obstoju omejitve lastninske pravice v javnem interesu. Tipičen primer je razlastitev. K tej skupini prištevam tudi civilnopravne akte milosti, kot sta splošen odpust dolgov in cesarska podelitev odloga plačila (moratorij). V svoji suvereni funkciji država svojim državljanom nalaga tudi številna javna bremena, zlasti davke.
- V svojstvu nadzornika država preko uradništva dovoljuje nekatera ravnanja zasebnikov, ki po splošnih pravilih niso bila dovoljena (npr. *impetratio domini*). S svojim dovoljenjem daje zavezujoč učinek pravno nepopolnim zasebnopravnim poslom.⁸⁰ Država tudi jamči za zagotovitev ustrezne publicitete zasebnopravnih poslov (javna položitev, naprava javnih listin, registracija in sodelovanje pri statusnopravnih poslih).
- Država zaradi svojih premoženjskih ciljev sklepa pravne posle z zasebniki. Zaradi poudarjenega varstva javnega interesa so se pri teh poslih izoblikovala tudi rigorozna javnopravna zavarovanja s poudarjeno obličnostjo (npr. *cautio praedii praedibusque*).

Primere, ko je pravna oseba javnega prava pri vstopanju v razmerja z zasebniki delovala v svojstvu oblasti, nadzornika ali pravno-poslovnega partnerja, predstavljam v naslednjih delih razprave, v sklepu pa skušam izluščiti skupna izhodišča rimskega pravnega urejanja na trku zasebnega in javnega prava.

⁷⁶ Zаметki te logike so razvidni iz C. 1, 2, 23. O občepravnem razvoju ustanov gl. Coing, *Europäisches Privatrecht*, 267 s.

⁷⁷ Pravno-poslovni zastopniki rimske države so bili vsi magistrati, v mestnih občinah predvsem *duoviri*. Demandt, *Die Spätantike*, str. 457.

⁷⁸ Kot prototip pravne osebe javnega prava jemljem rimsko državo. *Mutatis mutandis* sledeča izvajanja veljajo tudi za mestne občine.

⁷⁹ Za Bydliškega (*Kriterien und Sinn der Unterscheidung von Privatrecht und öffentlichem Recht*, str. 321) je javno pravo: »[...] jenes Recht, das Sachverhalte betrifft, an denen notwendigerweise 'Organe' beteiligt sind, die durch ihre Funktion in der Staatsorganisation besondere Aufgaben, Befugnisse und Verpflichtungen zugeordnet erhalten haben; also eine rechtliche Stellung, die nicht jede beliebige Person schon als solche besitzt.«

⁸⁰ Sodobna upravnopravna teorija govori o »akcesorni vlogi uprave« (Verwaltungsakzesorietät). Gl. tudi Wolff, Bachof, Stober, *Verwaltungsrecht*, str. 280.

2 Oblastna ravnanja javnopravnih oseb

2.1 Razlastitev

Med najbolj značilne oblike oblastnih posegov v zasebno sfero štejemo institut razlastitve. Razlastitev v smislu pravnotehnično izdelanega enostranskega oblastnega odvzema zasebne lastnine v javnem interesu rimsko pravo sicer še ni izoblikovalo, mogoče pa je iz rimskopravnih virov izcediti načela, ki jih na področju razlaščenja srečamo tudi v modernih pravnih ureditvah.⁸¹

Ko infrastrukturnih objektov (cest, akveduktov, obzidja, kloake, term) ni bilo mogoče več umestiti na javno ozemlje (*ager publicus*), je bilo treba poseči v lastnino zasebnikov.⁸² K temu sta pripomogla stoična ideja o načelni prednosti javne nad zasebno koristjo⁸³ in v postklasičnem pravu vse bolj zasidran nauk, da vsa zemlja pripada državi oziroma njenemu vladarju:

Seneca, *De beneficiis* 7, 4, 2: *Iure civili omnia regis sunt, et tamen illa, quorum ad regem pertinet universa possessio, in singulos dominos discripta sunt, et unaquaque res habet possessorem suum.*

Seneca, O dobrotljivosti 7, 4, 2: »Po civilnem pravu je vse kraljevo in vse tisto, kar pripada kralju, je razdeljeno med posamezne lastnike in vsaka posamezna stvar ima svojega posestnika.«

Iust. C. 7, 37, 3, 1a: *[C]um omnia principis esse intellegantur.*

Iust. C. 7, 37, 3, 1a: »[K]er se zdi, da je vse princepsovo.«

Rimska država je ostala v vseh obdobjih svojega razvoja pri razlaščenju dokaj zadržana, kar lahko v virih razberemo predvsem iz utemeljevanja tovrstnih posegov.⁸⁴ Pomembna kavtela pri razlaščenju je bila odškodnina razlaščencem.⁸⁵ O razlastitvi brez odškodnine, razen v primeru zaplembe v kazenskem postopku, ni poročil.⁸⁶

⁸¹ Kaser, Knütel, Lohsse, *Römisches Privatrecht*, str. 183. Temeljno sodobno delo (ki se omejuje na prikaz razlastitve v principatu) je Pennitz, *Der Enteignungsfall im römischen Recht*.

⁸² »[I]t is impossible to believe that the construction of the Roman roads extending in the straight line from one end of the Empire to another, or of the Roman aqueducts was at the mercy of the owners of the land through which they were to pass.« Jones, *Expropriation in Roman law*, str. 521.

⁸³ Marcus Aurelius 12, 20: *Ne ad ullum alium finem, quam qui societati conducatur, referatur* (»K ničemur drugemu ne teži kot k cilju, ki koristi skupnosti«) (Edicija: *Marci Antonini Imperatoris*, str. 229). Na stoike je nesporno vplivala Platonova in Aristotelova misel o državni skupnosti, katere telos je skupno dobro oziroma javna blaginja (τὸ κοινῆ συμφέρον). O tem Verdross-Drossberg, *Grundlinien*, str. 137.

⁸⁴ C. Th. 15, 1, 50: [...] *cum pulchritudine civitatis etiam fortunas suas auctas esse laetetur*. (»[...] z lepoto mesta bo povečano tudi veselje [razlaščencev]«); C. Th. 15, 1, 51: *Ita enim et splendor operis et civitatis munitio cum privatorum usu et utilitate servabitur*. (»Tako bosta sijaj in obramba mesta služila zasebni uporabi in koristi.«)

⁸⁵ Jhering, *Geist II*, str. 73 ss, govori o varstvu pridobljenih pravic (*iura quaesita*). Prim. Schmidt, *Der principielle Unterschied*, str. 153: »[E]ine willkürliche Verletzung der Einzelrechte ebenso sehr dem Zwecke des Staates zuwiderlaufend als sittlich verwerflich ist, wird natürlich auch von den Römern nicht bezweifelt.«

⁸⁶ Demandt, *Die Spätantike*, str. 286.

Višino odškodnine je v cesarski dobi določal mestni prefekt (*praefectus urbi*). Če je preseгла 50 zlatnikov, je o njeni višini odločal cesar.⁸⁷ Kot oblika odmene se ne pojavlja zgolj denarna odškodnina, ampak tudi razlaščenčeva raba javne stavbe.⁸⁸ Naletimo tudi na primere menjalnih pogodb.⁸⁹ Poleg razlastitve nepremičnin v virih zasledimo tudi primere razlastitve premičnin, zlasti gradbenega materiala in živeža.⁹⁰

Oglejmo si nekaj poročil o razlastitvah. Svetonij poroča, da Avgust ob prenovi rimskega foruma kljub velikopoteznim arhitekturnim zahtevam ni želel razlastiti tamkajšnjih lastnikov.⁹¹ To se sklada s Frontinovým poročilom v spisu *De aqueductu*, kjer poudarja, da Rimljanom ni bilo v navadi jemati zasebne lastnine za uveljavljanje javne koristi. Če se je zaradi gradnje akvaduktov pojavila potreba po zasebnem zemljišču, ga je država oziroma mestna skupnost kupila *pro toto*, neuporabljene dele zemljišča pa prodala naprej.⁹² Poučen primer, tokrat iz Justinijanovega časa, opisuje kronist Glycus. Neki Antioh Ostiarius je nasprotoval prodaji svoje hiše, ki je stala na zemljišču, kjer so nameravali zgraditi baziliko Svete modrosti. Magistrat je Antioha pridržal, prostost pa pogojeval s privolitvijo k prodaji sporne nepremičnine. Da bi odvrnili vse dvome o zakonitosti njene prodaje, zlasti lastnikovega soglasja, je moral Antioh svoje soglasje k prodaji nepremičnine ponoviti pred senatom.⁹³ Še v absolutistični državi poznega cesarstva so torej skušali doseči teoretično soglasje lastnika ob *de facto* prisilnem kupu.⁹⁴ Razlastitev so bolj kot enostranski oblastni akt razumeli za pogodbo z javnopravnimi prvini. Da razlastitev ni bila neke vrste višja sila, temveč vsaj *de iure* lastnikovo voljno dejanje, je razvidno iz odlomka jurista Afrikana:

⁸⁷ C. Th. 15, 1, 30 (= Theod. Arc. Hon. C. 8, 11, 9, pr.–1).

⁸⁸ C. Th. 15, 1, 51 omenja, da je smel razlaščenec, na čigar zemljišču so postavili stolp mestnega obzidja, v stolpu neodplačno bivati, če je prevzel breme njegovega vzdrževanja.

⁸⁹ C. Th. 15, 1, 50: *Nam in locum privati aedificii, quod in usum publicum translatum est, occupationem basilicae iubemus vetustae succedere, ut contractus quidam et permutatio facta videatur [...]* (»Namesto uporabe zasebne stavbe, ki je bila prenesena v javno rabo, ukazujemo, da sme naseliti staro baziliko, da bi se zdelo, kot da je bila posredi nekakšna pogodba ali menjava.«)

⁹⁰ Frontinus, *De Aquis*, 125: [...] *ex agris privatorum terra, limus, lapides, testa, harena, ligna ceteraque quibus ad eam rem opus esset, unde quaeque eorum proxime sine iniuria privatorum tolli, sumi, portari possint, viri boni arbitratu aestimata darentur, [...]* (»[...] iz zasebnih zemljišč se sme vzeti, odstraniti in nesti zemljo, kamenje, pesek, les in drugi material, ki je potreben za gradnjo, kolikor je mogoče brez krivic zasebnikom, vrednost tega materiala pa se določi po presoji častnih mož.) Gl. tudi prisilno prodajo živeža v času hudega pomanjkanja (Anast. C. 10, 27, 1).

⁹¹ Suet. Div. Aug. 56, 2: *[F]orum angustius fecit non ausus extorquere possessoribus proximas domos.* (»Zgradil je ožji forum, bližnjim posestnikom pa si ni drznil odvzeti prebivališč.«)

⁹² Frontinus, *De Aquis*, 128.

⁹³ Glykas, *Siculi Annales*, IV (Edicija: Glyca, Του κύρου Μιχαήλ, str. 207).

⁹⁴ Kaser, *Das römische Privatrecht*, str. 405, govori o »kupu pod političnim pritiskom« (»Kauf unter politischem Druck«). Prim. tudi Ankum, *Afrikan*, str. 174: »Formell juristisch war jeder von einem Grundeigentümer an Behörden der römischen Obrigkeit vorgenommene Verkauf ein freier Verkauf, den er selber gewollt hatte. Die faktische Realität war jedoch meistens eine andere.«

D. 19, 2, 33 Afr. libro 8 quaestionum: *Si fundus quem mihi locaveris publicatus sit, teneri te actione ex conducto, ut mihi frui liceat, quamvis per te non stet, quominus id praestes: [...] nam et si venderis mihi fundum isque priusquam vacuus traderetur publicatus fuerit, tenearis ex empto.*

Afr. D. 19, 2, 33 (Afrikan v 8. knjigi spisa *Quaestiones*): »Če je bilo zemljišče, ki si mi ga dal v zakup, razglašeno za javno stvar, mi odgovarjaš z *actio conducti* glede plodov, čeprav nisi ti odgovoren za to, da mi nisi omogočil uživanja plodov. [...] Kajti tudi če mi prodaš zemljišče, in je to, preden mi ga izročiš, razglašeno za javno stvar, si mi zavezan iz prodajne pogodbe.«

Jurist z glagolom *publicare* označuje prehod lastninske pravice z zasebnika na državo. Če bi *publicatio* razumeli kot dejanje državne oblasti, ki se mu prodajalec ne bi bil zmožen upreti, prodajalec ne bi odgovarjal kupcu za neuspelo izročitev prodane stvari. V pravu rimske prodajne pogodbe je namreč veljalo, da s trenutkom perfektosti pogodbe nevarnost naključnega uničenja nosi kupec. *Publicatio* torej ni bila priznana oblika višje sile ali temu podobna enostranska državna intervencija, ki bi šla na kupčev rovaš. Nasprotno, priča smo vsaj *de iure* voljnemu dejanju lastnika (prodajalca), ki je zemljišče po sklenitvi in perfektosti prodajne pogodbe prodal in izročil državi.⁹⁵ Zato prodajalcu jamči iz prodajne pogodbe. Po isti logiki je imel tudi zakupnik v prvem Afrikanovem primeru teoretično svobodno voljo pri sklepanju prodajne pogodbe z državo in je zato zakupniku odgovarjal zaradi neizpolnitve zakupne pogodbe.

V zvezi s tem bi lahko govorili o *de iure* svobodnem, a *de facto* izsiljenem (prisilnem) kupu. Na presečišču upravnega in civilnega prava je obstajala »prisilna« pogodba (»Zwangsvertrag«),⁹⁶ ki pa je zaradi nedopustnega nagiba (*vis ac metus*) ni bilo mogoče izpodbijati po splošnih merilih civilnega prava.⁹⁷ Neformalni magistratov pritisk na sklenitev pogodbe namreč ni veljal za protipravnega, saj je izhajal iz njegovega koercicijskega upravičenja.⁹⁸ Iz tega izhaja, da je umestitev rimske razlastitve v okviru »oblastnih ravnanj javnopravnih oseb« zavajajoča, saj je bila pravnoformalno pogodbene narave, čeprav bi jo *de facto* ustrežneje umeščali med oblastne (suverene) enostranske akte.

Kljub prepričanju pravnih zgodovinarjev, da je bilo poseganje vladarjev v zasebna razmerja zlasti v dominatu vse pogostejše in manj obzirnejše kot v prejšnjih obdobjih, iz virov razberemo, da so se tudi cesarji zavedali zahteve po samoomejevanju pri tovrstnih posegih. Čeprav človeški zakoni za cesarja niso bili

⁹⁵ Ankum, *Afrikan*, str. 175.

⁹⁶ »Verträge können daher, wenn ein öffentliches Interesse in Frage kam, über das der Beamte des römischen Staats kraft seines Amtes zu wachen hatte, durch sein *Imperium* unter Androhung von Nachteilen, die in Koerzitionsstrafen bestanden, erzwungen werden.« Düll, *Recenzija k de Robertis*, str. 350 ss.

⁹⁷ C. Th. 3, 1, 9: *Venditiones, donationes, transactiones, quae per potentiam extortae sunt, praecipimus infirmari* (»Ukazujemo, da so neveljavne prodaje, darila in poravnave, ki so izsiljene s strani močnejšega.«); C. 4, 38, 13 pr. in C. Th. 3, 1, 6.

⁹⁸ O pojmu *coercitio* gl. Kunkel, *Staatsordnung und Staatspraxis*, str. 149 ss.

zavezujoči,⁹⁹ se je ta zavedal, da cesarska vladavina počiva na doslednem spoštovanju lastnih zakonov.¹⁰⁰

2.2 *Tabulae novae* in moratoriji

O nekakšni obliki razlastitve kot posegu v premoženjsko sfero zasebnih pravnih subjektov bi lahko govorili tudi pri odpisih dolgov (*tabulae novae*) in oblastnih odlogih plačil (*moratoria*).¹⁰¹ V obeh primerih gre za javnopravna posega v obligacijskopravna razmerja, ki sta z zmanjševanjem zadolženosti prebivalstva skušala omiliti socialne napetosti, še zlasti v obdobjih družbenih kriz, ki so sledile naravnim nesrečam, vojnam in socialnim nemirom. Rimska kreditna zakonodaja je namesto odpisov dolgov orientalskega in grškega tipa¹⁰² sicer redno posegala po omejevanju obrestnih mer.

Toda tudi splošni odpusti dolgov rimski družbi niso bili povsem tuji. Kot značilen akt vladarjeve milosti (*indulgentia principis*) so prav tako smeli podaljšati rok za prostovoljno izpolnitev že zapadle obveznosti.¹⁰³ Na razvoj moratorijev naj bi prispevala provincialna praksa. Neki papirus iz leta 331 omenja na provincialnega prefekta naslovljeno prošnjo za dodelitev petletnega odloga izpolnitve obveznosti z utemeljitvijo, da bi v primeru siljenja k takojšnji izpolnitvi dolžnik utrpel nepopravljivo škodo.¹⁰⁴ Prefekt je ugodno rešitev prošnje pogojeval z ustanovitvijo poroštva. Morda je prefektovo pogojevanje moratorija z nadomestnim zavarovanjem odsev dejstva, da ti v nasprotju s cesarjem niso smeli podeljevati moratorijev brez ustreznih garancij za upnike, saj bi tovrstna praksa utegnila imeti uničujoče ekonomske posledice za kreditiranje.¹⁰⁵ Že leta 382 so bili vsi moratorijski reskripti razveljavljeni, dolžnikom pa je cesar ukazal, da nemudoma

⁹⁹ Ulp. D. 1, 3, 31 pr.: *Princeps legibus solutus est* [...] (»Cesarja zakoni ne vežejo [...].«) Ulp. D. 1, 4, 1: *Quod principi placuit, legis habet vigorem*. (»Kar odloči cesar, ima značaj zakona.«) Ulp. D. 1, 4, 1, 1: *Quodcumque igitur imperator per epistulam et subscriptionem statuit vel cognoscens decrevit vel de plano interlocutus est vel edicto praecepit, legem esse constat. haec sunt quas volgo constitutiones appellamus*. (»Kar s pismom in podpisom sporoči cesar in ne glede na to, ali to stori po sodni preiskavi ali brez ali pa to ukaže z ediktom, ima značaj zakona. In te zakone splošno imenujemo konstitucije.«)

¹⁰⁰ Inst. 2, 17, 8 (sec. Alex. et Ant.): *Licet legibus soluti sumus, attamen legibus vivimus*. (»Čeprav smo odvezani (spoštovanja) zakonov, kljub temu živimo po njih.«) Th. Val. C. 1, 14, 4: *[D]e auctoritate iuris nostra pendet auctoritas. et re vera maius imperio est submittere legibus principatum*. (»Naša avtoriteta počiva na avtoriteti prava. Podreditev zakonom je pomembnejša od cesarjeve vladarske moči.«) O tem Demandt, *Die Spätantike*, 252 ss.

¹⁰¹ Wagner, *Grundlegung*, str. 556; Jhering, *Geist II*, str. 77.

¹⁰² Aristot. Const. Ath. 12, 4 (Solonova σεισάχθεια).

¹⁰³ Pravica do podeljevanja moratorijev je spadala med prerogative evropskih vladarjev do 19. stoletja. V tem obdobju velik del teorije in javnosti ni bil več naklonjen poseganju vladarja v zasebnopravna razmerja. V zvezi s tem se je ustalil rek »Quinquenellen gehören in die Höllen«. (Op.: *literae quinquenales* – odločba o petletnem moratoriju). Mittermaier, *Bemerkungen über Moratorien*, str. 451; Gaudemet, *Indulgentia principis*, str. 3 ss.

¹⁰⁴ PSI 7 767 (Oxyrhynchus). O tem Taubenschlag, *Zum gerichtlichen Moratorium*, str. 401 ss.

¹⁰⁵ Solazzi, *L'Estinzione dell'obbligazione*, str. 105, op. 1.

izpolnijo vse zapadle obveznosti.¹⁰⁶ V Justinijanovem pravu je glede moratorijev veljalo naslednje načelo:

C. 1, 19, 4 Grat. Valentin. Theodos. AAA. Flor. pp.: *Universa rescripta, quae in debitorum causis super praestandis dilationibus promulgantur, non aliter valeant, nisi fideiussio idonea super solutione debiti praebeatur.* <a. 382 D. VIII k. Mart. Constantinopoli Antonio et Syagrio cons.>

Grat. Valentin. Theodos. C. 1, 19, 4 Cesarji Gracijan, Valentinijan in Teodozij Flor(ian) u, pretorijanskemu prefektu: »Vsi reskripti za odloge plačila, ki so bili izprošeni v zvezi z dolgovanimi izpolnitvami obveznosti nimajo veljave, razen če se zagotovi ustrezno poroštvo glede izpolnitve dolga.« <Dano 8. dan pred marčnimi kalendami v Konstantinoplu v letu, ko sta bila konzula Antonij in Sigarij (22. februar 382)>

Dolžniki, ki jim je bil podeljen moratorij, so morali upnikom zagotoviti ustreznega poroka (*fideiussor idoneus*), sicer se moratorij ni štel za učinkovitega. Podobnosti cesarske konstitucije s provincialno prakso so očitne. Vprašljivo je, ali je šlo pri tem za splošno zahtevo ali pa se je konstitucija, kot je zatrjeval Gothofredus, omejevala zgolj na fiskalne dolžnike (*debitores tributorum*).¹⁰⁷ Zahteva po zagotovitvi poročstva je bila za upnika edina uteha, ki jo je pogojeval cesar s svojim enostranskim milostnim aktom.

Do edinega znanega vsesplošnega odpusta dolgov v pozni antiki je prišlo ob frankovski invaziji Italije in Sicilije leta 555. Ker so v roparskih napadih upniki izgubili zavarovanje, so želeli nemudoma priti do poplačila terjatev, kar je pomenilo velik pritisk na dolžnike. Zaradi nenehnih prošenj po oblastni intervenciji je Justinijan leta 555 sprejel poseben zakon, ki mu zaradi izredne stiske, v kateri se je znašel zahodni del cesarstva, kot pravi sam, v zgodovini ni bilo para.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Grat. Valentin. Theodos. C. Th. 1, 2, 8: *Universa rescripta, quae in debitorum causis super praestandis dilationibus impetrata sunt, rescindantur, cum sit acerbis perurgendus, qui, mansuetudinis nostrae pudore fatigato, non quid utilitatibus publicis, sed quid suis fraudibus conveniret, adspexit.* C. Th. 1, 2, 8. Interpr. *Si cuiuslibet rei debitor convictus, propter differendam solutionem a principe inducias impetraverit, beneficium, quod obtinuerit, non valebit, sed cautionem suam implere cogatur.* (»Vsi reskripti za odloge plačila, ki so bili izprošeni v zvezi z dolgovanimi izpolnitvami obveznosti, naj bodo razveljavljeni, saj je treba močneje pritisniti na tiste, ki so izčrpali obzirnost naše milosti in bolj kot javno korist upoštevali to, kar je bilo pripravno za njihovo zvijačnost. Interpretacija: Če je kdo obsojen kot dolžnik in je od cesarja izprosil odlog plačila, mu usluga, ki jo je pridobil, ne bo koristila, temveč bo prisiljen izpolniti zadolžnico.«)

¹⁰⁷ Gothofredus, *Codex Theodosianus*, str. 20. Pharr, *The Theodosian Code*, str. 13, op. 21, meni, da beseda *debita* označuje »tax payments that are due«.

¹⁰⁸ Iustiniani constitutio 8 (*Lex quae data est pro debitoribus in Italia et Sicilia*): *Cum semper decursio barbarici temporis in novarum rerum <remedium novis> et veteribus legibus <ignotis> occasionem praebeat promulgandis, generalibus hominum difficultatibus communi remedio subvenire necesse est.* (»Ker naval v barbarskih časih neprestano ponuja priložnost za sprejemanje novih zakonov, <ki so bili starim neznani>, kot <нове rešitve> v novih razmerah, je treba ljudem, ki so v vsesplošni stiski, pristopiti na pomoč s skupno rešitvijo.«) Emendacije v šilastih oklepajih, ki dopolnjujejo besedilo, navajam po Miller, Sarris, *The Novels II*, str. 1131.

2.3 Javna bremena

Rimska država je državljanom in provincialnemu prebivalstvu nalagala različna javna bremena, zlasti davke. Temelj davčne obveznosti rimskega državljanja je bila konzulova letna objava davčne obveznosti državljanov. S tem aktom je postal rimski državljan fiskalni dolžnik.¹⁰⁹ Vprašanje je, ali je država oziroma erar davčno obveznost iztoževala v rednem pravnem postopku po mehanizmu zasebnega prava. Zasebnopravno prvino davčne obveznosti bi denimo nakazovala možnost odstopa (cesije) davčne terjatve. Papinijan v D. 50, 15, 5 opisuje primer solidarnega dolžnika zemljiškega davka, ki je poplačal celotno terjatev. Ali je po zgledu pravne dobrote odstopljenih tožb fiskusova terjatev prešla na dolžnika, ki je izpolnil obveznost?

D. 50, 15, 5 Pap. libro 19 responsorum: *Cum possessor unus expediendi negotii causa tributorum iure conveniretur, adversus ceteros, quorum aequae praedia tenentur, ei qui conventus est actiones a fisco praestantur, scilicet ut omnes pro modo praediorum pecuniam tributi conferant.*

D. 50, 15, 5 (Papinijan v 19. knjigi spisa *Responsae*): »Če je od enega izmed zemljiških posestnikov izterjana celotna davčna obveznost, ima ta zoper preostale posestnike, ki se jih drži ista davčna obveznost, pravico, da zahteva fiskusovo tožbo, da bi se davčna obveznost porazdelila med ostale dolžnike.«

Papinijan torej ni imel nobenih pomislekov pri pretvorbi fiskusove obveznosti v zasebno terjatev.¹¹⁰ Po Pernicejevem mnenju pa iz Papinijanovega odlomka ni mogoče sklepati, da je imel erar zoper davčnega dolžnika tožbo, ki bi bila ustrojena po merilih zasebnega prava.¹¹¹

Druga posebnost rimskega zemljiškega davka je bila njegova stvarnopravna narava. Zavezanec za plačilo zemljiškega davka je bil vsakokratni stvarnopravni upravičenec zemljišča. Kot sta odpisala cesarja Antonin in Ver, so v zadevah (zemljiških) davkov zavezana zemljišča sama in ne osebe. Posledično je bil vsakokratni posestnik zemljišča¹¹² zavezan plačati zaostalo davčno obveznost zemljiških prednikov. Če kupec za obstoj davčnega dolga ni vedel, je smel prodajalca tožiti iz prodajne pogodbe zaradi pravne napake:

D. 39, 4, 7 pr. Papir. libro 2 de constitutionibus: *Imperatores Antoninus et Verus rescripserunt in vectigalibus ipsa praedia, non personas conveniri et ideo possessores etiam praeteriti temporis vectigal solvere debere eoque exemplo¹¹³ actionem, si ignoraverint, habituros.*

Papir. D. 39, 4, 7 pr. (Papirij v 2. knjigi spisa *De constitutionibus*): »Cesarja Antonin in Ver sta odpisala, da odgovarjajo v davčnih zadevah zemljišča sama, in ne osebe.

¹⁰⁹ Pernice, *Beziehungen*, str. 15 ss.

¹¹⁰ Pernice, *Beziehungen*, str. 18.

¹¹¹ Pernice, *Beziehungen*, str. 18.

¹¹² Tudi užitkar kot kvaziposestnik. Gl. Ulp. D. 7, 1, 27, 3; Paul. D. 33, 2, 28.

¹¹³ Po ustaljenem prepričanju je treba besedo *exemplo* nadomestiti z *ex empto*. Gl. Pernice, *Beziehungen*, str. 69.

Zato je treba, da vsakokratni posestniki zemljišča poravnajo tudi davčno obveznost prednikov, imeli pa bodo tožbo iz kupne pogodbe, če za to obveznost kupci niso vedeli.«

V okvir javnih bremen juristi prištevajo obveznosti vsakokratnega zemljiškega posestnika, ki so vključevala plačilo potnih, vodnih in kanalizacijskih pristojbin¹¹⁴ ter popravila javne infrastrukture. Tako je denimo že Zakonik XII. plošč določal, da lastniki ohranjajo prehodnost in varnost javnih poti.¹¹⁵ Klasiki omenjajo, da so vozne pristojbine bremena zemljišča in ne posameznikov.¹¹⁶ Plačati jih je moral tisti, ki je zemljišče dejansko uporabljal, tudi npr. uživkar.¹¹⁷

V naštetih primerih smo soočeni z obstojem tako imenovanih stvarnih (realnih) bremen, ki so rimskemu zasebnemu pravu vsaj načeloma bila tuja. Po splošnem načelu služnostnega prava, ki ne priznava služnosti v storitvi (*servitus in faciendo consistere nequit*), rimski juristi bi obstoj stvarnih bremen v zasebnem pravu niso priznavali. Po njihovem prepričanju bi njihov obstoj pretirano okrnil načeloma svobodno lastninsko pravico.¹¹⁸ Drugače pa je veljalo v javnem pravu oziroma na preseku zasebnega z javnim pravom.¹¹⁹ Do priznanja obstoja stvarnih bremen je zaradi razlogov, ki jih je narekovala fevdalna družbena ureditev, prišlo šele v času recepcije rimskega prava, natančneje v obdobju *usus modernus Pandectarum* (16.–18. stol.).¹²⁰

3. Nadzorna ravnanja javnopravnih oseb

3.1 Javne listine in registracija

Preko svojih organov je rimska država v številnih zasebnopravnih razmerjih vršila nadzorno funkcijo, s čimer v javnem interesu ni varovala zgolj strank pogodbenega razmerja, ampak tudi tretje osebe. Paternalizem je v sicer liberalistično prežetem klasičnem pravu sorazmerna redkost.¹²¹ Simptomatična je zlasti odsotnost zemljiške knjige, katere edini približek bi lahko, po prevladujočem mnenju, iskali v rimskem Egiptu 1. stoletja po Kr. Egipčanski zametek zemljiške knjige naj bi bil »arhiv posesti« (βιβλιοθήκη ἐγκτήσεων), ki ga je za rimsko provinco Egipt predpisal Edikt Metija Rufa. Ta se je v odločilnem delu glasil:

¹¹⁴ Pernice, *Beziehungen*, str. 80.

¹¹⁵ Tab. 7, 7.

¹¹⁶ Call. D. 50, 4, 14, 2: *Viarum munitiones, praediorum collationes non personae, sed locorum munera sunt.* (»Dela na cesti in zbiranje davkov niso bremena oseb, temveč zemljišč.«)

¹¹⁷ Ulp. D. 7, 1, 27, 3.

¹¹⁸ Kaser, *Das römische Privatrecht*, str. 405 in 443.

¹¹⁹ Žepič, *Zemljiška služnost kot dogmatični model*, 174, op. 108.

¹²⁰ O tem Žepič, *Zemljiška služnost kot dogmatični model*, str. 174 ss.

¹²¹ »Classical law was not primitive but liberal.« Tako je Schulz (*Classical Roman Law*, str. 353) pospremil očitek rimskemu pravu, ki da ni izoblikovalo zadostne publicitete pri prenosu in obremenitvi nepremičnin.

Κελεύω οὖν πάντας τοὺς κτήτορας ἐντὸς μηνῶν ἐξ ἀπογρά ψασθαι τὴν ἰδίαν κτῆσιν εἰς τὴν τῶν ἐνκτήσεων βιβλιοθήκην καὶ τοὺς δανειστάς ἄς ἐάν ἔχωσι ὑποθήκας καὶ τοὺς ἄλλους ὅσα ἐάν ἔχωσι δίκαια, τὴν δὲ ἀπογραφὴν ποιείσθωσαν δηλοῦντες πόθεν ἕκαστος τῶν ὑπαρχόντων καταβέβηκεν εἰς αὐτοὺς ἢ κτῆσεις.¹²²

»Zato ukazujem, da morajo vsi lastniki v šestih mesecih svojo zasebno posest napovedati pri »arhivu posesti«, kakor morajo tudi vsi upniki napovedati vse hipoteke in druge pravne naslove, ki jih imajo. Na tej podlagi morajo ob napovedi predložiti tudi podatke o tem, od koga je (na njih) prešla lastnina na stvareh, ki jih imajo v posesti.«

Podobno težnjo kot βιβλιοθήκη ἐγκτήσεων napoveduje overovljanje pravnih poslov, napravljanje javnih listin in njihovo vpisovanje v javne registre. Oblastni organi začno v cesarski dobi podeljevati tudi najrazličnejša dovoljenja in odobritve, ki predpostavljajo veljavnost pravnih poslov. Vse našete oblike vsebujejo prvino »ljudske garancije« (Volksgarantie), da je bil pravni posel sklenjen skladno z zahtevami, ki jih upoštevajo javni interes narekuje pravni red.¹²³

3.1.1 Javne listine (*instrumenta publica*)

Naprava javnih listin in overovljanje zasebnih listin sta pravna lika, ki sta v rimsko pravo prodrli pozno, in sicer v helenistično navdahnjeni Konstantinovi dobi.¹²⁴ Hkrati pomenijo eno najznačilnejših intervencij birokratskega absolutizma v zasebno pravo.¹²⁵

Pravica naprave javne listine (*ius actorum conficiendorum* ali *ius gestorum*)¹²⁶ je bila pristojnost upravnih organov, da določene izjave strank, ki so bile dane na zapisnik, ali vsebino zasebno napravljenih listin vnesejo v javne knjige (*tabulae publicae, acta, gesta, commentarii, libelli*) in da na predlog strank o tem izdajo pisni odpravek.¹²⁷ Vnos listine v javno knjigo se običajno imenuje *insinuat* ali *allegatio*.¹²⁸ Pristojnost sestavljanja javnih listin so imeli *magister census*,¹²⁹ *duoviri*,¹³⁰ *defensor civitatis*,¹³¹ najbrž tudi nekateri cerkveni organi. Pri napravi javnih listin so morali biti v municipijih poleg magistrata in pisarja (*exceptor*) prisotni še trije dekurioni.¹³² Originalno listino so shranili v arhivu, stranka pa je dobila odpravek

¹²² Riccobono, FIRA I, str. 324 ss, št. 60. O tem Jördens, *Nochmals zur Bibliotheksenktesion*, str. 278.

¹²³ Jhering, *Geist* I, str. 208.

¹²⁴ Steinwenter, *Die antiken Grundlagen*, str. 77: »der auch sonst gräzisierung Konstantin«.

¹²⁵ Wieacker, *Römische Rechtsgeschichte II*, str. 232 ss.

¹²⁶ Const. C. Th. 2, 4, 2: [...] *eos, quibus actorum conficiendorum ius est*. Steinwenter, *Beiträge*, str. 30 ss.

¹²⁷ Sestavne dele javnih listin navaja Wieacker, *Römische Rechtsgeschichte II*, str. 233.

¹²⁸ Sellert, *Insinuation*, stolp. 1256–1259.

¹²⁹ Lydus, *De Magistratibus* 2, 30.

¹³⁰ Vat. 112.

¹³¹ C. Th. 8, 12, 8, 1.

¹³² Arcad. Honor. C. Th. 12, 1, 151: *Municipalia gesta non aliter fieri volumus quam trium curialium praesentia, excepto magistratu et exceptore publico, semperque hic numerus in eadem actorum testificatione servetur. Sic enim et fraudi non patebit occasio et veritati maior crescit auctoritas*. (»Želim, da so pri napravi javnih listin poleg magistrata in javnega zapisnikarja

s podpisi treh dekurionov in zapisnikarja.¹³³ Pristojnosti naprave javnih listin niso imeli pisarji (*tabelliones*), predhodniki srednjeveških notarjev, čeprav se tudi za njihove listine uporablja izraz *instrumenta publice confecta*.¹³⁴ Javni organi so imeli z napravo javnih listin določene stroške, ki jih v obliki taks niso smeli prevažati na stranke. Vse do Konstantina, ko so predpisali javne takse kot pavšalni strošek za vodenje upravnih zadev, so pobiranje taks šteli za podkupovanje, ki je bilo kaznovano z obglavljanjem.¹³⁵ Pravilno napravljena javna listina je za stranke predstavljala posebno postopkovno ugodnost v dokaznem postopku,¹³⁶ saj je štela za neizpodbojen dokaz, ki je užival javno zaupanje (*publica fides*).¹³⁷

3.1.2 Registracija pravnih poslov (*allegatio gestis*)

Konec tretjega stoletja so se množili primeri zahtev po obligatornem sodelovanju javne oblasti pri sklepanju pravnih poslov med zasebniki. Značilen primer tovrstnega sodelovanja in hkrati nadzorstva je bila zahteva po vpisu vsebine zasebne listine v javno knjigo (register). Sprva je bila vsebina rimskih javnih zapisnikov omejena na beleženje uradnih procesnih dejanj.¹³⁸ Že sorazmerno zgodaj so poznali tudi upravno-pravno registracijo.¹³⁹ V cesarski dobi se je potreba po publiciteti zasebnopravnih poslov vse bolj krepila, kar je v končni fazi privedlo do že omenjene pristojnosti naprave javnih listin, predvsem pa njihovega vpisa v register (*acta*).¹⁴⁰ Registracijo so predpisovali predvsem zaradi davčnih namenov.¹⁴¹ Po Konstantinovem pravu prodajna in darilna pogodba nepremičnin nista bili veljavni, če obhodu zemljišča in pritegnitvi sosedov ni sledil vpis listine v sodnikov register (*gesta iudicis*).¹⁴² Regi-

prisotni še najmanj trije dekurioni. To število naj bo pri napravi javnih listin vselej upoštevano. Kajti le tako se ne bo ponudila priložnost za goljufanje in resnica bo pridobila avtoriteto.◀)

¹³³ Steinwenter, *Die antiken Grundlagen*, str. 78.

¹³⁴ Steinwenter, *Die antiken Grundlagen*, str. 77; Wieacker, *Römische Rechtsgeschichte II*, str. 234.

¹³⁵ O taksah gl. C. 3, 2: *De sportulis et sumptibus in diversis iudiciis faciendis et de executoribus litium* (»O taksah in stroških v sodnih zadevah ter o sodnih izvršiteljih«).

¹³⁶ C. 4, 20, 1 pr.: Κατὰ ἐγγράφου μαρτυρίας ἄγραφος μαρτυρία οὐ προσφέρεται. (»Nepisan dokaz ne more predhajati pisanemu dokazu.«)

¹³⁷ Kaser, Hackl, *Das römische Zivilprozessrecht*, str. 557, op. 28; Steinwenter, *Die antiken Grundlagen*, str. 77.

¹³⁸ Steinwenter, *Beiträge*, str. 43; Kaser, Hackl, *Das römische Zivilprozessrecht*, str. 557.

¹³⁹ Tipičen primer antičnega upravnega registra je bil register rojstev. Na podlagi papiroloških študij rimskega Egipta je Steinwenter, *Beiträge*, str. 6 (gl. tudi str. 41), dokazoval razširjenost vpisovanja rojstev v javne knjige še pred Markom Avrelijem. Gl. Scaev. D. 22, 3, 29, 1, ki v zvezi z nezakonskimi otroki omenja njihov vpis v posebni register (*professio apud acta*), ter Apuleius, *Apologia* 89, ki omenja (*album*) *professionum liberorum natorum*, torej seznam novorojencev, shranjen v javnem arhivu (*tabularium publicum*).

¹⁴⁰ Steinwenter, *Beiträge*, str. 31.

¹⁴¹ Zaradi istih razlogov je bila že v Avgustovem času uvedena zahteva po javnem odpiranju oporok (PS 4, 6, 1).

¹⁴² Const. C. Th. 3, 5, 1: *Pater noster nullam voluit liberalitatem valere, si actis inserta non esset*. (»Naš oče ni dovolil, da bi bilo darilo veljavno, če ni bilo vpisano v register.«); Constantius C. Th. 8, 12, 6.

stracija je sledila pripoznanju davčne obveznosti pred organom, ki je izvedel davčno preverbo (*inspectio publica vel fiscalis*):

Const. C. Th. 3, 1, 2: *Qui comparat, censum rei comparatae cognoscat: neque liceat alicui, rem sine censu vel comparare vel vendere. inspectio autem publica vel fiscalis esse debet hac lege, ut, si aliquid sine censu venierit, et id ab alio deferetur, venditor quidem possessionem, comparator vero id, quod dedit pretium, fisco vindicante, perdat.*
Const. C. Th. 3, 1, 2: »Kupec naj pripozna davek na kupljeno stvar: nikomur ni dovoljeno kupiti ali prodati stvari brez pripoznanja davčne obveznosti (*sine censu*). Skladno s tem zakonom je potrebna javna ali fiskusova preverba [pripoznave davčne obveznosti]. Če bi se kaj prodalo ali kupilo brez plačila davka, naj prodajalec izgubi posest na blagu, kupec pa kupnino, ker sme fiskus oboje vindicirati.«

Valentinijan III. je leta 444 odredil, da je zaradi nevarnosti davčnega obida treba vsako pogodbo, katere predmet so bile nepremičnine, skleniti pred javnim organom:

Nov. Val. 15, 3: *Omnis autem contractus, qui clanculario vel emente vel vendente in fraudem legis initus fuerit, careat firmitate. Quod ne fiat, ea ratione prospicimus, ut gestis municipalibus immobilium rerum contractus constet initus, mobiliu vero emissis pittaciis transigatur [...]*

Nov. Val. 15, 3: »Vsaka pogodba, ki je, bodisi s strani kupca bodisi prodajalca, sklenjena na skrivaj, z namenom zaobiti zakon, je neveljavna. Da se to ne bi dogajalo, določamo, da se mora pogodba, ki se nanaša na nepremičnine, vnesti v javni mestni register, pogodba, ki pa se nanaša na premičnine, pa mora biti napravljena v obliki pisnih listin [...].«

Kot ugotavlja Wieacker, je iz vulgariziranih pravnih tekstov iz zahodnega dela cesarstva razvidno, da se je registracija pravnih poslov v praksi uveljavila le na vzhodu.¹⁴³ Vzhodnorimski cesar Zeno je obveznost insinucije iz zavezovalnega posla razširil celo na izročilno pismo (*epistula traditionis*). Pristojnost insinucije tako zavezovalnega posla kot tudi izročilnega pisma so imeli dekurioni.¹⁴⁴

Justinijan je zahtevo po insinuciji darilnih obljub razširil na premičnine, ki so presegale vrednost 200, kasneje 300 in končno 500 solidov.¹⁴⁵ Izvzeta so bila le zaročna darila in darila pred sklenitvijo zakonske zveze,¹⁴⁶ darila za primer smrti¹⁴⁷ ter darila cesarju.¹⁴⁸ Postopno višanje vrednosti zneska, ki je zahteval insinucijo,

¹⁴³ Wieacker, *Römische Rechtsgeschichte II*, str. 233.

¹⁴⁴ Steinwenter, *Die antiken Grundlagen*, str. 103.

¹⁴⁵ Vat. 249, 7; Const. C. Th. 3, 5, 1; Const. C. Th. 8, 12, 1, 2; Const. C. Th. 8, 12, 3: *Promulgatum dudum est donationes nullo alio modo firmas posse detineri, nisi apud actorum contestationem confectae fuerint.* (»Pred kratkim je bilo razglašeno, da darila ne morejo biti veljavna, če niso bila vpisana v javni register.«) C. Th. 8, 12, 5: *Data iam pridem lege statuimus, ut donationes interveniente actorum testificatione conficiantur.* (»S prejšnjim zakonom [mišljen je najbrž C. Th. 8, 12, 1] smo določili, da se darila izvršijo s pritegnitvijo prič ob vpisu v javni register.«)

¹⁴⁶ Const. C. Th. 3, 5, 8; Iust. C. 8, 53, 34 in 36, 3.

¹⁴⁷ Iust. C. 8, 56, 4.

¹⁴⁸ Iust. Nov. 52, 2.

kaže, da se je vladarjeva odredba v praksi upoštevala in je celo pretirano obremenjevala delokrog upravnih organov. Justinijan je poudarjal, da je naprava javne listine najzanesljivejša oblika izogitve dokaznim težavam.¹⁴⁹ Zanimivo pri tem je, da niso insinuirali pogodb o ustanovitvi zastavne pravice na nepremičninah, so pa v postklasičnem cesarskem pravu predvideli možnost ustanovitve zastavne pravice z javno listino (*pignus publicum*):

Leo C. 8, 17, 11, 1: *Sin autem ius pignoris vel hypothecae ex huiusmodi instrumentis vindicare quis sibi contenderit, eum qui instrumentis publice confectis nititur praeponi, etiamsi posterior dies his contineatur, nisi forte probatae atque integrae opinionis trium vel amplius virorum subscriptiones isdem idiochiris contineantur: tunc enim quasi publice confecta accipiuntur.*

Leo C. 8, 17, 11, 1: »Če želi kdo na podlagi teh listin uveljavljati ročno ali hipotečno zastavno pravico, ukazujemo, da naj ima prednost tisti, ki opira svoj zahtevek na javne listine (*instrumentis publice confectis*), čeprav je bila zastavna pravica (te vrste) ustanovljena pozneje. To naj velja v vseh primerih, razen če je zasebna listina prejšnjega zastavnega upnika opremljena s podpisi treh preizkušenih in častnih mož, saj se taka listina šteje, kot da bi bila javno napravljena (*quasi publice confecta*).«

Tako ustanovljena hipoteka je zastavnemu upniku nudila precejšnjo ugodnost, ker je uživala prednost v izvršbi pred predhodno ustanovljenimi brezobličnimi hipotekami. Možnost antedatiranja je bila pri hipotekah, ki so se opirale na brezoblični dogovor o nastanku hipoteke, ki je bil običajno oprt na zasebno listino, neprimerno večja kot pri hipotekah, ustanovljenih z javno listino.¹⁵⁰

Postklasično rimsko pravo je poznalo tudi fakultativno registracijo zasebnopravnih poslov. Vsakdo je smel izraziti poslednjo voljo pred oblastvom, ki je imelo pristojnost naprave javne listine (*ius actorum*) ter njeno vsebino vnesti v javni register.¹⁵¹ Podobno je bilo mogoče oblastveno emancipirati svojepravne in osvobajati sužnje¹⁵² ter postavljati pravdne zastopnike (*procuratores*).¹⁵³ Upravno-pravnega značaja je bila tudi postavitve varuha ali skrbnika, ki sta morala ob prevzemu funkcije oblastvu izročiti varovančev¹⁵⁴ oziroma skrbljenčev inventar.¹⁵⁵

¹⁴⁹ Iust. Nov. 73, 7, 3.

¹⁵⁰ MacChombaich, *A Summary*, str. 401 s.

¹⁵¹ Honor. Const. C. 6, 23, 19.

¹⁵² Anas. C. 8, 48, 5 pr.; Iust. C. 8, 47, 11 pr.

¹⁵³ PS 1, 3, 1; Cons. 3, 1 in 4.

¹⁵⁴ Arcad. Honor. C. Th. 3, 30, 6; Leo C. 1, 3, 31.

¹⁵⁵ Iust. C. 1, 4, 27, 1.

3.2 Dovoljenje javnega organa

3.2.1 Izposlovanje lastninske pravice (*impetratio domini*)

Značilen primer intervencije državnih organov v okviru njihove nadzorne funkcije nad pravnim prometom je izdaja najrazličnejših odobritev oziroma dovoljenj ter temu podobnih ravnanj, ki skušajo preprečiti zlorabe, v katere bi vodila preširoka pogodbeno avtonomija.

Na značilen primer podelitve oblastnega dovoljenja naletimo v okviru pravne ureditve unovčenja zastavne pravice. Kot je znano, je Konstanin leta 321 ali 326 prepovedal dogovor zastavnega upnika in zastavitelja, na podlagi katerega je smel zastavni upnik v primeru neizpolnitve zavarovane zapadle terjatve obdržati zastavljeno stvar (tako imenovani komisorni dogovor, *lex commissoria*).¹⁵⁶ Zastavni upnik je moral zastavljeno stvar po zapadlosti zavarovane terjatve vselej prodati, se iz izkupička poplačati, morebiten presežek izkupička od prodaje pa izročiti zastavitelju. Po Konstantinovi prepovedi komisornega dogovora se je postavilo vprašanje, kaj naj stori zastavni upnik, ki tudi po dveh letih ni našel primernega kupca zastavljene stvari. Vprašanje je leta 530 na temelju klasičnih podlag izčrpno uredil cesar Justinijan.¹⁵⁷ Zastavni upnik je moral po novi ureditvi opomniti dolžnika, naj izpolni obveznost, in hkrati napovedati, da bo v nasprotnem primeru pozval cesarsko pisarno, da mu zastavljeno stvar oblastno domakne v lastnino. Če je bil dolžnik odsoten, se je moral upnik obrniti na provincialnega sodnika, ki je dolžniku sporočil končen rok za izpolnitev obveznosti.¹⁵⁸ Če dolžnik tudi v nadaljnjih dveh letih obveznosti ni izpolnil, se je smel upnik obrniti na cesarsko pisarno, kjer je izprosil domik zastavljene stvari v lastnino (*impetratio domini*).¹⁵⁹ Ob izdaji reskripta, ki ga je cesar izdal po zgledu milostnih aktov, je postal zastavni upnik lastnik prisojene stvari, vendar tudi tokrat pod razveznim pogojem dolžnikovega poplačila.¹⁶⁰ Z odkritim sklicevanjem na pieteto in humanost do dolžnika, ki

¹⁵⁶ O tem Žepič, *Interesno ravnotežje*, str. 278 ss.

¹⁵⁷ C. 8, 33 (*De iure domini impetrando*). Dernburg, *Das Pfandrecht II*, str. 240 ss.

¹⁵⁸ Iust. C. 8, 33, 3, 2–3.

¹⁵⁹ Iust. C. 8, 33, 3, 3a: *Sin autem in tempore statuto vel minime fuerit inventus vel creditam pecuniam totam offerre noluerit, tunc creditor adeat culmen principale et precibus porrectis iure domini habere eandem rem expetat habeatque ex divino oraculo eam in suo dominio.* (»Če pa se v določenem roku dolžnika ne bil najde ali pa zavrne plačilo dolgovanega denarnega zneska v celoti, naj se upnik obrne na najvišjega ter ga izprosi podelitev lastninske pravice na zastavljeni stvari in po cesarski odredbi bo to postalo njegova last.«) Gl. tudi Alex. C. 8, 33, 3, 1.

¹⁶⁰ Iust. C. 8, 33, 3, 3b: *Et postquam hoc fuerit subsecutum, pietatis intuitu habeat debitor intra biennii tempus in suam rem humanum reversum ex die sacri oraculi numerandum, et liceat ei, creditori qui iam dominus factus est offerre debitum cum usuris et damnis vitio eius creditori illatis, quorum quantitatem creditor debet suo iuramento manifestare, et suum pignus recuperare.* (»In potem ko je bilo to storjeno, ima dolžnik za povrnitev svoje lastninske pravice na zastavljeni stvari zavoljo usmiljenja na voljo (naslednji) dve leti, ki se štejeta od trenutka izdaje cesarskega dekreta, in dovoljeno mu je upniku, ki je postal lastnik, ponuditi dolgovani znesek skupaj z obrestmi in pod upnikovo prisego ocenjenim nadomestilom za škodo, ki je bila upniku povzročena po dolžnikovi krivdi.«)

veje iz besedila konstitucije, ta kaže težnjo po olajševanju dolžnikovega pravnega položaja (*favor debitoris*), ki naj bi zaznamovala pravni razvoj v dobi krščanskih cesarjev.¹⁶¹ Ne le večkratno podaljševanje rokov, ampak tudi sodelovanje oblastnega organa, v tem primeru cesarske pisarne, kaže na kvalitativno novost birokratske absolutistične države, ki s svojimi izrednimi posegi, spominjajočimi na milostne akte, vse dejavnije sooblikuje zasebnopravna razmerja.¹⁶²

3.2.2 Javna položitev

Skrb za dolžnike je mogoče zaznati tudi pri razvoju enega izmed nadomestkov izpolnitve, namreč javni položitvi (*depositio*). Da bi si prihranil posledice dolžnikove zamude, je smel dolžnik dolgovani denarni znesek položiti na javnem kraju (*in loco publico*).¹⁶³ To je smel storiti, če zaradi neupravičenega razloga upnik ni želel sprejeti izpolnitve. Učinki javne položitve, med katerimi je bilo vsaj v določenih primerih zajeto tudi prenehanje dolžnikove obveznosti,¹⁶⁴ so nastopili le, če je upnik pred deponiranjem opomnil dolžnika.¹⁶⁵ Za našo razpravo je pomemben predvsem kraj položitve. Denarni znesek je smel dolžnik zapečatiti in ga shraniti pri sebi, pri bankirju ali javnem skladišču (*horrea publica*).¹⁶⁶ Zaradi zaupanja, ki so ga bili deležni tempeljski nadzorniki (*aeditui*), so se pologi dogajali predvsem pri njih. Tatvino položenega predmeta *in aede sacra* so obravnavali kot javno kaznivo dejanje – *sacrilegium*.¹⁶⁷ Ob tem so dolžnikom izdali posebno potrdilo o položitvi (*testatio*), ki je veljalo za javno listino.¹⁶⁸ Če je bila položitev na javnem kraju v klasičnem obdobju rimskega prava potrebna le v primeru posebej varovanih upnikov (nedorasli upnik; upnik, odsoten po državnih poslih), je v obdobjih gospodarskega nazadovanja, ko se je krhalo zaupanje med gospodarskimi subjekti, zasebno povsem nadomestila javna položitev.¹⁶⁹ Tudi to smemo šteti za prvine, ki je znak vse očitnejše birokratizacije in etatizacije zasebnega prava.¹⁷⁰

¹⁶¹ Felgenträger, *Antikes Lösungsrecht*, str. 95: »So ist das fremde Verfahren in den Dienst der *pietas* und *humanitas* gegenüber dem bemitleidenswerten Schuldner gestellt.« O nekaterih drugih vidikih načela *favor debitoris* v luči razvoja rimske zastavne pravice gl. tudi Žepič, Non-pledgeable Property, str. 23 ss, in Žepič, Pfandschuldnerschutz in der nachklassischen Rechtsentwicklung, *pass*.

¹⁶² Prim. Dernburg, *Das Pfandrecht II*, str. 250.

¹⁶³ Diocl. Max. C. 4, 24, 10, 2 uporablja izraz *sollemni(s) depositio(ne)*.

¹⁶⁴ Ulp. D. 16, 3, 1, 36; Diocl. Max. C. 8, 42, 9: *Obsignatione totius debitaie pecuniae sollemniter facta liberationem contingere manifestum est*. »Da s slovesnim zapečatenjem vsega dolgovanega zneska nastopi osvoboditev obveznosti, je splošno znano.«

¹⁶⁵ Sev. Ant. C. 4, 32, 2.

¹⁶⁶ Hist. Aug. Vita Alex. 39, 3.

¹⁶⁷ Prim. Cic. De leg. 2, 9, 22; 2, 16, 40; PS 5, 19.

¹⁶⁸ Nitschke, *Die Hinterlegung*, str. 122.

¹⁶⁹ Diocl. Max. 4, 32, 19 pr.

¹⁷⁰ Nitschke, *Die Hinterlegung*, str. 124 s.

3.2.3 Sodelovanje oblastnih organov pri statusnopравnih poslih

3.2.3.1 *Manumissio censu* in *manumissio in sacrosanta ecclesia*

Zaradi velikega pomena statusnopравnih poslov, tako za posameznika kot za skupnost, so ti imeli poudarjeno obličnostno naravo, ki je narekovala sodelovanje javnih organov.¹⁷¹ To lahko opazimo zlasti pri osvobajanju, saj se je z vsako osvoboditvijo povečala skupnost rimskih državljanov, hkrati pa se je zmanjšalo družbeno premoženje. Rimsko pravo je poleg *manumissio vindicta*, ki se je odvijala povsem mimo udeležbe javne oblasti, poznalo tudi dve obliki javnopравnih osvoboditev. *Manumissio censu* so vršili s cenzorjevim vpisom sužnja na državljansko listo vsakih pet let.¹⁷² Ta oblika osvoboditve je izginila v cesarski dobi, njena neposredna naslednica¹⁷³ pa je osvoboditev v cerkvi (*manumissio in sacrosanta ecclesia*) pred zbranim občestvom (*in conspectu ecclesiae*) in škofom (*sub adspectu antistitum*).¹⁷⁴ V obeh primerih lahko javnopравno prvino manumisije razberemo iz sodelovanja javnih organov, tj. cenzorja in v krščanski dobi njegovega idejnega naslednika – škofa. Slednji je v krščanski dobi postal državni organ in deloma prevzel pristojnosti rimskega cenzorja, zlasti v smislu varuha javne morale (*cura morum, regimen morum*).¹⁷⁵

3.2.3.2 *Tutela decretalis*

Če družinski oče ni postavil oporočnega varuha (*tutor testamentarius*), varovanec pa ni imel najbližjega agnata, ki ga je že Zakonik XII. plošč predvidel za zakonitega varuha (*tutor legitimus*), je po določilih zakona *Lex Atilia* moral posredovati mestni pretor skupaj z ljudskimi tribuni. Ker je pretor varuha postavil z dekretom, se je tak varuh imenoval *tutor decretalis*, *tutor Atilianus* ali *tutor dativus*.¹⁷⁶ Pristojnost postavljati dekretalnega varuha in odločati o morebitnih odklonitvenih

¹⁷¹ Publicitetni premik nakazuje tudi posinovitev svojepravne osebe, gl. Anast. C. 5, 27, 6; Diocl. Max. C. 8, 47, 2, 1: *Adrogatio etenim ex indulgentia principali facta proinde valet apud praetorem vel praesidem intimata, ac si per populum iure antiquo facta esset.* (»Adrogacija, četudi je bila izvršena po princepsovi milosti pred pretorjem ali provincialnim upraviteljem, uživa enako veljavo, kot če bi bila izvršena pred ljudstvom.«) Gl. tudi Diocl. Max. C. 8, 47, 6; Inst. 1, 11, 1.

¹⁷² UE 1, 8.

¹⁷³ Epit. Gai. 1, 1, 1: *Cives Romani sint, qui his tribus modis, id est testamento aut in ecclesia aut ante consulem fuerint manumissi.* (»Rimski državljanji so tisti, ki se jih osvobodijo na tri načine: v oporoki, v cerkvi in pred konzulom.«) Prim. Gai. 1, 17, ki kot vrste manumisije omenja *vindicta aut censu aut testamento*.

¹⁷⁴ Const. C. Th. 4, 7, 1; Const. C. 1, 13.

¹⁷⁵ Paschke, *The cura morum*.

¹⁷⁶ Veljavo določil Atilijskega zakona, sprejetega okoli 210 pr. Kr. (Kaser, Knütel, Lohsse, *Römisches Privatrecht*, str. 430), so z zakonom *Lex Iulia et Titia* (31 pr. Kr.) razširili tudi na province. Tam je dekretalne tutorje postavljali provincialni upravitelji (Gai. 1, 185 = Inst. 1, 20 pr.), v municipijih pa *duovir* (Lex Municipalis Salpensana, 29). Več o varuštvo za nedorasle gl. pri Kambič, *Tutela impuberum*, str. 123 ss.

razlogih njegove postavitve so imeli od Klavdija dalje konzuli,¹⁷⁷ od Marka Avrelija *praetor tutelarius*,¹⁷⁸ v postklasični dobi pa mestni prefekt (*praefectus urbi*), ki je moral vrh tega pri postavitvi varuha pritegniti še deset senatorjev. Varuški spori so se reševali pred princepsovimi sodišči v kognicijskem postopku.¹⁷⁹

Varuštvo je bilo »križanec« javnega in zasebnega prava. Javnopravno prvino dekretalnega varuštva razodeva npr. pravilo, da tovrstni varuh (v nasprotju z oporočnim varuhom) funkcije ni smel niti zavrniti (*ius se abdicandi*) niti je odstopiti (*in iure cessio*).¹⁸⁰ Sčasoma so se vpeljali strogi odklonitveni razlogi (*causae excusationis*), spričo katerih je smel magistrat dekretalno imenovanega varuha opravičiti od zaupane funkcije.¹⁸¹ Varuštvo so redno dojemali za javno breme (*munus publicum*),¹⁸² na kar nakazuje tudi dejstvo, da je nad njegovim doslednim izvrševanjem bdela država.¹⁸³ V bizantinskem pravu se je varuška funkcija skoraj povsem utopila v javnem pravu; varuhe je poslej postavljala Cerkev.¹⁸⁴

3.2.3.3 *Legitimatío per rescriptum principis in oblatione curiae*

Javnopravne prvine zaznamo tudi pri pozakonitvi nezakonskih otrok. Tudi pri tem statusnopravnem aktu so morali sodelovati javni organi.

Otroci, rojeni v konkubinatu, torej življenjski skupnosti moškega in ženske, ki zaradi socialnih razlik nista smela skleniti zakonske zveze (*matrimonium iustum*), so trpeli dednopravne neugodnosti.¹⁸⁵ Konstantin je skušal njihov položaj

¹⁷⁷ Suet. Claud. 23: *Sanxit ut pupillis extra ordinem tutores a consulibus darentur.* (»Določil je, da konzuli postavljajo nedoraslim varuhe v ekstraordinarnem postopku.«) Gl. tudi Inst. 1, 20, 3 (*inquisitio*); Vat. 203.

¹⁷⁸ HA Vita Marci 10, 11: *Praetorem tutelarem primus fecit, cum ante tutores a consulibus poscerentur.* (»Vzpostavil je varuškega pretorja, ker so postavitev varuhov prej zahtevali od konzulov.«) O tem Jörs, *Untersuchungen zur Gerichtsverfassung*, str. 31 ss.

¹⁷⁹ Pernice, *Beziehungen*, str. 27.

¹⁸⁰ Vat. 223; UE 11, 17. Več o tem Schulz, *Classical Roman Law*, str. 166 ss.

¹⁸¹ Denimo starost nad 70 let; oddaljeno bivališče; veliko število lastnih otrok; revščina; izvrševanje javnih služb. Vat. 123–246; Inst. 1, 25, pr.–16.

¹⁸² Inst. 1, 25, pr.: [*N*]am et tutelam et curam placuit publicum munus esse. Hermog. D. 50, 4, 1, 4: *Aequae personale munus est tutela* [...] (»Enako je tudi varuštvo osebno breme [...].«) Prim. Von Lingenthal, *Geschichte des griechisch-römischen Rechts*, str. 121: »Sie [Vormundschaft] wird in allen ihren Arten als ein öffentliches das Beste der Mündel bezweckendes Amt betrachtet.«

¹⁸³ Na to kažeta tudi dve kazenskopravni, še iz decemviralne zakonodaje (Tab. 8, 20 a–b) izhajajoči, tožbi: *actio rationibus distrahendis* (tožba na predložitev računov) in *accusatio suspecti tutoris* (obtožba sumljivega varuha). V literaturi se je državnega nadzorstva nad varuhovim delom oprijel izraz »nadvaruštvo« (Obervormundschaft). Gl. npr. Voigt, *Römische Rechtsgeschichte*, str. 587.

¹⁸⁴ Če starši nedoraslemu niso postavili oporočnega varuha, je varuštvo po določilih Ekloge (Ecl. 7,1) prevzela Cerkev, in sicer preko »svojih sirotišnic in drugih božjih hiš in znanih cerkva, v eparhijah po škofijskih uradih, samostanih in cerkvah.« (Ecl. 7, 1: [...] τὸ ὀρφανοτροφεῖον καὶ οἱ λοιποὶ οἴκοι καὶ αἱ γεγνωρισμένα ἐκκλησία, ἐν δὲ ταῖς ἐπαρχίαις τὰ ἐπίσκοπεῖα, τὰ μοναστήρια καὶ αἱ ἐκκλησία.)

¹⁸⁵ Kaser, *Das römische Privatrecht II*, str. 220. Otroci, rojeni v konkubinatu, sprva niso imeli dedne pravice po očetu; po Justinijanovi ureditvi pa jim je bil priznan zakoniti delež v višini 1/6, če po pokojniku ni bilo niti žene niti zakonskih otrok. Nov. 18, 5; 89, 12, 4 in 13.

izboljšati z možnostjo pozakonitve nezakonskega otroka ob naknadni sklenitvi zakonske zveze med nezakonsko materjo in nezakonskim očetom. Če to ni bilo mogoče, ker sta eden ali oba starša že umrla, je Justinijan iste učinke dovolil s posebnim milostnim aktom, tj. s pozakonitvijo s cesarskim reskriptom (*legitimatio per rescriptum principis*).¹⁸⁶ Prošnjo za izdajo reskripta o pozakonitvi je na cesarsko pisarno naslovil nezakonski oče v izjavi *inter vivos* ali v oporočni odredbi, po njegovi smrti pa nezakonski otrok. Ta možnost je bila na voljo le, če nezakonski oče ni imel zakonskih otrok, če je bila mati svobodna, sklenitev zakonske zveze pa ne prepovedana oziroma obremenjena s splošnimi matrimonialnimi zadržki (*impedimenta matrimonii*).

Cesarja Teodozij II. in Valentinijan III. sta leta 443 uvedla novo javnopravno obliko »pozakonitve kot mestnih svetnikov«¹⁸⁷ (*legitimatio per oblationem curiae*).¹⁸⁸ Oblast je želela popularizirati tedaj nepriljubljeno službo mestnih svetnikov. Občinski uradniki z dosmrtnim mandatom, imenovani dekurioni (*curiales* ali *decurioni*),¹⁸⁹ so bili pristojni za izvrševanje palete upravnih funkcij, kar je vključevalo organizacijo žitne preskrbe, nadzor mestne infrastrukture (pošte, kopališč, akvaduktov, cirkusov) ter zbiranje in izterjavo po centralnih uradih naložene davčne kvote.¹⁹⁰ Zaradi solidarne odgovornosti,¹⁹¹ ki so jo nosili pri izterjavi davkov, in hudih kazni, ki so jim grozile ob nevestnem izvrševanju funkcije, so se skušali njenemu prevzemu izogniti na domiselne načine.¹⁹² Dekurionata se posameznik ni mogel razbremeniti.¹⁹³ Dosmrtna funkcija, ki je

¹⁸⁶ Nov. 74, 1–3, in 89, 7. Po reskriptu papeža Inocenca III. (1201) je nezakonske otroke smel pozakoniti tudi papež (*legitimatio per rescriptum papae*). Kogler, *Die legitimatio*, str. 14 ss.

¹⁸⁷ Sledim Wiesthalerjevemu prevodu (*Latinsko-slovenski slovar*, str. 354, s. v. *decurio* 2). Korošec (*Rimsko pravo*, str. 387) govori o »občinskih svetovalcih«.

¹⁸⁸ Iust. Nov. 89, 2: *Primus itaque modus eis legitimi iuris existens civitatibus mox utilis, quem Theodosius piae et novae introduxit memoriae*. (»Prva oblika pozakonitve, ki je bila v neposredno korist mestom, je bila pietetno in na novo uvedena po Teodoziju.«) Nov. Th. 22, 1 in 2; Th. Val. C. 5, 27, 3. Wiel, *La légitimation*, str. 448; Biondi, *Diritto romano cristiano III*, str. 199: »Carattere quasi di legittimazione [...]«. Justinijan uvršča institut v eno izmed rednih oblik pozakonitve (Iust. Nov. 89, 2).

¹⁸⁹ C. Th. 12, 1. Občinski svet (v virih nastopa pod izrazi *senatus*, *ordo decurionum*, *curia*, *βουλή*; njegovi člani pa se imenujejo *decuriones* ali *curiales*) bi na državni ravni lahko po funkciji primerjali z rimskim senatom. Gl. Marquardt, *Römische Staatsverwaltung*, str. 183; Sirks, *Public Law*, str. 342.

¹⁹⁰ O pomenu dekurionov za rimsko državo gl. Nov. Maior. 7: *Curiales nervos esse rei publicae ac viscera civitatum nullus ignorat [...]* (»Vsak ve, da so dekurioni živčevje in drobovje mest.«)

Kübler, RE IV, s. v. *decurio*, stolp. 2319–2352; Marquardt, *Römische Staatsverwaltung*, str. 194 s; Demandt, *Die Spätantike*, str. 457 s.

¹⁹¹ Huschke, *Über den Census*, str. 143.

¹⁹² Const. C. Th. 12, 1, 3; 5; 11; 12; 16; 22. Več o »kurialnem problemu« gl. pri Demandt, *Die Spätantike*, str. 460 ss.

¹⁹³ Const. C. Th. 12, 1, 1: *Nemo iudex civilium munerum vacationem cuiquam praestare curiali conetur, vel aliquem suo arbitrio de curia liberet*. (»Noben sodnik naj nikogar ne poskuša osvoboditi izvrševanja državljanskih bremen v kuriji niti naj ga na temelju svoje sodbe ne razbremeni članstva v kuriji.«)

bila načeloma neodpovedljiva,¹⁹⁴ je odločilno zaznamovala življenje nosilca: brez dovoljenja provincialnega upravitelja ni smel odsvajati zasebne lastnine, zapustiti province,¹⁹⁵ kurija je imela tudi pravico do dekurionovega nujnega deleža. Iz častne in privilegirane funkcije (*honor*) se je spreobračal v javno breme (*munus, λειτουργία*).¹⁹⁶

Dekurionat stigmatiziranim nezakonskim otrokom sprva ni bil dosegljiv. Po že omenjeni konstituciji cesarjev Teodozija II. in Valentinijana III. (443) je smel oče nezakonskega sina, starejšega od osemnajst let, predstaviti (dobesedno: »ponuditi«) članom mestnega sveta (*oblato curiae*). Če so ga svetniki sprejeli medse, je s tem postal *filius legitimus*.¹⁹⁷ Poleg tega je bilo mogoče isto doseči že z vpisom sinovega imena v register (*offeratio sub gestis monumentorum*)¹⁹⁸ ali z dekurionovo oporočno naklonitvijo dekurionata.¹⁹⁹ Po sprejemu dekurionata se sin ni mogel vzdržati dedovanja (*privilegium abstinenti*). Oče je moral sinu ob oblaciji nakloniti zemljišče v izmeri najmanj petindvajsetih hektarov, s katerim je dekurij za prevzete obveznosti jamčil mestni občini.

Legitimatio per oblationem curiae je bila svojevrsten pravni konglomerat: *favor in onus*, mešanica zasebnega in javnega prava, institut dednopravnega in statusnopravnega značaja. Rimska država je v vsesplošni gospodarski kot tudi politični krizi postklasične dobe skušala z instrumenti zasebnega prava spodbujati otopele posameznike k prevzemu vse bolj osovraženih javnih funkcij. Izidorjeva antična etimologija besede *privatus*, ki jo izvaja iz dejstva, da je zasebnik »odvezan« javnih bremen (zlasti kurialnih obveznosti), je dober pokazatelj duha obdobja preloma med antiko in srednjim vekom:

Isidor, *Etymologiae (sive origines)* 9, 4, 30: *Privati sunt extranei ab officiis publicis. Est enim nomen magistratum habenti contrarium, et dicti privati quod sint ab officiis curiae absoluti.*

Izidor, Etimologije ali začetki 9, 4, 30: »Zasebniki so tisti, ki so odtujeni od javnih služb. Beseda »magistrat« je namreč temu nasprotna, »zasebniki« (*privati*) pa so imenovani zato, ker so odvezani od dolžnosti kurialne službe.«

¹⁹⁴ Val. Th. Arc. C. Th. 12, 1, 13 in 118: *Decurio fortunam, quam nascendo meruit, suffragiis atque ambitione non mutat.* (»Dekurij naj z izvolitvijo na javne funkcije ali z zvijačno pridobitvijo uradnega položaja ne spreminja svojega uradnega položaja, ki ga je pridobil ob rojstvu.«) Dekurion svojih otrok ni smel prikrajšati za dekurionat: [*c*]um voluntates patrum praeiudicare non debeant utilitatibus civitatum. ([K]er očetova volja ne more prejudicirati mestnega interesa.) (Const. C. Th. 12, 1, 7) Prim. Marquardt, *Römische Staatsverwaltung*, str. 197.

¹⁹⁵ Const. C. Th. 12, 9.

¹⁹⁶ Kunkel, *Römische Rechtsgeschichte*, str. 122.

¹⁹⁷ Iust. Nov. 89, 2.

¹⁹⁸ Iust. Nov. 89, 2.

¹⁹⁹ Iust. Nov. 89, 2.

4 Pravnoposlovna ravnanja javnopravnih oseb

Sodobno gledanje na pravnoposlovno udejstvovanje pravnih oseb javnega prava, ki naj bi se odvijalo po načelih zasebnega prava, za analizo pravnih razmerij med rimsko državo na eni in zasebniki na drugi strani ni povsem ustrezno. Konceptualizacija tovrstnih razmerij kot javnopravnih pogodb je zaradi enostranskih posegov in posebnih privilegijev javnopravne strani vprašljiva.²⁰⁰ O načelni pogodbeni enakosti obeh pogodbenih partnerjev ne moremo govoriti. V nadaljevanju analiziram nekaj tipičnih javno-zasebnopravnih poslov, in sicer enostranska pravna posla *votum* in *pollicitatio* ter pogodbo o davčnem zakupu. K temu dodajam še posebno obliko javnopravnega zavarovanja v obliki varščine *cautio praediis praedibusque*.

4.1 *Votum* in *pollicitatio*

Enostranskih pravnih poslov *inter vivos* v rimskem zasebnem pravu skoraj ne najdemo.²⁰¹ Rimljani so bili nezaupljivi do priznavanja pravnih poslov, kjer bi že volja ene stranke ustvarjala zavezujoče pravne učinke. Drugače je bilo v javnem pravu oziroma na stičišču javnega z zasebnim pravom. Sakralnopravno razsežnost je imela javna zaobljuba (*votum publicum*), ki jo lahko razumemo kot enostransko obljubo o izvršitvi neke storitve ali dajatve, ki pa je dana pod odložnim pogojem. Pogoj učinkovanja je uresničitev dogodka, ki je bil po tedanjem verskem pojmovanju del transcendentnega.²⁰² Rimljani, za katere je Salust trdil, da so bili najreligioznejši ljudje na svetu,²⁰³ so se javno zaobljubljali z namenom, da bi transcendentne sile zaustavile kužne bolezni,²⁰⁴ vojne, lakoto ali ohranile cesarjevo zdravje. *Votum* se je običajno odvijal pred svečeniki, konzulom, pretorjem, morda tudi pred zbranim ljudstvom. Votent je ustno in pisno obljubil upravičencu, praviloma kolektivni skupnosti, naklonitev denarnega zneska ali daritveno žival.²⁰⁵ *Votum* – otrok pon-

²⁰⁰ O razpetosti sodobne pravne teorije in prakse glede pravnega varstva t. i. koncesijskih pogodb, gl. Štemberger, *Legal Protection of Concession Contracts*, str. 336 ss. Ipsen, *Allgemeines Verwaltungsrecht*, str. 193.

²⁰¹ Svojevrstna izjema je bila javna obljuba nagrade. Gospodarji so suznjem na njihovo ovratnico, denimo, zapisali: *Fugi. Tene me: cum revocaveris me d(o)m(ino) m(eo) Zonino, accipis solidum* (»Pobegnili sem. Primi me: ko me boš privedel nazaj h gospodarju Zoninu, prejmeš zlatnik.«) *Museo Nazionale Romano – Museo Epigrafico*, inv. št. 65043.

²⁰² Cic. *De leg.* 2, 16, 41: *[U]oti est sponsio qua obligamur deo* (»[V]otum je sponzija, s katero smo vezani bogu.«) Wieacker, *Römische Rechtsgeschichte*, str. 321, op. 61. V konstruktumu rimskega *votuma* se vidi rimski skoraj pravnoposlovni odnos do religije (prim. Cic. *De nat. deor.* 1, 41, 115: *[...] est enim pietas iustitia adversus deos*). O tem Spektorski, *Zgodovina socialne filozofije*, str. 66.

²⁰³ Sall. *De coniur. Cat.* 12: *nostris maiores, religiosissimi mortales [...]* (»naši predniki, najreligioznejši smrtniki [...].«)

²⁰⁴ Gl. *Liv.* 4, 25, 3: *pestilentia eo anno aliarum rerum otium praebuit. aedis Apollini pro valetudine populi vota est*. (»[...] tistega leta je kužna bolezen zagotavljala, da so vse stvari mirovale. Za zdravje ljudstva so v Apolonovemu templju dajali zaobljube.«) Marquardt, *Römische Staatsverwaltung III*, 264 ss.

²⁰⁵ *Liv.* 41, 21, 10; 4, 27, 1. Vsak prvi januar so novoimenovani konzuli v čast domovini, kasneje pa za cesarjevo zdravje, žrtvovali govedo (*votum pro reipublicae salute*). Marquardt, *Römische Staatsverwaltung III*, str. 266.

tifikalne jurisprudence – ni bil le eden najstarejših izpričanih enostranskih pravnih poslov, ampak tudi najstarejši znan odložno pogojeni pravni posel.²⁰⁶

Tudi *pollicitatio*,²⁰⁷ brezoblična promisorjeva obljuba svojepravnega posameznika o storitvi ali dajatvi v korist mestne občine, je imela že zaradi posebnega statusa naslovljenca javnopravno razsežnost. Rimski državljani so obljubljali izgradnjo gledališča, term, stebrišč, organizacijo iger, popravila javne infrastrukture po naravnih nesrečah, zlasti ob kandidaturah za pomembne politične funkcije.²⁰⁸ Ker je policitacija v prvi vrsti zasledovala javni interes, so juristi odstopali od načela, da je vsaka darilna pogodba zahtevala soglasje darovalca in obdarjenca.²⁰⁹ Tako je bila policitacija veljavna in učinkovita, čeprav njen upravičenec ni dal soglasja.

D. 50, 12, 3 pr. Ulp. libro 4 disputationum: *Pactum est duorum consensus atque conventio, pollicitatio vero offerentis solius promissum. et ideo illud est constitutum, ut, si ob honorem pollicitatio fuerit facta, quasi debitum exigatur. sed et coeptum opus, licet non ob honorem promissum, perficere promissor eo cogetur; et est constitutum.* Ulp. D. 50, 12, 3 pr. (Ulpijan v 4. knjigi spisa *Disputationes*): »Pakt je soglasje in sporazum dveh oseb, *pollicitatio* pa zgolj ponudnikova obljuba. In zato je bilo določeno, da se *pollicitatio*, če je bila napravljena zaradi časti (*ob honorem*), sme izterjati takoj, kot nekaj, kar je dolgovano. Toda tudi, če je bilo delo že začeto, čeprav ni bilo obljubljeno zaradi časti, je promisor zavezan, da izpolni to, kar je obljubil, in tako je bilo določeno.«

Spore iz policitacij so reševali v kognicijskem postopku. Javni organi so morali dosledno skrbeti, da so promisorji izvršili v korist mestne občine obljubljene policitacije.

D. 50, 12, 8 Ulp. 3 de officiis consulis: *De pollicitationibus in civitatem factis iudicum cognitionem esse. Probe faciet Staius Rufinus, si opus proscaeni, quod se Gabinis exstructurum promisit, quod tandem adgressus fuerat, perficiat. nam etsi adversa fortuna usus in triennio a praefecto urbis relegatus esset, tamen gratiam muneris, quod sponte optulit, minuere non debet, cum et absens per amicum perficere opus istud possit. quod si detrectat, actores constituti, qui legitime pro civitate agere possint, nomine publico adire adversus eum iudices poterunt: qui cum primum poterint, priusquam in exilium proficiscatur, cognoscent et, si opus perfici ab eo debere constituerint, oboedire eum rei publicae ob hanc causam iubebunt, aut prohibebunt distrahi fundum, quem in territorio Gabiniorum habet.*

²⁰⁶ Mitteis, *Römisches Privatrecht*, str. 167.

²⁰⁷ Temeljna literatura o rimski *pollicitatio* je Bartolotti, *Les pollicitations à l'époque romaine : étude sur les promesses au bénéfice d'une collectivité* (2020). Delo je prejelo prestižno Boulvertovo nagrado za najboljše romanistično delo v letu 2022. Gl. tudi Lepore, *Rei publicae polliceri*.

²⁰⁸ Ulp. D. 50, 12, 1, 5 (*columna*); Marc. D. 50, 12, 4 pr. (*propter incendium, vel terrae motum vel aliquam ruinam* – zaradi požara, potresa ali podrtja stavbe); Plin. Ep. Traian. 39, 3: *Huic theatro ex privatorum pollicitationibus multa debentur.* (»Temu gledališču je mnogo dolgovanega na podlagi zasebnih policitacij.«)

²⁰⁹ Prim. Vat. 264a: *Pollicitatio donationis inter privatos vim obligationis non inducit.* (»Enostranska obljuba darila med zasebniki ne ustvarja obveznosti.«)

Ulp. D. 50, 12, 8 (Ulpijan v 3. knjigi o dolžnostih konzula): »O v mestu napravljenih policitacijah odločajo sodniki²¹⁰ v kognicijskem postopku. Stacij Rufin bi naredil pošteno, če bi dokončal že začeto delo na gledališču v mestu Gabinija, katerega izgradnjo je bil obljubil. In čeprav (je Rufina) doletela nesreča, da ga je mestni prefekt za tri leta izgnal iz mesta, bi moral poskrbeti za delo, ki ga je bil sam obljubil po svoji volji. Delo bi namreč lahko v njegovi odsotnosti opravil tudi kak prijatelj. Če tega ni zagotovil, smejo tisti, ki imajo pristojnost tožiti v imenu mesta, zoper njega vložiti tožbo. Sodniki morajo nemudoma rešiti zadevo, zlasti morajo, še preden bi odšel Stacij Rufin v izgnanstvo, določiti, ali naj delo dokonča on sam ali pa naj mu prepovedo prodati zemljišče, ki ga ima na ozemlju Gabinije.«

4.2 *Leges censoriae* in *societas publicanorum*

Rimska država je v republikanskem obdobju prešla iz razvojnega stadija mestne države v ozemeljsko razprostranjeni imperij. Vse do prvega stoletja po Kr. ni imela razvitega upravnega aparata, ki bi ji omogočil izvrševanje vseh upravnih nalog v lastni režiji. Oviro je predstavljala zlasti izterjava davkov v oddaljenih provincah.²¹¹ Logistično posebej zahtevno nalogo so zato prepuščali davčnim zakupnikom (*publicani*).²¹²

D. 50, 16, 16 Gai. 3 ad edictum provinciale: *Eum qui vectigal populi Romani conductum habet, »publicanum« appellamus. nam »publica« appellatio in compluribus causis ad populum Romanum respicit: civitates enim privatorum loco habentur.*

Gai. D. 50, 16, 16 (Gaj v 3. knjigi k provincialnemu ediktu): »Tistega, ki ima zakupljeno pobiranje davkov, imenujemo *publicanus*. Kajti poimenovanje »*publicus*« se v mnogoštevilnih zadevah nanaša na rimsko ljudstvo: mesta pa nasploh nastopajo namesto zasebnikov.«

S pavšalno zakupnino si je rimska država, ki ji ni bilo treba financirati davčne izvršbe, zagotovila reden in sorazmerno zanesljiv dohodek, zakupniki pa so si ob prevzemu tveganja izpada davčnih dohodkov (denimo zaradi elementarnih ali družbenih nesreč) prilaščali davčne presežke. Ekonomsko izkoriščanje provincialnega prebivalstva po koruptivnih davčnih zakupnikih, ki so prihajali predvsem iz vrst ekvitskih povzpetnikov,²¹³ naj bi onemogočalo celovito vključitev provinc v rimsko državo in bilo hkrati tudi eden izmed glavnih dejavnikov propada republike.²¹⁴ Ciceronovo stališče o ljudski blaginji, ki da je najvišji zakon (*salus populi suprema lex esto*),²¹⁵ je veljal le za rimsko ljudstvo (*populus Romanus*), ne pa za provincialno prebivalstvo:

²¹⁰ Jörs (*Untersuchungen zur Gerichtsverfassung*, str. 26) meni, da so kompilatorji na tem mestu konzule nadomestili s sodniki (*iudices*).

²¹¹ Bleicken, *Die Verfassung der römischen Republik*, str. 66.

²¹² Pri tem je vredno omeniti, da z izrazom *publicani* v širšem smislu označujemo vse zasebnike, ki so z državo sklepali kakršnekoli pogodbe, v ožjem smislu pa so običajno mišljeni davčni zakupniki. Rivier, *Untersuchungen*, str. 103.

²¹³ Alföldy, *Römische Sozialgeschichte*, str. 44; Kaser, *Römische Rechtsgeschichte*, str. 85; Bratož, *Rimska zgodovina*, str. 100.

²¹⁴ Malmendier, *Societas publicanorum*, str. 277; Rainer, *Römisches Staatsrecht*, str. 17.

²¹⁵ Cic. De leg. 3, 3, 8.

Livius, *Ab urbe condita* 45, 18, 4: *Ubi publicanus esset, ibi aut ius publicum vanum aut libertatem socii nullam esse.*

Livij, *Ab urbe condita* 45, 18, 4: »Kjer je davčni zakupnik, tam je javno pravo le prazen pojem, saj družbeniki sicer ne bi imeli nobene svobode.«

Pogodbo o prepustitvi izterjave davkov je z davčnim zakupnikom kot zastopnik rimske države (*populus Romanus*) sklenil cenzor.²¹⁶ To se je navadno zgodilo po javni dražbi (*auctio, licitatio*), na kateri je izbral publikana, ki je obljubil plačilo najvišje davčne zakupnine.²¹⁷ Ta je bil navadno že pogodbenik davčnozakupne družbe (*societas publicanorum* ali *vectigalium*), ki so ga kot tako imenovanega *mancepsa*, tj. najuglednejšega predstavnika, za sklenitev davčnega zakupa, izbrali ostali člani davčnozakupne družbe. Stranki davčnozakupne pogodbe sta bili torej rimska država na eni in *manceps* kot predstavnik (ne pa zastopnik) davčnozakupne družbe na drugi strani.

Posebnost dražbe pri podeljevanju davčnih zakupov je bila fiskusova pravica, da upošteva javni interes davčnozakupne pogodbe ne sklene z najboljšim ponudnikom. To se je običajno zgodilo v primerih, ko *manceps* državi, glede na prevzete obveznosti, ni ponudil ustreznega zavarovanja izpolnitve svojih obveznosti:

D. 39, 4, 9 pr. Paul. libro 5 sententiarum: *Locatio vectigalium, quae calor Licitantis ultra modum solitae conductionis inflavit, ita demum admittenda est, si fideiussores idoneos et cautionem is qui licitatione vicerit offerre paratus sit.*

Paul. D. 39, 4, 9 pr. (Pavel v 5. knjigi spisa *Sententiae*): »Davčni zakup, sklenjen zaradi (dražbene) vročice ponudnika, ki je zakupnino napihnila onkraj njene običajne vrednosti, je dopusten le tedaj, če ponudnik zagotovi ustrezne poroke in varščino.«

Na dražbi izbrani *manceps* oziroma kandidat za municipalno funkcijo je moral ob sklenitvi zakupne pogodbe kumulativno zagotoviti poroka (*praes*) in hipotekarno zavarovanje, s katerima je jamčil za vestno izpolnitev pogodbe.²¹⁸

Davčnozakupna pogodba, ponekod s kupnim, drugod zakupnim značajem,²¹⁹ je bila adhezijske narave. V praksi rimskega cenzorja se je izoblikovalo jedro njenih standardnih pogodbenih določil (*leges locationum* ali *leges censoriae*), ki so jih po zgledu pretorskega edikta prevzemali vsi cenzorji oziroma tisti, ki so bili v kasnejših obdobjih pristojni za sklepanje tovrstnih pogodb. Ti dodatki so bili v cesarski dobi pogojeni s princepsovim soglasjem:

D. 39, 4, 10 Hermog. libro 5 epitomarum: *Vectigalia sine imperatorum praecepto neque praesidi neque curatori neque curiae constituere nec praecedentia reformare et his vel addere vel deminuere licet.*

²¹⁶ Liv. 4, 8, 2: [I]dem hic annus censurae initium fuit [...] vectigalia populi Romani sub nutu atque arbitrio <eius> essent. (»Tega leta je bila vzpostavljena cenzura [...] pod njihovo jurisdikcijo so bili tudi davki rimskega ljudstva.«) Več o tem Malmendier, *Societas publicanorum*, str. 78 s; Kunkel, *Die Magistratur*, str. 446 ss.

²¹⁷ Kaser, *Römische Rechtsgeschichte*, str. 83.

²¹⁸ Kunkel, *Die Magistratur*, str. 449.

²¹⁹ Malmendier, *Societas publicanorum*, str. 73.

Hermog. D. 39, 4, 10 (Hermogenijan v 5. knjigi spisa *Epitome*): »Davkov brez cesarjevega dovoljenja ne sme postavljati ali obstoječo ureditev spreminjati ali temu kaj dodajati ali zmanjševati niti provincialni upravitelj niti kurator niti kurija.«

Običajne sestavine davčnozakupne pogodbe so bile določitev medsebojnih pravic in obveznosti zakupnika in zakupodajalca, nastanek in prenehanje razmerja ter dogovor o zavarovanju *cautio praedes praediaque*. Mancepsovi poroki (*praes*) so bili običajno preostali člani davčnozakupne družbe.²²⁰ Tem določilom so dodajali maloštevilne klavzule, ki so jih glede na dejansko pogajalsko moč davčnih zakupnikov stranke izpogajale ob prevzemu davčnega zakupa:

Livius, *Ab urbe condita* 23, 49, 1–2: [*A*]d conducendum tres societates aderant hominum undeiginti, quorum duo postulata fuere, unum ut militia uacarent dum in eo publico essent, alterum ut quae in naues imposuissent ab hostium tempestatisque ui publico periculo essent.

Livij, Od ustanovitve mesta 23, 49, 1–2: »[Z]a zakup so se zanimale tri družbe, ki so imele devetnajst družbenikov, in postavile so dve zahtevi: prvič, da se jih oprosti vojaške službe, dokler bodo nosilci zakupa; drugič, da gre uničenje ladij zaradi napada sovražnika ali neurja na nevarnost države.«

Pri davčnem zakupu je zgolj postransko vlogo igrala notranja organizacija davčnozakupne družbe, ki so jo urejala pravila zasebnega prava.²²¹ Kljub temu je tudi njena funkcija narekovala določene prilagoditve v zvezi s stabilnostjo družbe.²²² Smrt posameznega davčnega zakupnika namreč ni samodejno ukinjala družbe:

D. 17, 2, 59 pr. Pomp. libro 12 ad Sabinum: *Adeo morte socii solvitur societas, ut nec ab initio patisci possimus, ut heres etiam succedat societati. haec ita in privatis societatibus ait: in societate vectigalium nihilo minus manet societas et post mortem alicuius, [...]*

Pomp. D. 17, 2, 59 pr. (Pomponij v 12. knjigi k Sabinu): »Zato s smrtjo družbenika družba preneha in se ni mogoče vnaprej dogovoriti, da dedič nasledi družbenikov položaj v družbi. Tako velja v zasebnih družbah: pri družbah davčnih zakupnikov pa se družba nič manj ne ohrani tudi po smrti katerega izmed družbenikov [...].«

Tudi tožbo *actio pro socio* je bilo mogoče naperiti *manente societate*, litiskontestacija pa je ni ukinjala.²²³ Sporno ostaja, ali je mogoče imetnike prosto odsvojljivih

²²⁰ Malmendier, *Societas publicanorum*, str. 82–91.

²²¹ *Sedes materiae* je D. 39, 4 (*De publicanis et vectigalibus et commissis*). Nekateri romanisti so *societas publicanorum* dojemali kot družbo z javnopravnim značajem (Honsell, Mayer-Mally, Selb, *Römisches Recht*, str. 78; Zimmermann, *The Law of Obligations*, str. 468), včasih celo kot *societas publica* (kar naj bi izhajalo iz Pomp. D. 17, 2, 59 pr. – gl. opombo spodaj). Kot ugotavlja Malmendier (*Societas publicanorum*, str. 237), izhaja iz virov, da je bila notranja struktura in dejavnost družbe urejena s pravili zasebnega prava. Gl. Ulp. D. 17, 2, 5 in Iav. D. 4, 6, 34, 1: *Qui operas in publico, quod vectigalium causa locatum est, dat, rei publicae causa non abest.* (»Ne šteje se, da je odsoten po državnih poslih tisti, ki se ukvarja z javnimi zadevami, ki temeljijo na davčnem zakupu.«)

²²² Malmendier, *Societas publicanorum*, str. 223–259.

²²³ Paul. D. 17, 2, 65, 15.

premoženjskih deležev v družbi (*participes*), o katerih govorijo nekateri viri, res razumeti kot nekakšne delničarje v smislu sodobne delniške družbe.²²⁴ V zvezi s tem so se pojavile trditve, da je bila *societas publicanorum* pravzaprav pravna oseba in ne le družba civilnega prava, na kar naj bi nakazovala zlasti premoženjska sposobnost, o kateri govorijo viri:

D. 3, 4, 1 pr. Gai. libro 3 ad edictum provinciale: ... *vectigalium publicorum sociis permissum est corpus habere*.

Gai. D. 3, 4, 1 pr. (Gai. v 3. knjigi k provincialnemu ediktu): »... družbenikom davčnozakupne družbe je dovoljeno imeti premoženje (*corpus*).«²²⁵

Razvoj cesarske birokracije ali prevajanje upravnih nalog na dekurione, zahteva cesarjev po neposrednem nadzoru pobiranja davkov in potreba po omejitvi korupcijskih tveganj v provincah so v 1. stoletju po Kr. dokončno zavrli sklepanje davčnih zakupov.²²⁶

4.3 *Cautio praediis praedibusque*

Kot sem že omenil, se je v fiskusovo korist pri posojilnih,²²⁷ prodajnih ter podjemnih in zakupnih pogodbah med državo in zasebniki izoblikovala zahteva po zagotovitvi kakovostnega zavarovanja izpolnitve obveznosti. Kasneje je zahteva po obljubi varščine prešla tudi na provincialne magistrate (denimo na *duoviri iure dicundo*) in na že omenjene davčne zakupnike (*publicani*).²²⁸ Ti so morali zagotoviti ob izvolitvi oziroma sklenitvi zakupa tako imenovano *cautio praediis praedibusque*.²²⁹ Gre za posebno kombinacijo poroštva in hipoteke, ki so jo zaradi odmikov od načel zasebnopravne zastavne pravice imenovali »javnopravna hipoteka« (*hypotheca iuris publici*).²³⁰ Poroštveni del je nastal z verbalnim kontraktom, in sicer s porokovim (*praes*) pritrdilnim odgovorom na vprašanje pristojnega magistrata, ali prevzema poroštvo.²³¹ Osebnopravnemu jamčevanju se je kumulativno pridru-

²²⁴ Ps. Asc. In Verr. sec. 1, 55, 143: *Aliud enim socius, aliud particeps. Nam particeps, qui certam habet partem, et non divise agit, ut socius.* (»Eden je družbenik, drugi pa deležnik. Deležnik ima namreč določen ekonomski interes in ne sodeluje v družbi tako kot družbenik.«) Deležniki (*participes*) naj bi bili po večini premožni senatorji, ki jim je zakonodaja prepovedala neposredno ukvarjanje s trgovinskimi dejavnostmi. Malmendier, *Societas publicanorum*, str. 247–251; Kunkel, *Die Magistratur*, str. 455, op. 218.

²²⁵ O tem Malmendier, *Societas publicanorum*, str. 258 s.

²²⁶ Malmendier, *Societas publicanorum*, str. 61; Bratož, *Rimska zgodovina*, 190.

²²⁷ Liv. *Ab urbe condita* 22, 60: *si [...] dandam ex aerario pecuniam mutuam, praedibusque ac praediis cavendum populo censerent.* (»Menijo, da je treba ljudstvu jamčiti z zavarovanjem *praedibusque ac praediis*, če se daje posojilo iz erarja.«)

²²⁸ Rivier, *Untersuchungen*, str. 38 ss.

²²⁹ Marquardt, *Römische Staatsverwaltung*, str. 152–162. Gl. 63. poglavje malaškega zakona (*Lex Municipana*).

²³⁰ Schulz, *Classical Roman Law*, str. 412.

²³¹ Festus, *De sign. verb.* 14: *Praes est is qui populo se obligat, interrogatusque a magistratu, si praes sit, ille respondet: praes [...]* (»*Praes* je tisti, ki se zaveže ljudstvu, in sicer potem ko ga magistrat vpraša, ali želi biti porok, odgovori »porok« (*praes*).«)

žila tudi na obličen način ustanovljena hipoteka.²³² Hipotečna zastavna pravica je nastala na podlagi pisne pečatene pogodbe (*subsignatio*), ki so jo vrh tega vpisali v register mestnega oziroma državnega arhiva (*tabulae publicae, tabulae communes*) in objavili na javnem kraju (*ita ut de plano recte legi possint*).²³³ Prav oblična ustanovitev hipoteke razkriva očitno javnopravno naravo instituta, na kar je lepo opozoril eden vodilnih romanistov 20. stoletja, Fritz Schulz:

*As always, whenever we cross the boundary of private law we enter a new world: we find document, registration, and publicity, phenomena which were entirely foreign to classical private law.*²³⁴

Pri sklepanju oblične pogodbe o nastanku zastavne pravice je sodeloval izvedenec (*cognitor*), ki je jamčil, za to da predmet hipoteke zagotavlja primerno zavarovanje.²³⁵ Zastavnima upnikoma (fiskus in municipiju) je pretor zagotovil unovčenje zavarovanja v primeru, če je prišlo do utaj ali nepravilnosti pri upravljanju javnega premoženja.

Kupca na dražbi unovčenega zemljišča so imenovali *praediator*. Javnopravna posebnost njegovega položaja je bila, da ni dobil polne, temveč le (praviloma) neposestno fiduciarno lastnino. Zastavitelj že unovčene nepremičnine je namreč smel svojo nekdanjo nepremičnino, ki jo je imel v posesti, v določenem časovnem obdobju odkupiti od fiduciarnega lastnika. Ker pogosto ni prišlo do remancipacije zemljišča, so zastavitelju olajšali priposestvanje v obdobju dveh letih, pri čemer so mu spregledali izkazovanje vsaj začetne dobrovernosti (t. i. *usureceptio ex praediatura*).²³⁶

O tožbi, ki je omogočala realizacijo zastavne pravice, viri molčijo, najverjetneje pa pri tem ni šlo za splošno hipotečno tožbo (*actio hypothecaria in rem*), ki so jo imeli zasebni subjekti.²³⁷

Justinijanovo pravo zavarovanja *praediis praedibusque* ne pozna več, saj ga je že za časa severske dinastije nadomestila vesoljna fiskusova zastavna pravica v zvezi z vsemi davčnimi in pogodbenimi obveznostmi:

Ant. C. 8, 14, 2: *Certum est eius qui cum fisco contrahit bona veluti pignoris titulo obligari, quamvis specialiter id non exprimitur.*

Ant. C. 8, 14, 2: »Jasno je, da je premoženje tistega, ki je sklepal pogodbe s fiskusom, zavezano, kot da bi bilo zastavljeno, čeprav to ni bilo izrecno dogovorjeno.«

²³² Rivier, *Untersuchungen*, str. 24, govori o »publizistische Verbürgerung«.

²³³ *Lex Malacitana*, cap. 65.

²³⁴ Schulz, *Classical Roman Law*, str. 412 s.

²³⁵ Rivier, *Untersuchungen*, str. 67.

²³⁶ Gai. 2, 61.

²³⁷ Schulz, *Classical Roman Law*, str. 412.

5 Sklep: *Jus privatum sub tutela juris publici latet.*

5.1 Birokratizacija, etatizacija in kristjanizacija družbe

Analiza izbranih zasebnopravnih razmerij s poudarjeno javnopravno prvino kaže, da so mestoma že juristi, najizdatneje pa cesarska zakonodaja, odstopali od temeljnih postulatov zasebnega prava, kar lahko utemeljimo z načelno zahtevo po varovanju javnega interesa oziroma javne koristi (*utilitas publica*):

PS 2, 19, 2: [C]ontemplatio enim publicae utilitatis privatorum commodis praefertur.
PS 2, 19, 2: »[U]poštevanje javne koristi ima prednost pred koristmi zasebnikov.«

Diocl. Max. C. 12, 62, 3: *Utilitas publica praeferenda est privatorum contractibus.*
Diocl. Max. C. 12, 62, 3: »Javna korist mora imeti prednost pred pogodbami med zasebniki.«

Zasledovanje državnega interesa (*Staatsraison*) na zasebnikovih plečih in izrazit državni paternalizem²³⁸ so usmeritve, ki so republikanskemu obdobju in obdobju zgodnjega principata načeloma tuje.²³⁹ Načelo prednosti javne pred zasebno koristjo ni novost, marveč poudarjena težnja cesarskega prava,²⁴⁰ ki jo smemo pripisovati tudi razvojnemu stadiju rimske birokratske države.²⁴¹ Birokratizacija narekuje celovito etatizacijo družbe, ki se na področju prava vrši z vdiranjem javnopravnih prvin v dotlej povsem zasebni avtonomiji prepuščeno zasebno pravo.²⁴² Tako se zasebno pravo vse bolj ovija pod plašč javnega prava.²⁴³

²³⁸ Značilen primer cesarskega paternalizma izkazuje že prolog k Dioklecijanovemu ediktu o cenah: (*Edictum de pretiis rerum venalium*, 301): [C]onvenit prospicientibus nobis, qui parentes sumus generis humani, arbitram rebus intolerandis dare legem, ut, quod speratum diu humanitas ipsa praestare non potuit, ad commune omnium remedium remedium provisionis nostrae conferatur. (»Kot skrbni starši človeškega rodu, smo se odločili, naj kot razsodnik v te zadeve poseže pravičnost, da bo naša zdravilna skrb v skupno dobro vseh prinesla tisto, česar človeštvo kljub dolgotrajnemu upanju ni moglo doseči.«) CIL III 2, str. 825. Dioklecijanov edikt je bil oprt na programski cilj doseganja javne blaginje – [R]es constituta ex commodo publico (»[S]tvar, ki je bila uvedena v javno korist«). CIL III 2, str. 826. Gl. tudi Demandt, *Die Spätantike*, str. 388.

²³⁹ Wieacker, *Römische Rechtsgeschichte I*, 493: »[...] die Gemeinwohlideologie der im Dominat immer weiter vordringenden *utilitas publica*.« Prvi cesar, ki naj bi propagiral univerzalno idejo rešitve človeškega rodu (*salus generis humani*), naj bi bil Galba. Tako Bratož, *Rimska zgodovina*, str. 244.

²⁴⁰ Gaudemet, *Utilitas publica*, str. 480 s.

²⁴¹ O vzpostavitvi cesarskega uradništva v principatu gl. Wieacker, *Römische Rechtsgeschichte II*, str. 10 s, ki meni, da je »rimska dediščina evropske civilizacije v bistvu počivala na razvoju cesarskega uradništva«. O razvoju uprave v poznem cesarstvu gl. Demandt, *Die Spätantike*, str. 292–303.

²⁴² Gaudemet, *Utilitas publica*, str. 485: »Ainsi les progrès de l'étatisme se marquent dans le développement des notions d'*utilitas publica* et de *ius publicum*.«

²⁴³ *Jus privatum sub tutela iuris publici latet.* Bacon, *The Works of Francis Bacon*, str. 407, aphor. III. Liberalistično navdahnjeni teoretiki zasebnega prava 19. stoletja niso priznali specifičnega socialnega momenta v zasebnem pravu, ker naj bi šlo pri tem za materijo javnega prava. Gl. npr. Savigny, *System I* (1840), 370 s: »Dagegen wird in den Vermögensverhältnissen die Herrschaft des Rechtsgesetzes vollständig durchgeführt, und zwar ohne Rücksicht auf die sittliche oder unsittliche Ausübung eines Rechts. Daher kann der Reiche den Armen untergehen

Odveč je dodati, da so podobne težnje v zasebnem pravu prisotne tudi danes.²⁴⁴

K opisanem razvoju je prispevala gospodarska kriza 3. in začetka 4. stoletja.²⁴⁵ Pomoč revnim, organizacija javnih del, tudi v luči doslednejšega oblastnega pravosodnega in upravnega sistema, je postala dolžnost rimske države.²⁴⁶ Duhu časa ustreza leta 364 ustanovljeni institut mestnega zaščitnika (*defensor civitatis*, σύνδικος τοῦ δήμου), ki je imel v provincah sodno funkcijo, ščitil pa je široke ljudske množice (*tenuiores*) pred izkoriščanjem in izgredi gospodarsko in družbeno vplivnejših oseb (*potentiores*). Še posebej naj bi zaščitniki bdeli nad koruptivnim pobiranjem davkov.²⁴⁷

Nekateri zgodovinarji so poznoantično državo, da bi poudarili razliko z izrazito liberalistično ustrojenima obdobjema republike in zgodnjega principata, opredeljevali kot državo blaginje (*Fürsorgestaat*, *Wohlfahrtsstaat*).²⁴⁸ Kljub vpeljavi nekaterih institutov, ki so resnično namenjeni varstvu širših ljudskih množic, je ta težnja večinoma ostajala na ideološki ravni. Amijan Marcellin je zapisal, da »[...] cesarska vladavina, kot so jo opredeljevali modreci, ni nič drugega kot skrb za tuje blagostanje.«²⁴⁹ Krščanska etika je – deloma tudi preko cesarjeve ideološke podobe – utegnila soprispevati k idealu države blaginje.²⁵⁰ Cesar je bil po tedanjem prepričanju zavezan neposredno Bogu, da kot posrednik med onostranstvom in tostranstvom podanikom zagotavlja človeka znosno življenje.²⁵¹

lassen durch versagte Unterstützung oder harte Ausübung des Schuldrechts, und die Hülfe, die dagegen Statt findet, entspringt nicht auf dem Boden des Privatrechts, sondern auf dem des öffentlichen Rechts; sie liegt in den Armenanstalten, wozu allerdings der Reiche beyzutragen gezwungen werden kann [...]«

²⁴⁴ Gl. npr. Wolff, Bachof, Stober, *Verwaltungsrecht*, str. 251: »Publizierung des Privat- und Strafrechts«.

²⁴⁵ Posledice gospodarske krize 3. stoletja za pravni razvoj prikazuje Visky, *Spuren der Wirtschaftskrise*, str. 23 ss.

²⁴⁶ Biondi, *Diritto romano cristiano III*, str. 370; Krumpholz, *Über sozialstaatliche Aspekte*, str. 22.

²⁴⁷ C. Th. 1, 29, 1. Frakres, *Contra potentium iniurias*, zlasti str. 87 ss; Seeck, *Defensor civitatis* v: RE IV, 2, stolp. 2365–2371; Demandt, *Die Spätantike*, str. 402.

²⁴⁸ Krumpholz, *Über sozialstaatliche Aspekte*, str. 8 in 176; Demandt, *Die Spätantike*, str. 387 ss, ki govori o »dirigistischer Wirtschaftspolitik der Spätantike«, ki je pri nekaterih avtorjih dobila celo oznako »državnega socializma«. Pri tem gre bolj za polemično analogijo kot historigo spoznanje.

²⁴⁹ Amm. Hist. 29, 2, 18: *Nihil aliud esse imperium, ut sapientes definiunt, nisi curam salutis aliena* [...].

²⁵⁰ Krumpholz, *Über sozialstaatliche Aspekte*, str. 22: »[D]ie christlichen Kaiser [...] betrachteten die Fürsorge für ihre Untertanen als eine von Gott gewollte Pflicht, zu deren Erfüllung sie nach dem Gebot der christlichen Lehre, wenn auch im Rahmen der *utilitas publica*, gehalten werden.« Wieacker, *Römische Rechtsgeschichte II*, str. 207.

²⁵¹ Demandt, *Die Spätantike*, str. 266.

5.2 Kognicijski postopek kot dejavnik utapljanja zasebnega v javnem pravu

Številne odmike od zasebnega prava v razmerjih, kjer je država vršila oblastno vlogo, vlogo nadzornika ali pogodbenega partnerja, lahko pripišemo obliki pravnega varstva, ki pri navedenih pravnih razmerjih navadno ni bilo zagotovljeno v rednem postopku pred pretorjem (*ordo iudiciorum*), temveč v izrednem kognicijskem postopku pred cenzorji, kvestorji, konzuli in provincialnimi *duoviri*.²⁵² Obseg zadev, ki so se reševale v kognicijskem postopku, je v obdobju klasičnega prava naglo naraščal. Od Klavdija dalje fiskalne zadeve ne zadevajo več pretorja, temveč je za tovrstna vprašanja v kognicijskem postopku odgovoren cesarski prokurator, kasneje fiskalni pretor (*praetor fiscalis*).²⁵³ Kasneje v kognicijskem postopku rešujejo tudi varuške, statusne in policitacijske zadeve.²⁵⁴

Pernice je kognicijski postopek štel za upravni in ne pravdni postopek.²⁵⁵ V kognicijskem postopku, kjer sta bila udeležena javnopravna in zasebnopravna stran, je bil namreč magistrat obenem zastopnik javnopravne strani in hkrati tudi sodnik. Kljub temu da je bil po večinskem stališču sodobnih romanistov kognicijski postopek pravdne narave, obstaja široko soglasje o tem, da so ga sooblikovale močne upravnopravne prvine.²⁵⁶ Magistratov prosti preudarek, utrjen na imperiju,²⁵⁷ in hkratna nevezanost na zapovedi pretorskega edikta²⁵⁸ sta pospeševala odklone od zasebnega prava, ki so bili utemeljeni na javnem interesu.²⁵⁹

5.3 Avantgardni značaj publicističnih prvin

Čeprav rimsko javno pravo ni bilo recipirano v enaki meri kot zasebno pravo, je številne javnopravne prvine v zasebnem pravu (*ius publicum in iure privato*) mogoče prepoznati tudi v sodobnih pravnih sistemih. Romanistika jih je štela za posebej napredne,²⁶⁰ celo avantgardne prvine v rimskopravni misli, ki so se zaradi

²⁵² Call. D. 50, 13, 5 pr.: *Cognitionum numerus cum ex variis causis descendat, in genera dividi facile non potest.* (»Kognicijski postopek izvira iz najrazličnejših temeljev, ki jih ni mogoče enostavno razdeliti po vrstah.«) Pernice, *Beziehungen*, str. 2.

²⁵³ Pernice, *L'ordo iudiciorum*, str. 8.

²⁵⁴ Kaser, Hackl, *Das römische Zivilprozessrecht*, str. 451.

²⁵⁵ Pernice, *L'ordo iudiciorum*, str. 1: »La cosiddetta *extraordinaria cognitio*, la quale dopo Diocleziano forma la procedura ordinaria nella cause civili, altro non è che il procedimento amministrativo davanti al magistrato, trasportato nelle cause civili, colle necessarie modificazioni.«

²⁵⁶ Kaser, Hackl, *Das römische Zivilprozessrecht*, str. 436.

²⁵⁷ Heyrovský, *Über die rechtliche Grundlage*, str. 83.

²⁵⁸ Konzul in cenzor na zapovedi pretorskega edikta nista bila vezana in sta imela zoper njegove zapovedi in prepovedi kot višja magistrata tudi pravico intercesije. O tem Kunkel, *Staatsordnung und Staatspraxis*, str. 186 ss in 208.

²⁵⁹ Schulz, *Prinzipien*, str. 121; Mitteis, *Römisches Privatrecht*, str. 365: »[D]ie biegsame Natur des Kognitionsverfahrens es ermöglichte, die Interessen des Fiskus noch durch andere Massregeln zu wahren als es dem reinen Privatprozess entsprochen haben würde [...]«

²⁶⁰ Heyrovský, *Über die rechtliche Grundlage*, str. 104 ss; Pernice, *Beziehungen*, str. 2: »fortschrittlicher Charakter des öffentlichen Rechtes«. Gl. npr. predhodnike vrednostnih papirjev v rimskih žitnih larih (*tessera frumentariae*); neposredno zastopanje mestnih prefektov v času,

značilnega rimskega konservativizma le težka uveljavile v zasebnopravnih razmerjih. Javnopravne prvine lahko spoznamo v obstoju ekonomske, pravne in fizične neenakopravnosti strank pravnega razmerja, enostranskih posegov javne strani v pravice in obveznosti subordinirane stranke, neprenosljivosti ali vsaj omejeni prenosljivosti pravic in obveznosti, prisilnosti (kogentnosti) pravnega urejanja, okrepljeni obličnosti pravnih dejanj, ki se kaže v dovoljenjih in odobritvah javne oblasti ter vnosih v javne registre.

V rimski ureditvi razlastitve in moratorijev zasledimo temeljno izhodišče sodobnega upravnega prava, ki poudarja skrajno naravo tega ukrepa in zahteva dosledno tehtanje javne in zasebne koristi pred razlastitvijo kot tudi zahtevo po zagotovitvi odškodnine.²⁶¹ Institut stvarnega bremena²⁶² svojega nastanka ne dolguje zgolj argumentacijski iznajdljivosti juristov obdobja *usus modernus pandectarum*, ampak tudi rimski ureditvi javnih bremen, zlasti davčnih obveznosti. Davčna politika je v poznem rimskem cesarstvu narekovala upravno registracijo darilnih in prodajnih pogodb glede nepremičnin. Še danes pogojuje davčno pravo vknjižbo stvarne pravice na nepremičninah s predhodno urejenimi davčnopravnimi obveznostmi,²⁶³ okoljsko pravo k temu doda še pridobivanje najrazličnejših upravnih dovoljenj.

Publiciteta pri prometu z nepremičninami je bila zaradi neobstoja zemljiške knjige ali njej podobnih registrov ena večjih pomanjkljivosti rimskega stvarnega prava. Le pri uradniških varščinah in pogodbenih razmerjih med javno oblastjo in zasebniki je že Rimljanom uspelo uvesti »registrsko« hipoteko (*cautio praeditis praedibusque*). To javnopravno zavarovanje bi lahko primerjali s sodobnimi oblikami finančnih zavarovanj, zlasti z zavarovanjem poklicne odgovornosti in garancijami za dobro izvedbo pogodbenih obveznosti (t. i. »performance bond«), ki jih morajo izvajalci javnih naročil običajno zagotoviti ob pripravi ponudbe oziroma prevzema javnega naročila.²⁶⁴

Da je bilo zlasti v cesarski dobi upoštevanje socialnega momenta v civilnopravnih razmerjih posebne pomena, kažejo ustroj izprositve lastninske pravice (*impe-tratio domini*), institut javne položitve (danes sodne položitve)²⁶⁵ in nadzorstvena vloga državnih organov pri statusnopravnih poslih. Ta je danes razvidna zlasti pri postavljanju in nadzoru skrbnikov, nad čimer v slovenskem pravnem sistemu bdita nepravdo sodišče in center za socialno delo, ki sicer deluje po pravilih upravnega postopka, sodni nadzor njihovih dejanj pa se vrši v nepravdnem postopku.²⁶⁶

ko so se najvišji magistrati mudili zunaj pomerija (Mommsen, *Römisches Staatsrecht I*, str. 166); realna bremena javnopravne narave; registracija uradniških stvarnopravnih zavarovanj itd.

²⁶¹ Čl. 192–194, 206 ZUreP-2 (Uradni list RS, št. 61/17).

²⁶² Čl. 249–255 SPZ (Uradni list RS, št. 87/02, 91/13 in 23/20).

²⁶³ Čl. 38 ZZZK-1 (Uradni list RS, št. 58/03, 37/08 – ZST-1, 45/08, 28/09, 25/11, 14/15 – ZUUJFO, 69/17, 11/18 – ZIZ-L, 16/19 – ZNP-1 in 121/21).

²⁶⁴ Čl. 93 ZJN-3 (Uradni list RS, št. 91/15 in 14/18).

²⁶⁵ Čl. 302 OZ (Uradni list RS, št. 97/07 – uradno prečiščeno besedilo, 64/16 – odl. US in 20/18 – OROZ631).

²⁶⁶ Čl. 239 ss DZ (Uradni list RS, št. 15/17, 21/18 – ZNOrg, 22/19, 67/19 – ZMatR-C in 200/20 – ZOOMTVI) in čl. 57–70 ZNP (Uradni list RS, št. 16/19).

Razvoj razmerja med javnim in zasebnim pravom v rimskopravni zgodovini usmerjajo tri težnje: birokratizacija, etatizacija in kristjanizacija rimske družbe. Te so s seboj prinesle postopen vdor javnopravnih prvin v dotlej povsem zasebno-pravno sfero. S tem dominantni položaj zasebnega prava še ni bil ogrožen, bil pa je relativiziran. Z golimi zasebnopravnimi akti poslej ni bilo mogoče več doseči vseh zaželenih pravnih učinkov. Javno in zasebno pravo sta bila, kot ugotavlja Gierke, »otroka iste matere, izmed katerih vsakdo zasleduje svoj poklic, medsebojno ne tekmujeta, temveč se z namenom doseganja skupnega cilja medsebojno dopolnjujeta.«²⁶⁷ Cilj njune simbioze je dosledno udejanjanje javne koristi (*utilitas publica*), ki jo je Ulpijan že v 3. stoletju po Kr. opredelil kot osnovni kriterij razločevanja med *ius publicum* in *ius privatum*.

Viri in literatura

Viri

- Antoninus Marcus Aurelius: *Eorum, quae ad seipsum libri XII. Recogniti & notis illustrati*, Oxford: Ant. Peisley & Geor. West, 1704.
- Cicero, M. Tullius: *Librorum de Re Publica Sex*. Leipzig, 1889.
- Demosthenes: *Demosthenis Orationes* (ur. Butcher in Rennie), Oxford: Clarendon, 1907 in 1921.
- Ecloga. Das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos V.*, Hg. Von Ludwig Burgmann. Frankfurt am Main: Löwenklau-Gesellschaft, 1983.
- Gai Institutiones*. Edd. Emil Seckel, Bernhard Kübler, Editio Stereotypa, Teubner, Stvtgardiae 1969.
- Gaius Plinius Caecilius Secundus, *Ausgewählte Briefe des jüngeren Plinius*, ur. Kreuser, Anton, Leipzig: Teubner, 1894.
- Gellius, Aulus: *Noctes Atticae*, ed. Peter K. Marshall. Oxonii 1968.
- Giphanius, Hubertus: *Explanatio Difficiliorum & Celebriorum Legum Codicis Iustiniani*, Coloniae Plancianae, 1614.
- Glyca, Michael: Του κύρου Μιχαήλ Γλύκα Συκελιώτου Βίβλος Χρονική. Benetke, 1729.
- Gothofredus, Jacobus: *Codex Theodosianus cum perpetuis commentariis Jacobi Gothofredi*. Mantova, 1740.
- Horacij: *The Works of Horace*, ur. C. Smart. Philadelphia: Joseph Whetham, 1836.
- Institutiones*, recognovit Paulus Krueger, *Digesta* recognovit Theodorus Mommsen, Vol. primum, Editio Stereotypa Quinta, Tom. I.-III., Apud Weidmannos, Berolini 1889.
- Limnaeus, Iohannes: *Iuris publici Imperii Romano Germanici, quo tractatur de Principiis iuris publici, de germanicorum origine, virtutibus, vitiis, lingua*, Tomus primus. 3. izdaja, Strassburg: Fridericus Spoor, 1657.
- Livy: *Books I and II With An English Translation*. Cambridge: Harvard University Press; London: William Heinemann, 1919.
- M. Tullius Cicero, *De Officiis. With An English Translation*. Cambridge: Harvard University Press, 1913.
- Mommsen, Theodor in drugi (ur.): *Corpus inscriptionum latinarum (= CIL): Inscriptiones Asiae, provinciarum Europae Graecarum, Illyrici Latinae; Pars 2, Inscriptionum Illyrici partes VI, VII, Res gestas divi Augusti, Edictum Diocletiani de pretiis rerum, Privilegia militum veteranorumque, Instrumenta Dacica comprehendens*. Berlin: Reimer, 1873.

²⁶⁷ Gierke, *Die soziale Aufgabe des Privatrechts*, str. 44.

- Pharr, Clyde (ur.): *The Theodosian Code and Novels and the Sirmundian Constitutions*. New Jersey: Princeton University Press, 1952.
- Riccobono, Salvatore: *Fontes iuris Romani antejustiniani I*. Firenze, 1941.
- Seneca, L. Annaeus: *Moral Essays: volume 3*. Ed. John W. Basore. London and New York, 1935.
- Terence: *The Phormio of Terence*, Ed. Laing, Gordon Jennings. Chicago: Scott, Foresman and Company, 1908.
- Thomasius, Christian: *Testament gegen Herzog Augusto, Churfürsten zu Sachsen, Sr. Churfürstl. Gnaden Räten und Landschaften*. Halle, 1717.
- Walz, Christianus: *Rhetores graeci, ex codicibus Florentinis, Mediolanensibus, Monacensibus, Neapolitanis, Parisiensibus, Romanis, Venetis, Taurinensibus et Vindobonensibus*. Vol. II, Stuttgart in Tübingen, 1835.

Literatura

- Albanese, Bernardo: Un confronto testuale in tema di rescritti moratori. *Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano* 64, 3, 1961, str. 15–32.
- Alföldy, Geza: *Römische Sozialgeschichte*. Wiesbaden: Steiner, 1975.
- Ankum, Hans: Afrikan Dig. 19, 2, 33: Haftung und Gefahr bei der publicatio eines verpachteten oder verkauften Grundstücks. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung*, 97, 1980, str. 157–180.
- Ankum, Hans: The functions of expressions with utilitatis causa in the works of the Classical Roman lawyers. *Fundamina: A Journal of Legal History*, 16, 1, 2010, str. 5–22.
- Bacon, Francis: *The Works of Francis Bacon, Baron of Verulam, Viscount St. Alban and Lord High Chancellor of England: Opera Philosophica*. Vol. VII, London, 1826.
- Bartolotti, Guilhem, *Les pollicitations à l'époque romaine : étude sur les promesses au bénéfice d'une collectivité*, Thèse de doctorat en Histoire du droit soutenue le 26 septembre 2020, Université Paris II Panthéon-Assas, 2020.
- Biondi, Biondo: *Il diritto romano cristiano, III. La famiglia – rapporti patrimoniali, diritto pubblico*. Milano: Giuffrè, 1954.
- Bleicken, Jochen: *Die Verfassung der römischen Republik, Grundlagen und Entwicklung*. 4. izdaja, Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 1975.
- Bydliński, Franz: *Kriterien und Sinn der Unterscheidung von Privatrecht und öffentlichem Recht*. *Archiv für die civilistische Praxis*, 194, 4, 1994, str. 319–351.
- Calasso, Francesco: *Storia e sistema delle fonti del diritto comune, I. Le origini*. Milano: Giuffrè, 1938.
- Coing, Helmut: *Europäisches Privatrecht. Älteres Gemeines Recht (1500 bis 1800)*. München: C. H. Beck, 1985.
- Costa, Emilio: *Cicerone Giuriconsulto*. Vol. 1, Bologna: Nicola Zanicheli, 1927.
- De Vaan, Michiel: *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Leiden in Boston: Brill, 2008.
- Demandt, Alexander: *Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284 – 565 n. Chr.* München: C. H. Beck, 2007.
- Dernburg, Heinrich: *Das Pfandrecht nach den Grundsätzen des heutigen römischen Rechts*. 2. del, Leipzig; Hirzel, 1864.
- Düll, Rudolf: Recenzija k: Francesco Maria de Robertis, La espropriazione per pubblica utilità nel diritto. *Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*, 30, 66, št. 2/3, 1939, str. 341–352.
- Eckhardt, Benedikt: *Romanisierung und Verbrüderung. Das Vereinswesen im römischen Reich*. Berlin in Boston: De Gruyter, 2021.

- Ehrlich, Eugen: *Beiträge zur Theorie der Rechtsquellen, Erster Theil*. Berlin: Carl Heymann, 1902.
- Felgenträger, Wilhelm: *Antikes Lösungsrecht*. Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter, 1933.
- Földi, András: Remarks on the Origin and Early History of the Distinction between *ius publicum* and *ius privatum*. Vladoar, Vojtech (ur.): *Perpauca terrena Blande Honori dedicata*. Trnava, 2019, str. 39–48.
- Frakes, Robert: *Contra potentium iniurias: The Defensor civitatis and Late Roman Justice*. München: C. H. Beck, 2001.
- Gaudemet, Jean: *Indulgentia principis*. Instituto di storia del diritto. N. 3, Trst, 1962.
- Gaudemet, Jean: *Institutions de l'antiquité*. Paris: Sirey, 1967.
- Gierke, Otto: *Das deutsche Genossenschaftsrecht, Die Staats und Korporationslehre des Altertums und des Mittelalters und ihre Aufnahme in Deutschland*. 3. del. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1881.
- Gierke, Otto: *Die soziale Aufgabe des Privatrechts. Vortrag gehalten am 5. April 1889 in der juristischen Gesellschat zu Wien*. Berlin: Julius Springer, 1889.
- Hatschek, Julius: *Die rechtliche Stellung des Fiskus im Bürgerlichen Gesetzbuche, Eine Studie im Grenzgebiete des Privat- und öffentlichen Rechts*. Berlin: Carl Heymann, 1899.
- Hattenhauer, Hans: *Grundbegriffe des Bürgerlichen Rechts, Historisch-dogmatisch Einführung*. München: C. H. Beck, 2000.
- Heyrovský, Leopold: *Über die rechtliche Grundlage der leges contractus bei Rechtsgeschäften zwischen dem römischen Staat und Privaten*. Leipzig: Breitkopf und Härtel, 1881.
- Hirschfeld, Otto: *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian*. 2. izdaja. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1905.
- His, Rudolf: *Die Domänen der römischen Kaiserzeit*. Leipzig: Veit und Comp., 1896.
- Hohenlohe, Constantin: *Einfluß des Christentums auf das Corpus juris civilis*. Dunaj: Hölder-Pichler-Tempsky, 1937.
- Honsell, Thomas: Gemeinwohl und öffentliches Interesse im klassischen römischen Recht. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung*, 95, 1, 1978, str. 93–137.
- Huschke, Philipp Eduard: *Über den Census und die Steuerverfassung der frühern römischen Kaiserzeit: ein Betrag zur römischen Staatswissenschaft*. Berlin: Gebauer, 1847.
- Ibsen, Jörn: *Allgemeines Verwaltungsrecht*. 8. izdaja, München: Vahlen, 2012.
- Jellinek, Georg: *Allgemeine Staatslehre*. 3. izdaja, Berlin: Julius Springer, 1929.
- Jhering, Rudolf von: *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*. 1. zvezek, 2. del. Leipzig, 1854.
- Jhering, Rudolf von: *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*. Teil 1. Leipzig: Breitkopf und Härtel, 1852.
- Johnston, David: *The Cambridge Companion to Roman Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
- Jones, Walter: Expropriation in Roman Law. *Law Quarterly Review*, 45, 4, 1929, str. 512–527.
- Jördens, Andrea: *Nochmals zur Bibliothek Enkeseon*, v: Gesellschaft für Griechische und Hellenistische Rechtsgeschichte: Symposium, 2010, str. 277–290.
- Jörs, Paul, Kunkel, Wolfgang: *Römisches Privatrecht*. 3. izdaja, Berlin, Heidelberg: Springer, 1949.
- Jörs, Paul: *Untersuchungen zur Gerichtsverfassung der römischen Kaiserzeit*. Leipzig: Hirschfeld, 1892.
- Kambič, Marko: Tutela impuberum v historični perspektivi s poudarkom na statutih srednjeveških primorskih mest na Slovenskem. *Zbornik znanstvenih razprav*, 72, 2012, str. 117–147, 310–311

- Kantorowicz, Ernst H.: *The King's Two Bodies, A Study in Medieval Political Theology*. New Jersey: Princeton University Press, 1997.
- Kaser, Max, Hackl, Karl: *Das römische Zivilprozessrecht*, 2. izdaja, München: C. H. Beck, 1996.
- Kaser, Max, Knütel, Rolf, Lohsse, Sebastian: *Römisches Privatrecht*, 22. izdaja, München: C. H. Beck, 2021.
- Kaser, Max: »*ius publicum*« und »*ius privatum*«. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung*, 103, 1, 1986, str. 1–101.
- Kaser, Max: *Das römische Privatrecht, Das altrömische, das vorklassische und klassische Recht*, 2. izdaja, München: C. H. Beck, 1971.
- Kaser, Max: *Römische Rechtsgeschichte*, 2. Aufl., Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1967.
- Kelsen, Hans: *Čista teorija prava, Uvod v problematiko pravne znanosti*, prev. Amalija Maček Mergole, Ljubljana: Cankarjeva založba, 2005.
- Kerševan, Erik, Androjna, Vilko, *Upravno procesno pravo, Upravni postopek in upravni spor*, 2. spremenjena in dopolnjena izdaja, Ljubljana: GV Založba, 2017.
- Kirchmann, Julius von: *Die Werthlosigkeit der Jurisprudenz als Wissenschaft*. Berlin: Springer, 1848.
- Kogler, Ferdinand: *Die legitimatio per rescriptum von Justinian bis zum tode Karls IV*. Weimar: Böhlau, 1904.
- Korošec, Viktor: Nastanek Avgustovega principata, v: *Zbornik znanstvenih razprav*, 19, 1943, str. 74–102.
- Korošec, Viktor: *Rimsko pravo*. Ljubljana: Pravna fakulteta, DDU Univerzum, 1980.
- Kranjc, Janez: *Delicta in crimina v rimskem kazenskem pravu*. Zbornik znanstvenih razprav, XLII (1982), str. 87–124.
- Krumpholz, Helmut: *Über sozialstaatliche Aspekte in der Novellengesetzgebung Justinians*. Bonn: Rudolf Habelt, 1992.
- Kunkel, Wolfgang, Wittman, Roland: *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik, Die Magistratur*. München: C. H. Beck, 1995.
- Kunkel, Wolfgang: *Römische Rechtsgeschichte*, 4. izdaja, Böhlau, Weimar, 1964.
- Lepore, Paolo Giovanni: »*Rei publicae polliceri*«. *Un'indagine giuridico-epigrafica*. 2. izdaja, Giuffrè, 2012.
- MacChombaich de Colquhoun, Patrick: *A Summary of the Roman Civil Law: Illustrated by Commentaries on the Parallels from the Mosaic, Canon, Mohammedan, English and Foreign Law*, 2. zvezek, London, 1851.
- Malmendier, Ulrike: *Societas publicanorum: staatliche Wirtschaftsaktivitäten in den Händen privater Unternehmer*. Köln, Weimar: Böhlau, 2002.
- Marquardt, Joachim, *Römische Staatsverwaltung*. Handbuch der römischen Alterthümer, 3. zvezek, Leipzig: Hirzel, 1885.
- Marquardt, Joachim: *Römische Staatsverwaltung*. Handbuch der römischen Alterthümer, 2. zvezek, 2. izdaja, Leipzig: Hirzel, 1881.
- Mayer-Maly, Theo, Honsell, Heinrich: *Rechtswissenschaft, Eine Einführung in das Recht und seine Grundlagen*. Heidelberg: Springer, 2015.
- Mayr, *Römische Rechtsgeschichte IV, Die Zeit der Orientalisierung des römischen Rechtes*, Berlin und Leipzig 1913.
- Michelet, C. L., *Des Vernunftrechts zweiter Theil, enthaltend das öffentliche Recht und die allgemeine Rechtsgeschichte*, Nicolaische Verlagsbuchhandlung, Berlin 1866.
- Mittermaier, Carl Joseph Anton: Bemerkungen über Moratorien. *Archiv für die civilistische Praxis*, 16, 3, 1833, str. 450–62.

- Nawiasky, Hans: *Allgemeine Rechtslehre als System der rechtlichen Grundbegriffe*, Köln: Benzinger und Co. Einsiedeln, 1941.
- Nitschke, Manfred: Die Hinterlegung der geschuldeten Leistung. *Studia et documenta historiae et iuris*, 24, 1958, str. 112–223.
- Paschke, Boris: The cura morum of the Roman Censors as Historical Background for the Bishop and Deacon Lists of the Pastoral Epistles. *Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft und Kunde der Älteren Kirche*, 98, 1–2, str. 105–119.
- Pavčnik, Marjan: *Teorija prava, Prispevek k razumevanju prava*, 6., pregledana in dopolnjena izdaja, Ljubljana: GV Založba, 2020.
- Pennitz, Martin: *Der Enteignungsfall im römischen Recht der Republik und des Prinzipats*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 1991.
- Pernice, Alfred: Beziehungen des öffentlichen römischen Rechtes zum Privatrechte. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, 5, 1, 1885, str. 1–135.
- Pernice, Alfred: *L'ordo iudiciorum e l'extraordinaria cognitio durante l'impero romano*. Società tipografica-editrice, 1886.
- Pernice, Herbert: *Zur Lehre von der Insinuation der Schenkung*, Inaugural-Dissertation, Greifswaldm, 1882.
- Radbruch, Gustav: *Filozofija prava*. Študijska izdaja, prev. Amalija Maček Mergole, Ljubljana: Pravna fakulteta in Cankarjeva založba, 2001.
- Rainer, J. Michael: *Römisches Staatsrecht, Republik und Prinzipat*. Darmstadt Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2016.
- Regelsberger, Ferdinand: *Streifzüge im Gebiet des Zivilrechts*. Festgabe der Göttinger Juristen-Fakultät für Rudolph von Jhering zum Fünfzigjährigen Doktor-Jubiläum, Leipzig, 1892, str. 44–78.
- Rivier, Alphons: *Untersuchungen über die cautio praedibus praediisque*, Berlin: Springer, 1863.
- Roby, Henry John: *Roman Private Law in the Times of Cicero and of the Antonines*, 1. zvezek, Cambridge: University Press, 1902.
- Savigny, Friedrich Carl von: *System des heutigen römischen Rechts I*. Berlin: Veit und Comp., 1840.
- Schmidt, Carl Adolf: *Der principielle Unterschied zwischen dem römischen und germanischen Rechte, Die Verschiedenheit der Grundbegriffe und des Privatrechts*. Rostock in Schwerin, 1853.
- Schulz, Fritz: *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*. Weimar: Böhlau, 1961.
- Schulz, Fritz: *Prinzipien des römischen Rechts*. München in Leipzig: Duncker & Humblot, 1934.
- Seeck, Otto: Defensor civitatis. RE IV, 2, 1901, stolp. 2365–2371.
- Sellert, Wolfgang: Insinuation. HRG II, 2011, stolp. 1256–1259.
- Serrigny, Denis: *Droit public et administratif romain, ou Institutions politiques, administratives, économiques et sociales de l'Empire romain du IVe au VIe siècle (De Constantin a Justinien)*, Paris: Aug. Durand, 1857.
- Shaw, Malcolm: *International Law*. 8. izdaja, Cambridge: University Press, 2017.
- Solazzi, Siro, *L'estinzione dell' obbligazione nel diritto romano*, 1. zvezek. Neapelj, 1935.
- Spektorskiĵ, Evgen: *Zgodovina socialne filozofije*, zvezek 1. Slovenska matica v Ljubljani, 1932.
- Steinwenter, Artur: *Beiträge zum öffentlichen Urkundenwesen der Römer*. Graz, 1915.
- Stelkens, Ulrich: *Verwaltungsprivatrecht, Zur Privatrechtsverbindung der Verwaltung, deren Reichweite und Konsequenzen*. Berlin: Duncker & Humblot, 2005.
- Stolleis, Michael: *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland, Erster Band, Reichspublizistik und Policeywissenschaft 1600-1800*, München: C. H. Beck, 1988.
- Štemberger, Katja: Legal Protection of Concession Contracts - at the Interface between Public and Private Law and European and National Law. *Studia Iuridica Lublinensia*, 32, 2, 2023, str. 335–355.

- Taubenschlag, Rafael: Zum gerichtlichen Moratorium im röm. Provinzialrecht. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, 51, 1, str. 403–404.
- Taylor, John: *Elements of the Civil Law*. 4. izdaja, London, 1828.
- Van de Wiel, Constantin: La légitimation par oblation à la Curie dans le droit romain quelques traces dans les droits canonique, civil et byzantin. *Revue internationale des droits de l'antiquité*, 37, 1990, str. 447–462.
- Verdross-Drossberg, Alfred: *Grundlinien der antiken Rechts- und Staatsphilosophie*. 2. izdaja, Dunaj: Springer, 1948.
- Visky, Károly: *Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den römischen Rechtsquellen*. Bonn: Rudolf Habelt, 1983.
- Voigt, Moritz: *Römische Rechtsgeschichte*. 2. zvezek, Stuttgart, 1899.
- Wagner, Adolph: *Lehr- und Handbuch der politischen Oekonomie*. Leipzig: C. F. Winter, 1894.
- Waldstein, Wolfgang, Rainer, Michael: *Römische Rechtsgeschichte*. Ein Studienbuch, 11. izdaja, München: C. H. Beck, 2014.
- Wenger, Leopold: *Von der Staatskunst der Römer*. München, 1925.
- Wieacker, Franz: *Römische Rechtsgeschichte, Quellenkunde, Rechtsbildung, Jurisprudenz und Rechtsliteratur*. Erster Abschnitt, München: C. H. Beck, 1988.
- Wieacker, Franz: *Römische Rechtsgeschichte, Zweiter Abschnitt, Die Jurisprudenz vom früheren Prinzipat bis zum Ausgang der Antike im weströmischen Reich und die oströmische Rechtswissenschaft bis zur Justinianischen Gesetzgebung*. Joseph Georg Wolf (ur.), München: C. H. Beck, 2006.
- Wolff, Hans J.; Bachof, Otto: *Verwaltungsrecht*, Bd. 1, Ein Studienbuch, 11. izdaja, München: C. H. Beck, 1999.
- Žepič, Vid: *Corpus iuris canonici* – nastanek in pomen srednjeveške zbirke cerkvenega prava v klasični dobi kanonistike. *Pravnik*, 138, 2021, str. 273–306.
- Žepič, Vid: Iudex scepro aequitatis armandus est. Richterliche Insignien in der europäischen Rechtstradition bis zum 18. Jahrhundert. *Journal on European History of Law*, 14, 1, 2023, str. 24–35.
- Žepič, Vid: Interesno ravnotežje med zastaviteljem in zastavnim upnikom v rimskem pravu. *Zbornik znanstvenih razprav*, LXXXII, 2022, str. 257–305.
- Žepič, Vid: Non-pledgeable Property in Ancient Law – A Reflection of favor debitoris? V: Tautchen, Jaromir; Kolumber, David (ur.): *Edge of Tomorrow: the Next Generation of Legal Historians and Romanists: Collection of Contributions from the 2022 International Legal History Meeting of PhD Students*. Brno: Masaryk University, 2022, str. 34–41.
- Žepič, Vid: Pfandschuldnerschutz in der nachklassischen Rechtsentwicklung. V: *Opuscula. Quaderni di studi romanistici*, 2023.
- Žepič, Vid: Zemljiška služnost kot pravnodogmatični model v obdobju usus modernus pandectarum. *Zbornik znanstvenih razprav*, LXXX, 2020, str. 157–189.

SUMMARY

Ius publicum in iure privato. Public Elements in Roman Private Law

Vid Žepič

The paper at hand aims to examine the elements of public law within the framework of Roman private law, focusing on the involvement of a legal entity governed by public law in legal relationships with private law subjects.

The introduction of the paper centres around the concept of public law (*ius publicum*), which can be seen as a significant achievement of Roman classical jurisprudence in the context of legal historical development. In a broad sense, *ius publicum* referred to the norms governing the constitutional and administrative position of the Roman State, municipalities, and the relationship between the Roman State and other political communities. In a narrower sense, though not adopted in the European legal tradition, every rule falling within *ius publicum* was considered a mandatory (cogent) norm. The subsequent part of the discussion explores different approaches to differentiate between private law, public law, and mixed public-private legal relationships.

The analysed relationships are categorized based on the involvement of public legal entities in relation to private law subjects, whereby the public legal entities assume positions either of authority, supervision, or contractual engagement.

As the sovereign authority, the State unilaterally exercised prerogatives derived from a social consensus that recognized restrictions on property rights in the public interest. This included institutions such as expropriation, debtor-reliefs (*moratoria*), and the imposition of various public burdens, particularly taxes. As a controller, the State authorized certain acts undertaken by private parties when the private party alone could not fully enforce them to maintain public order. During the imperial period, the use of publicity requirements (such as public deposit, introduction of public deeds, registry, and involvement of administrative bodies in personal status matters) became more widespread. Additionally, the Roman State engaged in legal transactions with private individuals to pursue its own property interests, with tax leases being a notable feature. These tax-lease transactions developed rigorous public law securities, characterized by strong formality.

The objective of this paper is to determine whether and how Roman private law deviated from its fundamental principles as a result of the involvement of a public-law legal person, leading to the creation of specific “mixed” public-private legal relationships. The introduction of public law elements into private law was not favoured by Roman jurists and was in the legal literature intentionally discouraged. However, an analysis of private-law relationships with a significant public-law element demonstrates that, in some cases, jurists, particularly the imperial legislature, departed from the fundamental principles of private law. This can be attributed to the bureaucratic nature of the Roman state, which became particularly evident in the late classical period (the 2nd and 3rd centuries). The process of bureaucratization reflected in the adoption of the extraordinary procedure, which assessed many of the mixed public-private law relationships described above. Some scholars considered the extraordinary procedure as a precursor to the modern administrative procedure.

Considering the trends in modern law, the public elements within Roman private law can be regarded as a sign of progressive legal thought. These public-law elements were manifested in economic, legal, and physical inequalities between the parties involved in a legal relationship, unilateral interference by the public party in the rights and obligations of the subordinate party, non-transferability or limited transferability of rights, the mandatory nature of legal regulations, and the increased formality of legal acts, including authorizations and confirmations by public authorities and entries in public registers. The evolution of the relationship between public and private law in Roman legal history was mainly influenced by

three tendencies: the bureaucratization, étatisation, and Christianization of Roman society. The dominant role of private law was not threatened but rather relativized. Roman private law became increasingly intertwined with public law, which aimed to serve the public interest (*utilitas publica*).

Dušan Mlacović

Kartuzija Bistra in Koper v 14. stoletju*

MLACOVIČ, Dušan, dr., docent, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, dusan.mlacovic@ff.uni-lj.si
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8752-0815>

Kartuzija Bistra in Koper v 14. stoletju

Zgodovinski časopis, Ljubljana 77/2023 (168), št. 3–4, str. 298–346, cit. 166

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Kartuzijanski samostan v Bistri pri Ljubljani si je v letih 1307–1353 v Kopru in na Koprskem pridobil posest. Na osnovi analize dokumentov iz arhiva Koprskje komune, ki je bil nedostopen med letoma 1944 in 2016, zbirke listin Kartuzije Bistra in drugih virov je ugotovljeno, da je ta posest bila ena izmed najmanj devetnajstih podobnih posesti samostanov iz bližnjih diecez v Kopru, predvsem iz Beneške lagune. Koper je bil takrat veliko, živahno in uspešno trgovsko središče, stičišče poti med Benetkami, Kranjsko in Ogrsko. Koprsko plemstvo je v 13. stoletju imelo hegemonistične težnje v Istri. Kartuzija Bistra je uživala podporo okoliškega plemstva in grofov Goriških. S slednjimi je imel Koper posebne odnose. Vpeljava Kartuzije Bistra na Koprsko je bila politični projekt vrha koprškega plemstva po beneškem zavzetju Kopra leta 1279: v domače mesto poleg številnih samostanov od drugod vpeljati še kartuzijane iz domačega okolja, iz Oglejske cerkvene pokrajine.

Ključne besede: Kartuzija Bistra, Koper, Benetke, pozni srednji vek, samostan.

MLACOVIČ, Dušan, PhD, Assistant Professor, Department of History, Faculty of Arts, University of Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, dusan.mlacovic@ff.uni-lj.si
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8752-0815>

The Bistra Carthusian Monastery and Koper in the 14th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 77/2023 (168), No. 3–4, pp. 298–346, 166 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

The Carthusian monastery at Bistra, in the proximity of Ljubljana, acquired estates in Koper and in the Koper district in the years 1307–1353. Based on an analysis of documents from the archives of the Commune of Koper, which had not been available between 1944 and 2016, as well as on the basis of a collection of documents from the Bistra Carthusian Monastery and other sources, it was discovered that the estate in question was one of at least nineteen similar estates of monasteries from the nearby dioceses, first and foremost from the Venetian Lagoon. Having been a crossroads of routes between Venice, Carniola, and Hungary, Koper was a large, vibrant and prosperous commercial centre at the time. Its nobility had hegemonic tendencies in Istria in the 13th century. The Bistra Carthusian Monastery enjoyed the support of the nearby nobility and the Counts of Gorizia, with whom Koper had particular relations. Following the Venetian submission of Koper in 1279, the introduction of the Bistra Carthusian Monastery to the Koper district was a political project of the highest ranks of Koper's nobility, who sought to introduce the Carthusian order from their local environment, the Aquileian ecclesiastical province, alongside other numerous monasteries from elsewhere.

Keywords: The Bistra Carthusian Monastery, Koper, Venice, the late Middle Ages, monastery.

* Pričujoča raziskava je bila opravljena v okviru raziskovalnega programa Slovenska zgodovina (P6-0235) ter raziskovalnih projektov Koprsko Pretorska palača: podoba namen in namen (J6-2588) in Urbana morfologija Kopra v poznem srednjem veku (J6-50188), ki jih sofinancira ARIS - Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Posest kartuzije Bistra na »Istrskem«¹

Koprski posest kartuzijanskega samostana Bistra, pridobljena v 14. stoletju, je strokovni javnosti že dolgo znana. Peter Hitzinger je leta 1853 objavil spisek vnosov v glavni urbar bistriškega samostana iz leta 1729, na katerem se je znašla tudi kratka notica o darovanju solin (14 kavedinov) samostanu leta 1353 na Koprskem. Darovalka je bila gospa Camperga, vdova iz Kopra.² Iz Hitzingerjeva prikaza zgodovine samostana po dejanjih njemu znanih priorjev, objavljenega leto pozneje (1854), je bilo mogoče izvedeti, da je pri tem šlo za volilo.³ Kmalu za tem je postalo tudi znano, da je bistriški kartuzijanski samostan posedoval hišo v Koprju in zemljišča na Koprskem in da je bila ta posest pridobljena med letoma 1307 in 1333. Hitzinger je namreč leta 1864 objavil regeste nekaterih listin kartuzije v Bistri, hranjenih v dvorni knjižnici na Dunaju, med njimi tudi tiste o donacijah

¹ Večina navedb, povezanih s Koprom in Koprskim v poznem 14. stoletju, v tej razpravi temelji na podatkih, pridobljenih iz knjig koprskih vicedominov, nastalih v letih med 1382 in 1400, ki tvorijo del dolga leta nedostopnega koprškega komunalnega arhiva. Ta je bil med letoma 1944 in 2016 hranjen na tajni lokaciji v Italiji. Danes je to arhivsko gradivo raziskovalcem na voljo v Državnem arhivu v Benetkah (Archivio di Stato di Venezia (= ASVe)), tam je hranjeno začasno, urejeno je skladno s popisom gradiva z začetka 20. stoletja, ki ga je sestavil Francesco Majer. Majer je popis objavil v reviji *Pagine Istriane* v letih od 1903 do 1908 (Majer, *L'archivio antico*), na njem je skupaj 1520 popisanih arhivskih enot. Del gradiva, ki obsega koprške vicedominske knjige iz 14. in 15. stoletja, je kljub drugačnemu vtisu, kot ga pušča Majerjev popis, povsem neureven. Spisi različnih vicedominov so med seboj pomešani in si ne sledijo kronološko, paginacije so bile večkrat spremenjene. Originalna paginacija folijev pogosto sploh ni več vidna, kajti del gradiva je slabo ohranjen. Gradivo je zato nemogoče citirati na sledljiv način. Zaradi tega sem se odločil, da bom sledil signaturam mikrofilmov, na katere je reproducirano taisto gradivo in ki jih hranijo v Državnem arhivu v Trstu (Archivio di Stato di Trieste (= ASTs)), v fondu *Archivio antico municipale di Capodistria (=AAMC)*. Številki enote z Majerjevega popisa je dodana še zaporedna številka zvitka mikrofilma (bobina = b.) in stran na zvitku. Ker je bilo mogoče na zvitek reproducirati 250 strani in ker so arhivske enote navadno od tega bistveno obsežnejše (tudi po 700 folijev in več), zaporedne številke zvitkov niso identične s številkami enot na Majerjevem popisu. Če je na mikrofilmanem viru vidna stara paginacija (= st. pag.), sem le-to zaradi lažje sledljivosti dodal. Ko je v viru paginacij več, navajam tisto, ki jo je mogoče zaznati kot najstarejšo. Primer: ASTs, AAMC, Majer 7 (b. 6), 114 (447, st. pag.) pomeni, da gre za navedbo mikrofilmene enote št. 7 z Majerjevega popisa, in sicer za del, ki je reproduciran na zvitku z zaporedno številko 6, na strani 114 omenjenega zvitka. Ker je na strani 114 zvitka št. 6 vidna stara oznaka folija (v tem primeru folij št. 447), se ta nahaja v oklepaju z navedbo, da gre za staro paginacijo.

² Hitzinger, *Urkundenverzeichnis*, 27.

³ Hitzinger, *Karthäuserstift Freudenthal*, 124.

in nakupih v Kopru in na Koprskem v omenjenem časovnem obdobju.⁴ Zgodbo o posesti kartuzijanskega samostana Bistra v Kopru in na Koprskem je bilo s tem mogoče zaokrožiti. To je prvi storil Wladimir Milkowitz v svojem delu o samostanih na Kranjskem (*Die Klöster in Krain*), izdanem leta 1889.⁵

Posest na Koprskem je bistriška kartuzija vzpostavila po tem, ko si je kot novoustanovljeni samostan po letu 1260 najprej pridobila primerno posest znotraj sveta pod oblastjo svojih ustanoviteljev, in po tem, ko si je v drugem desetletju svojega delovanja pridobila še zemljišča na Vipavskem. Milkowitz je začetek bistriškega pridobivanja posesti na Koprskem videl v donaciji Koprčana Guarnerija de Ziglaga, poznejšega brata kartuzijana v Bistri. Ta je leta 1307 samostanu podaril skupek zemljišč v različnih predelih Koprškega. Zgodbo o pridobivanju posesti na Koprskem je bilo mogoče, sledeč Hitzingerjevim registom, nadaljevati leta 1313, ko je prior Bartolomej na Koprskem za svoj samostan od Koprčanov kupoval vinograde in druga zemljišča. Med njimi je bil tudi vinograd bistriškega novica, koprškega notarja Janeza. V nepremičninskem nakupu v samem Kopru, ki ga je leta 1319 opravil bistriški prior Viljem, je Milkowitz videl vzpostavitev urbane samostanske rezidence, dvora, podobno kot v Ljubljani leta 1317. Ljubljanska hiša bistriškega samostana je bila pozneje poimenovana *Freudenthalerhof*, Bistriški dvor.⁶ Pridobitev obeh urbanih nepremičnin, ljubljanske in koprške, je vsebinsko navezal na poprejšnjo oprostitvev plačila mitnin, ki jo je samostanu kmalu po ustanovitvi najprej podelil koroški vojvoda Ulrik III., za njim leta 1286 še goriški grof Albert in nato leta 1288 tudi (njegov brat) tirolski grof Majnhard. Zgodba o bistriški kartuziji in Kopru se je s to navezavo v Milkowitzem delu končala, šlo je za samostansko pridobitev posesti na »Istrskem«.⁷

Zgodbo, ki je bila videti kot nadvse uspešna bistriška nepremičninska akcija v krajih zunaj običajnega kartuzijanskega posestnega radija, je leta 1940 po Hitzingerju in Milkowitzu precej nespretno, z napačnim branjem registov in s samosvojimi razlagami, v sestavku o Bistri in njeni zgodovini povzel Stanko Skvarča.⁸ Za njim jo je leta 1961 v zelo kratki obliki povzela še Katica Kobè v svojem prispevku o zgodovini Bistre v časopisu *Kronika*.⁹ Avtorji knjižice o kartuzijanih na Slovenskem, ki jo je leta 1960 izdala Zadruga katoliških duhovnikov FLRJ, te zgodbe v zelo kratkem poglavju o kartuziji v Bistri niso omenili.¹⁰ Jasnejše obrise je dobila leta 2001 v obsežni monografiji Jožeta Mlinariča o bistriški kartuziji (*Kartuzija Bistra*). Najdemo jo tako v zgodovinskem pregledu, v poglavju o samostanu v 14. stoletju kot tudi v drugem delu monografije, v poglavju o gospodarski dejavnosti kartuzijanov.¹¹ Pisec je svoja dognanja o bistriških posestih, tudi tistih na Koprskem,

⁴ Hitzinger, *Regesten über Freudenthal*, 8–9.

⁵ Milkowitz, *Die Klöster*, 120–121.

⁶ »Schon 1317 besass das Stift seinen Hof in Laibach, später *Freudenthalerhof* genannt. 1319 kaufte prior Wilhelm einen Hof in der Stadt *Capodistria*.«, Milkowitz, *Die Klöster*, 120.

⁷ »Im Anfange des 14. Jahrhunderts begann das Stift, und zwar unter Prior Johannes, im *istrischen Gebiet* Güter zu erwerben;...«, Milkowitz, *Die Klöster*, 119.

⁸ Skvarča, *Bistra*, 10–11.

⁹ Kobè, *Iz zgodovine Bistre*, 166.

¹⁰ *Kartuzijani na Slovenskem*, 42–43.

¹¹ Mlinarič, *Kartuzija Bistra*, 76–77, 351, 422.

temeljlil na vsebini originalnih listin bistriške kartuzije, hranjenih v Arhivu Republike Slovenije, ob uporabi Schumi-Komatarjeve zbirke prepisov listin, hranjeni v istem arhivu.¹² Imena vpletenih Koprčanov so zato natančneje zabeležena kot pri predhodnikih, njihov položaj v zgodbi je zaradi minucioznosti obsežnega dela o kartuziji jasnejši in bolj določen. Mlinarič je posebej opozoril na gospodarski pomen pridobljenih vinogradov, oljčnikov in solin za samostansko gospodarstvo. Zgodba je dobila tudi manjše nadaljevanje, bila je podaljšana v 15. in 16. stoletje, samostan je tudi takrat na Koprskem posedoval nekaj vinogradov in solin. Avtor je pri tem posebej izpostavil intervencijo doža Giovannija Moceniga leta 1455 pri koprskem podestatu, da naj od bistriških kartuzijanov (na njihovo prošnjo) ne terjaja mitninskih pristojbin.¹³ V vseh drugih elementih je zgornja kratka zgodba, kot edina možna historija o Bistri in Kopru v 14. stoletju, ostala nespremenjena. Enako kot pri Hitzingerju in Milkowitzu je bilo tudi pri Mlinariču njeno bistvo vezano izključno na vprašanje materialne podstat kartuzijanske ustanove blizu Ljubljane.

Tako zastavljena zgodba o kartuziji v Bistri in Kopru v 14. stoletju, kot nepremičninska zmaga mlade kartuzije v *Vallis Iocosa*, v kateri je aktivna vloga dodeljena samostanu in njegovim priorjem, je bila, v primerjavi s poznejšimi zemljiškimi pridobitvami samostana predvsem na Kranjskem in na Vipavskem, videti kot neznatna, bežna, marginalna epizoda v zgodovini nastajanja posesti bistriške kartuzije. Z drugimi vidiki obstoja kartuzije, z izjemo ozko gospodarskega, ni imela nikakršne povezave. Obstajala je malodane ločeno od zgodovine institucije, katere poslanstvo je bilo spiritualno, intelektualno in kulturno. S svojo profanostjo je bila daleč od sveta sv. Bruna, s svojo minornostjo pa daleč od sveta tistih, ki so na ozemlju Oglejskega patriarhata ustanavljali kartuzije. V najboljšem primeru je bila pripraven dokaz izjemne sposobnosti, podjetnosti in ambicioznosti bistriških priorjev v 14. stoletju. Ti so svojemu samostanu zmogli in znali ekspanzivno zagotoviti lastno vino, oljke, oljčno olje in sol. Mlinarič je med vsemi izpostavil Hermana, bistriškega priorja iz sredine 14. stoletja: »... saj je za svojo ustanovo pridobil posest v bližini samostana in na Koprskem, znan pa je tudi po tem, da je naročil menihu Nikolaju, naj prepíše Avguštinovo delo *De civitate dei*.«¹⁴

Notarski instrumenti v zbirki listin bistriškega samostana in njihovi prepisi v Schumi-Komatarjevi zbirki, ki se nanašajo na donacije samostanu in na njegove nakupe v Kopru in Koprskem v 14. stoletju, tako v svojih vsebinskih kot tudi formalnih elementih vsebujejo indice, ki dajejo slutiti, da je mogoče odnos med kartuzijo Bistra in Koprskom v 14. stoletju opredeliti drugače, kot pravi zgornja zgodba

¹² Avtorjevo citiranje arhivskega gradiva je moralo ustrezati nekdanji ureditvi fondov v Arhivu Republike Slovenije (dalje: ARS). Citiranemu arhivskemu gradivu v ARS po navedenih signaturah danes ni mogoče slediti. V spisku virov tudi ni navedb številnih citiranih enot, ki so v sprotnih opombah zapisane z nerazrešenimi in nepojasnjenimi kraticami. Danes se zbirka listin kartuzije Bistra nahaja v ARS pod signaturami SI AS 1063/4739–5006 (za posest kartuzije Bistra na Koprskem predvsem SI AS 1063/4760). V Schumi-Komatarjevi zbirki prepisov listin (SI AS 40/I) so za posest kartuzije Bistra na Koprskem v 14. stoletju bistveni zlasti prepisi pod zap. št. 56, 61, 84, 85 in 89.

¹³ Mlinarič, *Kartuzija Bistra*, 145, 427.

¹⁴ Mlinarič, *Kartuzija Bistra*, 61.

z »Istrskega«. Nihče od njenih tvorcev ni bil pozoren na imena in status akterjev v instrumentih, na njihova medsebojna rodbinska, premoženjska, poslovna in druga razmerja, na lokacije sestave listin, na priče njihove sestave, na podrobnosti izvršenih pravnih poslov, povezanih z njihovo smiselnostjo in smotrnostjo, na fizične in druge karakteristike pridobljenih nepremičnin ter na njihove mejaše. Z drugimi besedami, nihče med njimi ni bil pozoren ne na okolje, kjer je samostan gradil svojo posest mediteranskega tipa, ne na socialna omrežja bistriških priorjev »na Istrskem« v 14. stoletju, kakor tudi ne na okoliščine in naravo njihovega gibanja med samostanom in okoljem z novimi samostanskimi posestmi. Nihče od njenih tvorcev ob tem tudi ni bil posebej pozoren na dejstvo, da v zgodbi o Bistri in Koprju v 14. stoletju, ob pregovornem kartuzijanskem idealu nespoznavnosti in anonimnosti redovnikov za tostranstvo, nastopata dva koprška meniha z imenom in z naborom informacij o njuni vpetosti v domačo družbo pred odhodom v samostan ter da je bil eden od njiju sin viteza in drugi notar. Je njuno pomenišenje (brat, novic) res samo neobvezujoča, mimogrede odpravljiva kuriozitetata, in ne poveden, sestavni del zgodovine institucije v začetku 14. stoletja?¹⁵

Kar pa v pričujočih notarskih instrumentih presega raven indicjev in je iz njih jasno razvidno, sta izvedenost in lahkotnost izvedbe bistriških nepremičninskih poslov v Koprju v prvi polovici 14. stoletja. Bistriški priorji Janez, Bartolomej, Viljem in Herman so se v mestu na otoku nedaleč od ustja Rižane nadvse dobro znašli, bilo jim je zelo domače okolje. V Koprju so jim bili tudi povsem vidno in očitno naklonjeni. Oboje je znak, da je bila ustalitev bistriške kartuzije v Koprju in njegovem distriktu v 14. stoletju vse prej kot naključna in akcidenčna: povezanost kartuzije v Bistri s Koprjem je imela trdno podstat. Če bi bili vinogradi, oljčniki in soline edino, kar je štelo v zgodbi o novi kartuziji s Kranjskega in Koprju, zakaj donacije in nakupi ravno v Koprju in na Koprskem in samo tam? Zakaj ni bilo prizadevanje bistriških kartuzijanov po teh tipih zemljišč in nepremičnin v severnojadranskem urbanem okolju usmerjeno tudi proti drugim severnoistrskim mestom in njihovim distriktom? Zakaj ne ekspanzija v Trst in njegovo vinorodno okolico, zakaj ne v Piran in na tamkajšnje soline, zakaj ne v distrikt nebogljenega Novigrada z identiteto Emone? Jih je sla po mediteranskih dobrinah, vinu, olju in soli lahko res privedla samo in edino v Koper? Še pomembneje, jih je v Koper res lahko privedla samo in edino sla po mediteranskih dobrinah, vinu, olju in soli?

Koprška skupina listin kartuzije Bistra

Najstarejši dokument, ki se nanaša na odnose med kartuzijo Bistra in Koprjem v 14. stoletju, je notarski instrument iz leta 1307, sestavljen ga je koprški notar Zanin iz Kopra, sin pokojnega Leonarda. Koprčan gospod Gvarnerij, sin pokojnega gospoda viteza Leonarda de Ziglago (*dominis Guarnerius de Ziglago filius quondam*

¹⁵ Guamerius de Ziglago je v Mlinaričevi obsežni monografiji o bistriški kartuziji omenjen enkrat, in sicer v kontekstu zgornje nepremičninske zgodbe kot donator in poznejši kartuzijan brat, medtem ko je donator in novinec, notar Janez Blaion uvrščen še na seznam redovnikov samostana pred letom 1600, kot edini znani bistriški novic; glej: Mlinarič, *Kartuzija Bistra*, 76, 485.

domini Leonardi de Ziglago militis de Iustinopoli) je dne 28. novembra tega leta samostanu Bistra podaril več zemljišč.¹⁶ V notarskem instrumentu je najprej naveden vinograd v koprskem distriktu, v kraju *Pracentenar*.¹⁷ Podarjeni vinograd ni bil majhen, a tudi posebej velik ne, v vsako smer je meril 30 ali 34 pertik, njegova površina je znašala svojih 4000 m².¹⁸ Naslednje zemljišče je bilo del polja v istem kraju, ki se je nahajal vzporedno z zgornjim vinogradom, vendar onkraj potoka oz. kanala (...*aquarum currens*). Njegova površina je znašala svojih 540 m². Tretji je bil vinograd na Kaštelirju v severnem delu koprskega distrikta, ki je bil precej večji od prvega, meril je dobrega tričetrt hektarja, svojih 7700 m². Četrto in zadnje podarjeno zemljišče je bilo ozek vrt (dolg svojih 110 m in širok svojih 12 m) v predelu Roda ob Rižani, tik ob tamkajšnjih koprskih solinah.

Isti donator, *dominus Guarnerius*, je še istega dne bistriški kartuziji z novim notarskim instrumentom podaril nepremičnine v domačem mestu. Ta instrument so, za razliko od prvega, ki je bil sestavljen pod koprski komunalno ložo v prisotnosti koprskih meščanov Silvestra Citirija, Mihaela Cavaze in notarja Leonarda, sina pokojnega Leonarda, sestavili v koprskem mestnem predelu oz. porti sv. Petra, imenovani tudi Porta Rota, na vzhodu Koprskega otoka. Sestavili so ga pred drugim naborom prič. Priorja, donatorja in notarja Zanina sta tja pospremila duhovnika Legatius in Robert Sv. Gregorja (...*presbitero Ruberto de Sancto Gregorio*) ter Silvester Citiri, ki je pričal tudi sestavi prvega dokumenta.¹⁹ Prva izmed

¹⁶ ARS, SI AS 1063/4759, tudi ARS, SI AS 1063/4760, 11ro–12ro; prepis listine v: ARS, SI AS 40/Schumi-Komatar, 56.

¹⁷ Z običajnimi topografskimi pomagali (franciscejski kataster, historične karte in spletna stran Slovenska historična topografija, <https://topografija.zrc-sazu.si>) tega predela koprskega distrikta nisem uspel identificirati, zato njegovo ime navajam v poševni pisavi in različici, kot jo navaja vir iz 14. stoletja. Isto velja za vse druge historične toponime v koprskem distriktu, ki mi jih s pomagali ali z drugimi zgodovinskimi viri ni uspelo identificirati s poznejšimi ali današnjimi toponimi. Ti so v besedilu zapisani s poševno pisavo in v različici, uporabljeni v zgodovinskem viru.

¹⁸ V koprskih notarskih instrumentih (in v vicedominskih knjigah) iz 14. stoletja so distriktualna zemljišča, ki so bila predmet kupoprodajnih pogodb, praviloma izmerjena, in sicer po dolžini proti nepremičninam mejašev. To ni bila običajna praksa drugod po vzhodnem Jadranu v istem času, npr. na Rabu v pravnem prometu z zemljišči mer sploh niso uporabljali, v Ninu in Zadru pa so pri tem uporabljali površinske mere (gonjaj, ždrijev oz. sors), vendar ne redno (glej npr. *Zadarski statut*, I. III, tit. XI). Na Koprskem so v ta namen kot dolžinsko mero uporabljali t. i. navadno pertiko (*pertica communis*), ki je bila bodisi identična tovrstni beneški pertiki bodisi od nje ni bistveno odstopala, znašati je morala dobra dva metra (beneška navadna pertika je znašala šest čevljev po 0.3477 m, oz. pribl. 2,086 m). Koprski statut iz leta 1423 je izmero nepremičnin v distriktu proti vsem mejašem izrecno zapovedoval, uporabljen je bil glagol *perticare*, kot merska enota je bila navedena *pertica communis* (*Statut koprskega komuna*, II, cap. XXXIX in XL). Sodeč po praksi v 14. stoletju in po piranskem statutu iz začetka 14. stoletja, po katerem je bila izmera po dolžini proti vsem mejašem ob odtujitvi distriktualnega zemljišča prav tako obvezna (*Statut Piranskega komuna*, P4, 6/12, 452), ter tudi po izolskem statutu (*Stari izolski statut*, III, 70), so morale tudi neohranjene redakcije koprskega statuta v poznem 13. in v 14. stoletju vsebovati takšno določilo.

¹⁹ ARS, SI AS 1063/4760 5ro–6ro. S Sv. Gregorjem je mišljena cerkev v koprski porti sv. Martina na zahodni strani Kopra, ob kateri so v 16. stoletju vzpostavili tretjeredniški samostan. Toponim Musela, kjer je stala ta cerkev, v 14. stoletju še ni bil sinonim za koprski mestni predel

podarjenih nepremičnin v mestu je bil enostaven gospodarski objekt s kuhinjo kot pridruženim objektom tik ob njem (...*integrum solarium unum cum coquina prope*) v porti sv. Petra.²⁰ Podarjeno je mejilo na javno pot, na *solarium* Dardija Vetona, na Dardijevo dvorišče in na stolp pokojnega Almerika, sina gospoda Justa (*turris olim Almerici domini Justi*). Donator je samostanu podaril še pol vrta, ki se je nahajal v isti porti, in sicer ob mestnem obzidju proti morju in še *casele* (sic!), prav tako v istem mestnem predelu in spet ob mestnem obzidju. Med mejaši te zadnje podarjene nepremičnine je bil starodavni beneški benediktinski samostan sv. Jurija z lagunskega otočka Alga (tj. morska trava; *Sct. Georgius de Alga*) s svojim *casale*.²¹ Iz naslednjega dokumenta, ki je bil sestavljen leto pozneje (30. septembra 1308) v koprskem dominikanskem samostanu in s katerim sta se koprška meščana Ambrozij Rapina in njegova soproga Marchisota priorju Janezu zavezala k neosporavanju zgornje donacije in Gvarnerijeve zapuščine, izvemo, da je bil Gvarnerij takrat že pokojnik in da je umrl kot brat kartuzijan v Bistri. Instrument je sestavil isti notar kot oba prejšnja, sestavi so pričali koprski dominikanec Casto, gospod Vital iz Pesara, nastanjen v Kopru, Aleksander iz Montignane, ki je bil v službi Koprške komune, in spet Silvester Citiri, koprski meščan.²² Kaj vse si je samostan z Gvarnerijevo zapuščino še pridobil v Kopru in na Koprskem, ne vemo.

Četrti notarski instrument v zbirki je iz leta 1313, sestavljen je bil dne 11. julija tega leta v bistriški kartuziji (...*in domo seu monasterio Sancti iohannis valis*

(porto) Zubenaga, kot je to bil v Naldinijevih časih (glej: Naldini, *Corografia*, 166, 199), takrat je to bil del predela sv. Martina (glej: Mlacović, *Koper v poznem*, 847). O tretjeredniškem samostanu glagoljašev sv. Gregorja v Kopru glej: Žitko, *Glagoljaški samostan*, 523–531.

²⁰ Običajen koprski notarski termin v 14. stoletju za nadstropen stanovanjski objekt je *domus solariata*, za razliko od prtiličnega tovrstnega objekta, *domus plana*. Iz dikcije pričujočega dokumenta, kjer so navedeni mejaši na vseh straneh objekta, ne pa tudi kdo ima pravice do morebitnega spodnjega dela objekta, je mogoče sklepati, da je bil *solarium* v tem primeru preprost samostojen nebivalni objekt z odprtim ostrešjem in ne morebitni zgornji, ostrešni del domovanja ali kakšnega drugačnega objekta. Namenjen bi bil lahko sušenju mesa, rib ali sadja, zorenju sira, lahko bi bil tudi priročna shramba za kuhinjo. Ker je ob njem tudi stal *solarium* in noben objekt tipa *domus*, bi lahko stal v conii s tovrstnimi objekti ali pa je bil del razdeljenega večjega tovrstnega objekta.

²¹ Na osnovi številnih videnih koprskih, beneških, rabskih, zadrskih in dubrovniških notarskih instrumentov, povezanih s prometom z nepremičninami v urbanem prostoru na Jadranu v 14. stoletju, ki operirajo s terminom *casale*, sklepam, da je njegov najustreznejši prevod stavbišče. Raba tega termina v pravnem prometu z nepremičninami je bila povsod v naštetih mestih podobna, bila je večplastna. Izraz *casale* se je uporabljal tako za zazidljivo zemljišče v celoti, kot za nepozidan del zazidljivega zemljišča znotraj bivalnega sklopa, ob objektu tipa *domus*. Uporabljal se je tudi za del zazidljivega zemljišča z gospodarskimi, utilitarnimi, začasnimi ali neuporabnimi objekti v takšnem sklopu. Lahko je označeval ruševinast objekt na stavbnem zemljišču, včasih tudi razrušen (nenadstrešen) stanovanjski objekt (*domus*), kjer je *bil casale* skupek zidovja na stavbišču. V starem bistriškem prepisu besedila zgornjega dokumenta (originalni notarski instrument ni ohranjen) je prišlo dvakrat do napačnega prepisa besede *casale*. Po mestu, kjer je nanj zgoraj opozorjeno, se je ista napaka pripetila še pri prepisu zapisnika javnega oznanila na koprski *Plathe communis*. Stavbišče zgoraj omenjenega samostana sv. Jurija v Beneški laguni, ki je najprej pravilno omenjeno kot *casale*, je tam nepravilno zapisano kot *casele*.

²² ARS, SI AS 40/Schumi-Komatar, 61 (prepis listine).

iocose apud vraniciam confinio glubiane).²³ Sestavi so pričali menihi duhovniki iz bistriškega samostana, vikar Peter, Janez in Viljem, prokurator. Dokument je sestavil koprski notar in takrat tudi že bistriški novic Janez Blaion, in sicer zase. Novic je bistriškega priorja Bartolomeja pooblastil od dedičev pokojnega koprskega notarja Simona Poltoneja izposlovati odpoved dedovanju četrtnine vinograda v kraju *Pedemonte* na Koprskem.²⁴ To četrtnino je imel v solastništvu s Frančiškom Spelatom, prav tako koprskim notarjem. Svoj polovični delež na zgornji četrtnini vinograda je prodal Poltoneju, tik preden je ta zbolel in umrl. Kupec Poltone mu je ob tem izdal pisno garancijo, da mu bo vinograd prodal nazaj proti plačilu 40 solidov grošev. Skrbnika tega dokumenta sta bila koprski minorit, lektor Janez iz Kopra (...*domini fratri Iohanni lectoris de ordine minorum de Iustinopoli filli quondam Petri Venerici...*) in koprski škof Peter Manolesso, beneški plemič, prav tako minorit.²⁵ Povedano drugače, šlo je za obliko zastave pod budnim očesom minoritov, ki so, oboroženi s teološkim znanjem o ekonomiji, skrbeli, da pri poslu med Blaionom in Poltonejem ne bi prišlo do nesprejemljivih, neetičnih ekonomskih praks. Zastava je šla po zlu zaradi nenadne smrti zastavnega upnika, zadevo je bilo treba urediti z njegovimi dediči.

Koprška vicedomina Frančišek de Berto in Zaneto de Urso sta po odredbi in z dovoljenjem koprskega podestata Beleta Faletra potrdila Blaionovo pooblastilo kot veljavno in javno priznano. Prior Bartolomej je odpotoval v Koper in zadevo uredil tri dni pozneje, 14. julija 1313. Uredil jo je nekje v Koprju, lokacija ni omenjena, in sicer v prisotnosti Viljema iz Ferrare, nastanjenega v Koprju (koprski *habitor*), in koprskega notarja Simona, sina pokojnega Viktorja iz Kopra. Iz tega dokumenta izvemo tudi, da je bil Janez Blaion sin pokojnega gospoda Mateja Blaiona iz Kopra, koprskega vicedomina.²⁶ Da bi ta del vinograda nesporno prišel v Blaionove roke in tako hkrati postal del samostanske posesti, je moral prior dedičema pokojnika iz naslova nakupa omenjenega dela vinograda, gospe Neži, vdovi pokojnikovega očeta, gospoda Monflorita de Poltoneja in njenemu sinu Auru izplačati omenjenih 40 solidov grošev (preračunano 20 dukatov, oz. 64 liber). Izplačal jima je 51 liber, medtem ko sta upnika za pokoj in odrešitev Simonove duše kartuzijanskemu

²³ ARS, SI AS 1063/4768 in prepis listine v: ARS, SI AS 40/Schumi-Komatar, 84.

²⁴ Nekdo v vrsti urejevalcev Schumi-Komatarjeve zbirke je v registih navedel, da naj bi bil *Pedemonte* koprski hrib Markovec, glej: ARS, SI AS 40/I/85 in ARS, SI AS 40/I/89. Osnova za takšno identifikacijo historičnega toponima *Pedemonte* v navedbah ni podana, zato le-te ni mogoče ne potrditi, ne ovreči. Markovec se vsaj od 15. stoletja dalje v virih pojavlja kot *contrata Sancti Marci*. Slovenska historična topografija, <https://topografija.zrc-sazu.si>, pri tem kot najstarejši vir navaja listino kapiteljskega arhiva št. 214 v Škofijskem arhivu Koper z dne 14. februarja 1436 (ŠAK, KA, Zbirka pergamentnih listin, 214). Iz običajnih topografskih pomagal in iz vsebine maloštevilnih notarskih instrumentov s konca 14. stoletja, kjer je kot lokacija nepremičnine naveden *Pedemonte* v koprskem distriktu, identifikacija tega historičnega toponima z Markovcem sama po sebi, brez analize, ni mogoča. Enak toponim se nahaja južno od Koprškega, v okolici Grozňjana, njegova italijanska različica je Piemonte, hrvaška in slovenska različica pa Završje.

²⁵ *Hierarchia catholica*, vol. 1, 288; Naldini, *Corografia*, 86–87.

²⁶ ARS, SI AS 1063/4768, tudi ARS SI AS 1063/4760 4ro; prepis listine v: ARS, SI AS 40/Schumi-Komatar, 85.

samostanu v Bistri namenila znesek v višini preostanka dolga, in sicer 13 liber. Štiri mesece pozneje, 27. novembra 1313, je Spelato, solastnik nakupljenega dela vinograda prek svojega prokuratorja, Koprčana Almerika Bemba (sina pokojnega beneškega plemiča Benedikta Bemba) priorju Bartolomeju prodal svoj delež pravic nad zgornjim delom vinograda za 15 mark, obračunanih po 8 malih beneških liber, oziroma za 120 liber. Iz dokumenta izvemo, da je površina nakupljenega dela vinograda znašala svojih 11.000 m², torej več kot hektar.²⁷ Sestavi tega dokumenta so pričali Andrej, sin pokojnega gospoda Girolda, notar Andrej Bembo in notar Janez, sin Berta de Musela, vsi koprski meščani.

Prior Bartolomej je novembra leta 1314 v istem kraju ob zgornjem vinogradu samostana kupil še vinograd z oljkami od Berta, sina Janeza pokojnega duhovnika Alberta iz koprške rodbine Musela in njegove soproge Mathelde, torej od sina ene od prič pri zgornjem poslu s Spelatom. Vinograd romboidne oblike je bil po površini podoben prejšnjemu vinogradu, spet več kot hektar. Prior je zanj plačal 41 mark, oziroma 328 liber – precej več kot za pravice na zgornji četrtini vinograda (skupaj 183 liber). Sestavi tega instrumenta so pričali gospod Papon (*...domini Papone episcopi* – morda istoimeni oče nekdanjega koprškega škofa Papon, iz koprške rodbine Açonis, pozneje Paponis?), Aurio, sin pokojnega gospoda Monflorita Poltoneja, ki smo ga spoznali pri nakupu vinograda Janeza Blaiona, in Nicoletto, prodajalčev sin, vsi koprski meščani. Tudi ta instrument je, enako kot vse pred tem, sestavil Zanin iz Kopra, Leonardov sin, *imperiali auctoritate notarius*.²⁸

Bartolomejev nakup izjemno majhnega zemljišča, dne 2. avgusta 1314, v istem predelu (*Pedemonte*), ob samostanskih vinogradih, površine vsega dobrih 100 m² za 3 libre in na isti dan še bližnjega kosa vinograda (na lokaciji *Zambellus sive Pedemonte*), prav tako ob vinogradih bistriškega samostana, površine vsega svojih 200 m² za 14 liber, je sodil v proces zaokrožitve posesti kartuzijanskega samostana Bistra v tem koprskem distriktnem predelu.²⁹ Obe nepremičnini sta kar na dveh straneh mejili na zgornja velika vinograda. Za razliko od Ziglaga, Poltonejev, Blaiona, Spelata, Bemba in Musel, prodajalca zadnjih dveh zemljišč nista bila del koprške elite. Vdova Diambra, prodajalka neznatnega zemljišča, v instrumentu ni bila *domina*. Bassus, prodajalec majhnega vinograda, je bil zgolj *de Petela*, njegova rodbina je bilo za njegovo identifikacijo v pravnem prometu v Kopru nebitvena. Sodeč po pojavljanjih vseh vpletenih v različnih vlogah v zgornjih donacijah in nakupih, bi bilo presenetljivo, če večine oseb, ki so pričale sestavi obeh instrumentov, ne bi poznali že od prej: Berto de Musela, prodajalec vinograda na isti lokaciji, je bil priča pri obeh, pri enem od obeh spoznamo še enega v vrsti takratnih koprskih notarjev, Petra Tarloja. Notar, ki je instrument zapisal, je bil spet Zanin pokojnega Leonarda iz Kopra.

Samostanski nakupi vinogradov v istem predelu koprškega distrikta so se nadaljevali leta 1333, dvajset let pozneje. Bistriški prior Bernardin je 25. januarja

²⁷ ARS, SI AS 1063/4760 1ro.

²⁸ ARS, SI AS 1063/4760 2ro–3ro; prepis listine v: ARS, SI AS 40/Schumi-Komatar, 89/2.

²⁹ ARS, SI AS 1063/4760 7ro–8ro; prepisa obeh listin: ARS, SI AS 40/Schumi-Komatar, 89/5 in 89/6, kjer je namesto leta 1314 pomotoma zapisano leto 1315.

tistega leta kupil vinograd površine slabega pol hektarja, ki je mejil na tamkajšnje samostanske vinograde (nakupljene v letih 1313 in 1314), in sicer za 38 liber. Prodajalec je bil spet pripadnik koprške elite, Minigin, sin Petrobona pokojnega Petra de Adalpero. Adalpero je priorju prodal svoj delež na vinogradu in delež na vinogradu, ki je pripadal njegovi soprogi Mendrudi. Njegov oče Petrobono, sicer mejaš vinograda, kupljenega pred desetletji od Musel, je pričal sestavi tega notarskega instrumenta. Druga priča je bil brat Natal, konverz torčelskega samostana sv. Janeza Evangelista.³⁰ Bistriški samostan je tudi leta 1333 sestavo instrumenta zaupal notarju Zaninu, sinu pokojnega Leonarda.³¹

Med obema serijama nakupov vinogradov priorjev Bartolomeja in Bernardina je prišlo do samostanskega nakupa nepremičnine v mestu. Bistriški prior Viljem (*Guillelmus*) je dne 17. septembra leta 1319 v koprski porti Bošedraga (*Buserdaga*), na severu vzhodnega dela Koprškega otoka, severno od porte sv. Petra) za samostan kupil bivanjski sklop, ki so ga sestavljali nadstropen stanovanjski objekt z dvoriščem, (*domus solariata cum curia*), stavbišče (*casale*) in vrt.³² Kupil ga je za 17 in pol mark v beneškem denarju, obračunano po pet solidov grošev za marko (preračunano za 140 liber).³³ Tudi prodajalca zgornjih nepremičnin v Bošedragi nista bila del koprške elite, sta pa bila pripadnika specifičnega dela koprškega mestnega prebivalstva: Janez, imenovan Canzi, sin Mina iz Siene, je bil v Kopru v službi Benetk, bil je pripadnik beneške vojaške konjeniške enote v Kopru (*stipendarius equestris pro comuni Veneciarum in Iustinopoli*), soprodaalka je bila njegova soproga Flor. Slednja je bila soprodaalka s soglasjem svojega soproga, kar pomeni, da je šlo pravzaprav za njeno nepremičnino v soprogovem upravljanju.³⁴ Prodajalca v objektu

³⁰ Sv. Janez Evangelist na Torcellu je bil ženski benediktinski samostan, zato je Natalova povezava s tem samostanom videti nenavadna. Ne gre za napako, kajti primer, da je kdo od moških pripadnikov meniških redov iz Benetk označen za povezanega s samostanom, ki je bil ženska meniška skupnost, v koprskih vicedominskih spisih v 14. stoletju ni osamljen.

³¹ ARS, SI AS 1063/4760, 9ro; prepis listine v: ARS, SI AS 40/Schumi-Komatar, 89/7.

³² Podobno kot v jadranskih mestih Rabu in Zadru je bil tudi tipičen koprski zaključen urbani bivanjski sklop v načrtno urbaniziranih (novih) delih mesta sestavljen iz objekta tipa *domus*, stavbišča, dvorišča (*curia*) in vrta (*ortus*). V pravnem prometu s takšnimi sklopi je bila za identifikacijo njihove strukture in lege v mestu bistvena funkcija njihovih sestavnih delov (zazidljiv pozidan in nepozidan del, nezazidljivi deli) in mejaši na vseh straneh, ne pa tudi njihova velikost. Za razliko do nepremičnin v distriktu, ki so bile izmerjene, mestne nepremičnine niso bile merjene. Zelo redko je mogoče naleteti zgolj na izmero vrtov v mestu.

³³ Groš je takrat znašal 32 denaričev, kar preračunano pomeni spet običajnih 8 liber za marko: 32 denaričev (vrednost groša) x 12 (solid) x 5 = 1920 denaričev; 1920 denaričev : 240 denaričev (libra) = 8 liber; 8 liber x 17,5 (mark) = 140 liber. Obračunavanje v markah je bila istrska praksa, v Benetkah in v Dalmaciji ni bila razširjena. Zanimivo je, da je bilo razmerje marke proti libri ves čas od začetka do konca 14. stoletja enako (razvidno iz transakcij, zabeleženih v vicedominskih knjigah po letu 1382), za marko je bilo treba tudi takrat odšteti osem liber. To pomeni, da je vrednost marke, enako kot vrednost libre, proti grošu in dukatu ves čas padala. Od tod tudi obračun v solidih grošev v zgornjem dokumentu, šlo je za garancijo nespremenljive vrednosti kupnine.

³⁴ Poročene ženske v okoljih s komunalno ureditvijo so se kot prodajalke nepremičnin ob svojih možeh pojavljale navadno takrat, ko je bil predmet prodaje povezan s fondom njihovih dot, ki se praviloma ni smel nikoli zmanjšati, lahko pa se je transformiral. Praksa moževega soglasja k ženinim poslom z nepremičninami, vezanimi na doto, je bila običajna tudi takrat, ko sta skupaj

s pritliklinami v Bošedragi nista bivala, bil je bodisi njuna skupna pridobitev ob prihodu v Koper, za kar sta uporabila doto prodajalke, bodisi je bil del dote Flor, morebitne Koprčanke. Priorju in njegovemu samostanu sta objekt s pritliklinami v Bošedragi prodala pod pogojem, da ga sme do naslednjega velikega šmarna zase uporabljati Marota, vdova Petra de Aucha. Mimogrede, slednji je bil leta 1307 med mejaši enega od objektov v porti sv. Petra, ki jih je Ziglago podaril samostanu. Prior se je ob tem zavezal, da bo objekt na enak način v uporabi še naslednjih pet let po njegovem prevzemu, medtem ko mu je garancijo, da bo s predajo objekta vse steklo v najboljšem redu, poleg zakoncev Janeza in Flor podal še koprski fizikus, magister Bonushomo. Sestavi instrumenta so pričali brat Marin iz Svetega Jurija de Alga, samostana, ki je bil s svojim stavbiščem mejaš Ziglaglovega podarjenega stavbišča v porti sv. Petra, Janez Selario iz Bologne in Chino iz Rosena, enako kot prodajalec v službi v Kopru (...*stipendario Iustinopoli*).³⁵ Notar, sestavljavec listine? Zanin pokojnega Leonarda iz Kopra, *imperiali auctoritate notarius*.

O donaciji koprške vdove Camperge iz leta 1353 ne vemo prav veliko. Notica v zapisu o koprskih zadevah v bistriškem urbarju je bila posredno povzeta iz oporoke, ki pa se ni ohranila. Vse, kar izvemo, je, da je gospa Camperga, vdova po pokojnem gospodu Arteliupiju, v obliki volila za dušni blagor kartuziji v Bistri prepustila 14 solnih kavedinov.³⁶ Ne vemo natančno, ne kdaj v letu 1353 je do tega prišlo, niti kje so se nahajale soline z omenjenimi kavedini, kot tudi ne na kakšen način in od koga je samostan te kavedine sprejel v posest ter na kakšen način se je v samostanu ohranjal spomin na omenjeno volilo med letoma 1353 in 1729. Iz zapisa v urbarju je razvidno, da so bile te soline pozneje opuščene in da jih je samostan leta 1535 prepustil koprskemu stolnemu kapitlju v popravilo in posest v zameno za 14 starov soli letno, in sicer za dobo 100 let. Za tem so te soline prešle v posest neke rodbine Serini, in naposled leta 1712 v posest koprskih avguštink Sv. Blaža. Dajatev 14 starov je bila za tem odpravljena z enkratnim izplačilom 3127 liber.³⁷

Materialna plat zgornjega ni posebej impresivna. Seštevek površine znanih podarjenih in nakupljenih vinogradov v letih 1307–1333 je znašal vsega štiri hektarje, skupaj z drugimi razpršenimi zemljišči različne namembnosti na različnih krajih blizu mesta (v severnem delu koprškega distrikta), se je ta seštevek približal petim hektarjem. Velikost pridobljenega v predelu *Pedemonte*, kjer je bila posest strnjena, je znašala vsega tri hektarje, tam so se med mlado vinsko trto (*pastina-*

odtujevala takšno nepremičnino kot v zgornjem primeru. V Kopru je nujnost močevega soglasja urejal 75. člen druge knjige statuta, glej: *Statut Koprškega komuna*, I, II, cap. LXXV. Pogostost enakih ali zelo podobnih odredb v statutih drugih mest na vzhodnojadranski obali (npr. v Izoli z enako odredbo, glej: *Stari izolski statut*, II, 12), ki so starejši od znane redakcije koprškega statuta (l. 1423), je trdna osnova sklepanju, da je bilo takšno določilo zapisano tudi v starejših različicah koprškega statuta, ki se niso ohranile.

³⁵ ARS, SI AS 1063/4760, 9ro–10ro; prepis listine v: ARS, SI AS 40/Schumi-Komatar, 89/8.

³⁶ »Capo d'Istria. Zu wissen das Anno 1353 von Einer also genanten frauen Camperga hinterlassenen Wittih eines sogenanten herrn Arteliupi...«, ARS, SI AS 719/6/3, 135ro.

³⁷ Isto, 135ro.

tum) nahajale tudi oljke.³⁸ Samostan tudi ni bil izključni lastnik vseh teh površin, na delu je užival zgolj pravice skupaj z drugimi. Ti samostanski koprski vinogradi z oljkami so bili skupaj manjši od vinograda v kompozitni lasti koprške elite, pri katerem sta bila Blaion in Spelato (in za njima samostan) skupaj udeležena s četrtinskim deležem. Če vzamemo tisto o površini te četrtine za merilo velikosti vinograda, se je ta raztezal približno na štirih hektarjih. Iz podobnih nepremičninskih poslov konec 14. stoletja, kjer je velikost vinogradov veleposestniških rodbin na posameznih lokacijah zgornji primerljiva, je mogoče sklepati, da je bila običajna velikost vinogradov v lasti veleposestnikov na posamični lokaciji med dobrega pol hektarja in slabimi tremi hektarji in da je bil takšen vinograd redko v lasti eni osebe.³⁹ Takšna velikost vinogradov je skupaj s strukturo lastništva morala biti povezana z lokalno ekonomiko obdelave veleposestniških vinogradov ter z zmožnostmi pridelave in hranjenja vina tako v distriktu kot v mestu. Na površinah s trto v lasti bistriškega samostana je bilo mogoče letno pridelati nekaj deset hl vina, vsekakor ne več kot 70 ali 80 hl.⁴⁰ Morebitna domneva, da bi si samostan,

³⁸ Zasajanje oljk v velikih vinogradih je bilo v poznem srednjem veku običajno, na vzhodnojadranski obali ga najdemo v vseh okoljih. Zadrski statut je zasaditev oljk (in najmanj štirih murv) v vinogradih, večjih od 4 gonjaje, celo predpisoval kot dolžnost obdelovalca (emfiteuza), glej: *Zadrski statut*, I. III, tit. XVII.

³⁹ Leta 1385 se je v Marezigah (*Montebelo sive Maresego*) nahajal vinograd v lasti koprške plemiške rodbine Vittore v približni velikosti tričetrt hektarja (ASTs, AAMC, Majer 7 (b. 6), 114 (447, st. pag.)). Leta 1389 je kaštelan Levjega gradu, beneški plemič Bernard Faletro za 868 liber prodal koprskemu plemiču Nikolaju Ponçellu vinograd na Serminu površine pribl. 2,5 ha (ASTs, AAMC, Majer 10 (b. 7), 243 (72, st. pag.)). Istega leta je Firenčan in koprski *habitor* Honofrius prodal beneškemu plemiču Frančišku Dandolo vinograd s 34 oljkami v Škocjanu pribl. površine pol hektarja za 437 liber in 12 solidov (ASTs, AAMC, Majer, 10 (b. 7), 246 (76, st. pag.)). Vinograd v Sv. Tomažu, ki ga je leta 1391 kupil Peter de Vida za 100 dukatov, je bil površine pribl. 0,6 ha (ASTs, AAMC, Majer 10 (b. 7), 178 (2, st. pag.)). Vinograd v Valdoetri, ki sta ga izvršitelja oporoke nekoga iz rodbine Palmiro leta 1392 prodala za 810 liber in od katerega je cistercijanski samostan sv. Tomaža s Torcella letno prejemal 3 libre, se je tudi raztezal pribl. na 2,5 ha (ASTs, AAMC, Majer 12 (b. 9), 26 (10, st. pag.)).

⁴⁰ Referenčna literatura o srednjeveški vitikulturi, proizvodnji in distribuciji vina ne ponuja odgovora na vprašanje, kakšni so bili donosi vina na površino vinograda v različnih vinorodnih deželah v srednjem veku. Literatura, ki je sledila Braudelovemu (Braudel, *The Mediterranean*, 155–158, 258) in Le Roy Laduriejevemu (Le Roy Ladurie, *Times of Feast*, 50–79) ukvarjanju z vitikulturo in s proizvodnjo vina, je pozornost posvečala predvsem tistim vidikom gojenja trte in pridelave vina, ki so metodološko povezani s preučevanjem nekdanjih klimatskih razmer (Hoffmann, *An Environmental History*, 331–332) in vprašanjem kulturno-civilizacijske vloge vitikulture ter vina in njegove konsumpcije v Sredozemlju (Horden, Purcell, *The Corrupting Sea*, 214–217, 214–218). Italijanska historiografija je v zadnjih štirih desetletjih dosegla velik napredek pri raziskovanju srednjeveške zgodovine vinarstva v Sredozemlju in predvsem na področju Apeninskega polotoka, in sicer v okvirih zgodovine agrarnih panog in prehrane (glej: Cortonesi, Passigli, *Agricoltura e allevamento*, 73–86). Pozornost je bila posvečena tehnikam gojenja trte, tehnološkim vidikom pridelave vina, trgovanju z njim, a tudi njegovemu simbolnemu in kulturnemu pomenu za srednjeveško krščansko družbo (glej: Pini, *Vite e vino*, 53–145, 173–184; id., *Il Vino*, 585–598; Varanini, *Le strade*, 635–664). Donos vina na površino vinograda ni bil v ospredju, več so se z njim ukvarjali zgodovinarji prehrane v antičnih časih, ko naj bi maksimalen donos vina za vsakdanjo rabo ponekod v Italiji dosegal celo 200 hl/ha, kar je več, kot je današnji običajni donos. (30 hl–120hl) Pri visokokvalitetnih vinih je donos v prvih stoletjih našega štetja znašal 21 hl/ha ali manj (Forni,

ki je posedoval eno samo takšno enoto na Koprskem, s to količino prizadeval za vključenost v promet z vinom, ki je imel v Kopru dolgo tradicijo in je bil v 14. stoletju zelo intenziven, bi bila napačna.⁴¹ Izvedenci, ki so za leta 1348 za beneški senat ocenjevali količine vina na Koprskem, so ocenili, da je bilo samo vina, ki je bilo v prometu in je zapadlo pod *datio tabernarum*, za skoraj 6700 urn (več kot 4300 hl), medtem ko kvantifikacija vsega drugega vina, pridelanega v distriktu, ki je bilo prav tako obdavčeno in ki ga je bilo več od vina v prometu, iz objavljenega vira ni razvidna.⁴² Bolj kot kvantiteta je za rigorozne kartuzijane iz Bistre, vajenih restriktivne, zelo odmerjene rabe vina, štela kvaliteta in sorta pridelanega na pravzaprav precej skromnih samostanskih koprskih hektarjih. Tam pridelano so lahko v samostanu uporabili kot mašno vino in predvsem kot priboljšek za priorjevo omizje ob pomembnih obiskih.⁴³ Pri poprečnih največ 20 litrih koprskega vina na dan je bil pridelek iz Vipavskega vsekakor dobrodošel v samostanskih vinskih kletih.

Kaj se je zgodilo z nekdanjim Ziglagovim gospodarskim objektom in z njegovimi stavbišči ob obzidju v porti sv. Petra, bodo pokazale bodoče raziskave koprške urbane zgodovine, že zdaj pa je jasno, da nakup bivanjskega kompleksa v Bošedragi ni bil opravljen z namenom vzpostaviti koprski bistriški dvor. Za razliko od stavbe in posesti v Ljubljani, ki se je sčasoma znašla na elitni mestni lokaciji, se v Kopru to ni moglo zgoditi. Nakup je imel povsem drugačen smisel, samostan je v Kopru kupil nastanišče za nekoga iz sveta manualnih opravil in za priročno skladiščenje soli. V 14. stoletju je bila Bošedraga dinamičen koprski mestni predel, v njem so bili nastanjeni predvsem prišleki s poslovnimi ambicijami v solarstvu in trgovini, ki niso bili del veletrgovske elite, in osebe iz nižjih slojev, vpete v njihove posle. Koprsko plemstvo je tam na svojih zemljiščih zanje serijsko gradilo bivanjske enote, kot je bila tista iz bistriškega nakupa. Te so bile bodisi naprodaj bodisi oddajane. V Bošedragi je bilo takrat tudi veliko objektov s prostori za skladiščenje soli in drugih dobrin v pritličju, skupaj s torkljami so se nahajali predvsem na trgu te koprške porte (*plaçale porte Buserdage*) pod cerkvijo sv. Lovrenca ob Bošedraškem pristanišču, ki je gledalo na soline ob ustju Rižane (poznejši mandrač sv. Andreja).⁴⁴ Bivanjski sklop, ki ga je za svoj samostan kupil bistriški prior Viljem, se je nahajal v notranjosti porte, ob poti proti cerkvi sv. Andreja na vzhodnem robu mesta, stran od vrveža, med podobnimi

Colture, lavori, tecniche, 133–147). Oceno pridelanega vina bistriškega samostana na Koprskem ob zgornjem temeljim tudi na podatkih o današnjem donosu za visokokvalitetna vina, sploh rebule, na spletnih straneh regionalnih vinarjev in vinske enciklopedije *Glossary:wein.plus – Lexicon*, zmanjšanjem za izgubo ob pridelavi zaradi manj učinkovitega varovanja pred škodljivci, obiranja, prešanja, transporta in hranjenja takšnega vina kot danes (glej: <https://ferdinand.si>, <https://www.torrierosazza.com> in <https://glossary.wein.plus/yield-per-hectare>). Npr. pogodbeniki podjetja Klet Brda na 400 ha vinogradov letno pridelajo do 15.000 hl rebule, oziroma do 37 hl/ha (glej: <https://klet-brda.si/advices/rebula>; dostop do vseh omenjenih spletnih strani vinarjev: 29. julij 2023).

⁴¹ O vinarstvu na Koprskem v srednjem veku, glej: Darovec, *Vinske mere*, 520.

⁴² Cesca, *La sollevazione*, 117. Leta 1578 naj bi na Koprskem pridelali svojih 20.000 urn vina. V 18. stoletju naj bi tam pridelek vina znašal 22.000 urn, oziroma dobrih 14.200 hl, glej: Darovec, *Vinske mere*, 526.

⁴³ O odmerjenem odnosu kartuzijanov in cistercijanov do vina glej: Archetti, *De mensura potus*, 290, 267–276.

⁴⁴ Mlacović, *Koper v poznem*, 847.

skromnimi bivanjskimi sklopi. Tedanja stanovalka je bila vdova iz nižjih slojev, ki bi ji z izgubo bivališča po soprogovi smrti (leta 1307 je ta bil še živ) grozilo uboštvo in s tem marginalizirano vdovsko življenje. Prior ji je v duhu krščanskega usmiljenja in ljubezni do bližnjega omogočil nadaljnje bivanje v tej enoti po izteku časa, kot je bilo to nujno po določilih statuta.⁴⁵ Več od tega ne vemo, lahko, da je šlo za gesto kartuzijanske avtoritete, lahko da je šlo za običajno ravnanje, skladno z etično prakso v mestu, ki je bilo organizirano v komuno, lahko pa tudi, da je šlo za bolj osebne odnose med priorjem, prodajalcema iz Siene, koprskim fizikusom in najemnico, soprogo pokojnega mejaša samostanskega objekta v porti sv. Petra. Kaj se je s tem sklopom zgodilo po njeni smrti (ali izselitvi), še ne vemo. Glede na lokacijo bi lahko bil oddan v najem komu iz nižjih slojev koprskega mestnega prebivalstva s posebno vezjo s samostanom ali njegovimi dobrotniki iz vrst koprške elite in duhovščine, lahko bi bil oddan v najem komu od prišlekov ali pa prodan komu od njih. Vsekakor ni postal bistriški dvor. Če bi si v samostanu prizadevali za koprsko rezidenco, bi si jo ustvarili na eni od elitnih in dostojanstvenih mestnih lokacij, bodisi blizu škofijske palače na Brolu bodisi blizu samostanov obeh ubožnih redov ali na stiku mestnega otoka in kopenskega mostu, na robu t. i. Velike porte (*Porta Maior*) in Nove porte (*Porta Nuova*) blizu cerkve sv. Petra in hospicija sv. Nazarija. Za nakup bivanjskega bloka bi odšteli vsaj dvakratnik odštetega, še bolj verjetno bi vrednost primerne objekta dosegla 500 liber, več kot trikratnik plačanega.⁴⁶ Še najbolj pa bi bilo verjetno, da bi bil bodoči dvor donacija koga od dobrotnikov iz Kopra, podobno kot v Ljubljani, a do tega ni prišlo.

Samostan je bil sredi 14. stoletja s pomočjo Koprčanov morda še kos zahtevnim, zelo dinamičnim procesom upravljanja s solinami, pozneje več ne. Pridobljenih 14 kavedinov je šlo za kartuzijo iz Bistre po zlu, odnesle so jih spremembe v tehnologiji in organizaciji pridelave soli v drugi polovici 14. stoletja ter vedno novi in novi režimi, kako pod habsburško oblastjo legalno priti do lastne soli v krajih pod beneškim dominijem. Znotraj utečenih, več stoletij utrjevanih solarskih praks, kjer je kolektivnost imela vidno vlogo, bi bilo mogoče na pridobljenih 14 kavedinih letno pridelati svojih 25 modijev soli (pribl. 20.000 kg).⁴⁷ Beneški izvedenci so leta 1348 pri povečanju koprskih dacev ocenili, da na koprskih solinah letno pridelajo približno 3500 modijev soli (pribl. 2800 t), oziroma stoštiridesetkrat toliko.⁴⁸ Samostan se je namesto s svojim tričetr odstotka vse koprške soli po stoletjih nedejavnosti v prvi polovici 16. stoletja, v povsem spremenjenih političnih in drugih okoliščinah, zadovoljil z dajatvijo v višini stara soli po kavedinu letno (skupaj svojih 950 kg,

⁴⁵ Koprski statut, kompiliran leta 1423, je v 96. členu druge knjige urejal odnose med najemodajalci in najemniki, če je prišlo do prodaje nepremičnine ali če jo je najemodajalec potreboval za lastne potrebe (...*pro sua propria habitacione habere*; *Statut Koprškega komuna*, II, 96). Glede na to, da tovrstne odredbe najdemo tudi v mestih z ohranjenimi starejšimi redakcijami statuta od koprške in da je bil najem v poznosrednjeveškem Kopru zelo pogost, bi bilo povsem mogoče, da je vsebina navedenega člena koprškega statuta samo prenesena iz starejših, neohranjenih redakcij koprškega statuta.

⁴⁶ Mlacovič, *Koper v poznem*, 844.

⁴⁷ O ocenah pridelane soli na kavedin glej: Bonin, *Proizvodnja soli*, 96; id., *Belo zlato*, 187.

⁴⁸ Cesca, *La sollevazione*, 117.

manj kot dvajsetina možne pridelane soli). Iz zapisa v urbarju je razvidno, da je bila ta sol v zgodnjem novem veku v dobrih časih del nekoliko večjega kontingenta soli, prepeljanega v samostan pod posebnimi pogoji iz osrednjih koprskih magazinov, medtem ko je bila v slabih časih, ko teh kontingentov ni več bilo, porabljena za soljenje oliv v Dekanah (*Hundsdorff*).⁴⁹ Odločitev za tako majhno količino, za star na kavedin, je imela svojo podlago v novoveškem beneškem videnju zadostne količine soli za lastno rabo pridelovalcev soli.⁵⁰ Leta 1353 je bilo vse drugače in manj zapleteno za samostan. Favorizirani kartuzijani so si lahko v svetu oglejskih patriarhov, njihovih mogočnih odvetnikov in bistriških dobrotnikov grofov Goriških ter velikega istrskega mesta pod zanje prožno dominacijo in zaščito Beneške komune, kjer so se lahko zanesli na škofa, kanonike, na frančiškane in dominikance, sploh pa na tisti del koprške elite, ki jim je bil nadvse naklonjen, obetali veliko več od dragocenega volila gospe Camperge.

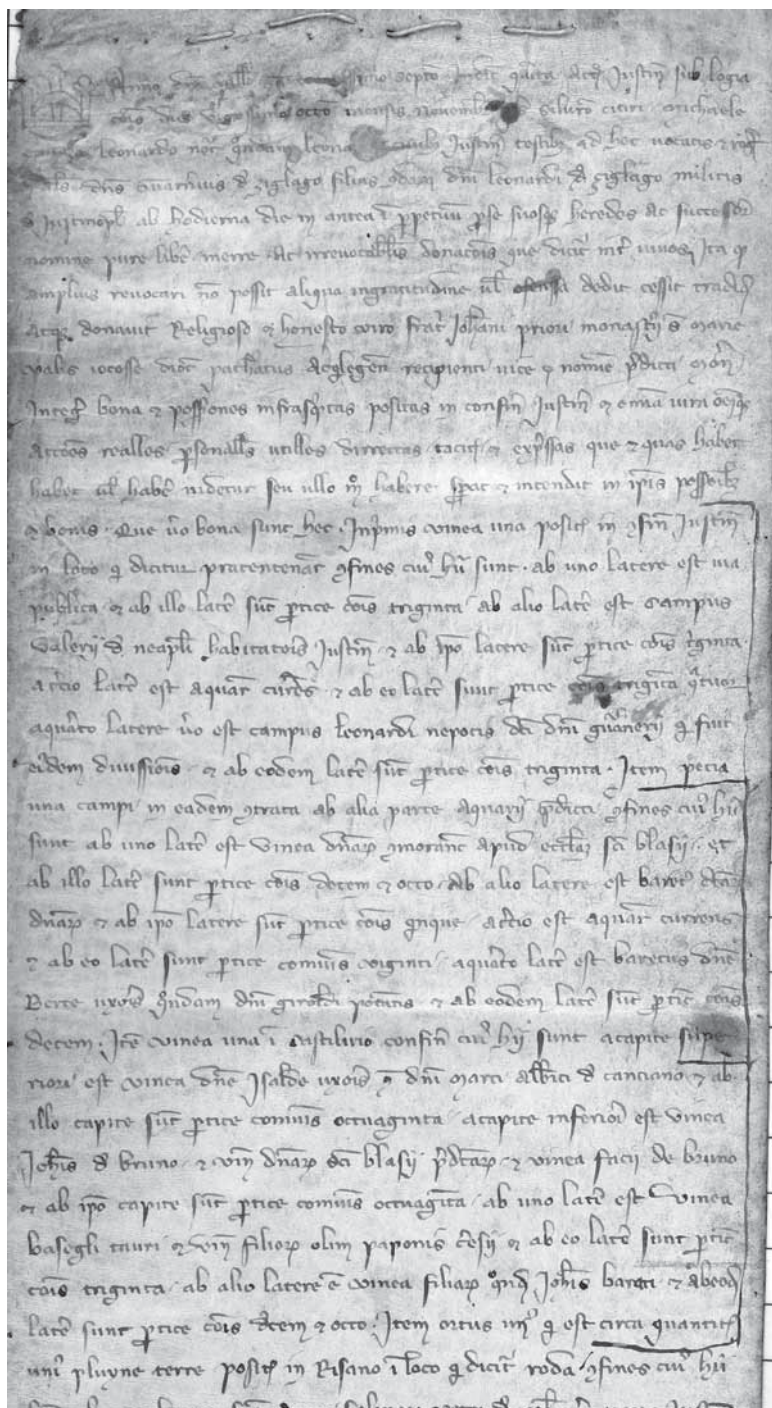
Koper in meniške skupnosti v poznem srednjem veku

Posest, kot si jo je na Koprskem v 14. stoletju pridobila bistriška kartuzija, ni bila nič posebnega za koprške razmere v 14. stoletju, ne po velikosti, ne po sestavi. Pri Koprčanih ni štela za znatno, samostanski vinogradi, oljčniki, travniki, soline in stavbišča so bili nezaznaven delček koprškega urbanega in distriktualnega sveta. Za Koprčane tudi ni bila nič posebnega po svoji naravi, kajti bila je samo še ena v nizu bolj ali manj podobno strukturiranih posesti, ki so si jih pri njih skozi stoletja ustvarile številne meniške skupnosti iz okoliških diecez s pomočjo oglejskih patriarhov, tržaških in pozneje lastnih, koprskih škofov, domačega stolnega kapitlja in predvsem s pomočjo koprške laične skupnosti, sploh koprške elite kot v primeru kartuzije iz Bistre. Šlo je predvsem za meniške skupnosti, ki so lahko najučinkoviteje prišle do lastnega visokokvalitetnega vina v severnoistrskem prostoru, kjer je Koper prednjačil s priznanim vinarstvom in z zmogljivo vinsko trgovino. Njihova prisotnost je bila po drugi strani v Kopru zelo zaželena zaradi njihovega poslanstva, njihove družbene, gospodarske in pogosto tudi politične vloge v deželah, kjer so imele svoj sedež ali svoja posestva in ki so jih Koprčani doživljali kot bližnje: v Benetkah in Dogadu, Trevižanski marki, Furlaniji in na Kranjskem. Vseh teh meniških skupnosti je bilo skupaj s kartuzijo iz Bistre v Kopru in na Koprskem najmanj devetnajst.⁵¹ Prevladovali so benediktinski samostani, kar glede na razvoj

⁴⁹ ARS, SI AS 719/6/3, 135vo. Iz zapisa je mogoče implicitno razumeti, da bi lahko samostan svojčas zbiral dobrine v Dekanah pred njihovim transportom preko Črnega Kala.

⁵⁰ Darovec, *Solarstvo*, 75–76.

⁵¹ Vprašanju prisotnosti meniških skupnosti iz drugih diecez na Koprskem v času od 11. do 14. stoletja in njihove interakcije s koprsko urbano družbo bo namenjena posebna razprava, zato na tem mestu podajam zgolj kratek pregled samostanov, ki jih kot posestnike takrat najdemo v Kopru in na Koprskem. Dejansko število samostanov s posestmi na Koprskem v poznem srednjem veku je bilo gotovo večje od ugotovljenega števila v pričujoči razpravi. Kadar navedeno temeljim na notarskih imbreviaturah iz knjig koprskih vicedominov s konca 14. stoletja, gre pri tem zgolj za instrumente, v katerih so samostani nastopali v vlogi neposrednih akterjev civilnopravnih poslov in v katerih so bili navedeni kot mejaši v mestu, ne pa tudi takrat, ko so

Uvodni del notarskega instrumenta notarja Zanina iz Kopra iz leta 1307, s katerim je Koprčan Gvarnerij de Ziglago podaril Kartuziji Bistra zemljišča na Koprskem. Znak pred začetkom besedila je notarjev monogram. (Arhiv Republike Slovenije, Zbirka listin, Listine Kartuzije Bistra (1255–1742), SI 1063/4759).

in ustroj katoliškega meništvaja ni presenetljivo. Po drugi strani tudi ni presenetljivo, da med njimi ni bilo samostanov beraških redov.

Daleč največ jih je bilo iz Benetk in Beneške lagune. Posesti tamkajšnjih samostanov v Kopru in na Koprskem najdemo že v drugi polovici 11. stoletja. Glede na maloštevilnost virov ni izključeno, da so se nakatere v bližnjem Kopru ustalile že prej, v 10. stoletju. To bi bilo mogoče že najmanj po letu 932, ko so se Koprčani beneškemu dožu Petru II Candianu zavezali na svojem ozemlju varovati Benečane in mu letno pošiljati sto amfor vina, oziroma po tem, ko so si Benečani leta 933 v sporazumu z istrskim mejnim grofom Winterijem in predstavniki istrskih mest zagotovili varnost svojih posesti in imetja na polotoku. Pri slednjem so bili sploh izpostavljeni posestni interesi gradeškega patriarhata (...*vim res proprietatum de vestro patriarchatu Gradense Sancti Hermagore*) in beneških cerkva (...*aut de sanctarum ecclesiarum vestrum*).⁵² Štiri desetletja pozneje so v Kopru svoje zaveze Benečanom vnovič potrdili. Koprčani so leta 977 beneškemu dožu Petru Orseolu z zaprisego zagotovili, da je *civitas Iustinopolitana* Benečanom, njihovim poslom in njihovem imetju enako varno okolje, kot je bilo za časa doža Petra Candiana.⁵³

Najstarejši vir, ki omenja prisotnost katere od meniških skupnosti v Kopru od drugod, je nastal več kot stoletje in pol po tem, ko je bila leta 908 izpričana danes najstarejša znana koprška meniška skupnost, ženski samostan v *Iustinopolitana civitas* pod vodstvom opatinje Adlegide in pod zaščito Berengarja I., kralja Italije.⁵⁴ Leta 1072 je tržaški škof Adalger podaril cerkev sv. Apolinarija v Valdoltri znamenitemu benediktinskemu samostanu sv. Nikolaja na Lidu, čuvaju relikvij velikega svetnika.⁵⁵ V drugi polovici 14. stoletja je bil sv. Nikolaj še zmeraj trdno zasidran na Koprskem, leta 1387 so iz samostana potrdili, da so s Koprškega prejeli, kar jim pritiče in kar je bilo tam najbolj iskano: olje in vino oz. rebulo (*vino sive robolio*).⁵⁶ Iz dokumenta iz leta 1396 je razvidno, da je med drugim imel posest tudi na Serminu, od koder je pričakoval letno pol amfore rebule (*vini sive ribolei*).⁵⁷ Sv. Nikolaju z Lida je na Koprsko v visokem in poznem srednjem veku sledilo še najmanj enajst benediktinskih samostanov iz diecez v Castellu, na Torcellu in Ekviliju (Jesolo).

Najpozneje leta 1092 se je na Koprskem uveljavil ženski benediktinski samostan sv. Janeza Evangelista s Torcella. Iz originalnih listin, hranjenih v Državnem arhivu v Benetkah, je razvidno, da so tamkajšnje benediktinke takrat posedovale zemljišča v mestu in od leta 1177 dalje tudi (danes pozabljeno) cerkvico sv. Fa-

bili navedeni kot mejaši v koprskem distriktu, in sicer zaradi obsežnosti gradiva. Celovit pregled bo možen šele po tem, ko bodo najprej v celoti pregledane notarske imbreviature za čas od leta 1382 do leta 1400 (več kot 10.000 imbreviatur) in nato še več deset tisoč notarskih imbreviatur za čas med letoma 1400 in 1450. Pregledati bo treba tudi arhivsko gradivo vseh omenjenih meniških skupnosti, kajti v njem se je po drugi strani mogoče dokopati do številnih informacij o Kopru in njegovem zaledju v času od 11. do 14. stoletja.

⁵² Kandler, *Codice Diplomatico Istriano* (= CDI), I, 155–156, 157–160.

⁵³ CDI, I, 177–178.

⁵⁴ Štih, *Ženski samostan*, 43–60.

⁵⁵ CDI, I, 222, 260.

⁵⁶ ASTs, AAMC, Majer 7, (b. 6.), 27.

⁵⁷ ASTs, AAMC, Majer 12 (b. 9), 207 (204, st. pag.).

bijana in njena zemljišča v neposredni mestni okolici. V obeh primerih je šlo za zasebne donacije.⁵⁸

Leta 1135 je muranski moški benediktinski samostan sv. Ciprijana (Torčel-ska dieceza) od Koprčana Adalpera in njegove soproge Adhuga prejel cerkvico sv. Marije na Serminu s pritiklinami in hišo v koprskem mestnem predelu Grema (zahodna stran mesta, poznejša porta sv. Martina).⁵⁹ Posest tega samostana na Serminu je v ohranjenih originalnih listinah izpričana tudi leta leta 1217.⁶⁰ Koprski stolni kapitelj mu je v 80. letih 14. stoletja potrjeval prejem dajatev za samostanske posesti na Koprskem.⁶¹

Beneški moški benediktinski samostan sv. Jurija Velikega (San Giorgio Maggiore) je bil na Koprskem prisoten najverjetneje že od sredine 12. stoletja. Nenavadno zgodbo o domnevnem koprskem samostanu sv. Marije, ki naj bi ga takrat prevzel ta samostan in čigar zgodba se nato nadaljuje s cerkvijo sv. Marije v Šmarjeh ter z njenimi posestmi, bo treba s pomočjo ohranjenih listin v fondu tega samostana šele postaviti v konsistentno obliko.⁶² V letih 1385 in 1387 je bil samostan sv. Jurija Velikega v Šmarjeh še zmeraj trdno zasidran.⁶³

Leta 1189 je v koprskem predelu *Faraçano* obstajal vinograd, ki je bil *de reditu monasterii Sancti Gregorii*, kar se je nanašalo na beneški moški benediktinski samostan sv. Gregorja, takrat vse pomembnejšo izpostavo ogrožene in propadajoče starodavne opatije sv. Hilarija in Benedikta na zahodu Beneške lagune.⁶⁴

Ženski benediktinski samostan sv. Vida iz dieceze v Ekviliju (*Dioecesis Equiliensis*, Jesolo) je leta 1236 koprskemu stolnemu kapitlju plačal dajatve za svojo posest na Koprskem.⁶⁵

⁵⁸ ASVe, Corporazioni religiose soppresse, S. Giovanni Evangelista di Torcello, b. 1, perg. 7 in 63.

⁵⁹ CDI, I, 258. Brez virov, ki bi neposredno potrdili vez med hišo v Gremi, podarjeno samostanu sv. Ciprijana, in obstojem benediktinskega priorata sv. Martina v Kopru (predhodnika servitskega samostana), ne moremo trditi, da je bil ravno ta samostan vzpostavitelj priorata sv. Martina, kot to zasledimo v literaturi o servitskem samostanu (Čebren Lipovec in Osojnik, *Stavbna zgodovina*, 21, tam citirana literatura, op. 2 in 3). Priorat sv. Martina in samostan sv. Ciprijana v 14. stoletju nista imela nobenih medsebojnih vezi, je pa imel priorat vezi s koprskim stolnim kapitljem (Mlacović, *Koper v poznem*, 847). Koprski škof Naldimi je vzpostavitev benediktinskega priorata sv. Martina pripisoval škofiji v Ekviliju (Naldini, *Corografia*, 177), kar je v literaturi označeno kot sporno in odpravljeno kot lapsus.

⁶⁰ ASVe, Corporazioni religiose soppresse, Mensa patriarcale, San Cipriano, b. 84.

⁶¹ ASTs, AAMC, Majer 12 (b. 9), 232 (228, st. pag.).

⁶² CDI, I, 277. Predvidevam, da je v prepisu donacijske listine, s katero naj bi tržaški škof leta 1152 sv. Juriju domnevno daroval *monasterium Scte. Mariae* na Koprskem, prišlo do napake in da je bila v originalu namesto besede *monasterium* zapisana beseda *mons*, ki je bila napačno interpretirana kot okrajšava za *monasterium*. Beseda *mons* je prvi del toponima *Mons Scte. Mariae*, Šmarje. Celovit pregled fonda samostana sv. Jurija Velikega v ASVe (ASVe, Corporazioni religiose soppresse, S. Giorgio Maggiore, busta 121) bo v zvezi s tem, upajmo, dal določnejši odgovor.

⁶³ ASTs, AAMC, Majer 7 (b. 6), 61 (389, st. pag.), 103 (435, st. pag.).

⁶⁴ ŠAK, KA, Zbirka pergamentnih listin, 2. O razmerju med samostanom sv. Gregorja in opatijo sv. Hilarija in Benedikta glej: Alessio Sopraca, *Sui falsi*, 127–146.

⁶⁵ ŠAK, KA, Zbirka pergamentnih listin, 9. O monastičnih skupnostih v škofiji v Jesolu in o tamkajšnjem samostanu sv. Vida glej: Spinelli, *I primi insediamenti monastici*, 151–166; isti, *Insedimenti monastici*, 156.

Sodeč po videnem v Ziglagovi donaciji, je bil kulturni moški benediktinski samostan sv. Jurija z Alge prisoten v Kopru tudi že v 13. stoletju. Leta 1396 je pri koprskem arzenalu ob mestnem obzidju (na vzhodu mesta) posedoval vrt, ki ga je dajal v obdelavo.⁶⁶

Tudi drugi starodavni benediktinski samostani, za katere najdemo potrditve prisotnosti na Koprskem v virih iz 14. stoletja, so morali tam imeti svoje posesti že v časih, ko je bilo benediktinstvo še vodilna gonilna sila katoliškega meništv. Med njimi najdemo samostan sv. Feliksa in Fortunata z izginulega naselja in otočka Ammiana v severnem delu Beneške lagune. Ta je bil s svojimi solinami ob Poljih (*Campi*) mejaš solinam beneške rodbine Baysio, ki se je nastanila v Kopru konec 14. stoletja.⁶⁷ Iz koprskih vicedominskih knjig poznamo še posesti moškega benediktinskega samostana sv. Mihaela z Murana, ki so se nahajale ob morski obali v Škocjanu.⁶⁸ Njegov opat je med drugim v Kopru nastopil kot prokurator prej omenjenega samostana sv. Ciprijana (prav tako z Murana) pri umestitvi nekega kolona po rodu iz Gorice na posest tega samostana na Serminu.⁶⁹ Ta samostan je bil v Kopru prisoten že vsaj od leta 1247, koprski škof Konrad mu je zaradi zaslug za koprsko Cerkev priznal oprostitev desetine za hišo v Gremi ob koprskem mestnem obzidju.⁷⁰ V bližnji Valdoltri, blizu sv. Nikolaja (nekdanjega sv. Apolinarija) v posesti istoimenskega slovitega samostana z beneškega Lida, je zemljišča posedoval še ženski benediktinski samostan sv. Mateja z Murana.⁷¹ Leta 1262 je stolnemu kapitlju desetino poravnal samostan sv. Lovrenca *de Pignetto*.⁷² Raziskave bodo pokazale, če gre morda za ženski benediktinski samostan sv. Lovrenca iz 9. stoletja v beneškem sestjeru Castello v neposredni bližini sv. Zaharije.

Cistercijani iz dieceze na Torcellu so bili na Koprskem prisotni že v začetku 13. stoletja, kmalu po tem, ko sta bila tam vzpostavljena tako moški kot ženski cistercijanski samostan. Ženski cistercijanski samostan sv. Jakoba v Močvirju (in Palude) je leta 1287 v središču Kopro, v neposredni bližini stavbišč v lasti koprškega kapitlja, posedoval *solarium*.⁷³ Slovita (moška) cistercijanska opatija sv. Tomaža na Torcellu, v virih imenovana *Sct. Thoma Burgoniorum* ali *Sct. Thoma de Borgognono* ali *dei Borgognoni* (Burgundijci kot beneški sinonim za cistercijane), ki je imela številne posesti na Padovskem, Trevižanskem, v Konstantinoplu in na Kreti, je bila na Koprskem prisotna že od leta 1216 (verjetno že prej).⁷⁴ V 14. stoletju je posedovala polja na Serminu.⁷⁵ V mestu je posedovala zemljišče, ki ga je s pomočjo svojih prokuratorjev iz vrst koprškega stolnega kapitlja dolgoročno

⁶⁶ ASTs, AAMC, Majer 12 (b. 9), 227 (223, st. pag.).

⁶⁷ ASTs, AAMC, Majer 12 (b. 9), 212 (209, st. pag.).

⁶⁸ ASTs, AAMC, Majer 7 (b. 6), 110 (442, st. pag.).

⁶⁹ ASTs, AAMC, Majer 10 (b. 7), 230 (59, st. pag.).

⁷⁰ CDI, II, 480.

⁷¹ ASTs, AAMC, Majer 10 (b. 7), 235 (64, st. pag.).

⁷² ŠAK, KA, Zbirka pergamentnih listin, 15.

⁷³ ŠAK, KA, Zbirka pergamentnih listin, 27.

⁷⁴ CDI, II, 403.

⁷⁵ ASTs, AAMC, Majer 7 (b. 5), 35. (92, st. pag.). O cistercijanski opatiji sv. Tomaža Burgundcev glej: Corner, *Notizie storiche*, 575–582.

oddajala. Zemljišče se je nahajalo med objekti v Bošedragi, v isti porti, kjer se je nahajal bivalni sklop samostana iz Bistre. Leta 1394 ga je za maksimalnih 29 let najel Simon Ponçello, ki je kot eden redkih koprskih plemičev prebival ravno v tej porti in ki je tam posedoval zemljišča in objekte za oddajanje.⁷⁶ Najemina, ki jo je plačeval prokuratorju slavne opatije, je bila simbolična, 25 solidov letno, skupaj 36 liber in 5 solidov.⁷⁷

V poznem srednjem veku najdemo v Kopru in na Koprskem tudi skupnosti regularnih kanonikov iz Benetk s svojimi posestmi in interesi. Samostan regularnih kanonikov (reda sv. Avgušтина) sv. Odrešenika (San Salvatore oz. San Salvador), ki se je nahajal v neposredni bližini Rialta, nedaleč od pridvižnega mosta čez Veliki kanal, je posedoval stavbišče v koprski porti sv. Tomaža.⁷⁸ Koprski poslovnež Gregor iz Siene je bil v Kopru prokurator priorja regularnih kanonikov samostana in hospitalia sv. Helene na robu beneškega sestjera Castello.⁷⁹ V drugi polovici 14. stoletja se je ob obeh v Kopru uveljavila še ena nadvse priljubljena beneška meniška skupnost regularnih kanonikov, ki je izhajala iz Francije. Dne 19. maja 1370 je rokodelec, mojster Peter, sin pokojnega Johana iz Ljubljane, priseljenc v Kopru (*magister Petrus cerdo quondam Iohannis de Lubiana habitator in Iustinopoli*), Jakobu, sinu pokojnega Janeza iz Škofje Loke, prav tako koprskemu priseljencu (... *Jacobi quondam Ianisii de Schofialocha habitatori in Iustinopoli*) podaril vinograd v Žusterni s pogojem, da mora Sv. Antonu, v dokumentu navedenemu kot *ecclesia sciti. Antonii de Arsenale*, letno dobaviti štiri libre olja za pokoj donatorjeve duše.⁸⁰ S tem neobičajnim imenom je bila mišljena cerkev sv. Antona opata v neposredni bližini beneškega arzenala. Vzpostavljena je bila leta 1346 kot samostanska cerkev reda (regularnih kanonikov) sv. Antona iz Vienne. V času Petrove donacije je bila razmeroma nova institucija, za časa njegove mladosti, ki bi jo ta lahko kot rokodelec preživel v beneškem arzenalu, so jo šele gradili. Njen prvi prior je bil Giotto iz magnatske firenške gibelinske rodbine Abbati (*de Abbatibus*).⁸¹ Rodbina se je po firenškem pregonu gibelinov s svojo denarniško dejavnostjo nastanila v Benetkah, od koder se je veja nato preselila v Koper. V Benetkah so jim v 60. letih 14. stoletja podelili status beneških *cives*, beneških državljanov.⁸² Cesar Karel IV. jim je podelil naziv palatinskih grofov s pravico imenovati regularne sodnike in notarje, kar so konec 14. stoletja v novem domačem mestu tudi počeli.⁸³ Iz narave

⁷⁶ Dolgoročno oddajanje nepremičnin za dobo 29 let je bilo v poznosrednjeveškem Kopru zelo pogosto, ko je šlo za nepremičnine v cerkveni lasti. Uporaba nepremičnine 30 let ali več je, kot kaže, že pomenila trajno pravico posedovanja, odtujitev.

⁷⁷ ASTs, AAMC, Majer 12 (b. 9), 118 (110, st. pag.).

⁷⁸ ASTs, AAMC, Majer 12 (b. 9), 173 (170, st. pag.).

⁷⁹ ASTs, AAMC, Majer 7 (b. 5), 152.

⁸⁰ ŠAK, KA, Zbirka pergamentnih listin, 84.

⁸¹ Corner, *Notizie storiche*, 68; glej tudi: Tramontin, *Dall'episcopato Castellano*, 88.

⁸² Glej: Petrus de Abbatibus, *Cives Veneciarum*, <http://www.civesveneciarum.net/dettaglio.php?id=2942>, versione 104/2023-08-04 in Lucas De Abbatibus, *Cives Veneciarum*, <http://www.civesveneciarum.net/dettaglio.php?id=2252>, versione 104/2023-08-04, dostop: 29. julij 2023.

⁸³ ASVe, Cancellaria inferiore, notai, b. 223. Ta naziv je imel Peter Abbati, deklariral se je za palatinskega grofa po božji milosti (...*Petrus Pauli de Florentia de Abbatibus habitator Veneciae in contrata Sciti. Martini dei gratia comes palatinus pacem, gaudium et salutem...*).

politične dejavnosti koprskih Abbatijev, sploh Luke Abatija (*Lucha de Abbatibus*), kot jo poznamo iz najstarejših serijsko ohranjenih koprskih vicedominskih spisov, je mogoče sklepati, da so se vezi te beneške priljubljene meniške institucije in Koprčanov vzpostavile ravno preko Abbatijev, svojcev njenega vzpostavitelja. Luka Abbati je bil v 80. letih 14. stoletja eden najuglednejših in najpodjetnejših Koprčanov, ob nepremičninah na elitni Kalegariji je posedoval tudi prestižno domovanje s stolpom v porti Braciolo (*turris Luche de Abbatibus*).⁸⁴ V Benetkah je bil član kot zanesljiv podanik in kot vojak, bil je konjeniški poveljnik v Grožnjanu (*comestabilis equestris in Grisignana*) in po letu 1396 v isti funkciji tudi na Rašporju (*comestabilis equestris et habitator in Raspurj*).⁸⁵ Peter iz Ljubljane ni bil edini Koprčan s tesnimi vezmi z beneškim Sv. Antonom iz Vienne. Tamkajšnji menih, brat Mihael, je izhajal iz koprške plemiške rodbine Lugnano.⁸⁶ Prej omenjeni Koprčan Gregor iz Siene je leta 1389 postal prokurator tudi tega samostana za njegove posle v Kopru. Za prokuratorja v Kopru ga je imenoval brat Nikolaj, sin pokojnega Benedikta (*de Frigeno*), menih v Sv. Antonu in prokurator preceptorja samostanske skupnosti v vseh krajih zunaj Benetk.⁸⁷ Notranjost priljubljene beneške gotske redovne cerkve (porušene v 19. stoletju, danes je tam beneški mestni park Giardini) nam je znana s slike z naslovom »Pojavitev razpel z Ararata v cerkvi sv. Antona v Castellu« beneško koprškega slikarja Vittoreja Carpaccia.⁸⁸

V poznosrednjeveškem Kopru sta s svojimi interesi bili prisotni tudi najmanj dve hiši viteških redov. Hospital reda sv. Janeza iz Benetk je leta 1396 na stičišču Velike porte in Nove porte pri tamkajšnji cerkvi sv. Petra posedoval objekt (*domus sive canipa*), ki ga je oddajal s pomočjo koprškega stolnega kapitlja.⁸⁹ Svojo izpostavo je v 14. stoletju na Brolu, kot kaže, imel nemški viteški red (...*concio theotonico hospiti*). Za zdaj ga poznamo iz ene same notice iz februarja leta 1391, ko si je Anton de Marmore, preceptor hospitalske sv. Marije z Gore (*de Gora*, pri Glini na Hrvaškem), za časa svojega bivanja v Kopru pri njih izposodil osem dukatov.⁹⁰

Fenomen prisotnosti meniških skupnosti v Kopru in na Koprskem z domicilom zunaj koprške dieceze v poznem srednjem veku je bil brez primere na vzhodnojadranski obali. V Dalmaciji in na področju Zete (poznejše Beneške Albanije) takrat česa podobnega niso poznali, v distriktih dalmatinskih in zetskih mest ni bilo posesti samostanov iz drugih diecez, v mestih pa ne morebitnih njihovih hiš ali stavbišč. Takšen položaj je razumljiv, kajti v njihovem zaledju ni bilo velikih katoliških samostanskih skupnosti, kaj šele, da bi te bile skoncentrirane. Edina izjema je bil cistercijanski samostan v Topuskem, medtem ko so bili templjarji

⁸⁴ ASTs, AAMC, Majer 1, (b. 2), 85.

⁸⁵ ASTs, AAMC, Majer 1, (b. 2), 19 (12, st. pag.), Majer 12 (b. 9), 245 (241, st. pag.).

⁸⁶ ASTs, AAMC, Majer 7 (b. 5), 170 (230, st. pag.)

⁸⁷ ASTs, AAMC, Majer 7 (b. 5), 145 (200, st. pag.).

⁸⁸ Glej: <https://www.gallerieaccademia.it/apparizione-dei-crocifissi-del-monte-ararat-nella-chiesa-di-san-antonio-di-castello>, dostop: 29. julija 2023.

⁸⁹ ASTs, AAMC, Majer 12 (b. 9), 240 (236, st. pag.).

⁹⁰ ASTs, AAMC, Majer 7 (b. 5), 5. O preceptoratu reda sv. Janeza (prej templjarjev) pri sv. Mariji na Gori pri Glini, glej: Dobronić, *Viteški redovi*, 26–35, 159, 180, 185–186.

in za njimi hospitalci sv. Janeza v prioratu v Vrani del mediteranskega sveta.⁹¹ V dalmatinskih komunah se je lahko kvečjemu tu in tam zgodilo kakšno nenavadno volilo (prepustitev nepremičnin) v korist cerkvene institucije iz druge komune, kot je primer bogatega neplemenitega meščana Krištofa Bubogne z Raba, ki je pogojno odredil upravo zadrskih dominikancev nad svojo družinsko kapelo in njenimi zemljišči v rabskem distriktu.⁹² Na vsej vzhodnojadranski obali južno od Kopra najdemo v poznem srednjem veku podobno koncentracijo samostanov od drugod v urbanem okolju samo še v Senju, ki je bil skupaj z Rabom stičišče poti med Benetkami in Konstantinoplom na eni strani ter med Ogrsko in deželami na Apeninskem polotoku na drugi. Tam so imeli svoje hiše s skladišči cistercijanski samostan v Topuskem ter benediktinski opatiji sv. Petra in sv. Andreja na Rabu.⁹³

Koper s svojim distriktom seveda ni bil edino istrsko okolje s posestmi samostanov od drugod. Najbolj so bile razprostranjene posesti samostana sv. Nikolaja z Lida, ki je bil na podoben način kot v Kopru (vzpostavljanje nove, odvisne meniške skupnosti na svojih posestih) prisoten tudi pri Bujah, sploh pa v Poreču.⁹⁴ V piranskem zaledju je imel fevd samostan sv. Andreja v Freisingu, del fevda oglejske cerkve na jugu piranskega sveta je imel v rokah samostan (opatija) sv. Martina v Beligni pri Ogleju.⁹⁵ Slednji je sicer imel v prvi polovici 14. stoletja tudi neke pravice v zvezi z vinom na Koprskem, zato ga lahko (pogojno) štejemo za dvajseto znano meniško institucijo z interesi v Kopru v poznem srednjem veku.⁹⁶ Na piranskem ozemlju sta bila s svojimi posestmi prisotna tudi majhna ženska benediktinska samostana sv. Sekunda iz dieceze v Castellu (posesti v Strunjanu) in sv. Antona na Torcellu (oprostitev desetlin leta 1266) ter ob njima še samostan/leprozorij sv. Lazarja na istoimenem lagunskem otočku, ki je na Piranskem imel svoje vinograde (1255).⁹⁷ Seznam s tem gotovo še ni izčrpan, na Piranskem in drugod po Istri je moralo biti še nekaj podobnih posesti. Poseben primer je gospodovanje oglejskega ženskega benediktinskega samostana sv. Marije Izoli od leta 1036 pa do leta 1260 in njegovo uživanje določenih pravic v tem istrskem kraju tudi pozneje.⁹⁸ Vzpostavljeno je bilo po seriji neposrednih vladarskih posegov v oblastna in posestna razmerja v Istri, v katerih je Koper že imel vidno vlogo. Pravzaprav lahko začetke te posebne zgodbe, v kateri je opatinja oglejske sv. Marije gospodovala obmorskemu kraju s samoorganiziranim prebivalstvom, razumemo tudi kot koprsko stvar, kajti Izola je v 11. in 12. stoletju veljala za naselje znotraj Koprškega oziroma za eno od naselij skupnosti, imenovane *civitas Iustinopolitana*.⁹⁹

⁹¹ Glej: Tkalčič, *Cistercijski samostan*, 110–129; Dobronič, *Viteški redovi*, 21–24, 97–140.

⁹² Mlacović, *Plemenitost in otok*, 251–252.

⁹³ Tkalčič, *Cistercijski samostan*, 117; Mlacović, *Putting*, 36.

⁹⁴ Pahor, *Zgodovinski uvod*, XXIX; Budicin, *I possessi*, 261–262.

⁹⁵ Pahor, *Zgodovinski uvod*, XXVIII–XXIX.

⁹⁶ Marcon, *L'abbazia*, 75.

⁹⁷ Pahor, *Zgodovinski uvod*, XXIX; CDI, II, 567; Baraga, *Gradivo*, 287–288.

⁹⁸ Kos, *Odsevi stare Izole*, 17–21; *Stari izolski statut*, II, 109, IV, 42, 179.

⁹⁹ Kos, *Odsevi stare Izole*, 16–17; CDI, II, 423, 424. Samostan sv. Marije je ob tem od piranske cerkve prejemal olje, in sicer iz naslova prihodkov samostanske cerkve sv. Bassa v Strunjanu kot njihove izpostave, glej: Baraga, *Gradivo*, 99; Morteani, *Notizie storiche*, 319–320.

Če lahko prisotnost meniških skupnosti od drugod v Kopru označimo za posebnost, ko gre za vzhodnojadransko obalo v poznem srednjem veku, se položaj povsem spremeni, če jo kot pojav opazujemo v takratnem severnojadranskem prostoru. Koprski primer ni bil tam nič posebnega, glede na obseg bi ga lahko označili za pomanjšano verzijo in bled odsev procesa vzpostavljanja posesti lagunskih in drugih samostanov na ozemljih večjih bližnjih mest v Padski nižini, sploh na ozemljih (v kontadih) Padove in Trevisa. Tam so številni vplivni samostani iz Benetk in beneškega Dogada imeli izjemno velika posestva. Prej omenjeni samostan sv. Hilarija (sv. Gregorij) je v kontadu Trevisa posedoval ogromen kompleks z lastnim gradom, dvorom (*curia*), kapelo, najmanj 150 kmetijami (s 153 koloni), hišami, mlini, travniki, vinogradi, mokrišči in gozdovi.¹⁰⁰ Samostan sv. Jurija Velikega si je v kontadu Padove že zgodaj pridobil 13 hub, v letih od 1174 do 1178 pa je v štirih nakupih pridobil kar 450 zemljišč s številnimi hišami in koloni. Tudi samostan sv. Ciprijana z Murana je imel na ozemlju Padove številne hube, podobno tudi drugi številni samostani, ki so imeli svoj sedež zunaj Padovskega ali Trevižanskega.¹⁰¹

Prisotnost številnih samostanov od drugod je v Kopru sicer vplivala na dinamiko razvoja in ustroja koprskih samostanov v času od 10. do sredine 13. stoletja, sploh benediktinskih. A to še ni pomenilo, da v poznosrednjeveškem Kopru in na Koprskem ni bilo prostora za domače meniške skupnosti in za materialno podstat njihovega delovanja. Nasprotno, oba ženska samostana, avguštinke in klarise in oba moška samostana, minoriti in dominikanci, so bili v vseh ozirih, tudi v materialnem, tesno vpeti v koprsko urbano družbo. Njihova pomembna vloga za skupnost v poznem srednjem veku je iz ohranjenih in javnosti ponovno dostopnih koprskih vicedominskih spisov povsem razvidna: posesti obeh ženskih samostanov so pogosto omenjene tako v mestu kot na vseh straneh okrog mesta, udeležba vseh štirih v poslih je prav tako vidna. Njim namenjen obseg zelo raznolikih volil je bil po izdatnosti in duhu skladen s kozmopolitskostjo volil v velikih mestih juga katoliškega občestva. Da je bilo prostora za delovanje domačih samostanov v Kopru dovolj, je razvidno že iz same koprške skupin(ic)e dokumentov iz zbirke bistriških listin, kajti samo v njej naletimo na kar tri od omenjenih štirih poznosrednjeveških koprskih samostanov: koprski minoriti in dominikanci so bili vključeni v proces nastajanja majhne koprške posesti bistriške kartuzije, medtem ko je bila skupnost gospa sv. Blaža mejašinja njihovega (prej Ziglagovega) vinograda že desetletje pred vključitvijo v red avguštink (l. 1318).¹⁰²

Civitas Iustinopolitana

S ponovno dostopnostjo arhivskega gradiva Koprške komune, ki je bilo vse od leta 1944 pa do leta 2016 nedostopno raziskovalcem, se je mogoče bistveno

¹⁰⁰ Bolzonella, *Oltre i confini*, 34.

¹⁰¹ Bolzonella, *Oltre i confini*, 35–49. Avtor je poglavje o nastanku posesti številnih beneških samostanov na ozemlju Padove in Trevisa zaradi razsežnosti fenomena poimenoval kar »oblikovanje in upravljanje nevidnega kontada«.

¹⁰² Naldini, *Corografia*, 87; CDI, III, 974–975.

lažje kot kadarkoli prej dokopati do odgovorov na številna vprašanja, povezana z zgodovino poznosrednjeveškega Kopra.¹⁰³ Po pregledu dela koprskih vicedomskih spisov, ki so nastali v letih od 1382 in do konca 14. stoletja in v katere so v obliki imbreviatur vneseni instrumenti koprskih notarjev, je mogoče z gotovostjo trditi, da je bil srednjeveški Koper v drugi polovici 14. stoletja izrazito propulzivno mesto. Po strukturi in moči svojega gospodarstva, dinamičnosti gospodarske dejavnosti, vpetosti slednje v širše ekonomske tokove, po sestavi, moči in družbeni podobi svoje elite, po številu in raznolikosti prebivalstva, atraktivnosti za priseljence, po obsegu in naravi dela komunalne pisarne in nazadnje tudi po svoji urbani podobi je bil povsem primerljiv s poznosrednjeveškima Zadrom ali Dubrovnikom, ki v zgodovinopisju veljata za največji, kakor tudi za ekonomsko in politično najuspešnejši takratni vzhodnojadranski mesti.¹⁰⁴ Po opravljenih prvih raziskavah urbane podobe in morfologije Kopra je jasno, da je bil z njima primerljiv tudi po velikosti in po številu prebivalstva. V drugi polovici 13. stoletja je bila koprška urbana površina petkrat večja od piranske, urbana površina Trsta je takrat še dosegala koprsko, pozneje ne več. V 14. stoletju sta Koper (več kot 32 ha) in Zadar (24 ha, skupaj s predmestji več kot 35 ha) po površini precej odstopala od površin drugih vzhodnojadranskih mest, tudi od Dubrovnika, ki je imel za dobro tretjino manjši urbani areal od Kopra.¹⁰⁵ V poznem 14. stoletju je bila površina koprškega urbanega areala enaka seštevku mestnih površin takratnega Ptuja (pribl. 17 ha) in Ljubljane (pribl. 16 ha) znotraj njunih obzidij. Da je bil Koper že zelo zgodaj načrtovan po vzoru velikih severnoitalijanskih mest (in zgodnjerednjeveškega Pulja kot nekdanjega vodilnega istrskega mesta), dokazuje njegova urbana matrica z dvanajstimi mestnimi predeli, imenovanimi porte oz. vrata (nebeški Jeruzalem), združenimi v štiri skupine okrog glavnih mestnih arterij (simbolika križa), kjer je dejansko in simbolno vlogo središča matrice imela prestižna porta, imenovana Domo z osrednjo cerkvijo sv. Marije kot njenim dragocenim jedrom.¹⁰⁶ Ta cerkev, ki je postala koprška stolnica, je bila v 12. stoletju največji sakralni objekt v mestih na vzhodnojadranski obali, po velikosti jo je prekašala zgolj poponska oglejska bazilika sv. Marije.¹⁰⁷

V mestu so bili v drugi polovici 14. stoletja bolj ali manj trajno nastanjeni številni poslovneži tujega porekla, med njimi veje številnih firenških magnatskih gibelinskih rodbin, Abbatibus, Girardi, Scalisi, Tedaldi, Tedaldini in z njimi tudi drugi posamezniki z vrha firenške družbe. S svojimi posli so v Kopru izstopali trije poslovneži iz razmeroma daljnih krajev, veletrgovci Janez iz Francije, Peter z

¹⁰³ O vprašanju nedostopnosti in ponovni dosegljivosti arhiva Koprške komune, glej: Mlacović, *Koper v poznem*, 820 (opomba 1).

¹⁰⁴ Mlacović, *Koper v poznem*, 832–837.

¹⁰⁵ Raziskave urbane podobe in delno urbane morfologije Kopra je bila skupaj s primerjavo florisov mestnih površin Trsta, Kopra, Pirana, Zadra in Dubrovnika opravljena v sklopu projekta »Koprška Pretorska palača: podoba, pomen in namen« pri centru ICCHS Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani pod vodstvom doc. dr. Renate Novak Klemenčič. Primerjava florisov je bila v obliki razstave od 29. marca 2022 do 18. aprila 2022 predstavljena v koprski Mali loži.

¹⁰⁶ Mlacović, *Koper v poznem*, 845–846.

¹⁰⁷ Mlacović, *Koper v poznem*, 837.

Evbeje in Peter iz Španije. V mestu so bile nastanjene tudi veje številnih beneških plemiških rodbin, Bembo (srečamo jih tudi v bistriški skupini koprskih listin), Bon, Dandolo, Duodo, Erizzo, Faletro, Ferro, Gritti, Morosini, Raineri, Tiepolo, Vallaresso in drugih. Za razliko od Dalmacije, kjer se je beneško plemstvo v poznem srednjem veku praviloma rodbinsko povezovalo predvsem z visokim plemstvom (npr. Krški grofje, poznejši Frankopani), s plemstvom dalmatinskih mest pa izjemoma, so ženitne zveze med njimi in koprskim plemstvom obstajale. Vrh tedanjega koprskega plemstva, najuspešnejše veje rodbin Adalpero, Belgramon, Gavardo, Musela, Paponis, Spelato, Verzi, Victor, Vida in Tarsia, ni po bogastvu in moči v ničemer zaostajal za vrhom plemstva anžujskih Zadra ali Dubrovnika. Nasprotno, bogastvo rodbin Spelato in Verzi je bilo tudi za tedanje dubrovniške razmere izjemno, dokaz so legati zelo visokih vrednosti (Spelato) in nedosegljivo visoke dote (Verzi), ki so lahko za desetkrat presejala merila za primerno plemiško doto v obeh velikih in bogatih dalmatinskih mestih.¹⁰⁸ Med vsemi zgornjimi se je s svojo nenavadno ubežniško zgodbo v Kopru znašla Florana, hči pokojnega viteza Rolanda Viscontija Oleškega, pripadnica gibelinske veje milanske rodbine Visconti z Oleggia pri Novari (*domina Florana filia quondam nobilis militis domini Rolandi de Vicecomitibus de Ollegio*). Član te veje med seboj sovražnih Viscontijev je bil tudi Giovanni, ki je bil v letih od 1356 do 1360 gospod (sinjor) Bologne in pozneje Ferma z nazivom markiz Ankonitanski. Florana je v nedeljo, 20. septembra 1383, na svojem koprskem domu vpričo koprskega podestata, dveh beneških in dveh koprskih plemičev ter vpričo Florita iz gibelinske firenške grofovske rodbine Tedaldini sklenila ženitno pogodbo s tržaškim plemičem Odorikom, sinom pokojnega Avguština Tofania (*Odoricus quondam ser Agustini de Tophanio civis Tergesti*) s skromno (a še zmeraj primerno) doto 400 dukatov.¹⁰⁹

Prišleki vseh slojev, nastanjeni takrat v Kopru, so prihajali tako rekoč iz vseh večjih mest na Apeninskem polotoku severno od Lacija in Mark (v bistriških listinah je omenjen tudi neki Neapeljčan), iz Kranjske, Koroške, z Nemškega (npr. Henrik iz Nürnberga), Ogrskega (številni Zagrebčani), iz Dalmacije, Albanije in tudi Konstantinopla. Šolnik, ki je takrat poučeval v mestni laični šoli, je prihajal iz Anglije (*magister Iohannes quondam ser Rugerii de Zatrix de Anglia gramatice professor*). V mestu so živeli številni Benečani, ob pripadnikih zgoraj omejenega beneškega plemstva, tudi pripadniki beneškega visokega meščanstva, obrtniki in pripadniki nižjih slojev. Benečani so bili v mestu tako številni, da je mogoče tedanji Koper, podobno kot Chioggio, imeti skoraj za beneški sestjer, za del mesta onstran Beneškega zaliva. Zaradi njihove številčnosti in ustaljenosti je Koper po sestavi prebivalstva spominjal na beneške kolonije v Egejskem morju, vzpostavljene v

¹⁰⁸ Mlacović, *Koper v poznem*, 834–835.

¹⁰⁹ ASTs, AAMC, Majer 1 (b. 2), 126 (142, st. pag.). O sinjoriji Giovannija Oleškega v Bologni in Fermu, glej: Braidi, *Il governo*, IX–XL. Rodbina Tofani (*Tophanio*, *Teophanio*) naj bi sodila med trinajst starodavnih tržaških plemenitih hiš, glej: Scussa, *Storia cronografica*, 94. Floranin soprog je bil tržaški vicedomin v letih 1371 in 1376 (Durissini, *Economia e Società*, 59), v letu po sklenitvi ženitne pogodbe se je znašel med kaznovanimi/izključenimi člani tržaškega Velika sveta (Kandler, *Storia del consiglio*, 60).

začetku 13. stoletja po četrti križarski vojni. Njihova vpetost v koprsko družbo je bila po drugi strani podobna vpetosti Benečanov v družbo mest v Dalmaciji. Benečani namreč niso bili njen vzporedni, nadrejeni del, bili so njen sestavni del in so bili v vsem podvrženi organizaciji in jurisdikciji Koprške komune, bodisi kot novopečeni Koprčani bodisi kot stalni prebivalci (*habitatores*) ali kot tujci.¹¹⁰

Večina koprškega ekonomskega življenja v poznem srednjem veku je bila povezana s preskrbo Benetk z osnovnimi kvalitetnimi dobrinami, z vinom, soljo in oljčnim oljem na veliko in ne s pomorsko tranzitno trgovino, kot je to bilo v primeru Dubrovnika in v veliki meri tudi Zadra. Funkcija poznosrednjeveškega Kopra kot satelitskega mesta enega največjih evropskih srednjeveških mest in s tem njegova vloga zelo pomembnega subjekta v gospodarski in družbeni podobi regije je bila v zgodovinopisju prezrta. Ekonomsko zgodovinopisje, ki se je ukvarjalo z mesti ob vzhodnojadranski obali v 70., 80. in deloma še v 90. letih 20. stoletja, je bilo pod vplivom zgodovinopisja predmodernega Sredozemlja, usmerjenega na preučevanje pomorske in druge tranzitne trgovine na velike razdalje. Zgodovinarje so fascinirale daljnosežne komunikacijske mreže med mesti na sredozemskih obalah, odnos do kabotaže je bil podcenjevalen. Zadar in Dubrovnik sta paradigmi »mest in komunikacij« povsem ustrezala, sploh slednji je takrat dosegal svoje zvezdne trenutke.¹¹¹ Največje vzhodnojadransko poznosrednjeveško mesto, ki je bilo vsega slab dan plovbe oddaljeno od pristana sv. Nikolaja na Lidu in ki je premoglo dobrine in obsežno logistično infrastrukturo za dnevno oskrbo edinega vele mesta na Jadranu, takrat ni pritegnilo zadostne pozornosti.¹¹²

Ob tej svoji primarni gospodarski usmerjenosti je bil Koper hkrati tudi logistično središče za trgovino v druge smeri. Preko koprškega osrednjega pristanišča sv. Martina se je v trgovine koprskih veletrgovcev, takrat še skoncentrirane na velikem osrednjem trgu pred stolnico (*Plathea communis*), v 13. in v 14. stoletju stekalo blago iz Siene, Firenc, Milana, Bologne, Ravene, Ferrare in ne nazadnje Benetk, med njimi je prednjačil visokokvaliteten barvan tekstil.¹¹³ Skoncentrirano v njihovih trgovinah je bilo namenjeno v Istro, na Kranjsko, Koroško in dlje na Nemško, in sicer v sodelovanju s faktorji in prevozniki iz Senožeč, Postojne in Ljubljane. To blago in blago s Koprškega je z njimi potovalo mimo gospostev goriških vazalov, preko goriških mitnic in preko Postojne, mimo sveta kartuzijanskega samostana v Bistri do Ljubljane in nato naprej. V Kopru skoncentrirano blago iz Toskane in s severa Apeninskega polotoka je bilo namenjeno tudi na Ogrsko, v Zagreb in dlje, in sicer mimo goriških Žužemberka in Metlike, od koder je bilo nekaj koprskih priseljencev.¹¹⁴ Ustaljeno mrežo poslovnih zvez na teh poteh je leta 1367 uporabil koprski fizikus, magister Jakob Medici iz Pavie (*providus vir dominus magister Jacobus quondam domini Bergondii de Medicis de Papia physicus salariatus in*

¹¹⁰ Mlacović, *Koper v poznem*, 835–836.

¹¹¹ Mlacović, *Putting*, 28–29.

¹¹² Mlacović, *Putting*, 38–39; id., *Koper v poznem*, 833.

¹¹³ Mlacović, *Koper v poznem*, 833.

¹¹⁴ O trgovskih povezavah na Dolenjskem v poznem srednjem veku, glej: Gestrin, *Slovenske dežele*, 104–109.

Iustinopoli). Vpričo koprskega trgovca Petra iz Evbeje in v Kopru prebivajočih (*habitatores*) Blaža iz Beluna in Frančiška iz Forlija je za prokuratorja svojih poslov v Zadru imenoval Benečana Petra Mecia, nastanjenega v Zagrebu, ki se je mudil v Kopru.¹¹⁵ Mecio, ki je kot član majhne zagrebške beneške skupnosti moral biti vpet v trgovino po anžujski Ogrski, Slavoniji in Dalmaciji, je lahko Zadar varno dosegel po poti, imenovani *Via magna*, ki je od Zagreba do Zadra in do Splita vodila med drugim tudi mimo cistercijanov v Topuskem in hospitalskega preceptorata na Gori.¹¹⁶

Člen trgovine v Kopru, ki se je v poznem 14. stoletju že počasi, a vztrajno selila na sever, v Trst in na velike regionalne trgovske kopenske poti ob posestih Goriških in Celjskih in naprej čez Furlanijo,¹¹⁷ je bil tudi ljubljanski trgovec Janez s pomenljivim rodbinskim imenom Kozarec (*Iohannes Cosareç quondam Iohannis Cosareç mercator de Lubiana*). Spoznamo ga v instrumentu notarja Guarieta iz koprške plemiške rodbine Victorjev (Vittori), s katerim se je dne 10. februarja 1386 Koprčanu Pelešiju, sinu pokojnega Andrucija iz Faenze (*Pelexio quondam Andrucii de Faventia*) zavezal izplačati preostanek plačila za 52 urn (34 hl) kupljenega vina.¹¹⁸ Utečenost in varnost poti, ki se je v 12., 13. in 14. stoletju iz Benetk stekala v živahno mesto na severozahodu Istre in nato naprej v svet Andeških, Spanheimov in Arpadovcev (ter pozneje v svet Goriških, Celjskih, Habsbržanov in Anžujskih), je argument v prid domnevi, da bi lahko med blagom na poti iz Kopra v notranjost našli tudi številne umetelne izdelke, med njimi tiste za opremo cerkva iz beneških, bolonjskih in toskanskih delavnic, kakor tudi predmete iz francoskih dežel (preko Milana in z »Burgundci« in Sv. Antonom iz Vienne). Boljšo in učinkovitejšo regijsko pot za dobavo potrebnega v skriptorijih, pergamenta, papirja, pisalnega pribora, črnila, barvil in prvih naočnikov bi si v 13. stoletju, kakor tudi v prvi polovici 14. stoletja, težko predstavljali. Po tej poti bi lahko potovali tudi cerkveni dostojanstveniki, gradbeniki in drugi rokodelci. Med njimi so zagotovo bili vsi štirje bistriški priorji iz koprške skupine bistriških listin. Vsi so samostanske zadeve v Kopru urejali osebno, na kraju samem, brez posrednikov in brez uslug prokuratorjev. Najmanj enega priorja iz Bistre so gostili koprski dominikanci. Ena od listin, za samostan v Bistri morda najzahtevnejša (odpoved osporavanju Ziglagove zapuščine), je bila namreč sestavljena pri njih, in sicer ne v njihovi cerkvi kot enemu od običajnih krajev sestave notarskih instrumentov, kar bi

¹¹⁵ ASVe, Cancelleria inferiore, notai, b. 20.

¹¹⁶ Mlacovič, *Putting*, 29 (in tam nav. lit.).

¹¹⁷ Gestrin, *Slovenske dežele*, 139–188; Kosi, *Spopad za prehode*, 94–105; Mlacovič, *Putting*, 30–31;

¹¹⁸ ASTs, AAMC, Majer 7, (b. 6), 91 (421, st. pag.). V zadolžnici je bil zabeležen dolg v višini 308 liber in 14 solidov. Cena vina je bila dogovorjena pri 6 librah in 15 solidih za urno. Celoten znesek je po zgornjem izračunu znašal 351 liber, kar pomeni, da je Kozarec pred zapisom zadolžnice že plačal 42 liber in 6 solidov. Šlo je približno za polovico količine, kot so jo lahko letno pridelali na pedemonških vinogradih kartuzije iz Bistre. Če vzamemo za merilo veleprodajne cene vina iz te transakcije kot relevantne za ves promet z vinom v Kopru, bi to pomenilo, da je bila koprška letna produkcija vina, ki se je v 14. stoletju znašla na tržišču za veleprodajo, vredna pribl. 11.000 dukatov. Celotna letna produkcija koprskega vina, med katere je sodila tudi tista na vseh samostanskih vinogradih, pa je bila vredna pribl. 34.000 dukatov.

bilo pri dataciji izrecno navedeno, ampak v prostorih samostana. Gostitelji bistrških priorjev bi lahko bili tudi koprski minoriti, po svoji poklicanosti dolžni čuvaji reda v skupnosti, ustvarjenega po ljudeh, vodenih z božjo previdnostjo. Minoritu namreč niso bili samo skrbniki Poltonejeve listine o zastavi in drugih podobnih listin, v zakristiji svoje cerkve so hranili uradni izvod statuta Koprške komune.¹¹⁹ Njihov gostitelj bi lahko bil tudi koprski škof, minorit Peter Manolesso, ki je leta 1313, tri mesece pred dokazanim obiskom bistrškega priorja Bartolomeja v Kopru, izdal *vidimus* listine oglejskega patriarha Otobona, s katero je patriarh arhidiakonom na Kranjskem, v Marki in v savinjskem arhidiakonatu prepovedal pobirati prispevke za papeške legate od kartuzijanov, hkrati pa je kršilec zagrozil z izobčenjem.¹²⁰ Samo predstavljamo si lahko, koliko je bilo v velikem trgovskem mestu, ki so ga obiskovali opati, priorji, preceptorji, menihi ali prokuratorji vidnih samostanov in kjer je minorite v drugi polovici 13. stoletja vodil sloviti učenjak Monald, priložnosti za izmenjavo novic, vedenj, znanj, idej in ne nazadnje kodeksov – tako za prepisovanje v samostanskih skriptorijih kot za samostanske knjižnice.

Propulzivnost Kopra v drugi polovici 14. stoletja ni bila nasledek morebitne trenutne beneške arbitrarne favorizacije ravno tega mesta v svoji neposredni interesni sferi, in sicer na osnovi trenutnih regionalnih politično-gospodarskih realnosti, kot se je mislilo, bila je nasledek razvoja in organske fizične rasti mesta ter njegove moči v času od 10. do prve polovice 14. stoletja.¹²¹ Koper, *civitas Iustinopolitana*, je v procesu nastajanja novih diecez v zahodnem krščanstvu v 11. in 12. stoletju, ki je sledila rasti števila prebivalstva in s tem rasti in nastanku novih mest v Evropi, postal sedež škofije kot edini takšen primer daleč naokoli. V 13. stoletju je postal mesto hegemon, Buje so se Kopru predale v zaščito, mesti Poreč in Piran sta si za svoja podestata izbrala vidne pripadnike koprške elite. Takšni njegovi vlogi sta se najprej postavila po robu oglejska patriarha Bertold Andeški in Gregor de Montelongo in za tem še veliko večje mesto hegemon – bližnje Benetke.¹²² Najpozneje sredi 13. stoletja je Koper tudi že dosegel svoj položaj najpomembnejšega regionalnega gospodarskega središča z magnitudo in duhom, kot ju poznamo iz vicedominskih spisov s konca 14. stoletja in v katerega so na svojstven način vstopile številne meniške skupnosti iz okoliških diecez. Velika *Plathea Communis* z nastanišči veletrgovcev iz Benetk in iz mest s severa Apeninskega polotoka je takrat že obstajala, nastala je kot municipalni projekt koprške elite skupaj s projektom vzpostavitve škofije in hegemonске vloge mesta na severu Istre. Dokaz takšne forme in vloge

¹¹⁹ Izvod koprškega statuta iz leta 1423, ki je del fonda gradiva Koprške komune v začasni hrambi v ASVe, je bil hranjen v zakristiji koprške cerkve sv. Frančiška, glej: Mlacović, *Koper v poznem*, 828. Zadrski mirovni sporazum med ogrskim kraljem Ludvikom Anžujskim in odposlanci beneškega doža Giovannija Dolfina je bil februarja 1358, v duhu pomena frančiškanov za vzpostavljanje urejenih odnosov med pripadniki krščanskega občestva, sklenjen v zakristiji zadrškega sv. Frančiška; glej: Brković, *Isprave o zadarskom*, 69–107; Ančić, *Rat kao organizirani*, 93. O odnosu med frančiškani in oblastjo glej: Klaniczay, *The Mendicant Orders*, 245–260.

¹²⁰ Mlinarič, *Kartuzija Bistra*, 63.

¹²¹ Mlacović, *Koper v poznem*, 833.

¹²² Žitko, *Politični*, 34–56; Pahor, *Zgodovinski uvod, XVII–XXXVI*; Kos, *Odsevi stare Izole*, 15–26.

osrednjega mestnega trga v drugi polovici 13. stoletja je zapisano v listinah iz zbirke pergamentov koprskega stolnega kapitlja, ki je bil takrat in v prvih desetletjih 14. stoletja lastnik večine nepremičnin na severnem delu *Plathea communis*. Stavbišča, hiše in prostore je tam oddajal v dolgoročni najem.¹²³ Močna firenška denarniška in veletrgovska prisotnost, ki je bila v Benetkah zaznana kot potencialno nevarna in ki jo je bilo zato treba regulirati, je v Kopru izpričana tudi že v prvi polovici 14. stoletja, in ne samo v njegovi drugi polovici.¹²⁴ Tudi firenška posojilna dejavnost v sosednjem Piranu je bila povezana z njo, rodbina Soldanierijev ni bila nastanjena samo v Vidmu, ampak tudi v Kopru, poglavitni upniki piranskega denarnika Benzinija iz Firenc, bratje iz magnatske rodbine Agolanti, so prav tako svojčas, ko jim je to bilo dovoljeno, živeli v Kopru.¹²⁵ Koprski Veliki svet, spodbujen z urbanimi mendikantskimi ideali skromnosti, zmernosti in predvsem uboštva (*pauperitas*), je zaradi nastopaškega razkazovanja bogastva domačih Firenčanov na beneški Senat v oktobru 1342 naslovil prošnjo po potrditvi omejitve razkazovanja bogastva in razkošja v mestu, sploh glede ženskih oblačil. To je storil zaradi domnevnega prevelikega vznemirjenja med meščani, ki naj bi bili po večini revni. Senat je omejitev sicer potrdil, a še zdaleč ne enoglasno.¹²⁶ Indic živahnosti gospodarske dejavnosti v Kopru na prelomu iz 13. v 14. stoletje najdemo tudi v sami koprski skupini bistriških listin. V njih je omenjenih kar osem istočasno delujočih koprskih notarjev, kar je osmina ali devetina običajnega števila hkrati delujočih beneških notarjev.¹²⁷ Njihovo število je bilo odraz velikega obsega privatnopravnih poslov v Kopru v začetku 14. stoletja. V srednjevelikih dalmatinskih mestih, kot je bil npr. Rab, sta bila v 14. stoletju za kritje potreb po notarskih opravilih navadno dovolj dva notarja, občasno so hkrati delovali trije.¹²⁸

¹²³ ŠAK, KA, Zbirka pergamentnih listin, 27, 28, 45, 51, 64, 76, 83.

¹²⁴ *Senato Deliberazioni miste*, VI, 1 (... *quod Florentini aliqui non possint in terris Veneciis subiectis morari nisi habitaverint XV annis continuis in eisdem et cetera...*, 9. marec 1340), 27; VII, 294–295; CDI, III, 1140, 1208; Guerra, *Gli Agolanti*, 52.

¹²⁵ Guerra, *Gli Agolanti*, 52; *Senato Deliberazioni miste*, VI, 27. O posojilniški dejavnosti Firenčanov v Piranu glej: Peršič, *Florentinec Franciscus Benzini*, 138–148, id., *Družina florentinskih bankirjev*, 12–18.

¹²⁶ *Senato Deliberazioni miste*, VII, 294–295 (... *in vestibus mulierum et ornamentis ipsarum in perlis, gemis, auro et argento, que ponebantur seu que poni faciebant ad vestes earum mulierum et in capitibus earundem, non precogitantes possibilitatem eorum set solummodo vanitates mundanas, unde ipse vestes et ornamenta pro maiori parte sunt in manibus Tuscorum et feneratorum... quod aliqua mulier civis vel forinseca, cuiuscunque status et condicionis existat, habitans in civitate Iustinopolis de cetero non sit ausa ferre vestes aliquas de samito vel veluto seu aureas nec tunicam aliquam caudatam nec etiam ad vestes, quas deinceps portaverint, habere aliquod ornamentum perlarum, gemarum, auri vel argenti preter duplones aureos et frisaturam ad opitogium valoris librarum X parvorum et non ultra, circa manichas quidem et capicium tunice asolas argenteas vel superauratas aut maspillis ponderis unciarum quatuor argenti et non ultra...*).

¹²⁷ V skupini listin so se poleg notarja Zanina, sina pokojnega Leonarda, ki je dokumente zapisal, v različnih vlogah med letoma 1308 in 1314 znašli še sledeči koprski notarji: Leonard, sin pokojnega Leonarda, Janez Blaion, sin pokojnega vicedomina gospoda Mateja Blaiona, Simon Polton, sin pokojnega gospoda Monflorita, Frančišek Spelato, Andrej Bembo, Janez, sin Berta de Musela in Peter Tarlo.

¹²⁸ Mlacović, *Supetarska draga*, 525–529.

Koper v času od 11. stoletja do upora proti Benetkam leta 1348 in še nekaj časa za tem tudi ni bil »beneški Koper«, kljub izjemno tesnim stikom z Benetkami, intenzivni beneški prisotnosti v mestu in predaji Benetkam leta 1279, podobno kot Zadar ni bil »beneški Zadar« še dolgo po letu 1409, ko so ga Benečani ponovno zasedli. V vicedominskih spisih s konca 14. stoletja in iz prvih desetletij 15. stoletja vidimo še zadnje odseve izginjajočega samozavestnega poznosrednjeveškega Kopra, mesta z identiteto največjega ter gospodarsko in politično najvplivnejšega urbanega središča v Istri kot mejni grofiji cesarstva, v tistem delu Oglejskega patriarhata, kjer so se v 13. in v 14. stoletju vzpostavljale vplivne cone Benetk na eni strani in Goriških kot oglejskih odvetnikov na drugi. Ko je v Kopru in na Koprskem nastajala bistriška posest kot osemnajsta ali devetnajsta svoje vrste, se je beneška oblast v Kopru šele sistemsko vzpostavljala in utrjevala. Proces za Benečane ni bil ne lahek, ne nujno ireverzibilen. Njegova trajnost tudi ni bila povsem gotova, kaj šele da bi bila samoumevna, kot je to bilo v 15. stoletju in pozneje. Benečani in njihova komuna še zdaleč niso bili edini možni nadoblastniki nad mesti v Istri na prehodu iz 13. v 14. stoletje, sploh pa ne nad največjim in najvplivnejšim med vsemi. To bi lahko, glede na takratno burno dogajanje v središčih katoliškega občestva, sploh pa v Furlaniji, v središču Oglejskega patriarhata, postala katerakoli velika regionalna politična sila. Časi so bili nepredvidljivi, zavezništva priložnostna in kratkotrajna. Bistriško vstopanje na Koprsko je padlo v čas, ko so bili kartuzijani s svojo plemenito osamo ena redkih stabilnih, brezčasno zastavljenih institucij v svetu tostranske minljivosti. Padlo je v dobo treznjenja zahodnokrščanske družbe po grandioznem jubileju papeža Bonifacija VIII, ko se je na kratko zdelo, da lahko poglavar občestva dejansko gospodari z vicami. Izkazalo se je, da je bila ta neverjetna moč vprašljiva in da je imel papež svojega gospodarja ne samo na nebu, ampak tudi na zemlji: francoskega kralja Filipa IV. V dneh, ko je notar Zanin sestavljal prvega v nizu instrumentov v zvezi s koprsko bistriško posestjo (konec novembra 1307), je Koper preko Milana in Benetk že morala doseči vest, da so mesec in pol nazaj na Francoskem aretirali množico templjarjev, obtoženih herezije in blasfemičnih hudodelstev. Papež Klemen V. je po bojih za Ferraro (od koder je prihajala ena od prič bistriškim poslom) leta 1309 Benečane izobčil, morebitno upiranje proti njim je s tem dobilo legitimiteto. Viscontiji so s cesarsko podporo zavladali nad Milanom. V Padski nižini se je s tem vzpostavilo novo ravnovesje moči, kar je bila za Benečane z velikimi posesti v kontadnih sosednjih mest vedno zaskrbljujoče. Koprski škof Peter Manolesso je svoj *vidimus* (marec 1313) izdal po cerkvenem zboru v Vienni, usodnem za templjarje in mesec po tem, ko je bil preklican interdikt nad Benečani. Oglejski patriarh Otobono, izdajatelj listine v korist kartuzijanov, si je takrat ravno rešil svoj položaj s pomočjo goriškega grofa Henrika II. Po uporih plemstva v Furlaniji proti njemu in ubežništvu v izobčenih Benetkah se je vrnil v Furlanijo. Mogočnega grofa, seniorja plemstvu v zaledju Koprskega, je tega leta imenoval za furlanskega generalnega glavarja. Grof je že pred tem postal dejanski gospodar v patriarhatu kot politični entiteti.¹²⁹ V takšnih

¹²⁹ Glej: Štih, *Goriški grofje*, 31–33.

časih in v takšnih okoliščinah je bil spomin na čase pred predajo Benečanom v Koprue še nadvse živ. Spominjal se jih je lahko vsak, ki je bil starejši od 40 let. Najstarejši z vrha takratne koprške elite, ki je bila sredi 13. stoletja vpeta v izgradnjo koprške hegemonске oblasti nad drugimi in ki so bili nosilci identitete nebeneškega Kopra, so tudi še bili med živimi. Med njimi je bil tudi gospod Gvarnerij de Ziglago, sin pokojnega viteza Leonarda de Ziglago.

Beneško prikrajanje sveta okrog sebe v času od 10. do sredine 14. stoletja je potekalo kaleidoskopično, upošteva je specifično in strateško težo vsakega izmed okolij, s katerimi je stopalo v dejavne gospodarske in politične odnose. Istrska mesta, beneški *fideles* pod cesarsko suverenostjo in oblastno pristojnostjo oglejskih patriarhov kot istrskih mejnih grofov, so s tem, ko so se konec 13. stoletja predajala Benečanom v zaščito, postala njihovi *subjecti*, podaniki. Vsako mesto se jim je v zaščito predalo pod specifičnimi pogoji, drugače od drugih mest. Tako je bilo tudi, ko so se pred njimi pod beneško zaščito podajala mesta na Kvarnerskih otokih in drugod v Dalmaciji, podajala so se različno glede na svojo moč in strateški položaj. Benečani kot nadrejena komuna so svojo nadoblast v podrejenih mestih naslonili na tamkajšnje oblastne strukture komun in na njihove nosilke, lokalne elite, ki jih je bilo treba pridobiti zase. V velikih mestih, kot so bili Koper, Zadar in Dubrovnik, je to bilo težko. Za stabilnost njihove podrejenosti so morali v Benetkah nenehno balansirati med (ravno prav okleščenimi) visokimi izdatki, ki jih je terjala nujna neposredna vojaška prisotnost v teh mestih, in med (komaj še zadostnim) zadovoljstvom njihovih elit. Slednje je terjalo primerno mero tolerance do tistih ekonomskih in političnih aspiracij teh elit, ki so segale čez meje distrikta njihovih mest in ki niso sovpadale z beneškimi interesi. Takšno popuščanje je bilo nujno za zagotavljanje lojalnosti, kajti elita velikih mest je bila podobno kot beneško plemstvo vpeta v različna omrežja sorodstvenih, klientelnih, poslovnih in drugih povezav, ki niso segale zgolj malo čez rob distrikta lastnega mesta, med sosednje nižje plemstvo, ampak tudi do visokega plemstva, visokih cerkvenih dostojanstvenikov, do vladarskih dvorov in do papeža. Ne samo, da elita teh mest ni bila nebogljen, nasprotno, enako kot plemeniti Benečani so tudi plemiči teh mest znali sodelovati v vladanju in so k temu tudi stremeli. Hoteli so izvajati *res publica* pa ne samo doma.¹³⁰ Tem mestom je bilo zato treba vladati subtilno, pretirana represija je v kombinaciji s premalo svoboščin in nezadostnega upoštevanja političnih aspiracij lokalnega plemstva lahko privedla do upora, z namenom osvoboditi se beneške nadoblasti. V Zadru je do takšnih uporov prišlo večkrat, tudi leta 1345, ko so poglavitni možje zadrške elite presodili, da je anžujška hiša na Ogrskem boljši garant varovanja legitimnih zadrških interesov od Benečanov.¹³¹ Kolikokrat se je Benečanom uprl Koper, za-

¹³⁰ Medtem ko so morebitne koprške tovrstne aspiracije zunaj Istre v 13. stoletju neznane, niso pa bile nemogoče, so zadrške v 14. stoletju zagotovo segale dlje od distrikta lastnega mesta in Dalmacije, podobno kot dubrovniške. V Trstu je leta 1381 obstajala bojazen, da bi se morali podati pod gospostvo zadrškega plemstva (CDI, III, 1408). Zadrski plemič Guido Matafari je bil v letih 1390 in 1391 podestat v Firencah, leta 1392 pa podestat v Bologni. Zadrski plemič Grisogon Zadulinis je bil leta 1401 podestat v Ankoni (Praga, *Guido Matafari*, 655–668; Teja, *Aspetti*, 37.)

¹³¹ Glej: Budak, *Obsidio Iadrensis*, 33–138; Perić, *Opsada Zadra*, 53–63.

radi pomanjkanja tako virov kot raziskav, še ne vemo. Koprski upor leta 1348 se je zgodil v času, ko se je strateški položaj Benetk z izgubo številnega prebivalstva s črno smrtjo bistveno poslabšal. Albert IV. Goriški, gospodar vazalov v zaledju Koprskega, in oglejski patriarhat Bertram iz Gaskonje, metropolit cerkvene pokrajine, v katero je Koper sodil, sta bila med staro koprsko elito spoznana za boljša garanta razcveta Koprške komune od Benetk, ki so si v 40. letih 14. stoletja nadse nakopale mogočne sovražnike, predvsem ogrskega kralja Ludvika Anžujškega. Iz narave upora v Kopru je razvidno, da so bile vezi med vidnimi goriškimi vazali in med vidnim delom koprške elite enako trdne kot vezi med Benečani in njim naklonjeno elito v mestu ter da so te morale imeti dolgo tradicijo. Med vplivnimi Kopračani, ki so bili po beneških vedenjih takrat med najbolj nastrojenimi proti beneški oblasti nad Kopro, so bili pripadniki rodbin Almerigogna, Azonis, Belgramon, Lugnano, Spelato, Tarsia.¹³² Med njimi je bil tudi *Iohannes Francisci de Spelato*, sin prodajalca vinograda iz bistriških listin. Poleg Tramuncia Tarsie, ki so ga v Benetkah imeli za poglavitnega upornika, sta bila po uporuh med obsojenci tudi brata Bernard in Nikolaj Spelato. Med obsojenimi so bili tudi Konstantin de Azo(nis), Jurij de Almerigogna in Peter Adalpero.¹³³ Frančišek Spelato, prodajalec vinograda, je bil eden od dveh odposlancev koprškega Velikega sveta z mandatom predati Koper in Koprsko ponovno v zaščito in upravo Benečanom.¹³⁴

Beneško zgodovinopisje je v 15. stoletju in pozneje poskrbelo, da se je začel dejaven proces pozabe tovrstnih municipalnih identitet, ki so bile po beneškem videnju nič drugega kot upori, *rebelliones*. Ne samo, da so bile po njihovem videnju nespametne, bile so tudi zavržene, odklon od naravnega reda. Renesančne Benetke so kot republika postale teritorialna država, svoje dominije so združile v trden, unificiran in uradniško centraliziran imperij, v srednjem veku še ni bilo tako. V večjih mestih, v katerih je Beneška republika v prvih desetletjih 15. stoletja zasnovala svojo regionalno oblast, so vzporedno s tem procesom terjali vzpostavitev mestne identitete, ki naj bi slonela na skupni slavni rimski preteklosti in na vlogi Beneške republike pri njeni ponovni oživitvi kot edini možni osnovi zanjo. Pri tem je bilo treba slediti uradnim panegiričnim beneškim historijam, kot je bila Sabellicova »*Rerum Venetarum ab Urbe Condita*« iz leta 1485.¹³⁵ Dubrovniško uspešno zgodbo puščamo ob strani, prelom z Benetkami po letu 1358 je za seboj povlekel kontinuiteto v izgradnji lastne municipalne identitete, pozneje transformirane v identiteto Dubrovniške republike. Tradicija »sedmih uporov« se je med zadrskim plemstvom, ki je za časa anžujške oblasti, podobno kot dubrovniško plemstvo, pričelo gradnjo lastne mestne državnice in ki je v 15. stoletju doživelo

¹³² Cesca, *La sollevazione*, 100–103. Miroslav Pahor je v delu z naslovom *Koprski upor leta 1348* domneval, da je »...preko Kopra morda šel največji del severnojadranske morske trgovine z zaledjem«, vendar tej misli v svojih delih pozneje ni več dejavno sledil. Ugotavljal je tudi, da bi »točen potek upora zaman iskali v istrski in beneški historiografiji«. V duhu svojega časa je verjel, da je tako bilo zaradi sodelovanja okoliških Slovanov v uporuh in da je to bil element, ki ga je hotela italijanska historiografija prikriti. Glej: Pahor, *Koprski upor*, 29–68.

¹³³ Cesca, *La sollevazione*, 170–190.

¹³⁴ Cesca, *La sollevazione*, 69–73.

¹³⁵ King, *Umanesimo e patriziato*, 43–49, Cochrane, *Historians and Historiography*, 84.

hude represalije, kljub pritiskom še dolgo obdržala.¹³⁶ Spomin na nebeneški Koper je začel usihati prej, zbledel je že po nekaj generacijah. Reminiscenco nanj najdemo v koprskih vicedominskih spisih še leta 1393. Avgusta tega leta je Frančišek, sin pokojnega Renalda de Zinisterdis iz Riminija, naseljenec v Kopru, prodal svoj delež pravic na zemljišču v porti sv. Martina Benečanu, suknarju Agnolu, sinu pokojnega mojstra Tomaža de Cortesiis iz Bologne. Na tem zemljišču je nekoč stala hiša, ki je bila požgana v dogajanjih, ki jih je notar skladno z ustaljenim političnim izrazjem v krajih pod beneško oblastjo opisal kot »zadnji upor koprskega mesta« (*...super qua terreno alias fuit una domus qua combusta fuit in nocte ultime rebellionis civitatis Iustinopoli*).¹³⁷ V močno nadziranem »beneškem Kopru«, ki je enako kot »beneški Zadar« demografsko in gospodarsko nazadoval in ki je postal administrativno središče iz stoletja v stoletje vse manj pomembne regije v sestavu dominijev Beneške republike, se je v 15. in 16. stoletju vzpostavil nov vrh koprskega plemstva. Z Benečani Grisoniji, markizi Gravisiji iz Toskane, z Bruniji in Bruttiji iz Beneške Albanije, ki so vsi po vrsti pridobili koprsko plemstvo zaradi vojaških in diplomatskih zaslug za Beneško republiko, je kakršnakoli kolektivna, municipalna koprška identiteta, ki bi bila drugačna od zapovedane in spodbujane iz Benetk, postala nepredstavljiva. Transformaciji poznosrednjeveškega Kopra, nesojenega mesta hegemonu, v novi, »beneški Koper«, lahko sledimo tudi na Carpacciovi sliki »Slavnostni prihod podestata Sebastjana Contarinija v Koper« iz leta 1517: živahno trgovanje, bučno mešetarjenje, ekscentrična pokrivala, ženska oblačila, posuta z biseri, dragulji, zlatimi in srebrnimi prišivki, so bili skupaj z opravljanjem, neprivoščljivimi pogledi iz čevljarških delavnic, z vzvišenim pravičniškim zmrdovanjem izpod atrija stolnice ter skupaj z vragolijami nepridipravov izgnani s koprške *Plathee communis*. Njeno podobo in obliko so v 15. stoletju spremenili skladno s potrebami »beneškega Kopra«. Zmanjšali so jo, dodali so ji ortogonalne renesančne poteze, postala je Stolnični trg, teatraličen prostor strahospoštovanja do mogočne oblasti in njenih ritualov v resnobnih, slavnostnih togah. Ženske so potisnili na balkon. Časi drugačnega, pozabi prepuščenega Kopra, so na njej kljub temu še latentno prisotni in so bili pozneje odstranjeni: poznosrednjeveške koprške veletrgovske botege se niso dale zlahka, pritličje poslopja ob nekdanji komunalni palači, takrat že Pretorski palači, kjer so pozneje uredili Foresterijo, so v Carpacciiovih časih še zmeraj zaznamovala njihova povsem utilitarna, vpadljivo prozaična trgovinska vrata in okna.

Koper in kartuzija Bistra

V drugi polovici 13. stoletju je posvetna oblast v komunah pričela omejevati obseg volil za dušni blagor, namenjenih cerkvenim institucijam, kajti zapuščeno bi v prvi vrsti morale zadostovati za dostojno življenje dedičev testatorjev in testatork po predpisanih in neformalnih merilih za njihov stan. Dubrovniški in rabski statut

¹³⁶ Ančić, *Od tradicije*, 94.

¹³⁷ ASTs, AAMC, Majer 12 (b. 9), 76 (61, st. pag.).

sta dopuščala volila do četrtnine vrednosti zapuščine testatorjem obeh spolov, če so imeli potomstvo in njihovo prosto porazdelitev v višjem deležu, če so bili testatorji na smrtni postelji brez otrok.¹³⁸ S širjenjem vpliva mendikantov na urbano družbo so se kot volila cerkvenim institucijam uveljavila denarna sredstva, bodisi neposredno bodisi od izvršiteljske prodaje premičnega in nepremičnega premoženja someščanom. Mendikanti so bili v 14. stoletju v velikih komunah poglavitni prejemniki volil, njihove cerkve in njihova pokopališča (sploh pri minoritih) so bili priljubljeni kraji pokopa. Mestna elita je domačo minoritsko cerkev pogosto pretvorila v lasten mavzolej. Denarna sredstva so se pri volilih še posebej uveljavila s širjenjem pojava kupovanja odpustkov v drugi polovici 13. stoletja, ki jo šel roko pod roko z večanjem materialnega bogastva v mestih. Posvetna oblast je v 14. stoletju zaostrila odnos do predajanja nepremičnin kot volil cerkvenim institucijam, še posebej samostanom. V Zadru so po tem, ko statutarne določbe o prepovedi prepuščanja nepremičnin samostanom niso bile spoštovane, v reformacije statuta vnesli določbo, da morajo samostani prejemniki tovrstnih volil nepremičnine prodati komu od Zadrčanov v roku pol leta. Če do tega ne bi prišlo, je bilo treba nepremičnino vrniti dedičem pokojnega testatorja.¹³⁹ Koprski statut iz leta 1423 je ob podobnih restrikcijah določal tudi maksimalen dovoljen čas za porazdelitev vseh volil, in sicer eno leto po smrti pokojnika. V nasprotnem je vse neporazdeljeno pripadlo hospitalu sv. Nazarija. Problematičnost postopkov izvršitev oporok je bila v mestu tolikšna, da so v statutu predvideli tudi preiskovalni postopek proti izvršiteljem pred podestatom.¹⁴⁰ Tovrstna določila so bila pomembna zlasti za funkcioniranje višjih slojev prebivalstva, ki so za volila navadno namenjali sicer bistveno manjše deleže svojega premičnega in nepremičnega imetja od nižjih slojev, a kljub temu še zmeraj v bistveno višji vrednosti kot pripadniki nižjih slojev.¹⁴¹ Previsok delež volil v zapuščini bi ogrožal zlasti dote, ki pa so bile v najvišjih slojih mestnega prebivalstva nujne kot orodje povezovanja in sinergijskega združevanja materialne podstati za dosego čim boljšega družbenega položaja rodbin obeh zakoncev. V kontekstu takšnega odnosa laične družbe poznosrednjeveških komun do volil in do pripustitve samostanov k posedovanju in lastništvu nepremičnin iz tega naslova je treba presojati tudi volilo vdove Camperge iz leta 1353 in Ziglagovo donacijo kartuziji iz Bistre iz leta 1307.

Ne glede na to, kolikšen delež svoje zapuščine je vdova Camperga namenila za volila, in ne glede na to kolikšen delež je v njih imelo 14 kavedinov solin za kartuzijo v Bistri, je že zaradi vrednosti in težke dosegljivosti lastništva nad solinami jasno, da je bilo njeno premoženje, sploh pa premoženje njenega soproga, gospoda Arteliupa tolikšno in takšne narave, da sta bila brez dvoma pripadnika visoke družbe v svojem mestu. Njeno volilo bistriški kartuziji ni bilo eno običajnih koprskih volil v 14. stoletju, bilo je nekaj posebnega, šlo je za izrecno skrb, da si bo ravno samostan iz Bistre pridobil soline po vzoru obeh koprskih ženskih

¹³⁸ *Statut grada Dubrovnika*, 151 (I. II, cap. LIX); *Gli statuti*, 76 (I. II, cap. VI, VIII).

¹³⁹ *Zadarski statut*, 610–611 (ref. 131).

¹⁴⁰ *Statut Koprškega komun*, 96 (I. II, cap. LXXXI), 76–77 (I. II, cap. LIII).

¹⁴¹ Mlacović, *The World*, 85–106.

samostanov in benediktinskih samostanov iz diecez onstran Beneškega zaliva, ki so soline na Koprskem posedovali že stoletja. Temu volilu so morali biti izrecno naklonjeni tako v koprski cerkvi kot v koprski komunalni palači, in sicer iz obzira do kartuzijanov in do njihovih mogočnih posvetnih zaščitnikov – sploh po letu 1348 je bilo tako, kajti v v Benetkah so takrat za Koprčane preventivno uvedli restrikcije pri razpolaganju z lastnimi nepremičninami.¹⁴² Spodbuda za volilo v tako izrecni in določni nepremičninski obliki bi lahko bila povezana s poslednjo voljo Camperginega pokojnega soproga. V virih najdemo dve omembi nekega gospoda Arteliupa v Kopru in obe bi se lahko glede na družbeni profil nanašali na isto osebo, povsem mogoče, da prav na Camperginega soproga. Leta 1336 je oglejski patriarh Bertram v fevd oglejske cerkve umestil Artilupia, sina pokojnega gospoda Rantulfa iz Kopra. Šlo je za fevd, ki ga je pred tem užival že fevdnikov oče, gospod Rantulf.¹⁴³ Leta 1348 je bil ser Artelipo iz Kopra med visokimi predstavniki koprskega Velikega sveta, ki so prisostvovali podelitvi mandata koprskima plemičema Frančišku Spelatu in Odoriku imenovanem Caroci Pecllo za izročitev Kopra Benečanom. Tudi če zgornji navedbi ne zadevata njenega soproga, ostaja dejstvo, da je šlo že zaradi tipa volila za pripadnico visoke koprške družbe. Ni nujno, da je bila po poreklu Koprčanka, lahko bi izhajala tudi iz katere od rodbin goriških vazalov s tradicionalno tesnimi vezmi s kartuzijani iz Bistre. Pobuda za zgornje volilo bi v tem primeru bila njena, temeljila bi na vrednotah ene od vplivnih hiš v koprskem zaledju. Vsekakor je moral najmanj eden od zakoncev imeti tesne vezi s kartuzijo iz Bistre, oba pa sta morala živeti skladno z vrednotami tistih, ki so občudovali poslanstvo kartuzijanstva in ki so ga v domačem delu Oglejskega patriarhata tudi izdatno materialno podpirali.

Gvarnerij de Ziglago se je za vstop med kartuzijane odločil v globoki starosti, šlo je za radikalen prelom z dotedanjim intenzivnim življenjem za laično skupnost in za željo umreti v varnem zavetju tišine in osame bližnjega kartuzijanskega samostana, v molitvi in spravljenosti s Stvarnikom. Njegov odhod v samostan je moral biti odmeven, kajti Ziglago je bil med najbolj spoštovanimi možmi v domačem mestu, bil je koprski *homo politicus* najboljšega kova. Če se Koper ne bi bil primoran predati Benečanom, bi ga po letu 1279 gotovo srečevali v številnih pomembnih zgodovinskih virih.

O Ziglagovi rodbini in o njegovi dejavnosti po letu 1279 ne vemo veliko. Iz donacijske listine iz leta 1307 izvemo, da je imel nečaka Leonarda, mejaša njegovega pedemonškega vinograda. Gvarnerij je imel v virih navadno naziv *dominus*, pridevka *miles* nikoli. Njegovemu očetu, *milesu* Leonardu, ki je moral biti dejaven v prvi polovici 13. stoletja, bo treba v virih, če so ohranjeni, še slediti. Samo rodbinsko ime Ziglago (Zillaco, Guillago) verjetno ni bil patronimik, lahko bi šlo za toponim, povezan s pridevkom *miles* ob imenu njegovega očeta, viri besede Ziglago (Zillaco) namreč praviloma ne pregibajo (*de Ziglago* bi lahko pomenilo iz kraja/gradu/posestva *Ziglago*).

¹⁴² Cesca, *La sollevazione*, 146–147.

¹⁴³ CDI, III, 1140.

Glede na konstelacijo in običajno prehajanje imen z očetov na sinove in materinih očetov na sinove ter glede na socialni krog in početje, bi lahko bil Varnerij de Leonardo, ki je aprila leta 1233 skupaj s svojo soprogo Madonijo prodal vinograd v Škocjanu Marku Michieliju, škofu v Castellu, in sicer preko gradeškega komesa Corina, Gvarnerijev stric, mlajši brat bodočega viteza Leonarda. Listina je bila sestavljena v koprski škofijski palači.¹⁴⁴ Vez seveda ni nujna, je zgolj zelo verjetna. V virih ob Gvarneriju in njegovem nečaku najdemo še štiri izpričane člane rodbine. Andrej de Ziglago (*Andreas de Zillaco*) je leta 1216 pričal sestavi listine koprskega škofa Vretmarja, s katero je ta cistercijanskemu samostanu sv. Tomaža na Torcellu podaril desetine samostanskih zemljišč na Koprskem.¹⁴⁵ Gospod Valcon de Ziglago (...*D. Valcono de Ziglago*) je v škofovski palači leta 1266 pričal podobnemu dejanju, oprostivi desetini ženskemu samostanu sv. Antona iz iste dieceze.¹⁴⁶ Koprski meščan Vecendij (...*Wecendo de Zelaco, ...civibus Iustinopolitanis*) je leta 1276 prav tako v domači škofijski palači pričal urejanju zadev med tržaškim škofom in njegovim vazalom s pomočjo koprskega škofa Popona.¹⁴⁷ Zadnji v nizu za zdaj znanih predstavnikov rodbine je Facina de Ziglago (*Facina de Çiglago*). Leta 1321 ga srečamo v koprski delegaciji v Gorici, na dvoru grofa Henrika, goriškega in tirolskega grofa ter po vladarskem pooblastilu generalnega vikarja Trevisa in njegovega distrikta, sina pokojnega presvetlega grofa Alberta. Delegacija se je po pooblastilu koprskega podestata z grofom dogovarjala o poplačilu preostanka 750 mark dolga (preračunano 6000 liber, pribl. 1580 ducatov), sploh pa o prihodkih naselij na jugu koprskega distrikta ob Dragonji, ki jih je grof prejel v zastavo.¹⁴⁸

Sin gospoda Leonarda, viteza iz Kopra, je moral sloveti bodisi po svoji izvedenosti v *res publica* bodisi po moči svojega očeta in njegove rodbine, kajti leta 1252 so si Pirančani pri patriarhu Gregorju de Montelongo prizadevali za priznanje njegovega imenovanja za piranskega podestata (...*Guarnerum de Guilacho Iustinopolitanum civem*).¹⁴⁹ Patriarh je njegovo (...*de domino Varnero de Guilaco cive Iustinopolitano*) izvolitev najprej leta 1253 preklical, kajti ta naj bi bila opravljena brez njegove privolitve, nato pa je dovolil, da naj položaj podestata zaseda eno leto.¹⁵⁰ Kot kaže, je mladi piranski podestat (*Dominus Warnerus de Ciclago potestas Pirani*) svojo funkcijo izvajal vestno, pravično in avtoritativno. Pirančani so si ga kot svojega podestata pri patriarhu izprosili tudi v letu 1254.¹⁵¹ Patriarh je še istega leta mladega Koprčana odstavil z mesta piranskega podestata. Z namero

¹⁴⁴ Minotto, *Acta et diplomata*, 17.

¹⁴⁵ CDI, II, 403.

¹⁴⁶ CDI, II, 567.

¹⁴⁷ CDI, II, 655.

¹⁴⁸ Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Allgemeine Urkundenreiche, AUR 4970. Listino je sestavil isti notar kot koprsko bistriško skupino listin, Zanin iz Kopra, sin pokojnega Leonarda. Zaradi svoje vsebine, povezane z dihotomijo javnih in zasebnih financ v komunah, in zaradi tega, kako so različno velike komune svoje finance vezale na odnose z različno velikimi političnimi akterji, si listina zasluži posebno obravnavo.

¹⁴⁹ Baraga, *Gradivo*, 170.

¹⁵⁰ Baraga, *Gradivo*, 203.

¹⁵¹ Baraga, *Gradivo*, 209, 227.

okrepiti svoj nadzor nad istrskimi mesti, je na ta položaj in na položaj koprskega podestata imenoval svojega nečaka (Or)Landa. Slednji je Kopčana (...*Varnerio Çilagi*) obdržal v svojih posvetovalnih telesih, bil je (*dominus Warnerius de Çil-laco*) eden koprskih *sapientes*.¹⁵² Gvarnerij (*Warnerus de Iustinopoli*) je istega leta v domačem mestu skupaj z Vercijem iz Kopra, ki ga je patriarh Montelongo imenoval za svojega koprskega gastalda, ter s številnimi drugimi ugledneži, ki so v mesto prišli iz svojih gradov, pričal umestitvi grofa Majnharda III. Goriškega v fevd tridentinske škofije. Grof na dogodku tridentinskega škofa Egnona v Kopru ni osebno prisostvoval, v fevd ga je umestil škofov zaupnik.¹⁵³ Ko je Landa Montelonga na položaju koprskega podestata zamenjal Marko Zeno in ko je ta bil v Piranu in Izoli leta 1255 naprošen za razsodništvo v njunem ozemeljskem sporu, je v razsodbi, razglašeni v dvorani Velikega sveta Koprške komune, med izrecno navedenimi pričami omenjen tudi Ziglago (*dominus Varnerius de Çilago*).¹⁵⁴ V virih ga nato srečamo še dvakrat, in sicer dvajset let pozneje. Leta 1274 je Gvarnerij prisostvoval (...*Varnerio de Çiglago*) dogovoru Vošalka iz Momjana in koprskega meščana Viljema na koprski *Plathei communis* o posojilu Vošalku v različnih monetah in v skupni vrednosti 800 liber. Posojilo, ki si ga je Vošalk pridobil s privoljenjem svojega očeta, gospoda Kona (*Chono*), je bilo zavarovano z zastavo nekaterih njegovih vasi.¹⁵⁵ Dve leti pozneje, 11. oktobra 1276, ga najdemo na domovanju someščana, viteza Citadina (...*domini Citadini militis quondam domini Manfredoni*) v Kopru. Vikard iz Pietrapelose (*Guicardus filius olim domini Hendrici de Petra Pelosa*; v nadaljevanju instrumenta tudi *Wicardus*) je Citadinu, svojemu svaku in njegovi soprogi Gardusi, svoji sestri, priznal prejem 3000 liber, povezanih z njuno dolžnostjo poskrbeti za interese njegove hčerke ob sklenitvi zakona pod skrbništvom oglejskega patriarha Raimunda della Torre.¹⁵⁶ Zadnja dokumenta sta nastala v kočljivih časih za plemstvo v Istri, odločati se je bilo treba o lojalnosti oglejskemu patriarhu, o dinastičnih povezavah in pozicioniranju med sebi enakimi, sploh pa o odnosih z Goriškimi.¹⁵⁷ Koprsko plemstvo, rodbinsko in klijentelno povezano z njim, pri tem ni bilo nemi opazovalec, kot odločevalec v *Civitas Iustinopolitana*, je bilo tudi samo akter dogajanja, kjer je bilo treba izbirati strani. Iz zgornjih dokumentov je tudi vidno, da sta bila veliko mesto in njegova *Plathea communis* vse prej kot obrobje tega dogajanja.

¹⁵² Baraga, *Gradivo*, 247, 251.

¹⁵³ »...in Gegenwart der Herren Henricus porgravius de Luenc, Filipus de Westenstayn, Wicardus de Petrapilosa, Henricus Premouselus scriba domini comitis, Albricus de castro Rufo, Wercius de Iustinopoli, Warnerus de Iustinopoli, Petrus de Pelonio, Conradus capellanus episcopi (Egnonis) et Ancius de Laiano...«, Baraga, *Gradivo*, 242.

¹⁵⁴ Baraga, *Gradivo*, 287.

¹⁵⁵ ASVe, Cancelleria inferiore, notai, b. 85. Za informacijo o listini in vpogled v njeno vsebino se zahvaljujem dr. Josipu Baniću, ki bo transkripcijo listine s komentarjem kmalu objavil na portalu Fontes Istrie Medievalis, <https://fontesistrie.eu/hr>. Tam bodo razkrite podrobnosti o posojilu in zastavi. S pomočjo te listine bo mogoče rešiti nekatere genealoške zagate, povezane z viri za to rodbino (Štih, *Goriški grofje*, 52–53, 76–77, 240; Kosi, *Spopad za prehode*, 43).

¹⁵⁶ ASVe, Cancelleria inferiore, notai, b. 2. Črnilo na listini, ki je sicer dobro ohranjena, je deloma zbledelo, besedilo je zato mestoma težko čitljivo.

¹⁵⁷ Glej: Štih, *Goriški grofje*, 25, 30–31; Kosi, *Spopad za prehode*, 35–60.

Ziglagov oče in Citadin nista bila edina koprška milita v svojem času. Kaže, da je bil vrh koprškega plemstva v 13. in v začetku 14. stoletja urbani del korpusa plemstva, ki je v kaleidoskopičnih rodbinskih in drugih povezavah sestavljalo sloj vazalov oglejskega patriarha in njegovih sufraganov v času od 11. do začetka 14. stoletja. Leta 1277 je Citadinus z bratoma Zaninom in Viljemom, prav tako militoma (...*Citadino, Çanino et Guillelmo fratribus militibus*) ter z militom Almericom de Sardinio prisostvoval sestavi instrumenta, s katerim sta Koprška komuna in koprški stolni kapitelj uredila način prejema in porabe sredstev (40 liber) za opremo koprške stolnice. Drugi priči dogodka sicer nista bila milita, sta pa pripadala istemu socialnemu krogu: Aurio Poltone (pokojnega gospoda Monflorita), ki je bistriškemu samostanu skupaj s svojo materjo omogočil prevzem Blaionovega vinograda, in *Gostianus* (?) Açonis, oče ali najmanj bližnji sorodnik upornega Konstantina Açonisa iz leta 1348.¹⁵⁸ Oseb s pridevkov *miles* je bilo v Kopru še več, vsaj še Peter, sin pokojnega Facine, povezan s koprskim vojaškim posegom v Bujah leta 1268, in *miles* Almericus de Sabinis, nekdanji fevdnik v Padni, omenjen leta 1317.¹⁵⁹ Fevdi Koprčanov so lahko bili tudi precej oddaljeni, Andrej Girolodi (priča bistriških poslov v Kopru) je bil leta 1324 fevdnik tržaškega škofa v poreškem distriktu, tamkajšnja vas v njegovi posesti je prevzela ime rodbine, postala je Geroldia (danes Gradina).¹⁶⁰ Koprsko plemstvo se je moralo v drugi polovici 13. stoletja po svojem življenjskem slogu, po strukturi svojega premoženja, po nazorih, po daljnosežnosti zvez, sploh pa po občutku za politično povezanost (nosilci municipalne identitete) že precej razlikovati od plemstva z gradov v neposrednem zaledju koprškega distrikta. Urbana kultura in stik s številnimi tujci iz velikih italijanskih komun sta delala svoje. Vsem, tistim v mestu in tistim na gradovih v okolici, je bila še zmeraj skupna pripadnost redu *bellatores*. Vojaško in oblastno udejstvovanje in obvladovanje šibkejših na način kot v krščanski družbi pritiče plemstvu, tudi tistim v mestu ni bilo tuje. Slednji so bili kot nosilci komune, podobno kot poznosrednjeveško zadrsko plemstvo, gonilna sila in akterji njene ekspanzivne in hegemonistične politike. Takšni njihovi podobi smo priča tako v dokumentih, kjer nastopajo kot vazali cerkvenih gospodov ali kot upravitelji drugih komun, kakor tudi v privatnopравnih dokumentih, kjer skupaj s plemstvom iz okolice, s svojimi sorodniki, sklepajo posle ali urejajo medsebojne posestne in druge zadeve.

Ziglagov odhod med kartuzijane v Bistvo in njegova darovnica samostanu, oz. odpoved materialnemu po tem, ko je bil dolga leta dejaven soustvarjalec sveta okrog sebe, nista bila dejanji iz trenutnega vzgiba. Plemič in kreator reda v skupnosti, v kateri sta sodobno menišstvo priljubljenih redov, cenjenih pri plemstvu, in z njim globoka duhovnost, imelo pomembno vlogo, se je moral s prioriteto kartuzijanov iz Bistre prvič srečati že kmalu po nastanku samostana. Glede na pomen Kopra kot urbanega, trgovskega središča za zaledje v drugi polovici 13. stoletja bi bile goriške oprostitive mitnin skoraj brez pravega pomena, če se ne bi nanašale na potrebe samostana, ki jih je bilo mogoče najlažje in najučinkoviteje urejati ravno

¹⁵⁸ ŠAK, KA, Zbirka pergamentnih listin, 21.

¹⁵⁹ CDI, II, 573; III, 969.

¹⁶⁰ CDI, III, 1014.

preko največjega regionalnega obmorskega trgovskega središča in po poteh, ki so vodile vanj, še preden si je tam pridobil tudi posest. Iz majhne skupinice listin vidimo, da so bili ob dominikancih, minoritih, škofu, duhovščini in menihih iz beneških samostanov, bistriški priorji predvsem v družbi tujcev iz velikih mest, iz Pesara, Siene, Bologne, Ferrare, Benetk. Stik s kozmopolitskim okoljem je bil za samostan vitalnega pomena. Navsezadnje že samo dogovarjanje o donaciji in seznanitev priorja s tem, da želi postarani koprski plemič slediti poti sv. Bruna in del svojega premoženja prepustiti samostanu, ne more biti nič drugega kot nasledek predhodnega poznanstva in vzajemne naklonjenosti. Od tod dalje je bilo vse Gvarnerijevo početje sporočilo s politično noto: v bogato mesto, ki ga preveva *vanitas mundana*, in ki skupaj s svojim velikim in rodovitnim podeželjem preživlja preštevilne benediktinske samostane iz diecez onstran Beneškega zaliva, ob »burgundcih« s Torcella vpeljati še kartuzijane. Ti so prihajali iz domačega okolja, iz Oglejske cerkvene pokrajine. Podpirali so jih ne samo gospodje Rihemberški,¹⁶¹ ampak predvsem mogočni Goriški, s katerimi so imeli v Kopru, kot pomembnem urbanem členu oglejskega sveta, posebne odnose.

Stalnost in prepletenost odnosov samostana s pripadniki koprškega plemstva je vidna tudi iz načina, kako so priorji sprejemali darovano in še bolj, kako in v kakšnem duhu so potekali nakupi nepremičnin. Priorji so se pri pripravi listin poslužili enega samega notarja, tistega, ki so ga predstavniki Koprške komune vzeli s seboj v Gorico, da bi tam za mogočnega grofa, ki je seveda imel lastno pisarno, pripravil rezime o dolgu in neprijetni, Benečanom sporni zastavi koprskih vasi.¹⁶² Pri vpeljavi v Gvarnerijevo posest, tudi po njegovi smrti, je priorja v Kopru vedno spremljal koprski meščan Silvester Citiri, in sicer v vlogi zanesljivega Gvarnerijevega človeka in izvedenca, ki je s svojo prisotnostjo omogočal ravnanje po določilih statuta, po katerih je bilo treba nepremičninske posle izvrševati s pričami, ki so nepremičnino poznale.¹⁶³ Priorji so tudi dobro poznali principe funkcioniranja koprške urbane družbe, komune, in so poskrbeli za nespornost poslov pri vseh, ki bi lahko bili oškodovani, če posli ne bi bili pravilno izvedeni. Urejeni odnosi z dediči pokojnika so sploh bili krucialni. Po Ziglagovi smrti jih je bilo treba urediti z zakoncema Rapina, kar pomeni, da je bila edina Gvarnerijeva dedinja gospa Marchisota, ki bi lahko bila njegova hči, ne pa nujno. Če je bila hči, je bilo važno predvsem to, ali ji je pred očetovim odhodom v samostan že pripadlo vse nepremično premoženje, ki je bilo v ženitni pogodbi naznačeno kot dota. Zakonca Rapina sta ravnala dobrohotno, verjetno ne samo v duhu spoštovanja do pokojnikovega spomina in kartuzijanskega priorja, ampak tudi ob upoštevanju miljeja, v katerem se je Ziglagu porodila misel o tem, da bo kartuzijo iz Bistre trajno vpeljal v domače mesto. Donacija je bila oblastem nesporna, kajti do nje je prišlo v duhu najgloblje pobožnosti v času, ko je bilo treba kartuzijanstvo dejavno podpirati po papeških, patriarhovih in škofovih zapovedih. Ziglago je svoje odnesel s seboj, v svojo novo skupnost. Pri tem je ravnal obzirno do dedičev in posledično do

¹⁶¹ Mlinarič, *Kartuzija Bistra*, 56.

¹⁶² Isto kot v op. 148.

¹⁶³ *Statut Koprškega komuna*, I. II, cap. VII.

svoje nekdanje skupnosti, s seboj je odnesel le drobce, ne npr. svojega domovanja ali tip posesti, ki bi spominjala na *hereditas*, na del, ki je ob smrti brez moškega potomstva v višjih slojih navadno prešel na moške sorodnike, na brate in njihove sinove. Ti so v Gvarnerijevem primeru obstajali, le da ne vemo, kaj se je z njimi zgodilo in kako so bili vpeti v porazdelitev dobrin pred Gvarnerijevim odhodom v Bistvo. Eden je bil nečak Leonard, drugi Facina de Ziglago, verjetno še kdo. Najverjetnejše je, da so bližnji moški sorodniki prejeli donacije, ki so bile skupaj bistveno izdatnejše od tiste za samostan. Temeljit pregled maloštevilnih virov bo morda postregel z odgovorom, če se je rod Ziglagov s katerim od njiju nadaljeval in če sta morda bili osebni imeni Leonarda in Facine osnova za morebitno novo, patronimično ime stare plemenite rodbine.

Pedemonška posest bistriškega samostana je bila formirana v zelo podobnem duhu kot tista po Gvarneriju Ziglagu v mestu, na Kaštelirju in na Rodi ob Rižani. Vsi vpleteni so imeli takšne ali drugačne medsebojne vezi (predvsem rodbinske), odločitve o odtujitvi svojih deležev, pravic ali nepremičnin v celoti v korist samostanu je potekala dobrotljivo, prodajam so v duhu odobravanja prisostvovali očetje ali sinovi prodajalcev. Dejstvo, da je šlo pri teh odtujitvah za prodaje, ne pomeni, da je šlo za promet s prosto razpoložljivimi zemljišči ali da so prodajalci pri tem videli priložnost zase. Nasprotno, šlo je za dobrohotno plemiško vpeljavo prvih in edinih kartuzijanov na Koprsko, ki so povrh bili iz iste cerkvene pokrajine in ki so imeli podporo plemstva v zaledju Kopra, dinastično in klientelno povezanega s prodajalci. Veleposest v distriktu ni bila nikoli in v nobenem okolju prosto naprodaj, do velikega vinograda je bilo mogoče priti samo v obliki dot, v obliki prodaje izvršiteljev oporok, če je bilo treba s prodajo nepremičnine zbrati sredstva za volila, z udeležbo na dražbi po javnih zaplembah, z zamenjavo, z zastavo. V vsakem primeru je bil nakup distriktualnih zemljišč v domeni domače laične skupnosti, kupci naj bi bili prvenstveno domači meščani in stalno naseljeni v mestu, *habitatores*, tujci le izjemoma, cerkvene institucije praktično nikoli. V Koprju, kjer so bili številni tujci rodbinsko in drugače povezani s Koprčani, je bilo razumevanje upravičenosti do nakupa tistih, ki so bili bolj ali manj stalno nastanjeni v mestu precej fluidna, vsaj v prvi polovici 14. stoletja. Statut je bil po drugi strani zelo rigorozen do distriktualnega prebivalstva in do njihovega odtujevanja nepremičnin, podeželsko prebivalstvo, ki ga lastniki in posestniki od drugod po večini niso razumeli, je bilo treba nadzirati.¹⁶⁴

Za razliko od benediktinskih samostanov, ki so si svoje posesti v starih časih zgradili na povsem drugačnih principih, so bile opcije za vpeljavo kartuzijanov v koprski svet v 14. stoletju že precej omejene. Brez vstopanja v samostan je bila prodaja praktično edina družbeno sprejemljiva vrsta odtujitve zemljiške posesti v korist samostanov. Prodajalci so ob tem poskrbeli, da je bila kupnina pravzaprav najnižja možna in družbeno sprejemljiva kompenzacija za odtujeno zemljišče in da je bila bistriška kartuzija, kot novi, prijateljski, zaželen posestnik vpeta v njihove mreže pridelave grozdja, proizvodnje in hranjenja vina. Novic Blaion, prav tako

¹⁶⁴ Statut koprškega komuna, l. IV, cap. XXV–XXXIII.

koprski plemič, vicedominov sin, je svoji novi skupnosti nepremičnino doniral, a enako kot Ziglago v omejenem obsegu, v duhu sprejemljivega in dovoljenega. Prior je moral pri tem urediti še zastavo, in sicer z minoritskim lektorjem in s koprskim škofom, kar je zahtevalo znanje, znanstva, čas, a tudi naklonjenost druge strani. Terjalo je tudi pot v Koper, ki pa zagotovo ni bila opravljena samo za to, ampak tudi za druge redne posle v velikem mestu, tesno povezanim z Benetkami. Gospa Neža Poltone, ki ni bila Simonova mati (to bi bilo izrecno navedeno), in njen sin Aurio Poltone, polbrat pokojnega Blainovega prijatelja in posojilodajalca z zastavo, sta prejela razmeroma majhno kupnino/kompenzacijo. Kot kaže, je šlo za skupno višino posojila s skritimi obrestmi skupaj, torej v znesku, ki sta ga notarja zapisala na zastavno listino pri čemer so lahko skrbniki listine, če sta notarja o tem molčala, samo ugibali, ali je zapis odražal dejansko dopuščeno stanje. Poltoneja sta samostanu delež kupnine, ki je bil za skupnost po višini nesporen kot običajno volilo (četrtnina), v tej obliki prepustila samostanu. Če posojilodajalec ne bi bil pokojen, to seveda ne bi bilo mogoče, Simon tega ne bi mogel storiti. Podoben odnos vidimo tudi pri Frančišku Spelatu, notarju in pozneje pomembnemu članu koprskega Velikega sveta, ki je za svoje mesto moral leta 1348 opraviti v Benetkah izjemno nevhvaležno dolžnost, in pri plemiški rodbini Adalpero. Nihče se ni obotavljal prepustiti svojega deleža na vinogradih samostanu. Do dogovora med samostanom in Spelatom je moralo priti kmalu po dogovoru s Poltoneji, kljub temu da je do samega posla preteklo nekaj časa. Premor bi lahko bil povezan s priorjevo povsem običajno daljšo odsotnostjo iz Kopra. Pripadniki rodbine Musela, ki so s prodajo svojega vinograda poskrbeli, da je posest samostana postala primerljiva z drugimi velikimi vinogradniškimi posestmi, so samostanu pomagali še pri zaokrožitvi posesti. Kot kaže, sta bili majhni zemljišči logistično zelo pomembni, kajti nahajali sta se ob javni poti. Posest je bila zaokrožena tako, da so Musele v prodajo prepričali svoja revna mejaša. Kupnina za obe zemljišči je bila nizka, šlo je za kompenzacijo. Revna prodajalca, ki nista bila na smrtni postelji, nista mogla pomisliti na prepustitev kupnine v obliki volila, ta bi glede na njun stan sploh bila neprimerna in družbeno sporna. Najverjetneje sta bila za svoje dobrodelno dejanje nagrajena v nematerialni obliki ali pa sta bila del prebivalstva v spolovinarskem odnosu s svojimi mogočnimi sosedi. Na koncu je treba poudariti, da je vprašanje, če bi, glede na politične implikacije nastanka bistriške posesti na Koprskem, vse zgoraj navedeno bilo sploh mogoče, če se kartuzijani ne bi naselili v Benetkah šele v začetku 15. stoletja, leta 1424 in ne v začetku 13. stoletja kot cistercijani. Glede na njihov tip meništvja je bilo zanje težko najti prostor v urbaniziranem svetu Beneške lagune, sploh ob številnih velikih benediktinskih samostanih. Kartuzijo, vzpostavljeno na pobudo sv. Bernardina Sienskega, so umestili na samotno otoško skupino sv. Andreja med katedralo sv. Petra na skrajnem robu sestjera Castello in samostanom sv. Nikolaja na Lidu, ki so jo nekoč že naseljevale meniške skupnosti.¹⁶⁵

Zgodba o Bistri in Kopru v 14. stoletju je pravzaprav zgodba o Kopru, največjem regionalnem urbanem središču v 13. in 14. stoletju in njegovem vplivnem

¹⁶⁵ Corner, *Notizie storiche*, 60–62.

in bogatem plemstvu, ki si je v duhu pripadnosti svetu Oglejskega patriarhata prizadevalo, da bi na Koprsko, po vzoru na številne podobne primere iz davne preteklosti, vpeljali mlado in priljubljeno meniško skupnost iz lastne cerkvene pokrajine, iz svojega sveta. Zgodba je po svoji naravi urbana, je zgodba o velikem in bogatem mestu in njegovem zaledju ter o njegovih vezeh s prvovrstnim novim, rastočim in razvijajočem se središčem kontemplativnega krščanstva, v katerem je imela urbana elita prvovrstnega intelektualnega sogovornika. V kontekstu takšnega odnosa med Koprom in kartuzijo Bistra ne smemo pozabiti na delo *Summa de iure canonico* enega največjih cerkvenih učenjakov 13. stoletja, frančiškana Monalda Koprškega, ki bi lahko svoja dognanja o ekonomski dejavnosti trgovcev in velikih denarnikov temeljil tudi na videnem in izkušenem v Kopru in njegovih trgih, če ta takrat že ne bi bila napisana. Kodeks s tem delom so v srednjem veku posedovali tudi v bistriški kartuziji.¹⁶⁶ Veliki učenjak, koprski opat Monald in vzoren izvrševalec javnih zadev v dobro skupnosti in poznejši kartuzijan, Ziglago, sta se morala osebno poznati. Možnost, da je bilo drugače, je zanemarljivo majhna. Presenetljivo bi bilo, če ga osebno ne bi poznali tudi tisti bistriški priorji, ki so v letih njegovega delovanja v Kopru izprosili oprostitev od mitnin na poteh proti temu mestu. Tudi če ne, so se z znamenitim in vplivnim Monaldovim delom srečali prek koprskih promotorjev Monaldovega lika in dela, svojih koprskih socialnih omrežij, koprskih frančiškanov, dominikancev, škofov, kanonikov, prek drugih cerkvenih prelatov in prek predstavnikov številnih samostanov, ki so se, enako kot sami, mudili v Kopru. Res, da je bila njegova *Summa* v tistih samostanih, ki so imeli v 14. stoletju živ stik s sofisticiranim urbanim miljejem, kot je to bila kartuzija v Bistri, obvezno branje in da so jo v svojih knjižnicah imeli številni med njimi, toda ni kljub temu povsem na mestu dopustiti verjetnost, da je bila vez med bistriškim rokopisom *Summe* iz 14. stoletja in njihovim najbližjim tovrstnim okoljem, kjer je Monald za povrhu deloval, morda neposredna?

¹⁶⁶ O rokopisu Monaldovega dela *Summa de iure canonico*, glej: Kos, *Srednjeveški rokopisi*, 68–69; Golob, *Monaldova pravna enciklopedija*, 39–57.

Viri in literatura

Viri

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana

SI AS 1063/4739–5006, Listine Kartuzije Bistra (1255–1742);

SI AS 719/6/3, Kartuzijanski samostan in državno gospostvo Bistra (1533–1890), Glavni urbar kartuzijanskega samostana Bistra, 1729;

SI AS 40/I, Schumi-Komatarjeva zbirka prepisov listin (8. do 19. stoletje).

Archivio di Stato di Trieste, Trst/Trieste

Antico archivio municipale di Capodistia (mikrofilmirano gradivo), Spisi koprskih vicedominov in notarjev, zvitki 2, 4–9, 53 (arhivske enote po inventarju Majer, št. 1, 2, 5, 7, 8, 10, 12 in 42).

Archivio di Stato di Venezia, Benetke/Venezia

Cancelleria inferiore, notai, b. 2, 20, 85, 223;

Corporazioni religiose soppresse, Mensa patriarcale, S. Cipriano, b. 84; S. Giorgio Maggiore, b. 121; S. Giovanni Evangelista di Torcello, b. 1.

Österreichisches Staatsarchiv, Dunaj/Wien,

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Allgemeine Urkundenreiche, AUR 4970.

Škofijski arhiv Koper, Koper,

Kapiteljski arhiv v Kopru, Zbirka pergamentnih listin.

Objavljeni viri

Baraga, France, *Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku 6/1 (listine 1246–1255)*. The-saurus memoriae, Fontes 2, Ljubljana: Založba ZRC, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2002.

Cesca, Giovanni, *La sollevazione di Capodistria nel 1348*. Verona/Padova: Drucker & Tedeschi, 1882.

De Franceschi, Camillo, *Chartularium Piranense; Raccolta dei documenti medievali di Pirano*. Atti e memorie della Società istriana di archeologia, vol. 36, Parenzo: 1924.

Gli statuti di Arbe con prefazione e appendice di documenti inediti o dispersi (Inchiestri, Ugo in Galzigna A. G., ured.). *Archeografo Triestino*, vol. XXIII, Trst: 1899–1900, 59–100; vol. XXIV, Trst: 1902, 355–417.

Kandler, Pietro, *Codice Diplomatico Istriano*, I–V, Trieste: Riva, 1986.

Minotto, Antonio Stefano, *Acta et diplomata e r. tabulario Veneto*, vol. 1 (Documenta ad Forum Julii Patriarchatum Aquileiensem Tergestum Istriam Goritiam). Venetiis: Typis Joh. Cecchini 1870.

Stari izolski statut od 14. do 18. stoletja. Prevod s študijo (Kos, Dušan, Sadek, Mitja), Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales, 2010.

Statut Koprškega komuniz iz leta 1423 z dodatki do leta 1668 : Lo statuto del comune di Capodistria del 1423 on le aggiunte fino al 1668. Za objavo priredil (a cura di) Lujko Margetić, Koper, Rovinj: Pokrajinski arhiv Koper – Center za zgodovinske raziskave Rovinj, 1993.

- Statut Piranskega komuna od 13. do 17. stoletja: gli Statuti del comune di Pirano dal XIII al XVII secolo.* Uredila: Pahor, Miroslav & Šumrada, Janez, Ljubljana: ZRC SAZU, 1987.
- Statut grada Dubrovnika 1272.* Uredil: Cvijanović Ante, Dubrovnik: Historijski arhiv Dubrovnik, 1990.
- Statuta Communis Polae : Statut Pulske općine.* Priredil: Mate Križman, Pula: Povijesni muzej Istre, 2000.
- Venezia – Senato Deliberazioni miste.* Registre XVII (1335–1339), François-Xavier Leduc ed., vol. IV, Venezia: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 2007; Registre XIX (1340–1341), François-Xavier Leduc ed., vol. VI, Venezia: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 2004; Registre XX (1341–134e), Francesca Girardi ed., vol. VII, Venezia: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 2004.
- Zadarski statut : sa svima reformacijama odnosno novim uredbama do godine 1563. = Statuta Iadertina : cum omnibus reformationibus usque ad annum MDLXIII factis.* Uredila: Kolanović, Josip in Križman, Mate, Zadar /Zagreb: Ogranak Matice hrvatske, Hrvatski državni arhiv, 1997.

Literatura

- Ančić, Mladen, Od tradicije »sedam pobuna« do dragovoljnih mletačkih podanika. Razvojna putanja Zadra u prvome desetljeću 15. stoljeća. *Povijesni prilozi*, 28 (2009), br. 37, Zagreb 2009, 43–94.
- Ančić, Mladen, Rat kao organizirani društveni pothvat: Zadarski mir kao rezultat rata za Zadar. *Zadarski mir: prekretnica anžuvinskog doba*, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2022.
- Archetti, Gabriele, De mensura potus. Il vino dei monaci nel Medioevo. *La civiltà del vino. Fonti, temi e produzioni vitivinicole dal Medioevo al Novecento*, Atti del convegno (Monticelli Brusati, Antica Fratta, 5-6 ottobre 2001), Brescia: Centro culturale artistico di Franciacorta e del Sebino, 2003, 205–326.
- Bolzonella, Marco, *Oltre i confini del dogado. L'espansione patrimoniale degli enti ecclesiastici veneziani nel Padovano (secoli IX-XIV)*. Roma: Viella, 2022.
- Bonin, Flavio, Proizvodnja soli v piranskih solinah od 16. do druge polovice 18. stoletja. *Annales, Series historia et sociologia*, 11, 1, 2001, 93–104.
- Bonin, Flavio, *Belo zlato krlatega leva : razvoj severnojadranskih solin v obdobju Beneške republike*. Piran: Pomorski muzej »Sergej Mašera«, 2016.
- Braidi, Valeria. Il governo della città nella seconda metà del Trecento. *Gli statuti del comune di Bologna degli anni 1352, 1357; 1376–1389 (Libri I–III)*, Bologna 2002, IX–XLI.
- Braudel, Fernand, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. New York: Harper & Raw Publishers, 1972.
- Brković, Milko, Isprave o Zadarskom miru 1358. godine. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, No. 51, 2009, 69–107.
- Budak, Neven. Obsidio Iadrensis kao povijesno i književno djelo naše predrenesanse. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 23 (1983–1984), Zadar 1984, 133–138.
- Budicin, Marino, I possessi del monastero di S. Nicolò di Parenzo (1771). *Atti*, XVII (1986–1987), Rovigno: Centro di ricerche storiche Rovigno, 1987, 261–299.
- Cochrane, Eric, *Historians and Historiography in the Italian Renaissance*. Chicago: The University of Chicago Press, 1985.
- Corner, Flaminio, *Notizie storiche delle chiese e monasteri di Venezia, e di Torcello tratte dalle Chiese Veneziane, e Torcellane*. Padova: Stamperia del Seminario, 1758.
- Cortonesi, Alfio, Passigli, Susanna, *Agricoltura e allevamento nell'Italia medievale. Contributo bibliografico, 1950–2010*. Firenze: Firenze University Press, 2016.

- Čebren Lipovec, Neža, Osojnik, Minka, Stavbna zgodovina samostanske stavbe. *I Convento dei Serviti. Un monumento architettonico e archeologico nel cuore di Capodistria : Servitski samostan. Arhitekturni in arheološki spomenik v osrčju Kopra : The convent of the Servites. An Architectural and Archaeological Monument in the Heart of Koper* (Čebren Lipovec, Neža, Kavur, Boris, Osojnik, Minka, Zanier, Katharina & Rosina, Elisabetta ur.), Milano: Politecnico di Milano, 2017, 31–59.
- Darovec, Darko, Vinske mere in davki v severozahodni Istri v obdobju Beneške republike. *Annales, Series historia et sociologia*, 10, 2, 2000, 519–530.
- Darovec, Darko, Solarstvo v severozahodni Istri od 12. do 18. stoletja. *Annales, Series historia et sociologia*, 11, 1, 2001, 71–92.
- Dobronić, Jelja. *Viteški redovi templari i ivanovci u Hrvatskoj*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1984.
- Durissini, Daniela, *Economia e Società a Trieste tra XIV e XV secolo* (Fonti e studi per la storia della Venezia Giulia, ser. II, vol. 10). Trieste: Deputazione di storia patria per la Venezia Giulia, 2005.
- Forni, Gaetano, Colture, lavori, tecniche, rendimenti. *Storia dell'agricoltura italiana : L'età antica, Italia romana*, Firenze: Polistampa, 2002, 63–156.
- Gestrin, Ferdo, *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja*. Ljubljana: SAZU, 1965.
- Gestrin, Ferdo, *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991.
- Golob, Nataša, Monaldova pravna enciklopedija kot rokopisna umetnina. *Beatus Monaldus Iustinopolitanus. Summa de iure canonico*, Štoka, P., Marković, I. (ur.): Koper: Osrednja knjižnica Srečka Vilharja, 2013, 39–57.
- Guerra, Enrica, *Gli Agolanti. Mercanti tra Trieste e Ferrara nel Tre-Quattrocento*. Canterano: Aracne editrice, 2017.
- Hierarchia catholica medii aevi sive Summorum pontificum, S.R.E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1198 usque ad annum 1431 perducta*. Monasterii: Sumptibus et typis librariae Regensbergianae, vol. 1 (2. ed.), 1913.
- Hitzinger, Peter, Urkundenverzeichnis aus dem Haupturbarium des Stiftes Freudenthal vom Jahre 1729, *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*, letnik 8, 1853, 25–28.
- Hitzinger, Peter, Karthäuserstift Freudenthal, *Archiv für die Landesgeschichte des Herzogthums Krain*, I. 1854, h. 2-3, 120–140.
- Hitzinger, Peter, Regesten über Freudenthal, *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*, letnik 19, 1864, 8–9.
- Hoffmann, Richard C., *An Environmental History of Medieval Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Horden, Peregrine, Purcell, Nicholas, *The Corrupting Sea : A Study of Mediterranean History*. Oxford: Blackwell Publishing, 2000.
- Kandler, Pietro, *Storia del consiglio dei patrizi di Trieste*. Trieste: Lint, 1973.
- Kartuzijani na Slovenskem (ob osemstoletnici naselitve 1160–1960)*. Ljubljana: Zadruga kat. duhovnikov FLRJ, 1960.
- King, Margaret L., *Umanesimo e patriziato a Venezia nel Quattrocento*. Roma: Il Veltro ed., 1989.
- Klanciczay, Gábor, The Mendicant Orders in East-Central Europe and the Integration of Cultures. *Hybride Kulturen im Mittelalterlichen Europa, Vorträge und Workshops einer internationalen Frühlingsschule/Hybrid Cultures in Medieval Europe: Papers and Workshops of an International Spring School*, Michael Borgolte, Bernd Schneidmüller, ur., Berlin, 2010, 245–260.
- Kobè, Katica, Iz zgodovine Bistre. *Kronika*, I. 9, št. 3, Ljubljana 1961, 165–173.

- Kos, Dušan, *Odsevi stare Izole v njenih statutih. Stari izolski statut od 14. do 18. stoletja*, Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales, 2010, 15–26.
- Kos, Milko, *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*. Ljubljana: Umetnostno-zgodovinsko društvo v Ljubljani, 1931.
- Kosi, Miha, *Spopad za prehode proti Jadranu in nastanek dežele Kras*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2018.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel, *Times of Feast, Times of Famine: a History of Climate since the Year 1000*. London: George Allen & Unwin Ltd., 1972.
- Majer, Francesco, L'archivio antico del municipio di Capodistria. *Pagine Istriane*, I, 1903, 147–150, 183–189, 239–245, 289–294; II, 1904, 35–38, 95–98, 146–148, 211–216, 307–308, 372–378; III, 1905, 22–24, 43–45, 66–68, 109–112, 146–148, 166–169, 185–189, 231–237, 287–292; IV, 1906 41–44, 84–90, 134–141, 197–199, 267–274, 298–301; V, 1907, 18–20, 67–70, 99–101, 144–148, 207–213, 241–242, 288–290, VI, 1908, 42–44, 89–92, 125–135, 163–165, 206–212, 232–236, 272–280.
- Marcon Enrico, L'abbazia di S. Martino di Beligna. *Memorie Storiche Forogiuliesi*, vol. 42 (1956), 43–91.
- Milkowicz, Wladimir, *Die Klöster in Krain*. Wien: Tempsky, 1889.
- Mlacović, Dušan, The World of Dominichellus Meçigna. *Otvim 3/1-2 /Medium Aevum Quotidianum*, 35, Zagreb/Krems 1995, 85–106.
- Mlacović, Dušan, Supetarska draga na Rabu v srednjem veku. *Raukarov zbornik (Zbornik u čast Tomislava Raukara)*, Zagreb: FF-Press 2005, 513–535.
- Mlacović, Dušan, *Plemenitost in otok : padec in vzpon rabskega plemstva*. Zagreb, Leykam International, 2008.
- Mlacović, Dušan, Putting the late medieval north-eastern Adriatic on the regional communication map. *Italia ed Europa centro-orientale tra Medioevo ed età moderna : economia, società, cultura*. Fara, Andrea (ur.), Online-Schriften des DHI Rom, Neue Reihe, Nuova serie, 7, Heidelberg: Heidelberg University Publishing, 2022, 25–39.
- Mlacović, Dušan, Koper v poznem srednjem veku: opažanja o mestu in njegovih portah po pregledu knjig koprskih vicedomov s konca 14. stoletja. *Acta Histriae*, letn. 30, št. 4, 2022, 819–854.
- Mlinarič, Jože, *Kartuzija Bistra*. Družina, 2001.
- Morteani, Luigi, Notizie storiche della città di Pirano. *Archeografo Triestino*, n.s. 11 (1885), 181–258, n.s. 12, 90–151, 311–342, n.s. 13, 37–48.
- Naldini, Paolo, *Corografia ecclesiastica O sia descrizione della città e della diocesi di Giustinopoli detto volgarmente Capo d'istria*. Venezia: apresso Gierolamo Abrizzi, 1700.
- Pahor, Miroslav, Koprski upor leta 1348. *Istarski zgodovinski zbornik*, I, Koper, 1953, 29–68.
- Pahor, Miroslav, Zgodovinski uvod: srednjeveški statut Pirana. *Statut Piranskega komuna od 13. do 17. stoletja: gli Statuti del comune di Pirano dal XIII al XVII secolo*. Uredila: Pahor, Miroslav & Šumrada, Janez, Ljubljana: ZRC SAZU, 1987, XVII–LXX.
- Perić, Olga. Opsada Zadra (1345–46) u dvije latinske verzije: zadorskoj i venecijanskoj. *Živa antika*, 57, br. 1/2, Zagreb 2007, 53–63.
- Peršič, Janez, Florentinec Franciscus Benzini, bankir v Piranu (1338-1348). *Kronika*, l. 25, št. 3, Ljubljana 1975, 138–148.
- Peršič Janez, Družina florentinskih bankirjev Soldanieri in Piran. *Kronika*, l. 25, št. 1, Ljubljana 1977, 12–18.
- Pini, Antonio Ivan, *Vite e vino nel medioevo*. Bologna: Clueb, 1989.

- Pini, Antonio Ivan, Il vino del ricco e il vino del povero. *La civiltà del vino. Fonti, temi e produzioni vitivinicole dal Medioevo al Novecento*, Atti del convegno (Monticelli Brusati, Antica Fratta, 5-6 ottobre 2001), Brescia: Centro culturale artistico di Franciacorta e del Sebino, 2003, 585–598.
- Praga, Giuseppe, Guido Matafari: uno statista zaratino del Trecento. *Scritti sulla Dalmazia*, vol. III, Rovigno: Centro di ricerche storiche; Fiume: Unione Italiana; Trieste: Università popolare, 2014, 655–668.
- Scussa, Vincenzo, *Storia cronografica di Trieste dalla sua origine sino all'anno 1695*. Trst/Trieste: Tipografia Augusto Levi & C. Editrice, 1885.
- Skvarča, Stanko, Bistra. Nekaj beležk iz zgodovine nekdanjega samostana. *Močilnik*, leto 1, št. 2, Vrhnika 1940, 7–14.
- Sopracasa, Alessio, Sui falsi del monastero veneziano dei Ss. Ilario e Benedetto (secc. IX-XIV). *Storia di Venezia – Rivista*, II, 2004, 127–146.
- Spinelli, Giovanni, Insediamenti monastici nel territorio dell'antica diocesi di Jesolo. *Studi Jesolani*, 1985, 147–161.
- Spinelli, Giovanni, I primi insediamenti monastici lagunari nel contesto della storia politica e religiosa veneziana. *Le origini della Chiesa di Venezia* (Contributi alla storia della Chiesa Veneziana, vol. 1), Venezia: Studium Cattolico Veneziano, 1987, 151–166.
- Štih, Peter, *Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.
- Štih, Peter, Ženski samostan v Kopru leta 908 – prezrta najstarejša monastična ustanova na ozemlju Republike Slovenije. V: Darja Mihelič ur.: *Ad Fontes. Otoprečev Zbornik*. Ljubljana, Založba ZRC, 2005, 43–60.
- Teja, Antonio, Aspetti della vita economica di Zara dal 1289 al 1409. *La Rivista dalmatica*, a. XXII, fasc. 1, Zara: Casa Ed. E. de Schönfeld, 1941, 20–44.
- Tkalčić, Ivan, Cistercijski samostan u Topuskom. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 2/1, 1897, 110–129.
- Tramontin, Silvio, Dall'episcopato Castellano a patriarcato Veneziano. *La Chiesa di Venezia tra medioevo ed età moderna* (Contributi alla storia della Chiesa Veneziana, vol. 3), Venezia: Studium Cattolico Veneziano, 1989, 55–90.
- Varanini, Gian Maria, Le strade del vino. Note sul commercio vinicolo nel tardo Medioevo (con particolare riferimento all'Italia settentrionale). *La civiltà del vino. Fonti, temi e produzioni vitivinicole dal Medioevo al Novecento*, Atti del convegno (Monticelli Brusati, Antica Fratta, 5-6 ottobre 2001), Brescia: Centro culturale artistico di Franciacorta e del Sebino, 2003, 635–664.
- Žitko, Salvator, Politični in upravni razvoj Kopra od pozne antike do konca 13. stoletja. *Koper med Rimom in Benetkami: prispevki k zgodovini Kopra = Capodistria tra Roma e Venezia: contributi per la storia di Capodistria* (Guštin, Mitja ur.), Ljubljana, Koper: Pokrajinski muzej Koper, 1989, 29–56.
- Žitko, Salvator, Glagoljaški samostan v Kopru. *Annales, Series historia et sociologia*, 22, 2 (2012), 523–531.

Spletne strani

Cives Veneciarum, privilegi di cittadinanza veneziana, dalle origini all'anno 1500,
<http://www.civesveneciarum.net>, dostop: 29. julij 2023.

Ferdinand. *A declaration of terroir*; <https://ferdinand.si/en/classical-wines/ribolla-gialla>, dostop: 29. julij 2023.

- Gallerie dell'Accademia di Venezia. *Apparizione dei crocifissi del monte Ararat nella chiesa di San Antonio di Castello*, <https://www.gallerieaccademia.it/apparizione-dei-crocifissi-del-monte-ararat-nella-chiesa-di-san-antonio-di-castello>, dostop: 29. julij 2023.
- Glossary.wein.plus – Lexicon*, <https://glossary.wein.plus/yield-per-hectare>, dostop: 29. julij 2023.
- Klet Brda. *Rebula je doma v Brdih*. <https://klet-brda.si/advices/rebula>, dostop: 29. julij 2023.
- Slovenska historična topografija*, <https://topografija.zrc-sazu.si>, dostop: 29. julij 2023.
- Torre Rosazza. *La quintessenza del Friuli*. <https://www.torrorosazza.com>, dostop: 29. julij 2023.

SUMMARY

The Bistra Carthusian Monastery and Koper in the 14th Century

Dušan Mlacović

The professional public has been aware of the Bistra Carthusian Monastery's estate in Koper, which was acquired in the 14th century, since the mid-19th century. In 1864 Peter Hitzinger published the *regesta* of certain documents of the Bistra Carthusian Monastery, which were kept at the Court Library in Vienna, including those regarding donations and purchases in Koper and in the Koper district. The estate at hand was established after the Bistra Carthusian Monastery had acquired suitable land in an area under the authority of its founders and after the acquisition of land in the Vipava region in the second decade of its operation. It was presented as a successful monastic remote real-estate story, set in locations outside the usual Carthusian radius. Barring the purely economic one, it had no connection whatsoever with any other aspect of the Bistra Carthusian Monastery; this monastery had access to its own wine, olive oil and salt.

Notary instruments in the collection of documents of the Bistra monastery relating to donations to the monastery and its purchases in Koper and in the Koper district in the 14th century contain indications, both in their content-related and formal elements, that hint at the possibility that the relations between the Bistra Carthusian Monastery and fourteenth-century Koper can be characterised differently than suggested by the afore-mentioned story. Units of linear measure were used in the Koper district in the late Middle Ages, which allows for a quantification of the size of the acquired land. It turns out that the sum total of the area covered with the donated and purchased vineyards equalled a mere four hectares in the years 1307–1333. Along with other dispersed pieces of land that had different intended uses and were situated in different locations near the city (in the northern part of the Koper district), this sum came near to five hectares. The purchase of a residential complex in Koper's Bošedraga was not carried out with the intention of establishing a court of the Bistra monastery in Koper, as was the case in Ljubljana. The purchase was made with a completely different intention, namely as a dwelling place for somebody from the sphere of manual work and as a handy storage facility for salt. The monastery was not particularly capable of making use of the salt pans that had been purchased in 1353; in the early modern times they yielded a mere one-twentieth of potential produce. The salt pans were sold in the 18th century.

Land obtained by the Bistra Carthusian Monastery in the Koper district in the 14th century was nothing out of the ordinary in Koper of the 14th century, neither in size nor in composition. It was not thought to have been of considerable size by the city's population, the monastery's

vineyards, olive grove, meadows, salt pans and buildings were an inconsequential part of Koper's urban world and districts. To the dwellers of Koper, the monastery's estate did not stand out in terms of its nature as well; it was merely one in a string of more or less similarly structured estates created by numerous monastic communities from the surrounding dioceses with the help of the Aquileian patriarchs, Triestine and, subsequently, Koper's bishops, the local cathedral chapter, and, particularly, with the help of Koper's lay community, first and foremost, Koper's elite, as was the case with the Carthusian monastery from Bistra. These were predominately monastic communities from northern Adriatic lagoons (Aquileia, Grado, Torcello, Castello) that could most efficiently get their hands on their own high-quality wine in the northern Istrian area, where Koper led the way in viticulture and wine trade. There were at least nineteen monastic communities in the Koper district, with the Carthusian monastery from Bistra being one of them; some of these communities had been present in Koper back in the 11th century, perhaps even earlier. Benedictine monasteries were prevalent. They included Cistercians, regular canons, and orders of knights. As expected, mendicant orders were not among them.

The phenomenon of the presence of monastic communities in Koper and in the Koper district with a domicile outside the Koper diocese was unparalleled on the eastern Adriatic coast in the late Middle Ages. On the other hand, this phenomenon was nothing out of the ordinary in the northern Adriatic space; estates owned by monasteries from the Lagoon and elsewhere on the territories of large, nearby cities in the Po Valley, particularly in the territories (*contadi*) of Padua and Treviso were extraordinarily large. In Koper, this phenomenon was associated with its role in the broader space, which was poorly articulated in historiography. Namely, Koper's communal archive was not available from 1944 to 2016 and, consequently, the research of Koper's pre-modern history almost impossible. Following a survey of the records of Koper's *vicedomini*, which were produced between 1382 and up to the end of the 14th century, it was established that Koper of the period was comparable to late-medieval Zadar or Dubrovnik, two cities that are regarded as the largest and, economically and politically speaking, the most successful east Adriatic cities of the period in historiography. Alongside Zadar, it was the largest east Adriatic city in the late 14th century and boasted a cosmopolitan structure of the population. The highest ranks of the city's society consisted of the local nobility, branches of great Ghibelline families from Florence and of Venetian nobility. This make-up was reflected in the city's economic orientation: the supply of Venice, as an exceptionally large city, with wine, oil, and salt, as well as the export of high-quality goods to Carniola, Carinthia, German lands further north, and Hungary. The city engaged in hegemonic politics and had its own, strong municipal identity. This identity transformed into the identity of "Venetian" Koper at the end of the 14th century, a good century after its surrender to Venice. Following an analysis of documents from the archives of the Commune of Koper, as well as that of the Koper-related set of documents of the monastery from the period between 1307–1353 and other sources, it can be argued that the introduction of the new, nearby Carthusian monastery in the Koper district was a project of Koper's then-current nobility that had a political connotation: it sought to introduce Carthusian monks from Bistra to their native city, whose extensive and fertile countryside provided for numerous monasteries from dioceses beyond the Gulf of Venice. They came from the local environment, from the Aquileian ecclesiastical province. Carthusian monks from Bistra were additionally supported by the nobility in the east of the Aquileian patriarchate, particularly the mighty house of Counts of Gorizia, with whom they had particularly good relations in Koper, an important urban element of the Aquileian space.

Ádám Novák

Seals of John and Ladislaus Hunyadi as the Counts of Bistrița (Beszterce) from the Archives of the Republic of Slovenia*

NOVÁK, Ádám, PhD, University of Debrecen.
H-4032 Debrecen, Egyetem tér 1. adamano-
vak@unideb.hu
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2884-5200>

**Seals of John and Ladislaus Hunyadi as
the Counts of Bistrița (Beszterce) from the
Archives of the Republic of Slovenia**

Zgodovinski časopis (Historical Review),
Ljubljana 77/2023 (168), No. 3–4, pp. 348-
358, 45 notes

Language: En. (Sn., En., Sn.)

Following the return of Ladislaus the Posthumous, John Hunyadi, in recognition of his previous services, gained an extension to his coat of arms from the ruler, and, in addition, he was granted with the title Count of Bistrița (Hung. Beszterce). His eldest son Ladislaus also held the title. Pressed under texts, several copies of his red wax seal have survived; however, these are damaged, fragmented and blurred. Only a charter, dated Buda, March 31, 1456 in the charter collection of the counts of Celje (Cilli) in the Archives of the Republic of Slovenia (Arhiv Republike Slovenije) has a well preserved and intact pendant seal. It contains both seals of the counts of Bistrița, John Hunyadi and his son, Ladislaus Hunyadi. The aim of this paper is to present the brief historical background of the charter and to describe seals found on the charter.

Keywords: seal, medieval, Counts of Celje, Cilli, Hunyadi.

NOVÁK, Ádám, dr., University of Debrecen.
H-4032 Debrecen, Egyetem tér 1. adamano-
vak@unideb.hu
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2884-5200>

**Pečata Ivana in Ladislava Hunyadija, grofov
Bistriških (romun. Bistrița) v Arhivu Repu-
blike Slovenije**

Zgodovinski časopis, Ljubljana 77/2023 (168),
št. 3–4, str. 348-358, cit. 45

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik En. (Sn.,
En., Sn.)

Po prevzemu oblasti je ogrski kralj Ladislav Posmrtni Ivanu Hunyadiju za njegove zasluge izboljšal grb, podelil pa mu je tudi naziv grofa Bistriškega (romun. Bistrița, madž. Beszterce). Ivanov starejši sin Ladislav je tudi prejel navedeni naziv. Kar nekaj primerkov pečata slednjega v rdečem vosku je ohranjenih na listinah, a so ti bodisi poškodovani bodisi ohranjeni fragmentarno ali zabrisani. Samo na listini, izdani v Budimu 31. marca 1456, iz zbirke listin grofov Celjskih v Arhivu Republike Slovenije, se je ohranil njegov viseči pečat v celoti, v takorekoč nedotaknjeni obliki. Na listini sta pečata obeh bistriških grofov, Ivana in Ladislava Hunyadija. Namen pričujočega prispevka je predstaviti zgodovinsko ozadje nastanka omenjene listine in opisati pečata obeh grofov na njej.

Ključne besede: pečat, srednjeveški, grofje
Celjski, Celje, Hunyadi

* The research on which this study is based was funded by the Thematic Excellence Program (TKP2021-NKTA-34) announced by the Ministry for Innovation and Technology. The author is a member of the Thematic Excellence Programme of the University of Debrecen "Hungary's Place and Image in Medieval Europe" Research Group.

Short archival history and historical background

In 2005, a straightforward summary was published in the *Geschichte der Alpen* on the family history and archive of the counts of Celje (Cilli) by Johannes Grabmayer and Christian Domenig.¹ Although the medieval Hungarian diplomatic database, unique even by European standards, – which can be accessed through the Hungaricana and where the Diplomatic Photo Collection and the Diplomatic Archive of the National Archives of Hungary can be researched – lists the charters, yet names the institution in the Viennese Minoritenplatz (Haus-, Hof- und Staatsarchiv) as the place of keeping.² Today, the original documents of the Counts of Celje archives are kept in Ljubljana, in Archives of the Republic of Slovenia (Arhiv Republike Slovenije).³ The route how they got there is explained in the above mentioned paper of Grabmayer and Domenig in full.⁴

On August 1, 1455, Ulrich, Count of Celje and John Hunyadi concluded a so-called league.⁵ Our charter is in fact the confirmation of this league on March 31, 1456 with the King's approval. According to the ratification clause, the alliance was established between John and Ladislaus Hunyadi, Counts of Bistrița, and Ulrich, Count of Celje, Ortenburg, and Zagorje, in the presence of John Vitéz, bishop of Várad, palatine Ladislaus Garai, Michael Újlaki, Voivode of Transylvania, Ladislaus Pálóci, judge royal, and Frederick Lemberger, the councilor of count Ulrich.⁶

¹ Grabmayer – Domenig, *Die Grafen von Cilli*, passim.

² Database of Archival Documents of Medieval Hungary (hereinafter: DL/DF. <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/>, downloaded: 31/08/2023). As a result of the activity of Iván Borsa from the Hungarian National Archives, the documents were microfilmed in the 1960s and '70s for the benefit of the Diplomatic Photo Collection. For detailed description on the microfilming activity of the Hungarian National Archives: Borsa, *A Magyar Országos Levéltár*, passim.

³ Arhiv Republike Slovenije, Arhivske zbirke, Zbirka listin, SI AS 1063/4001–4738 Listine Celjskih grofov, 1262–1456.

⁴ See also: Rill – Springer – Thomas, *Österreichisch-jugoslawische Archivverhandlungen*, passim.; Christiane Thomas published excerpts of the first 220 charters (1262–1360) in four publications: Thomas, *Cillier Urkunden (1–4. Teil)*, passim.

⁵ Haus- Hof- und Saatsarchiv Wien, Ungarische Urkundenabteilung, 1455.VIII.1. Cf. DF 287 215–216. They also strengthened the former engagement between Matthias Hunyadi and Elizabeth of Celje (daughter of Ulrich II, Count of Celje) and soon the betrothal was also carried out. Then Matthias was brought to the court of Ladislaus as a chamberlain, and Elizabeth was taken to the Hunyad/Hunedoara castle. Kubinyi, *Mátyás király*, p. 21: “Obviously, the two parties took hostages from each other through child marriage.”

⁶ ARS, SI AS 1063, Zbirka listin, št. 4567. Cf. DF 258 144. Its publication: Chmel,

Seals of the Hunyadis

The charter is unique in the sense that both Hunyadis approved it with their seals. Moreover, the seals survived in nearly intact condition, and for that reason, they deserve a brief analysis. Both seals are placed in natural colored nests and affixed by non-addressed parchment strips. The two seals are impressed into red wax, and their diameters range between 33–35mm. The quarterly shield placed in the field which is bordered by a continuous line is the same on both. In quarters 1 and 4 is a double queued lion rampant facing right, and in 2 and 3 is a raven holding a golden ring in its beak. The first seal belongs to John Hunyadi. The exact shape of the decoration above the shield is indiscernible, but it stretches into and breaks the circumscription. Its gothic minuscule circumscription reads: *S. iohannes de huniad perpetui comitis bictricie*.⁷ The second seal belongs to Ladislaus Hunyadi, on which an angel bust holds the shield. The angel breaks the gothic minuscule circumscription above: *S. lad[...] de huniad comitis de bistrice*.⁸

The colors, circumscriptions, and shield depictions are direct projections of the coat of arms extension that king Ladislaus V of Hungary granted to John Hunyadi on February 1, 1453.⁹ In the absence of the king, the governor was allowed to use red wax and positioned hierarchically above the palatine.¹⁰ Hunyadi would have lost this privilege upon resignation. To evade prestige loss, he received the very first Hungarian hereditary aristocratic title from Ladislaus V and became the count of Bistrița in Transylvania. Ladislaus expanded Hunyadi's customary raven depicting coat of arms with the lion of Bistrița and granted him the right to use red wax. At the same time, he became on par with the Count of Celje and, as imperial count, entitled to bear the same rights. Let us now take a closer look at the representational power of red wax and the count title.

Materialien zur österreichischen, I. Nr. LXXXVIII. p. 105–106. Cf. *Memoria Hungariae – Hungary in the Medieval Europe Database* (hereinafter: MH. <http://lendulet.memhung.unideb.hu>, downloaded: 31/08/2023) 22032–35. Historiographic background and the problematics of 1455–57 was recently examined by Pálosfalvi, *Tettes vagy áldozat*. Cf. Pálosfalvi, *From Nicopolis to Mohács*. For Hunyadi's biography see: Elekes, *Hunyadi*.; Teke, *Hunyadi*. For Ulrich Cillei see: Fugger Germadnik, *Zbornik*.

⁷ Cf. Zimmermann – Werner – Gündisch, *Urkundenbuch zur Geschichte*, V. p. 394. See: MH 22034.

⁸ MH 22035.

⁹ The coat of arms extending charter: DL 24 762. For the differences between the grant of arms and the seal image see: Bertényi, *Címerváltozatok a középkori Magyarországon*, p. 56–57. Further literature at the same place in notes Cf. Bertényi, *I. Mátyás király*, pp. 79–80.

¹⁰ His seal as governor: Bándi, *Mátyás-kori pecsétkiállítás*, p. 76. For the hierarchy see: Lövei, „...jelen levelünket...”, p. 112. Cf. Szentpétery, *Hédervári Imre*, pp. 157–161.

Fig. 1. ARS, SI AS 1063, Zbirka listin, št. 4567: Seal of John Hunyadi (© ARS).

Fig. 2. ARS, SI AS 1063, Zbirka listin, št. 4567: Seal of Ladislaus Hunyadi (© ARS).

Address and Titulature, perpetual *ispánság* (sheriffdom), red wax – Representation of authority

Hungarian nobility was equal by law until the end of the 15th century. The 1351 decree of King Louis I stipulates that nobles bear “one and the same liberty”. Only disparities of wealth can be observed within the estate during the 14th–15th centuries.¹¹ The first law differentiating nobility was passed by the diet of king Vladislaus II of Hungary in 1498.¹² The legal shift was a more than one and a half-century-long process. This procedure is well-illustrated by the change of aristocratic appellation, the development and spreading of the perpetual *ispánság* (i.e. comes, sheriff, count, *ispánok* in the plural), and the usage of red wax, an important cornerstone of which was the seal usage of the Hunyadis as counts.

The royal council in the 14th century was composed of office-holders, namely the barons and prelates, who were referred to as “magisters”. This title, however, was not solely used regarding national office-holders, but also applied to lesser nobles, and the title itself was not heritable, nor was the honor land.¹³ The “magnificus vir” title was given to barons in the Sigismund era, and their sons were called “egregius”. Barons were addressed as “magnificus vir” until their death, but the appellation was not heritable. Thus, a process had begun that drove a wedge between the nobility.¹⁴

The leaders of the counties, namely the *ispán* received their appointment from the king until revocation or up to their death. Therefore, the first perpetual *ispánságs* were granted to institutions and not individuals. Such institution could be a bishopric or an archdiocese. The *ispán* of Esztergom county was the respective archbishop of Esztergom from 1270. From the 15th century, the *ispán* of Bihar county was the bishop of Várad, and the *ispán* of Győr county was the bishop of Győr.¹⁵ Perpetual *ispánságs* were also affiliated with secular institutions. The task of the Ban of Macsó/Mačva was to organize the southern border defense West of the Danube. For that reason, the Ban of Macsó was the *ispán* of Bács/Bačka, Baranya/Baranja, Szerém/Srem and Valkó counties from the 14th century. The costs of a given assignment were covered by this unwritten law, and the granting of perpetual *ispán* titles grown largely under the reign of Matthias Corvinus.¹⁶

Seals that were used to authorize charters were initially of natural brown color. Red wax firstly appeared in royal seal usage at the end of the 13th century.¹⁷ It was

¹¹ Engel, *Társadalom és politikai*, p. 310.

¹² Engel, *A magyar világi nagybirtok*, pp. 19–20.

¹³ Engel, *Vár és hatalom*, p. 183.

¹⁴ Engel, *Zsigmond bárói*, p. 115. For the titles, see more recently: Neumann, *Hercegek és hercegségek*, p. 99.

¹⁵ C. Tóth, *Az örökös ispánságok*, p. 468.; 473.

¹⁶ The process was studied by legal historians. Hajnik, *Az örökös főispánság.*; Schiller, *Az örökös főrendiség.* Researchers of medieval history also examined the subject: Mályusz, *A magyar társadalom*, pp. 362–364.; Kubinyi, *A megyéispánságok.* Recently: Neumann, *A gróf és a herceg.*

¹⁷ A good example of this is the royal regulatory signet seal of Andrew III impressed into his double seal: DL 50 544. Published by: Takács, Imre: *Az Árpád-házi királyok*, p. 150.

a royal monopoly, similarly to mintage, salt trade and mining. The right to use red wax was granted to prelates from the 14th century.¹⁸ The royal secret seal and signet ring, which were made after reforming the chancery, was always impressed to red wax from Charles I (1301–1342) to Louis the Great (1342–1382) and to Mary (1382–1395).¹⁹ In the period following the Angevin period, the seal of the National Council became the symbol of authority in the country without a king. The wax of that seal was always red. Historiography knows of three such periods, which occurred in 1386, following the murder of Charles III of Naples, in 1401 during the rebellion against King Sigismund, and then from 1446 to 1452 under the era of the governorate.²⁰

Red wax and the baronial title had been used in the Hungarian Kingdom preceding the Hunyadis, however, their origin was always somewhat special. Count Herman of Celje was able to use red wax for being an imperial count, and not because Hungarian law allowed him to do so.²¹ During the Council of Constance in 1417, Philip Kórógyi signed a heritage contract with his distant relative, the count of Castell. Since then, they mutually used each others' titles. Philip tended to use the title Count of Castell quite often, and he received the right to use red wax from Sigismund.²² Later, ignited by the example of the Kórógyis in 1425, Nikola IV Frankopan, Count of Krk, Senj, and Modruš referred to the customs of his ancestors when asked Sigismund and received the right from him to use red wax.²³ While Charles,²⁴ the son of Gregory, originating from the Kurjaković family (Counts of Krbava) of the Gusich/Gusić genus, used the title 'Comes de Corbavia' in 1402, his seal remained green²⁵, as we can also find it on his 1418 charter.²⁶ It means that the members of the Kurjaković family became perpetual *ispáns* prior to using red wax.²⁷ Nevertheless, the son of Charles, Ban of Croatia in 1409–1411, George of Korbávia/Krbava certainly used red wax by 1439–1440.²⁸ In 1442, Matkó Tallóci/Talovac and his family received the title Count of Cetina from Vladislaus I for their support.²⁹ It seems that he was granted the right to use red wax automatically. His seal can be identified on a charter issued on August 16, 1442.³⁰ Later, he used red wax as the Vicar of Vladislaus I, but he was only ranked after the Palatine.³¹

¹⁸ Bodor – Fügedi – Takács, *A középkori Magyarország*, p. 19.

¹⁹ Kumorovitz, *A magyar királyi*. pp. 85–88.

²⁰ Szentpétery, *Hédervári Imre*, pp. 157–161.

²¹ Neumann, *Treffén in Konstanz*, p. 135. and footnote Nr. 30.

²² Ibid.

²³ Ibid.

²⁴ For the history of the family see: Varga, *Adalékok*, footnote Nr. 6–8.

²⁵ Lövei, *Az ország nagyjainak*, p. 170. Nr. 65.

²⁶ DL 43 422.

²⁷ For recent study on the coat of arms usage of the family, see: Sulejmanagić, *Grb knezova Kurjakovica*.

²⁸ 1439: DL 13 457. 1440: Novák, *Középkori magyar pecsétek*, p. 79.

²⁹ Mályusz, *A négy Tallóci*. Cf. Pálosfalvi, *Cilleiek és Tallóciak*.

³⁰ Haus- Hof- und Saatsarchiv Wien, Allgemeine Urkundenreihe 1442. VIII. 16.

³¹ DF 237 766.

The next step for the Hunyadis was to extend their title and coat of arms. They received a formerly non-existent Count of Bistrița title directly from king Ladislaus V, together with the right to use red wax. In the case of John Hunyadi the title was accompanied by an important office as Chief Captain of the country, he continued to outrank the Palatine. Prime examples being the invitations to the diet, which were sent by the court officials to the counties of Szabolcs and Szatmár, and the Transylvanian Germans on December 19, 1454.³²

Let us turn our attention to the seal of Ladislaus Hunyadi again. His seal imprints are extremely rare. Apart from the currently examined charter, and according to the Database of Archival Documents of Medieval Hungary, only 31 original charters and letters survived, either as sole or co-publications. Ladislaus became the *ispán* of Bratislava in 1452³³ and Ban of Croatia and Dalmatia in 1453.³⁴ He received the Count of Bistrița title together with his father. He arbitrarily used the Chief Captain title by 1453.³⁵ Later on he became Master of the Horse.³⁶ Only 23 of his seal imprints are known from after the period he gained the title Count of Bistrița (February 1, 1453). It seems they took their time making the new seal, at least his letter sent on March 30, was sealed with a green wax seal.³⁷ However, his letter issued on May 3, testifies of a seal pressed into red wax.³⁸ None of the seals on the surviving charters are pendant seals except the one from the Archives of the Republic of Slovenia.³⁹ All of the seals are pressed under the text or on the reverse as concluding seals are completely or partially chipped, blurred or covered with paper.⁴⁰ One cannot even find their images published. Regarding the angel with an arm embowed, this is the first such depiction from the 15th century. In the cities' coat of arms, the angel holding the shield was to replace the helmet,⁴¹ which appears in the mid-1440s in secular seal usage. Amongst the first to use an angel was Nicholas of Ilok (Újlaki, Iločki), Voivode of Transylvania,⁴² then it turned up as a

³² DF 244 802., DL 81 191. and DL 81 192.

³³ DF 240 184.

³⁴ DF 240 223.

³⁵ DL 44 702.

³⁶ DF 247 273.

³⁷ Archív hlavného mesta SR Bratislavy Magistrát mesta Bratislavy (hereinafter: AhMB. On monasterium.net: <https://www.monasterium.net/mom/SK-AMB/362/fond>, downloaded: 05/01/2022), zbirka listín a listov 2840. Cf. DF 240 223.

³⁸ Only fragments of the wax seal survived on the reverse of the letter. AhMB, zbirka listín a listov 2855. Cf. DF 240 234.

³⁹ According to the Database of Archival Documents of Medieval Hungary, there is a privilege letter with a pendant seal (Cf. DF 247 273) amongst the archival documents of the city of Bistrița (Nr. 40.), kept in the Arhivele Statului Cluj. However, it is not accessible online, and the charter is not (yet?) available either in the database of medieval documents kept in Romania (Arhiva medievală a României, <http://arhivamedievala.ro/>, downloaded: 05/01/2022).

⁴⁰ Examples for those that survived in a form that is relatively intact, but not suited for examination: DL 81 108., DL 44 702., AhMB, zbirka listín a listov 2916. Cf. DF 240 267., AhMB, zbirka listín a listov 3025. Cf. DF 240 328.,

⁴¹ Marosi, *Magyarországi művészet*, I. p. 630. Cf. Ibid. p. 733.

⁴² 08/02/1445. DL 50 583. Fedeles – Novák, *Újlaki Miklós*. p. 13.

shield-holder on the matrix of Ladislaus Garai, after his appointment as Palatine.⁴³ Apparently, Ladislaus Hunyadi had his seal matrix made by the most professional jewelers, following the current artistic mainstream.

We can therefore state that the seals described above are unique, as no imprint has survived that would have preserved the seal of Ladislaus Hunyadi so intact. It is also clear that the son of the former governor used the same coat of arms as the Count of Bistrița as his father. The special diploma above provides clear evidence of this as well. The example of the present charter and seals demonstrates also that a thorough study of the sources for the history of medieval Hungary promises new results, and while the material of many archives is now available online, personal archival research or contact with the institution holding the documents is often essential.⁴⁴

Sources and literature

Sources

ARS – Arhiv Republike Slovenije: SI AS 1063, Zbirka listin.

DL/DF – Database of Archival Documents of Medieval Hungary. <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/>

Haus- Hof- und Saatsarchiv Wien, Allgemeine Urkundenreihe.

Chmel, Joseph (ed.), *Materialien zur österreichischen Geschichte: aus Archiven und Bibliotheken. I–II*. Linz–Wien: 1832–38.

Thomas, Christiane, Cillier Urkunden (1–4. Teil). *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 1: 1982, pp. 348–364.; 2: 1984, pp. 362–375.; 3: 1985, pp. 356–369.; 4: 1986, pp. 290–305.

Zimmermann, Franz – Werner, Carl – Gündisch, Gustav (ed.), *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, I–VII*. Hermannstadt–Bukarest: 1892–1991.

Literature

Bándi, Zsuzsanna, A Magyar Országos Levéltár Mátyás-kori pecsétkiállításának katalógusa (1990. április 6–október 6.) [Catalogue of the Matthias era seal exhibition of the Hungarian National Archives (6 April 1990 – 6 October)]. *Levéltári Közlemények*, 1991. pp. 57–150.

Bertényi, Iván, I. Mátyás király címerváltozatai [Seal variants of Matthias]. I *Levéltári Közlemények*, pp. 77–100.

Bertényi, Iván, Címerváltozatok a középkori Magyarországon [Seal variants in medieval Hungary]. *Levéltári Közlemények*, 1988. pp. 3–80.

Bodor, Imre – Fügedi Erik – Takács Imre: *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján* [Prelatical seals of medieval Hungary based on the seal copy collection of the

⁴³ 24/06/1447. DF 236 599.

⁴⁴ The aim of the DE “Hungary in Medieval Europe” Research Group is to make the material that is catalogued, tracked and photographed throughout Europe available to all researchers. At the beginning of 2015, the research group launched an online source database, which contains a large number of seals and poly-sigillic charters, the original versions of which are kept outside of Hungary and cannot be researched online elsewhere. *Memoria Hungariae*: <http://lendulet.memhung.unideb.hu> (Downloaded: 05/01/2022).

I would like to thank Jure Volčjak for his help during my research in Ljubljana in the summer of 2015, without whom the creation of this study would not have been possible.

- Art Historical Research Group of the Hungarian Academy of Sciences]. Budapest: 1984.
- Borsa Iván, A Magyar Országos Levéltár középkori gyűjteményei [The medieval collections of the Hungarian National Archives]. *Erdélyi Múzeum*, 1996, pp. 314–321.
- C. Tóth, Norbert, Az örökös ispánságok Zsigmond király korában. [Perpetual sheriffdoms in the Age of King Sigismund]. *Történelmi Szemle*, 2011, pp. 467–477.
- Elekes, Lajos, *Hunyadi János*. [John Hunyadi] Budapest: Akadémiai Kiadó, 1952.
- Engel, Pál, Zsigmond bárói [Barons of Sigismund]. *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437, I–II*. Beke, László – Marosi, Ernő – Wehli, Tünde. Budapest: 1987. I. pp. 114–129.
- Engel, Pál, *Honor, vár; ispánság. Válogatott tanulmányok*. [Honor, castle, sheriffdom. Selected papers] Csukovits, Enikő (ed.). Budapest: 2003. pp.
- Engel, Pál, A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században 1–2 [The distribution of Hungarian aristocratic landed estates in the XVth century. 1–2]. In: Engel, *Honor, vár; ispánság*, pp. 13–72.
- Engel, Pál, Vár és hatalom. Az uralom területiális alapjai a középkori Magyarországon I–II [Castle and power. The territorial foundations of power in medieval Hungary I–II]. Engel, *Honor, vár; ispánság*, pp. 162–197.
- Engel, Pál, Társadalom és politikai struktúra az Anjou-kori Magyarországon [Society and political structure in Hungary during the Angevin period]. Engel, *Honor, vár; ispánság*, pp. 302–319.
- Fedeles, Tamás – Novák, Ádám, Újlaki Miklós pecséthasználata [Seal usage of Nicholas Újlaki] *Turul*, 2020. pp. 11–17.
- Fugger Germadnik, Rolanda, (ed.), *Zbornik mednarodnega simpozija Celjski grofje, stara tematica nova spoznanja*. Celje: Pokrajinski muzej Celje, 1999.
- Grabmayer, Johannes – Domenig, Christian, Die Grafen von Cilli und ihr Archiv. *Geschichte der Alpen*, 2005, pp. 75–92.
- Hajnik, Imre, *Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben*. [Perpetual chief sheriffdom in Hungarian constitutional history] (Értekezések a történelmi tudományok köréből XIII/10.). Budapest: 1888.
- Kubinyi, András, A megyéispánságok 1490-ben és Corvin János trónörökösödésének problémái [County sheriffdoms in 1490 and the problems of John Corvin's succession]. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 1982. pp. 169–180.
- Kubinyi, András, *Mátyás király*. [King Mathias] Budapest: Vincze, 2001.
- Kumorovitz Lajos Bernát: A magyar királyi egyszerű- és titkospecsét használatának alakulása a középkorban. [The development of the usage of royal and secret royal seal of Hungarian kings in the Middle Ages] *A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve VII*. Miskolc, Gyula – Károlyi, Árpád – Angyal, Dávid (ed.). Budapest: 1937. pp. 69–112.
- Lővei, Pál, „...jelen levelünket ... szokott pecsétjeinkkel meg is erősítettük ...” – Sokpecsétes oklevelek megpecsételési folyamata [“...our current charter ... we authorized with our customary seals ...” – The sealing process of polysigillic charters]. „*A feledés árja alól új földeket hódítok vissza*”: *Írások Timár Árpád tiszteletére*. Bardoly, István – Jurecskó, László – Sümegi, György (ed.). Budapest: 2009. pp. 109–117.
- Lővei, Pál, Az ország nagyjainak és előkelőinek 1402. évi oklevelén függő pecsétek [Pendant seals on the 1402 charter of the country's lords and nobles]. *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Neumann, Tibor – Rác, György (ed.). Budapest–Piliscsaba: 2009. pp. 149–182.
- Mályusz, Elemér, A magyar társadalom a Hunyadiak korában. (A hűbéresség és rendiség problémája.) [Hungarian society in the Hunyadi-period. The problems of vassalage and the system of the estates and orders]. *Mátyás király Emlékkönyv I–II*. Lukinich Imre (ed.). Budapest: 1940. I. pp. 311–433.

- Mályusz, Elemér, A négy Tallóci-fivér. [The four Tallóci brothers]. *Történelmi Szemle*, 1980. pp. 531–576.
- Marosi, Ernő, *Magyarországi művészet 1300–1470 körül, I–II* [Hungarian arts around 1300–1470. I–II]. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987.
- Neumann, Tibor, A gróf és a herceg magánháborúja. (Szapolyai István és Corvin János harca a lipői hercegségért) [The private war of the count and the prince. (The struggle of Stephen Szapolyai and John Corvin for the Principality of Liptó/Liptov)]. *Századok*, 2014. pp. 387–426.
- Neumann, Tibor, Hercegek a középkor végi Magyarországon [Princes in late medieval Hungary]. *Hercegek és hercegségek a középkori Magyarországon. Konferencia Székesfehérváron 2014. szeptember 20.* Zsoldos, Attila (ed.). Székesfehérvár, 2014. pp. 95–112.
- Neumann, Tibor, Treffen in Konstanz. Der Grafentitel "zu Castell" der ungarischen Familie Kórógy im 15. Jahrhundert. *Herold-Jahrbuch Neue Folge*, 2015. 129–140.
- Novák, Ádám (ed.), Középkori magyar pecsétek Varsóból [Medieval Hungarian seals from Warsaw]. *Történeti Tanulmányok XXVI. Supplementum*. Debrecen: 2018.
- Rill, Gerhard – Springer, Elisabeth – Thomas, Christiane, Österreichisch-jugoslawische Archivverhandlungen 1923–1982. Eine Zwischenbilanz. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 1982, pp. 288–347.
- Pálosfalvi, Tamás, Cilleiek és Tallóciak: küzdelem Szlavóniáért (1440–1448) [Celskis/Cilleis and Tallócis/Talovacs: a struggle for Slavonia (1440–1448)]. *Századok*, 2000. pp. 45–98.
- Pálosfalvi, Tamás, Tettes vagy áldozat? Hunyadi László halála [Offender or victim? The death of Ladislaus Hunyadi]. *Századok*, 2015. pp. 383–441.
- Pálosfalvi, Tamás, *From Nicopolis to Mohács: A History of Ottoman-Hungarian Warfare, 1389–1526*. Leiden: Brill, 2018.
- Schiller, Bódog, *Az örökös főrendiség eredete Magyarországon*. [The origins of perpetual peerage in Hungary]. Budapest: 1900.
- Sulejmanagić, Amer, *Grb knezova Kurjakovica Krbavskih. Coat of Arms of the Counts Kurjakovic of Corbavia*. Gospić: 2017.
- Szentpétery, Imre, Hédervári Imre 1447-iki felmentő levele. [Imre Héderváry's letter of exemption from 1447]. *Turul*, 1902. pp. 153–165.
- Takács, Imre, *Az Árpád-házi királyok pecsétjei*. [Royal seals of the Árpád dynasty]. (Corpus sigillorum hungariae mediaevalis 1.) Budapest: 2012.
- Teke, Zsuzsa, *Hunyadi János és kora* [John Hunyadi and his age]. Budapest: Gondolat, 1980.
- Varga, Szabolcs, Adalékok a Zrínyi család felemelkedéséhez. A Karlovics-örökség. *Zrínyi Miklós élete és öröksége* [Additional data to the rise of the Zrinski. The Karlović heritage]. Varga, Zoltán (ed.). Szigetvár: 2009. pp. 4–28.

POVZETEK

Pečata Ivana in Ladislava Hunyadija, grofov Bistriških (romun. Bistrița) v Arhivu Republike Slovenije

Ádám Novák

Prispevek podaja zgodovino in zgodovinsko ozadje ene od listin, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije. Ogrski kralj Ladislav Posmrtni je 1. februarja 1453 Ivanu Hunyadiju izboljšal grb in mu podelil naziv grofa Bistriškega (romun. Bistrița, madž. Beszterce). Hunyadi se je s tem povzpел med kralja in posvetne barone kraljestva, svoj položaj je skupaj s svojim starejšim sinom Ladislavom izkazoval z uporabo rdečega voska pri pečatenju listin. Kljub temu, da je bila vloga obeh Hunyadijev, očeta Ivana in sina Ladislava, v dogodkih na Ogrskem med letoma 1452 in 1456 izjemno velika, je ohranjenih le malo njihovih dobro ohranjenih pečatov. Ravno zaradi tega je nadvse pomembno celovito raziskovanje arhivskega gradiva, hranjenega tako v domačih arhivih kot v arhivih v tujini. V tem oziru je zelo pomembna listina z dne 31. marca 1456, ki je hranjena v Arhivu Republike Slovenije (ARS, SI AS 1063, št. 4567). Na njen sta v celoti, le z neznatnimi poškodbami, ohranjena viseča pečata Ivana in Ladislava Hunyadija v rdečem vosku. V pripevku sta analizirana oba pečata, prikazan pa je tudi razvoj pečatenja v rdečem vosku na Ogrskem.

Anja Dular

Frankfurtski knjižni sejmi in naši kraji

DULAR, Anja, dr., SI–1000 Ljubljana, Pod kostanji 34, franja.dular@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4441-1920>

Frankfurtski knjižni sejmi in naši kraji

Zgodovinski časopis, Ljubljana 77/2023 (168), št. 3–4, str. 360–378, cit. 76

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Zgodovina frankfurtskega knjižnega sejma sega v drugo polovico 15. stoletja. Sredi 16. stoletja so začeli izdajati kataloge sejmov, ki so odličen vir za poznavanje knjig, predstavljenih na teh prireditvah. Po pregledu katalogov za 16. in 17. stoletje so v članku predstavljene knjige, povezane s slovenskim prostorom, oz. knjige slovenskih avtorjev, ki so bile v prvih 200 letih na frankfurtskem knjižnem sejmu. Že leta 1592 so tam predstavili deli Hieronima Megiserja s področja jezikoslovja – zbirko pregovorov *Paroemiologia* in *Dictionarium quatuor linguarum* (štirijezični slovar), obravnavani jeziki so – nemščina latinščina, slovenščina in italijanščina.

Ključne besede: knjižni sejmi, Frankfurt, 16.–17. stol., Schönleben, Valvasor

DULAR, Anja, PhD., SI–1000 Ljubljana, Pod kostanji 34, franja.dular@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4441-1920>

Frankfurt Book Fair and Slovene Territory

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 77/2023 (168), No. 3–4, pp. 360–378, 76 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

The history of the Frankfurt Book Fair dates back to the second half of 15th century. Fair catalogues began to be published in the mid-16th century, and now they represent an excellent source for learning which books were exhibited at these events. Upon examining the catalogues for the 16th and 17th century, this paper presents books related to the Slovene territory or books of Slovenian authors that were exhibited at the Frankfurt Book Fair during the first 200 years. Exhibited at the fair as early as in 1592 were the works of Hieronim Megiser in the field of linguistics: a collection of proverbs *Paroemiologia* and *Dictionarium quatuor linguarum* (A Quadrilingual Dictionary) covering German, Latin, Slovene, and Italian.

Keywords: book fairs, Frankfurt, 16th–17th century, Schönleben, Valvasor

Uvod

Zakaj pisati o frankfurtskem knjižnem sejmu in njegovi zgodovini – ima kakšne povezave z našim prostorom? Na ta vprašanja bomo poskušali odgovoriti v tem prispevku.

Svet knjige je povezoval ljudi v preteklosti, ko ni bilo drugih medijev, bolj kot se tega zavedamo danes. Knjige oz. pisana besedila so širile znanje o deželah, njihovi zgodovini, geografiji, politiki in jezikih, obenem pa je bil to način, kako so se preko deželnih meja širile različne ideje po vsej Evropi.

Knjigotrštvo

Knjigotrštvo se ni rodilo šele sredi 15. stoletja z Gutenbergovim izumom tiska s premičnimi črkami, je pa ta tehnološki napredek povzročil njegov razcvet, saj so knjige oziroma tiskovine postale dostopne številnim bralcem. Knjigotrštvo je s svojo distribucijsko mrežo predstavljalo poleg izobraževanja nadregionalno kulturno povezavo.¹ Njegov pomen kažejo tudi številke, saj ocenjujejo, da so tiskarne v 16. stoletju poslale na trg 140 do 200 milijonov knjig oziroma tiskovin.²

Kako so prodajali rokopise v antiki in srednjem veku, bomo pustili ob strani, a naj kljub temu opozorim, da so imeli že tedaj pomembno vlogo sejmi. Drug način prodaje knjig in tiskovin v zgodnjem novem veku je bila kolportaza – način prodaje od vrat do vrat, saj se hkrati z izumom tiska pojavijo tudi popotni knjigotržci. Na krošnjarje s tiskanim blagom pravi knjigotržci (lastniki knjigarn) niso gledali vedno prijazno, zato so delovali predvsem na deželi, torej v krajih, ki so bili oddaljeni od večjih središč. Krošnjarjev cilj je bil najti vedno pravo literaturo za kupca. Tako so ponujali koledarje, almanaha, ceneno branje, lesoreze, gravure, molitvenike in abecednike.³ Pomemben del njihove ponudbe so bili enolistni letaki, njihova vsebina pa aktualne teme: o spremembah na dvorih, senzacionalnih dogodkih, naravnih katastrofah, bitkah, kronanjih, nasilnih dejanjih, usmrтитvah itd.⁴ Opravljali so pionirsko delo pri širjenju knjig. Hodili so od vasi do vasi, od župnišča do župnišča in od gradu do gradu. Tudi na Valvasorjevi podobi gradu

¹ Weber, *Sortimentskataloge*, str. 212.

² Grosshaupt, *Kaufleute, Waren, Geldhandel*, str. 224.

³ Sarkowski, *Der Buchvertrieb*, str. 222.

⁴ Oggolder & Vocelka, *Flugblätter, Flugschriften*, str. 864.

Strmol je upodobljen krošnjar, ki na ukrivljenem hrbtu tovari knjige.⁵ Čeprav je nadvojvoda Ferdinand februarja 1609 odredil, da tujim kramarjem in krošnjarjem ni dovoljeno prodajati drugod kot na javnih letnih sejmih, takega načina trgovanja ni bilo mogoče preprečiti.⁶

Sejmi

Sejmi so vse do začetka 19. stoletja predstavljali središča trgovanja, saj so le na teh prireditvah lahko sodelovali trgovci iz širše okolice, sicer pa je bilo njihovo delovanje precej omejeno.⁷ Valvasor na primer piše, da je bilo ljubljansko kupčijsko in sejmsko življenje večjezično: »Takrat se zbere v mestu tolikšna množica, da ne moreš brez velike težave čez trg.«⁸ Svoje stojnice s tiskovinami so na sejmih postavljali tudi krošnjarji in kramarji, med obrtniki pa knjigovezi.

V Zgodovinskem arhivu Ljubljana hranijo dokumente, ki pričajo o delu ljubljanskih knjigovezov vse od 16. stoletja. Poleg osnovnega poklica so prodajali tudi tiskovine in sodelovali na mestnih sejmih, saj vemo, da so vplačevali pristojbine za stojnice. Hanns Hiller je vsako leto sodeloval na sejmih, kjer je imel po dve stojnici, na Elizabetinem sejmu leta 1619 pa celo tri. Na stojnicah ljubljanskih sejmov je prodajal tudi Hanns Jacob Weber. Ohranjeni so akti o njegovih plačilih pristojbin v letih 1632, 1635, 1638, 1639, 1644 in 1645. Georg Sixt Schaffer si je uredil delavnico in prodajalnico leta 1655 na Starem trgu. Znani so podatki, da je leta 1661 plačal pristojbine za kar pet ljubljanskih sejmov, ki so bili ob praznikih spreobrnjenja sv. Pavla, sv. Filipa in Jakoba, sv. Petra in Pavla, povišanja sv. Križa in ob godu sv. Elizabete. Prav tako je postavljaj stojnice na ljubljanskih sejmih v 17. in na začetku 18. stoletja Janez Helm.⁹ Sejem je kot primeren trenutek za predstavitev svoje dejavnosti izbral tudi Janez Krstnik Mayr. Tako je leta 1664 naznanil svojo knjižno ponudbo v Linzu, leta 1678 pa je ob ljubljanskem Elizabetinem sejmu odprl knjigarno in podružnico svoje salzburške tiskarne. Obe prireditvi sta spremljala tiskana knjigotrška kataloga.¹⁰

Mesta so bila ob semanjih dneh polna kupcev, romarjev in beračev. Vzdušje na sejmih najbolje spoznamo ob sliki vasi Hornhausen (danes del mesta Oschersleben) na Saškem, ki jo je dresdenski bakrorezec Valentin Wagner prispeval v delu Matthäusa Meriana *Theatrum Europaeum*. Na sejmu prodajajo vse od slame, hrane, živine, ob robu pa je postavil stojnico kramar in na njej prodajal knjige.¹¹

⁵ Valvasor, *Topographia Ducatus Carniolae moderna*, 252 str. Več podatkov o krošnjarjih na Kranjskem je zbranih v Dular, *Živeti od knjig*, str. 51–6.

⁶ Otorepec & Matič, *Izbrane listine*, str. 131–133.

⁷ Braudel, *Igre menjave*, str. 84–97.

⁸ Valvasor, *Čast in slava*, 3. zv., str. 707.

⁹ Dular, *Ljubljanski knjigovezi*, 2016.

¹⁰ Dular, *Živeti od knjig*, str. 91–124.

¹¹ Taubert, *Bibliopolia*, str. 47.

Frankfurt – sejmsko mesto

V Frankfurtu na Majni, največjem mestu v nemški deželi Hessen, naj bi bili sejmi vse od 11. stoletja, rokopise pa so tam začeli prodajati v 12. stoletju. Privilegij za organizacijo sejmov je bil izdan leta 1240. Najkasneje leta 1427 so tam že prodajali tudi igralne karte in tiskane slike (natisnjene v blok tehniki).¹² Na srednjeveške knjižne sejme še danes spominja Buchgasse v starem mestnem jedru Frankfurta. Začetek knjižnega sejma postavljajo v leto 1470, osem let kasneje sta na njem sodelovala pomembni nürenberški tiskar in založnik Anton Koberger in Baselčan Johann Amerbach; leta 1480 so imeli stojnice še tiskarji iz Züricha in Strasbourga. V začetku 16. stoletja (leta 1501) so prihajali na sejem tiskarji in knjigotržci iz 254 evropskih mest, med njimi so bila tudi znana tiskarska in sejmska središča kot Pariz, Lyon, Antwerpen in Benetke. Nekaj manjše število udeležencev je bilo leta 1671, saj so na sejmu sodelovale 204 družbe iz 84 mest, med njimi 35 izven Nemčije, kar je bilo verjetno tudi posledica tridesetletne vojne. Konec 17. stoletja je bil vrhunec frankfurtske knjižne trgovine. Kasneje je vse večjo vlogo prevzemal sejem v Leipzigu, kar se odraža tudi v spremnem gradivu prireditve: frankfurtski sejmski katalog je leta 1723 obsegal le 20 strani (v letu 1612 pa 66 strani). Leto 1764 predstavlja zaton nekdanjega frankfurtskega knjižnega sejma, veliko nekdanjih knjigarn naj bi spremenili celo v vinotoče in gostilne.¹³

Frankfurtski knjižni sejem so leta 1949 obnovili. Leta 1955 so začele na njem sodelovati tudi države iz vzhodnega bloka – Sovjetska zveza, Madžarska, Češkoslovaška in Jugoslavija.¹⁴

Za sejem so veljala določena pravila, med drugim se s knjigotrštvom niso smeli ukvarjati Židje. Termini so bili določeni za dve obdobji v letu – spomladi ob veliki noči in v jesenskem času ob godu sv. Mihaela. Od zadnjega dne sejma do naslednjega ni bilo dovoljeno trgovati s knjigami, knjigotržci so morali odpeljati knjige nazaj v svoja mesta ali pa jih uskladiščiti.¹⁵ Zato so tiskarji in založniki vedno prilagajali termine izdaje knjig frankfurtskim knjižnim sejmom.¹⁶ Na to kaže tudi pismo Primoža Trubarja Henriku Bullingerju 10. julija 1557. V njem se je potožil, da bo moral vsaj deset do dvanajst tednov čakati na natis svojih tekstov, saj je bila Magdalena Morhart, tiskarka iz Tübingena, prav v tem času zasedena s tiskanjem nemške retorike za naslednji frankfurtski sejem.¹⁷

Knjižna komisija (Bücherkommission)

Pomembno vlogo ob delovanju frankfurtskih knjižnih sejmov je imela knjižna komisija (Büherkommision). Med njene naloge sta sodili cenzura in kontrola

¹² Skala, *Vom neuen Athen*, str. 195.

¹³ Weidhaas, *Frankfurt Book Fair*.

¹⁴ O. c., str. 151–167.

¹⁵ O. c., str. 97.

¹⁶ Widmann, *Geschichte des Buchhandels*, str. 84.

¹⁷ Trubar, *Pisma*, str. 30–31.

knjižnega trga. Akti komisije so danes shranjeni na Dunaju v Haus- Hof- und Staat-sarchivu in so popisani v oddelku Miscellanea.¹⁸ Komisija je bila ustanovljena leta 1567,¹⁹ dve leti kasneje – leta 1569 pa je bilo njeno delovanje že tesno povezano s frankfurtskim knjižnim sejmom. Leta 1597 je cesar Rudolf II. imenoval dva knjižna komisarja, ki pa nista delovala le v času sejmov.²⁰

V pristojnosti komisije je bila cenzura, ki je imela pregled tako nad protestantskimi kot tudi katoliškimi tiski, redno so sestavljali tudi sezname prepovedanih in sumljivih knjig, ki so jih pošiljali cesarskim svetnikom. Tako imenovani »vizitatorji« so pregledovali gradivo knjigotržcev in obiskovali njihove stojnice.²¹ Dvakrat letno, v času frankfurtskega sejma, je komisija obveščala zbrane knjigotržce o knjigah, ki so bile zaščitene pred ponatimi, dodeljen jim je bil torej privilegij.²² Knjige so torej delili na privilegirane in neprilegirane, glede na to je bilo predpisano tudi število obveznih izvodov tiskov, ki so jih morali oddati dvorni knjižnici. Skozi zgodovino se je to število spreminjalo, v začetku sta bila določena le dva. Leta 1678 so zahtevali sedem privilegiranih izvodov, 1746 pa tri primere knjig brez zaščite.²³ Oddati jih je bilo treba, preden so knjige začeli prodajati.²⁴

Knjižna komisija si je ob svojem delu pomagala tudi s knjigotrškimi katalogi in plakati, zato je v njenem arhivu tudi zbirka tega gradiva.²⁵ V interesu dvora je bilo, da je imel kar se da popoln pregled nad knjižno produkcijo. To pa je bilo možno doseči s tem, da je na sejmih sodelovalo čim več knjigotržcev in tiskarjev. Tako nas ne preseneča poziv avstrijskega cesarja Franca iz leta 1746 in skoraj identičen akt Jožefa II. iz leta 1775, s katerim vabita, naj sodeluje na jesenskem sejmju v Frankfurtu kar najširši krog ljudi iz vsega svetega Rimskega cesarstva, ne glede na narodnost, oziroma vsi tisti, ki se ukvarjajo s prodajanjem in tiskanjem knjig, časopisov in grafik.²⁶

Knjižna komisija je torej zbirala in pripravljala sezname knjig za frankfurtski knjižni sejem. Na njenih seznamih so bila dela razvrščena v dve skupini, in sicer tista, ki so jih pred ponatiskovanjem varovali privilegiji, in druga – brez zaščite. Ohranjenih je več seznamov, a za nas je posebej zanimiv tisti, ki so ga 22. maja 1688 pripravili za jesenski frankfurtski sejem. Večina v njem predstavljenih del je bila natisnjena v nemščini ali latinščini, vmes pa najdemo tudi nekaj francoskih publikacij, ki jih je želel poslati na sejem rotterdamski založnik Reinier Leers. Sodeloval naj bi s šestimi knjigami. V sklopu neprilegiranih knjig, ki jih je za sejem pripravil nürnberški založnik Wolfgang Moritz Endter, je tudi »Topographia Carinthiae«, sicer brez navedbe avtorja, kajti vsi naslovi so zapisani okrajšano, a

¹⁸ Gross, *Reichsarchiv*, str. 315–316.

¹⁹ Skala, *Vom neuen Athen*, str. 199; Eisenhardt, *Buchdruck, Buchhandel*, str. 65.

²⁰ Wittmann, *Geschichte des deutschen Buchhandels*, str. 67.

²¹ Eisenhardt, *Buchdruck, Buchhandel*.

²² Eisenhardt, *Buchdruck, Buchhandel*, str. 13. Več o privilegijih Dular, *Tiskarski privilegiji*.

²³ Skala, *Vom neuen Athen*, str. 199.

²⁴ Eisenhardt, *Buchdruck, Buchhandel*, str. 74.

²⁵ Richter, *Verlegerplakate*, str. 11.

²⁶ Österreichisches Staatsarchiv, Bücherkommission, fasc. K 14/ akt 299-303 in K 15/ akt 860–863.

to je lahko le Valvasorjevo delo *Topographia Archiducatus Carinthiae antiquae & modernae completa* (1688). V istem razdelku lahko pod zapisom Kriegers »Suonaten« prepoznamo glasbeni tisk nemškega komponista in organista Johanna Philippa Kriegerja *12 suonate*, ki ga je Endter natisnil leta 1688.²⁷

Frankfurtski sejmski katalogi

V aktih knjižne komisije, ki je bedela nad delovanjem frankfurtskega knjižnega sejma, torej že najdemo podatke o delih slovenskih avtorjev. Več gradiva je v sejmskih katalogih. Knjigotrške kataloge je imel v svoji knjižnici vsak baročni polihistor.²⁸ S slovenskega prostora lahko to potrdimo vsaj za Janeza Vajkarda Valvasorja²⁹ in grofa Volka Engelbrta von Auersperga.³⁰ Vendar moramo žal pritrditi tezi Ernsta Webera, ki jo je izrekel na simpoziju *Bücherkataloge als buchgeschichtliche Quellen in der frühen Neuzeit* v Wolfenbüttlu leta 1982 – knjigotrški katalogi so še vedno ne dovolj izčrpan vir za kulturno zgodovino.³¹

Najstarejši frankfurtski sejmski katalog je ob jesenskem sejmu leta 1564 objavil augsburški knjigotržec Georg Willer – *Novorum librorum, quos nundinae autumnales Francofurti anno 1564 celebratae venales exhibuerunt, catalogus*. Katalogi so nato izhajali vsako leto ob obeh sejmih, njihov naslov pa se je nekoliko spreminjal. Leta 1598 je prevzel izdajanje katalogov frankfurtski mestni svet, izhajali so vse do leta 1750.³² Kot zanimivost naj omenim, da je med letoma 1617 in 1627 angleški knjigotržec John Bill izdajal tudi angleško različico frankfurtskega kataloga.³³ Sredi 17. stoletja je Justus Theodor Baronio, član knjižne komisije, ki je zastopala katoliške interese, izdal poseben sejmski katalog – *Index Particularis Librorum, Praecipue Catholicorum Theologorum nec non aliarum facultatum et linguarum, causas religionis non tractantium qui in Nundinis Vernabilibus Francofurti Anno MDCLVII*. O odnosih katoliške cerkve do sejmskih dogajanj hrani obsežno dokumentacijo Vatikanski arhiv.³⁴

Leta 1592 je Georg Willer objavil prvi kumulativni katalog frankfurtskih sejmov, zajema sezname od leta 1564 do jesenskega sejma leta 1592 – *Collectio in vnum corpus omnium librorum Hebraeorum, Graecorum, Latinorum necnon Germanice, Italice, Gallicè & Hispanicè scriptorum qui in nundinis Francofurtensibus ab anno 1564 vsque ad nundinas autumnales anni 1592 ... venales extiterunt*. Pomen in popularnost takih izdaj za takratno kulturno in znanstveno srenjo je moral biti precejšen, saj je Johann Cless že deset let kasneje izdal nov, obsežnejši katalog, ki zajema celotno 16. stoletje – *Unius seculi; eiusque virorum literatorum monumentis tum florentissimi, tum fertilissimi: ab anno Dom. 1500. ad 1602. mundinarum autu-*

²⁷ Österreichisches Staatsarchiv, Bücherkommission, fasc. 4, akt 32-40, list 32-39.

²⁸ Wittmann, *Bücherkataloge*, str. 11.

²⁹ *Bibliotheca Valvasoriana*, str. 211-212.

³⁰ Radics, *Geschichte des deutschen Buchhandels*, str. 82.

³¹ Weber, *Sortimentskataloge*, str. 239.

³² Widmann, *Geschichte des Buchhandels*, str. 85-86.

³³ Wittmann, *Geschichte des deutschen Buchhandels*, str. 67.

³⁴ Eisenhardt, *Buchdruck, Buchhandel*, str. 84-5.

mnalium inclusiue, elenchus consummatissimus librorum: Hebraei, Graeci, Latini, Germani, aliorumque Europae idiomatum: typorum aeternitati consecratorum ... : desumptus partim ex singularum nundinarum catalogis, partim ex instructissimis ubi[que] locorum bibliothecis: atque in tomos duos partitus. Natisnil ga je frankfurtski tiskar Johann Sauer, založil pa Peter Kopf. Izvod Clessovega kataloga, ki ga hrani dunajska nacionalna biblioteka, je podrobno predstavil Wermer Starck. Poleg naslovov del je v katalogu nekaj opomb o opremi knjig – dvobarvni tisk naslovnice, grafična oprema itd. Popisanih naj bi bilo okoli 15.000 knjig. Posebej pa velja omeniti, da je v katalog vključenih okoli 2000 naslovov francoskih del, ki so jih predstavili založniki iz Amsterdama, Antwerpna, Leidna, Utrechta, Haarlema, Basla, Züricha, Ženeve, Strasbourga. Nekaj tiskov je bilo tudi iz italijanskih mest in iz Anglije. Dunajski izvod je vezan pergament, in sicer v dva ločena zvezka. Ni pa povsem jasna provenienca tega izvoda, vemo le, da je nekoč pripadal dunajskemu jezuitskemu kolegiju.³⁵

Frankfurtski kumulativni katalog, ki ga je sestavil Johann Cless, hrani tudi ljubljanska Semeniška knjižnica. Oba zvezka – prvi ima 563, drugi pa 292 strani, sta vezana skupaj v pergamentni ovitek. Na sprednjem listu je lastniški vpis: Otto Fridrich Com. A Buchaim..., na notranji strani ovitka vpis Ex Aula Ep[isco]pali, poleg pa še prečrtan vpis iz 1603 in rokopisna opomba. Torej je bil eden izmed nekdanjih lastnikov te knjige v 17. stoletju ljubljanski škof Otto Friedrich von Buchheim.³⁶

V 17. in 18. stoletju v Frankfurtu niso izdajali sejmskih katalogov, ki bi zajemali večletne prikaze predstavljenih publikacij. Lahko pa omenimo, da so nekateri posamezniki skupaj vezali kataloge in tako pridobili pregled nad daljšim obdobjem. Janez Vajkard Valvasor je imel v svoji knjižnici dva zvezka frankfurtskih sejmskih katalogov. *Catalogus universalis pro nundinis Francofurtensibus autumnalibus et vernalibus de anno 1619–1661 Hoc est: Designatio omnium librorum qui hisce nundinia.. vel novi, vel emendatiores et auctiores prodierunt. Das ist Verzeichnus aller Bucher, so zu Franckfurt in der Herbst- und Oster-Mess... verkaufft worden.* Vezani so letniki – 1619–1624, 1630, 1633, 1647, 1649–1652 in 1657–1661, torej seznam ni popoln, nekaj letnikov manjka.³⁷ V drugem zvezeku – *Catalogus universalis pro nundinis Francofurtensibus autumnalibus et vernalibus anno 1663–1688. Hoc est: Designatio omnium librorum qui hisce nundinis ... vel novi, vel emendatoris et auctores prodierunt. Das ist: Verzeichnuss alle Bucher so zu Frankfurt am Mayn in der Herbst- und Oster-Mess entweder gantz neu. Odersonsten verbessert, oder auffs neue wiederumb in der Buch-glassen verkauft werden,* prav tako manjka nekaj letnikov. Popisana so leta 1663, 1665, 1667, 1675, 1678 in 1680–1688.³⁸

³⁵ Starck, *Frankfurter Messekatalog*.

³⁶ Semeniška knjižnica, Ljubljana, sig. OSK V III 25 r.

³⁷ *Bibliotheca Valvasoriana*, sig. M 7329.

³⁸ *Bibliotheca Valvasoriana*, sig. M 7294.

Knjižne povezave med frankfurtskimi sejmi in našim prostorom

Na podlagi sejmskih katalogov je bilo narejenih malo analiz. Carl Junker je glede na udeležbo avstrijskih založnikov podal sliko, koliko je bil nemški trg zainteresiran za publikacije iz avstrijskih dežel. Navaja, da so bili v začetku 17. stoletja prisotni na sejmi v Frankfurtu in Leipzigu le založniki z Dunaja, iz Prage in Innsbrucka. Sto let kasneje omenja še Salzburg. V obdobju med 1765 in 1805, ko je prevzel osrednji knjižni sejem Leipzig, pa so tam nastopali tudi tiskarji iz Bratislave in Gradca.³⁹ Poudariti je treba, da je verjetno upošteval le podatke iz katalogov, kjer pa so pogosto izpuščali zapise o kraju izdaje, a tudi tu bi ob skrbnem pregledu lahko sliko precej dopolnil.

Na nemških knjižnih sejmi so prodajali tudi knjige v francoščini, italijanščini in angleščini. Predvsem slednje so bile novost v 18. stoletju, znanje angleščine je bilo tedaj znak evropske intelektualne elite. Analiza katalogov sejmov v Frankfurtu in Leipzigu, ki jo je naredil Bernhard Fabian, je pokazala, da je bilo v drugi polovici 18. stoletja vse več knjig angleških avtorjev in v angleščini na policah knjigarn kot tudi knjižnih sejmov v Nemčiji.⁴⁰

Analiza avtorjev, povezanih s slovenskim prostorom, je težja naloga, saj nam pri pregledovanju frankfurtskih sejmskih katalogov ne more biti merilo jezik, pa tudi ne kraj izdaje, zato ni mogoče pričakovati, da bomo zajeli vsa dela, ki so bila nekoč predstavljena na teh prireditvah. Za 16. stoletje se lahko opremo na oba kumulativna kataloga. Prvega je izdal Georg Willer leta 1592, drugega pa Johan Cless deset let pozneje. Struktura katalogov je bila podobna, dela so razdelili po jeziku – najprej latinska, sledijo nemška in v dodatku še knjige v italijanščini, francoščini in španščini. Znotraj teh treh delov pa je še delitev po strokah – teologija (razdeljena je na protestantski in katoliški del), pravo, medicina, zgodovina, filozofija in glasba. Pri tem je treba opozoriti, da so med filozofskimi deli opisane tudi naravoslovne študije s področja fizike, matematike, astronomije in tudi jezikoslovje.

Collectio, in unum corpus, omnium librorum Hebraeorum, Graecorum, Latinorum, nec non Germanice, Italice, Gallice et Hispanice scriptorum qui in nundinis Francofurtensibus ab anno 1564, usque ad nundinas Autumnales anni 1592 je pripravil Georg Willer, ki je bil tudi sicer izdajatelj frankfurtskih sejmskih katalogov. Natisnili so ga v tiskarni Nicolaia Bassaeja. V katalogu so po obsežnem uvodu trije sezname – v latinščini pisane knjige so predstavljene na 636, nemška dela na 372 in francoska, italijanska ter španska na 62 straneh. Zanimivo je, da so knjigi pripisovali tolikšen pomen, da so poskrbeli za zaščito pred ponatiskovanjem, dodeljen ji je bil desetletni cesarski privilegij.

Več povezav s slovenskim prostorom smo našli v obsežnem prvem, latinsko pisanem delu knjige. Med zgodovinskimi deli najdemo knjigo Žige Herbersteina *Moscovia*, ki je bila natisnjena v Baslu leta 1571, in glasbeni tisk Jakoba Gallusa (Jacob Handl) *Quatuor vocum libri*, 1591. Posebej pa velja opozoriti, da sta bili

³⁹ Junker, *Die Kulturarbeit*, str. 164.

⁴⁰ Fabian, *Die Messkataloge*.

na seznamu tudi dve deli Hieronima Megiserja s področja jezikoslovja. Štirijezični slovar – *Dictionarium quatuor linguarum*, v katerem so besede zapisane v nemščini, latinščini, slovenščini in italijanščini. Slovenščino je povzel iz protestantskih tiskov, upošteval je tudi ljudsko govorico. Objavil je še zbirko pregovorov in rekov v več jezikih – *Paroemiologia polyglottos*, v kateri so zbrani latinski in grški izreki antičnih avtorjev, ob njih pa fraze v nemškem, francoskem, italijanskem, in kar je za nas še posebej zanimivo, tudi v slovenskem jeziku. Obe knjigi je izdal štajerski založnik Widmanstetter v Gradcu leta 1592. Glede na to, da sta bili vključeni v obravnavani katalog (str. 481), lahko zapišemo, da sta bili še isto leto predstavljeni na velikem frankfurtskem knjižnem sejmju. Slovenščina je bila torej na tej priveditvi prisotna že v 16. stoletju.

Med teološkimi protestantskimi deli ima pomembno mesto teolog Istran Matija Vlačić Ilirik (latinizirano zapisan kot Matthias Flacius Illyricus), Luthrov učenec, ki je deloval v Frankfurtu. V katalogu smo našli več Vlačićevih del v latinskem delu (str. 134) in med nemško pisanimi knjigami – *Verzeichniß der Teudtschen Bücher und Schriften in allerley Faculteten und Künsten* (str. 366). Del naših protestantskih piscev v seznamu ni, zasledili smo le nemško pridigo ob Trubarjevem pogrebu v Derendingenu, ki jo je imel profesor teologije v Tübingenu Jacob Andrea (str. 78). Med pravniki, ki so delovali v 16. stoletju, ima posebno mesto Martin Pegius, doma iz Polhovega Gradca. Na frankfurtskih sejmih so ponujali več njegovih del, ki so bila natisnjena v Ingolstadtu (str. 245).

Kot rečeno, je po desetih letih ponovno izšel kumulativni katalog frankfurtskih sejmov, le da je ta zajemal celotno 16. stoletje. Sestavil ga je Johann Cless. Glede na to, da je vključil tudi dela iz obdobja, ki ga je pokrival Willerjev katalog, je bilo pričakovati, da je predstavil ista dela, povezana s slovenskim prostorom, ki smo jih že omenili pri zgodnejšem katalogu. Le malo je razlik. Po številu strani je katalog nekoliko manjši – prvi del obsega 563 strani, vanj so poleg latinsko pisanih del vključena tudi francoska, italijanska in španska, drugi pa ima 292 strani. Razlike ne moremo pripisati manjšemu številu vpisov, ampak predvsem različnemu načinu tiska.

V Clessovem katalogu smo med latinsko pisanimi protestantskimi teološkimi knjigami našli več kot dvajset del Istrana, teologa, jezikoslovca in zgodovinarja Matije Vlačića Ilirika (str. 19, 29, 78, 124), predstavljen je tudi v nemškem delu (str. 92). Med latinskimi zgodovinskimi deli je omenjen opis Moskve Žige Herbersteina (345) iz leta 1571, dodan pa je mlajši glasbeni tisk iz Gallusovega opusa – *Sacrae Cantiones de praecipuis festis per totum annum, que ex sancto Ecclesiae Catholicae visu ita sunt ordinatae & disposite, ut omni tempore inseruite queant, quatuor, quinque, sex, octo, & plurium voc*, ki so ga natisnili v Nürnbergu leta 1597 (str. 398). Navaja tudi obe filološki deli Hieronima Megiserja – Štirijezični slovar in zbirko pregovorov, ki sta bili natisnjeni v Gradcu leta 1592 (str. 453–454). Nova pa je bila njegova knjiga *Tractat von dem dreyfachen Ritterstand und allen Ritter Orden der Christenheit* (Frankfurt 1593), ki jo najdemo v nemškem delu kataloga na strani 228. Med nemškimi tiski je tudi pet različnih del pravnika Martina Pegiusa (str. 184 in 185).

Naj ob koncu opozorim še na pomembno delo hrvaškega humanista in jezikoslovca Fausta Vrančića. Leta 1595 je v Benetkah izšel petjezični slovar *Dictiona-*

rium quinque nobilissimarum Europae linguarum: Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae et Ungaricae. Na frankfurtskem knjižnem sejmu je bil predstavljen ob koncu 16. stoletja (str. 435, pomotoma zapisano 453).

V prvi polovici 17. stoletja smo na frankfurtskih knjižnih sejmih našli le knjige Hieronima Megiserja. Objavil je veliko del, med njimi pa so bila nekatera povezana z našimi kraji oz. s slovenščino. Leta 1603 so poleg nekaterih drugih njegovih knjig predstavili tudi *Thesaurus Polyglottus vel Dictionarium Multilinguae Thesaurus polyglottus, vel dictionarium multilinguae: ex quadringentis circiter tam veteris, quam novi ... orbis nationum linguis, dialectis, idiomatibus & idiotismis, constans*.⁴¹ V njem je predstavljenih več različic nemščine, madžarščina, slovanski jeziki kot češčina, hrvaščina, dalmatinščina, pa jeziki, ki so jih govorili na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem.⁴² Leta 1610 so bile v delu frankfurtskega sejemskega kataloga – *Politische historische und Geographische Bücher* predstavljene kar tri Megiserjeve knjige.⁴³ Iz italijanščine je prevedel in redigiral tekst *Hodeporicon Indiae Orientalis/ Das ist: Warhafftige Beschreibung Der ansehlich Lobwürdigen Reyß/ Welche der Edel/ gestreng vnd weiterfahrne Ritter/ H. Ludwig di Barthema von Bononien aus Italia bürtig/ Jnn die Orientalische vnd Morgenländer/ Syrien/ beide Arabien/ Persien vnd Jndien/ auch in Egypten vnd Ethyopien/ zu Land vnd Wasser.* Objavil je opis otoka Malte, ki mu je dodal tudi slovar – *Propugnaculum Europae – Beschreibung der Insel Malta.* Kot zanimivost naj navedem, da je bilo delo ponovno predstavljeno na sejmu leta 1612. Za nas pa je najzanimivejša knjiga *Paradisus Deliciarum; das ist Eigentliche und wahrhafftige Beschreibung Der wunderbaren / mechtigen und in aller Welt hochberümbten Stadt Venedig*, saj knjiga opisuje vso nekdanjo Beneško republiko in na nekaterih mestih omenja tudi današnje slovensko ozemlje.⁴⁴

Tudi v drugem desetletju 17. stoletja smo lahko v sejmskih katalogih našli nekaj del Hieronima Megiserja, ki so povezana z našim prostorom. Leta 1613 so predstavili dopolnitev h knjigi o Beneški republici, delo o epigrafskih spomenikih – *Inscriptiones Venetae.* Leipziški založnik Henning Groß je predstavil drugo izdajo njegovega slovarja *Thesaurus Polyglottus.* Za slovensko zgodovinopisje je zelo pomembna monografija *Annales Carinthiae, Das ist, Chronica Des Löblichen Ertzhertzogthumbs Khärndten* (1612), zanjo je Megiser uporabil gradivo, ki ga je zbral Michael Gothard Christalnik, in ga nato dopolnjeval z arhivskimi dokumenti več let. V njem je natančno opisal ustoličevanje koroških vojvod na Gosposvetskem polju, knežji kamen pri Krnskem gradu in vojvodski prestol. Na frankfurtskem sejmu je bila leta 1613.⁴⁵ Leta 1616 je bil na seznamu Megiserjev pregled zgodovine cesarjev od Julija Cesarja pa do Matije I., ki je vladal v njegovem času *Iconologia Caesarum oder Summarischer Chroniken* Außzug aller Röm. Keyser von C. Ju-

⁴¹ *Catalogus Universalis Pro Nundinis Francofurtensibus Autumnalibus de anno 1603.*

⁴² Stabej, *Hieronim Megiser.*

⁴³ *Catalogus Universalis pro Nundinis Francofurtensibus Vernalibus de Anno M.DC.X.*

⁴⁴ Dular, *Hieronim Megiser.*

⁴⁵ *Catalogus universalis pro nundinis Francofurtensibus vernalibus de Anno 1613.*

lio Cäsare an biß auff Matthiam I. (Linz 1616).⁴⁶ Dve leti kasneje pa je Megiser zapisan le kot izdajatelj dela – *Jansen des Enenkels Fürstenbuch von Oesterreich und Steiermark* (Linz 1618).⁴⁷

Ob pregledu obsežnega gradiva – tiskanih katalogov, ki so izhajali dvakrat letno, do leta 1650 nismo našli knjig, ki bi bile neposredno povezane z današnjim slovenskim prostorom. Seveda so prodajali geografska dela, ki so vključevala tudi naše dežele, kot so *Cosmographije* Sebastiana Münstra, Gerada Mercatorja in Paula Merule – leta 1633 so na sejmih predstavili vse tri – vendar njihovih izdaj v prvi polovici 17. stoletja nismo posebej sledili.⁴⁸ V tem obdobju se začnejo pojavljati različne izdaje verskih priročnikov Roberta Bellarmina in Tomaža Kempčana, a njune knjige so postale na Slovenskem popularne šele stoletje kasneje, ko so bile prevedene v slovenščino. Omeniti pa moramo še dela češkega pedagoga Jana Komenskega. Vse od tridesetih let so na frankfurtskih sejmih prodajali številne njegove knjige. Leta 1658 je izdal prvo otroško ilustrirano enciklopedijo *Orbis sensualium pictus. Hoc est: Omnium fundamentalium in mundo rerum, & in vitâ actionum, pictura & nomenclatura* (1658). Knjiga je opremljena z lesorezi, ki predstavljajo stvari iz vsakdanjega življenja. Že isto leto jo je bilo mogoče kupiti tudi v Frankfurtu.⁴⁹ Gesla so dvojezična, v prvi izdaji – latinska in nemška. V naslednjih letih je bilo predstavljenih več izdaj, kjer so nemščino nadomestili s francoščino oziroma italijanščino. Zanimivo je, da se je v začetku 18. stoletja prevajanja lotil tudi kapucin Janez Adam Geiger bolj znan kot – Hipolit Novomeški. Delo je žal ostalo v rokopisu, je pa originalnima dvema jezikoma – latinščini in nemščini, dodal še slovenščino.⁵⁰

Opozoriti velja še na dve publikaciji – opisi potovanja preko naših krajev. V sejmskem katalogu za leto 1658 je delo zdravnika in popotnika Hieronymusa Welscha (1612–1665), opis njegove poti leta 1630 je izšel kot – *Warhafftige Reiß-Beschreibung, Auß eigener Erfahrung, von Teutschland, Croatien, Italien, denen Insuln Sicilia, Maltha, Sardinia, Corsica, Majorca, Minorca, Juica und Formentera ... und andern Orthen*.⁵¹ V naslovu niso omenjene naše dežele, a prav na začetku poti je obiskal Celje, glavno mesto grofov Celjskih, Ljubljano, glavno mesto Kranjske, kjer da se ne govori nemško, ampak povsem slovensko (vindiš), nato pa je šel po Ljubljani do Vrhnike in naprej proti Hrvaški.

Leta je bil 1669 v slovenskih deželah Valvasorjev angleški sodobnik Edward Brown. Obiskal je Gosposvetsko polje, Celovec, Gorenjsko (Tržič), Ljubljano,

⁴⁶ *Catalogus Universalis Pro Nundinis Francofurtensibus Autumnalibus, de Anno M. DC. XVI.*

⁴⁷ *Catalogus Universalis pro Nundinis Francofurtensibus Autumnalibus, de Anno M. DC. XVIII.*

⁴⁸ *Catalogus Universalis Pro Nundinis Francofurtensibus Autumnalibus De Anno M. DC. XXXIII.*

⁴⁹ *Catalogus Universalis Pro Nundinis Francofurtensibus Vernalibus, De Anno M. DC. LVIII.*

⁵⁰ Ahačič, *Pregled jezikoslovnih zapisov*, str. 593–598.

⁵¹ *Catalogus Universalis Pro Nundinis Francofurtensibus Vernalibus, De Anno M. DC. LVIII.*

presihajoče Cerkniško jezero, idrijski rudnik živega srebra in vse to je opisal v obširnem potopisu po Evropi.⁵² V Frankfurtu so na spomladanskem sejmu leta 1685 predstavili nemško različico njegove knjige Edward Brown, *M. D. auf genehmgehaltenes Gutachten und Veranlassung der Kön. Engell. Medicinischen Gesellschaft in Londen durch Niederland, Teutschland, Hungarn, Servien, Bulgarien, Macedonien, Thessalien, Oesterreich, Steirmarck, Kärnthen, Carniolen, Friaul*.⁵³

V okviru tiskanih sejemskih katalogov je bil v drugi polovici 17. stoletja tudi razdelek »Libri Serius exhibiti«. Leta 1677 je tu založba Johanna Arnolda iz Kölna predstavila razkošno ilustrirano knjigo *Topographia provinciarum Austriacarum oder Beschreibung der fürnehmsten Städte und Plätze in den Oesterreichischen Landen Steyr / Kärndten / Crain und Tyrol* opremljeno z grafikami Matthaëusa Meriana.⁵⁴

Posebno pozornost pa moramo posvetiti delu dveh domačinov – Janeza Ludvika Schönlebna in Janeza Vajkarda Valvasorja, saj je bilo zanimivo za širši krog humanistov 17. stoletja, na kar kažejo tudi predstavitve njunih knjig na frankfurtskih knjižnih sejmih.

Življenje in delo zgodovinarja, govornika, pridigarja, teologa in polihistorja Janeza Ludvika Schönlebna je pred nedavnim predstavila v monografiji Monika Deželak Trojar.⁵⁵ Njegova dela je razdelila v naslednje sklope – retorični, teološko-mariološki in zgodovinsko-genealoški opus. Na podlagi objavljenih katalogov frankfurtskih sejmov lahko ugotovimo, da so na sejemskih policah predstavili šest njegovih knjig. Že leta 1669 sta bili na ogled med teološkimi knjigami deli *Fasten-Freytag-vnd Sontag-Predigen das ist: I. Geistliche Ehrn-Saul Jesu Christo, dem Angstleydenden Welt-Erlöser an dem Berg Oliveti auffgerichteteriönimi* in *Vera ac sincera sententia de immaculata conceptione Deiparae Virginis*,⁵⁶ ki sta leto poprej izšli v Salzburgu pri Melchioru Haanu. Prav tam so natisnili leta 1682 tudi knjigo *Allegoriae ss. Patrum*, ki pa je bila predstavljena že po avtorjevi smrti, in sicer v katalogu leta 1683.⁵⁷

Janez Ludvik Schönleben je bil vnet zbiralec in poznavalec podatkov o zgodovinskih dogajanjih. Na podlagi teh raziskovanj je objavil več knjig, od katerih so bile na frankfurtskih sejmih predstavljene tri. Leta 1675 najdemo v sklopu »Libri historici et politici« delo *Aemona vindicata sive Labaco metropoli Carnioliae vetus Aemona nomen jure assertum*, ki je izšlo v Salzburgu leta 1674.⁵⁸ Spomladi 1680 so napovedali med knjigami bodočih sejmov (Libri Futuris Nundinis Prodituri) Schönlebnovo knjigo *Dissertatio polemica de prima origine augustissimae domus Habspurgo-Austriacae*, ki pa je dejansko izšla šele leto kasneje. Tako najdemo o njej zapis tudi v naslednjem pomladnem sejemskem katalogu.⁵⁹ Velja pa omeniti, da

⁵² Šumrada, Edward Brown.

⁵³ *Catalogus Universalis pro Nundinis Francofurtensibus Vernalibus, de Anno MDCLXXXV.*

⁵⁴ *Catalogus Universalis pro Nundinis Francofurtensibus Autumnalibus, de Anno MDCLXXVII.*

⁵⁵ Deželak Trojar, Janez Ludvik Schönleben.

⁵⁶ *Catalogus Universalis pro Nundinis Francofurtensibus Vernalibus de Anno M.DC.LXIX.*

⁵⁷ *Catalogus Universalis pro Nundinis Francofurtensibus Vernalibus, de Anno MDCLXXXIII.*

⁵⁸ *Catalogus Universalis pro Nundinis Francofurtensibus Vernalibus, de Anno MDCLXXXV.*

⁵⁹ *Catalogus Universalis pro Nundinis Francofurtensibus Vernalibus, de Anno MDCLXXX.*

je to najstarejša knjiga, kjer je kot kraj izdaje zapisana Ljubljana; tiskar in založnik je bil Janez Krstnik Mayr.

Najpomembnejše Schönlebnovo zgodovinsko delo *Carniolia antiqua et nova* so predstavili leta 1682. Zapis naslova je sicer nekoliko drugačen, kot ga poznamo danes – *Annales Sacroprophani à conditio Mundo*, kot kraja izdaje pa sta pravilno navedeni Salzburg in Ljubljana. Knjigo so uvrstili med teološke katoliške publikacije, kar kaže, da knjige pred pripravo kataloga najbrž niso imeli v rokah in je bil zapis narejen na podlagi rokopisne predloge, ki jo omenja Deželak Trojarjeva.⁶⁰

V katalogu jesenskega frankfurtskega sejma leta 1683 je med teološkimi knjigami tudi delo *Theatrum Mortis humanae tripartitum... mit schonen Kupfferen – apud Salzburg bey Joh. Bapt. Mayr* – brez navedbe avtorja.⁶¹ To je lahko le Valvasorjevo delo, ki je bilo deloma natisnjeno na Bogenšperku (bakrorezi), deloma v Ljubljani (besedilo), založnik Janez Krstnik Mayr pa je dodal še tretji kraj Salzburg, kjer je imel svoje prvotno podjetje. Argument, da je avtor knjige lahko le Valvasor, lahko utemeljimo z dejstvom, da je knjigo varovala pred ponatisi in izdajami podobnih knjig desetletna cesarska zaščita – cesarski privilegij.⁶²

V arhivu knjižne komisije (Bücherkommission) je za leto 1688 shranjen seznam, ki so ga pripravili za jesenski frankfurtski sejem. Med knjigami založbe Wolfganga Moritza Endterja iz Nürnberga je tudi Valvasorjevo delo *Topographia Carinthiae*.⁶³ Isti založnik je izdal leta 1689 njegovo monumentalno delo Slava vojvodine Kranjske (*Die Ehre dess Herzogthums Crain*), za reklamo pa je poskrbel že leto poprej. V spomladanskem sejmskem katalogu (1688) najdemo obsežno najavo med predstavitvami bodočih sejmov (Libri Futuris Nundinis Prodituri).⁶⁴ Na naslednjem – spomladanskem sejmu 1689 so knjigo med bodočimi sejmi omenili še enkrat – *Herr Johan. Weichard Bar. Von Valvasor Topographisch-historisches Schau- und Ehren-Gerüst dess Herzogthums Crain/ erwitert durch Erasmus Francisei, und mit mehr als 500 Kupffern geziere*.⁶⁵ Knjige so običajno prišle na sejem šele leto po izdaji, kakšen pomen so pripisovali Valvasorjevemu delu, pa kažejo že te predhodne najave. To je nedvomno povezano z dejavnostjo firme Endter, ki je sodelovala na frankfurtskih sejmihi oziroma njihovih katalogih vse od začetka 17. stoletja.⁶⁶

Ob koncu naj dodamo še dva »ljubljska« tiska, ki ju navajata kataloga iz leta 1681 in 1682. Žal nismo mogli ugotoviti, za kateri knjigi gre, saj sta bila naslova le približno povzeta ali pa sta to publikaciji, ki ju ne poznamo. Med knjigami

⁶⁰ *Catalogus Universalis pro Nundinis Francofurtensibus Vernalibus, de Anno MDCLXXXII*; Deželak Trojar, *Janez Ludvik Schönleben*, str. 231.

⁶¹ *Catalogus Universalis pro Nundinis Francofurtensibus Autumnalibus, de Anno MDCLXXXIII*.

⁶² Dular, *Iz zgodovine tiskarskih privilegijev*.

⁶³ Österreichisches Staatsarchiv, Bücherkommission, fasc. 4, akt 32-40, list 32-39.

⁶⁴ *Catalogus Universalis, pro Nundinis Francofurtensibus Vernalibus, de Anno MDCLXXXVIII*. Cfr. Reisp & Magič, *Slowenien – Frankfurt*.

⁶⁵ *Catalogus Universalis, pro Nundinis Francofurtensibus Vernalibus, de Anno MDCLXXXIX*.

⁶⁶ Oldenbourg, *Die Endter Oldenbourg*, str. 96–98.

bodočih sejmov je leta 1682 zapisano: *P. Amandi von Göns Capuciners Geistliche Fasten Speisen / Predigeweiss auffgerragen/ 4. Laybach bei Joh. Baptist. Mayer.*⁶⁷ Še bolj zanimiva je knjiga, ki je na sejmu očitno bila, saj je zavedena v oddelku nemško pisanih političnih, zgodovinskih in geografskih knjig – *Bescheibung des zu End des 1680 und zu anfang des 1681 Jahrs wie auch alle derer seit Anfang der Welt biss dato erschienenem Cometen /sempit ihrer Bedeutung /Labaci ap. Joh. Baptist Mayr in 4.*⁶⁸

Na koncu velja spregovoriti nekaj besed še o strukturi sejemskih katalogov, ki so glavni vir za prepoznavanje knjig, predstavljenih na frankfurtskih sejmih v prvih dvesto letih. Praviloma so imeli dva glavna sklopa – latinsko in nemško pisane knjige, vmes še »Libri Peregrini Idiomatis« (francoska in italijanska dela). V prvih desetletjih 17. stoletja je bil seznamu dodan še »Apendix« (dodatek), vanj so bile uvrščene knjige brez prave vsebinske strukture. Po letu 1630 oba sklopa – dodatek in knjige bodočih sejmov (Libri Futuris Nundinis Prodituri) predstavljajo petino katalogov, leta 1655 celo polovico. Po 1656 pa »apendix« opustijo, saj so vanj vključevali knjige tik pred natisom. To je razbrati iz tipografije zapisov (vsaka vrstica je drugačna, linije so pogosto poševne), kar kaže na dodajanje v naglici.

Končno moramo opozoriti še na kraje izdaj, ki so zapisani v katalogih. Ne želimo polemizirati s Carlom Junkerjem, ki je pred več kot stoletjem zapisal, da je bil delež avstrijskih založnikov na frankfurtskih sejmih zelo skromen.⁶⁹ Naj navedemo le nekaj podatkov, ki kažejo drugačno sliko. Že ob koncu 16. stoletja je omenjen Gradec, pa tudi založniki iz Salzburga so prisotni precej pred obdobjem, ki ga navaja Junker. Tako je tiskar in založnik Janez Krstnik Mayr že dve leti po odprtju podružnice v Ljubljani (1680) sodeloval na sejmu sam ali pa preko svojega osrednjega podjetja v Salzburgu. Opozoriti velja tudi to, da so manjši založniki sodelovali na sejmih s pomočjo večjih podjetij, ki so pod svojim »okriljem« predstavili njihove knjige. Dokaz sta na primer dva Megiserjeva tiska iz Linza, ki sta bila predstavljena leta 1616 in 1618. Linz v katalogih ni omenjen, pač pa imamo podatek o »razstavljavcu«, ki se pogosto skriva za besedico »apud« (pri). Megiserjevo knjigo o avstrijskem plemstvu je bilo mogoče dobiti pri Henningu Grossu iz Leipziga oziroma Johanu Krugernu iz Augsburga.⁷⁰

Pregled prvih 200 let frankfurtskega knjižnega sejma je pokazal, da so bila tam razstavljeni tudi dela o slovenski zgodovini, geografiji, jezikoslovju in drugih temah, s katerimi so se ukvarjali naši predniki. Že v 18. stoletju je prevzel vodilno vlogo knjižni sejem v Leipzigu, katalogi pa so bili pogosto tiskani skupaj za obe prireditvi.

Frankfurtski sejem, ki je prenehal delovati leta 1750, so obnovili leta 1949. Leta 1955 so začele na njem sodelovati tudi države iz vzhodnega bloka – Sovjetska zveza, Madžarska, Češkoslovaška in Jugoslavija.⁷¹ Prve predstavitve jugoslovan-

⁶⁷ *Catalogus Universalis pro Nundinis Francofurtensibus Vernalibus, de Anno MDCLXXXII.*

⁶⁸ *Catalogus Universalis pro Nundinis Francofurtensibus Vernalibus, de Anno MDCLXXXI.*

⁶⁹ Junker, *Die Kulturarbeit*, str. 164.

⁷⁰ *Catalogus Universalis pro Nundinis Francofurtensibus Autumnalibus, de Anno M.DC.XVIII.*

⁷¹ Weidhaas, *Frankfurt Book Fair*, str. 151–167.

skih knjig v Frankfurtu so bile slabe. Slovenski dramaturg, publicist, dramatik in prevajalec Herbert Grün je takole kritično ocenil nastop leta 1959: »Popolnoma nezadovoljivo (za nas) je bila spet zastopana Jugoslavija. Ponovilo se je, kar se je že tolikokrat godilo, kadar smo imeli priliko pokazati na reprezentativnih mednarodnih prireditvah reči, na katere bi bili res lahko ponosni: kot pred leti na Dunaju (mednarodna gledališka razstava) ali lani v Bruslju smo imeli tudi to pot v Frankfurtu prazno štacuno. Čeprav se nam ne bi bilo treba sramovati tekmovanja z najjimenitnejšimi svetovnimi založbami. Glede mladinske literature menda sploh vodimo. Našo skromno kolektivno razstavo je priredilo Združenje jugoslovanskih založb, organizacijo pa je prepustilo založbi »Mladost« (Zagreb). Glavni očitki na rovaš naših prirediteljev so: 1. dopustili so, da so nam gostitelji dodelili skrajnje neugodno lokacijo (neugodno v političnem in v komercialnem smislu); 2. razstava je bila taka, kot bi FLRJ sploh ne bila mnogonacionalna država (nobene makedonske knjige, od slovenskih pa samo Vodnik po Mariboru (!) in Ciciban v Krklečevi prepesnitvi); 3. najdragocenejših in najreprezentativnejših jugoslovanskih edicij – zagrebških enciklopedij – reklamno sploh nismo znali »plasirati«; 4. zastopniško osebje je bilo komercialno in propagandno nespretno; 5. propagandni material (prospekti, katalogi itd.) je bil sestavljen in izbran tako nezanimivo, da se še od daleč ni mogel kosati s pisanim bogastvom preobilja drugega takega materiala (ki ni samo paša za oči, temveč je večidel tudi vsebinsko tehten, izvrstno sestavljen, poučen in spodbuden); 6. aranžma samega boksa je bil pust, dolgočasen in popolnoma neprivačen: lahko si po ure in ure stal tam, a vsi obiskovalci so hodili mimo, nobenemu se oko ni ujelo ob kako zanimivost. – Največ propagande za knjižno kulturo jugoslovanskih narodov so na tem sejmu pripravile tiste založbe, ki so razstavljale Andrića v nemščini in francoščini. Prepričani smo lahko, da bo letošnji debacle dobra šola za prihodnje leto.«⁷²

Mnogo bolj optimističen je bil nastop desetletje kasneje. Ivan Bratko, slovenski pisatelj in publicist, je za katalog ob razstavi naše knjige v Frankfurtu jeseni leta 1972 zapisal, da predstavlja značilne knjižne dosežke v Jugoslaviji v zadnjih dveh desetletjih. Nemški in svetovni javnosti naj da vpogled v te dosežke in kulturni razvoj pri nas. Predstavili so številne edicije nacionalnih akademij, založb, kritične izdaje pisateljev klasikov vseh jugoslovanskih narodov in zaključeno veliko Enciklopedijo Jugoslavije. Med sodobnimi deli je poleg beletristike omenil tudi umetniške edicije – reprodukcije sodobnih slikarjev, grafikov in kiparjev. Novost v knjižni proizvodnji so predstavljale koprodukcije s francoskimi, angleškimi in nemškimi založbami. Predvideval je, da bodo pozornost pritegnile turistične knjige o naših mestih, planinah, Jadranu in kulturnih spomenikih. Zaključil pa je z mislijo: »Razumljivo je, da je razstava obsegala samo drobec vsega tega, kar izide. Predstavili smo vam knjige v vseh jezikih narodov in narodnosti Jugoslavije. To naj bi omogočilo obiskovalcu, da si ustvari vsaj približno podobo o naši mnogonacionalni strukturi in o njenem kulturnem razvoju.«⁷³ Na četrtem posvetovanju

⁷² Grün, *Frankfurtski knjižni sejem*.

⁷³ Bratko, *Čas knjige*, str. 39–42.

jugoslovanskih založnikov Portorožu je Bratko opozoril še na eno pomanjkljivost ob udeležbah na mednarodnih knjižnih sejmi: »In tu ne gre le za pomanjkanje sredstev za udeležbo na tem ali onem sejmu, v Frankfurtu ali Leipzigu, temveč nam predvsem manjka iz leta v leto popolnejši fond knjig v tujih jezikih, s katerim bi nudili svetu vse tisto, kar želimo, da bi zvedel o nas in vse, kar je potrebno za našo afirmacijo kot ene izmed najpomembnejših neuvrčenih dežel s svojim specifičnim tridesetletnim socialističnim razvojem.«⁷⁴

Devetdeseta leta so prinesla novo politično ureditev Evrope in Azije in nononastale države so se v Frankfurtu predstavile s svojimi knjižnimi produkcijami. Leta 1997 je bilo največ razstavljalcev iz Nemčije (2534), Velike Britanije (905) in ZDA (800). Predstavili so 306.476 naslovov, od tega 79.898 novih. Močno se je povečalo tudi število srednje- in vzhodnoevropskih založb. »V deveti dvorani smo se v družbi nekdanjih jugoslovanskih republik in novih držav nekdanje Sovjetske zveze razkazovali tudi Slovenci. Zanimiva, ovita v klobučevino in cigaretni dim Nika Grafenauerja, je bila stojnica Nove revije,« je komentiral sejmsko dogajanje Janez Penca v Dolenjskem listu.⁷⁵

Danes pogosto slišimo frazo – če nisi na spletu, te sploh ni! Nedvomno pa velja za knjigo/založbo tudi stavek, ki ga je izrekel leta 1990 koroški narodni delavec in založnik Lojze Wieser: »Če ne greš na frankfurtski sejem, te kot založbe ni!«⁷⁶

⁷⁴ Trenutek jugoslovanske knjige, *Primorski dnevnik* 32/1976, št. 103 (1. 5.), str. 5.

⁷⁵ Penca, *Knjiga*.

⁷⁶ Sodelovanje v Frankfurtu se obrestuje, *Slovenski vestnik* 45/1990, št. 58 (3. 10.), str. 10.

Viri in literatura

Viri

Arhivski viri

Österreichisches Staatsarchiv, Abt. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Buchkommission
Metropolitanska knjižnica, Zagreb

Tiskani viri

Bibliotheca Valvasoriana: katalog knjižnice Janeza Vajkarda Valvasorja [v biblioteki Metropolitani v Zagrebu]. Ljubljana: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti; Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 1995.

Cless, Johann: *Unius seculi; eiusque virorum literatorum monumentis tum florentissimi, tum fertilissimi: ab anno Dom. 1500. ad 1602. nundinarum autumnalium inclusivae, elenchus consummatissimus librorum: Hebraei, Graeci, Latini, Germani, aliorumque Europae idiomatum: typorum aeternitati consecratorum ... : desumptus partim ex singularum nundinarum catalogis, partim ex instructissimis ubi[que] locorum bibliothecis: atque in tomos duos partitus*. Frankfurt: Peter Kopf, 1602 (Semeniška knjižnica, Ljubljana).

Digitalni viri

Deutsche digitale Bibliothek; <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/> – na tem portalu je bila pregledana večina sejmskih katalogov.

Literatura

Ahačič, Kozma, Pregled jezikoslovnih zapisov o slovenščini v neslovnčnih knjižnih in rokopisnih delih 1672–1758: I. Schönleben, Kastelec, Valvasor, Svetokriški, Vorenc, Hipolit. *Slavistična revija* 57, 2009, str. 563–602.

Bratko, Ivan, *Čas knjige*. Državna založba Slovenije: Ljubljana 1972.

Braudel, Fernand, *Igre menjave. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.-XVII. stoletje I*. Studia humanitatis: Ljubljana, 1989.

Deželak Trojar, Monika, *Janez Ludvik Schönleben (1618-1681)*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2017.

Dular, Anja, Iz zgodovine tiskarskih privilegijev. *Zgodovinski časopis* 52, 1998, str. 21–36.

Dular, Anja, *Živeti od knjig: zgodovina knjigotrštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2002.

Dular, Anja, Ljubljanski knjigovezi v 16. in 17. stoletju = The Ljubljana bookbinders of the 16th and 17th centuries. *Konserviranje knjig in papirja 2 = Book and paper conservation 2*. Ljubljana: Arhiv Slovenije 2016, str. 58–67.

Dular, Anja, Kaj je zapisal Hieronim Megiser v 16. in 17. stoletju o naših krajih. *Mladika* 5, 2022, str. 75–78.

Eisenhardt, Ulrich, *Die kaiserliche Aufsicht über Buchdruck, Buchhandel und Presse im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation (1496–1806)*. Studien und Quellen zur Geschichte des deutschen Verfassungsrechts Reihe A: Studien 3. Karlsruhe: Verlag C. F. Müller 1970.

Fabian, Bernhard, Die Messkataloge und der Import englische Bücher nach Deutschland im achtzehnten Jahrhundert. *Buchhandel und Literatur* (ed. Reinhard Wittmann & Bertold Hack). Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen 20. Wiesbaden: Otto Harrassowitz 1982, str. 154–168.

Gross, Lothar, Reichsarchiv. *Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs* 4. Wien: Adolf Holzhausens Nachfolger, 1936, str. 273–398.

- Grosshaupt, Walter, Kaufleute, Waren, Geldhandel und Nachrichtenübermittlung in der Neuzeit. – V: *Brücke zwischen den Völkern – Zur Geschichte der Frankfurter Messe* (ur. Ratner Koch). Frankfurt: Im Auftrag des Dezernats für Kultur und Freizeit, 1991, str. 219–247.
- Grün, Herbert, Frankfurtski knjižni sejem 1959, *Naši razgledi* 8, 1959, št. 20 (31. 10.), str. 483.
- Junker, Carl, Die Kulturarbeit des deutschen Buchhandels. *Carl Junker: Zum Buchwesen in Österreich: gesammelte Schriften* (1896–1927) (ed. Murray G. Hall). Wien: Praesens, 2001, str. 162–173.
- Oggolder, Christian & Karl Vocelka, Flugblätter, Flugschriften und periodische Zeitungen. *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16. – 18. Jahrhundert)* (ur. Josef Pauser, Martin Scheutz und Thomas Winkelbauer). *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband* 44, 2004, str. 860–874.
- Oldenbourg, Friedrich, *Die Endter: eine Nürnberger Buchhändlerfamilie (1590–1740)*. Leipzig 1911.
- Otorepec, Božo & Dragan Matić, *Izbrane listine Zgodovinskega arhiva Ljubljana (1320–1782)*. Gradiva in razprave 19. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 1998.
- Penca, Janez, Knjiga je pristno sporazumevanje, internet ni: Frankfurtski knjižni sejem. *Dolenjski list* 48, 1997, št. 46 (20. 11.), str. 16.
- Radics, Peter, Geschichte des deutschen Buchhandels in Krain, *Archiv für Geschichte des deutschen Buchhandels* 6, 1981, str. 73–93.
- Reisp, Branko & Vladimir Magić, *Slowenien – Frankfurt 300 Jahre*. Ljubljana: Valvasors Ausschuss bei der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und Künste, 1994.
- Richter, Günter, *Verlegerplakate des XVI. Und XVII Jahrhunderts bis zum Beginn des dreissigjährigen Krieges*. Wiesbaden: Guido Pressler, 1965.
- Sarkowski, Heinz, Der Buchvertrieb von Tür zu Tür in 19. Jahrhundert. *Buchhandel und Literatur: Festschrift für herbert G. Göpfert zum 75. Geburtstag*. Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen 20. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1982, str. 221–246.
- Skala, Dieter, Vom neuen Athen zur literarischen Provinz: die Geschichte der Frankfurter Büchermesse bis ins 18. Jahrhundert. *Brücke zwischen Völkern – zur Geschichte der Frankfurter Messe II*. Frankfurt: Dezernat für Kultur und Freizeit, 1991, str. 195–202.
- Stabej, Jože, Uvod. *Hieronim Megiser Thesaurus Polyglottus* (ur. Jože Stabej). SAZU II. Razred, Dela 32. Ljubljana: SAZU 1977, str. xv–xxv.
- Starck, Werner, Frankfurter Messekatalog 1564-1592, *Biblos* 38, H. 3, 1989, str. 154–170.
- Šumrada, Janez, Valvasorjev angleški sodobnik Edward Brown v slovenskih deželah leta 1669. *Valvasorjev zbornik: ob 300 letnici izida Slave vojvodine Kranjske: referati s simpozija v Ljubljani 1989*. Ljubljana: SAZU, 1990, str. 54–102.
- Taubert, Sigfred, *Bibliopolia: Bilder und Texte aus der Welt des Buchhandels = Pictures and texts about the book trade = Images et textes sur la librairie*. Hamburg: Dr. Ernst Hauswedell & Co., 1966.
- Trubar, Primož, *Pisma Primoža Trubarja* (ur. Jože Rajhman). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1986.
- Valvasor, Janez Vajkard, *Topographia Ducatus Carniolae moderna*, Laybach: J. B. Mayr, 1679.
- Valvasor, Janez Vajkard, *Čast in slava vojvodine Kranjske*, Ljubljana: Zavod Dežela Kranjska, 2009–2013.
- Weber, Ernst, Sortimentskataloge des 18. Jahrhunderts als literatur- und buchhandelsgeschichtliche Quellen. *Bücherkataloge als buchgeschichtliche Quellen in der frühen Neuzeit*. (ur. Wittmann Reinhard). Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens 10. Wiesbaden: Harrassowitz 1985, str. 209–257.
- Weidhaas, Peter, *A history of the Frankfurt Book Fair*. Toronto: Dundurn Press, 2007.

- Widmann, Hans, *Geschichte des Buchhandels*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz 1975.
- Wittmann, Reichard, Bücherkataloge des 16. – 18. Jahrhunderts als Quellen der Buchgeschichte. *Bücherkataloge als buchgeschichtliche Quellen in der frühen Neuzeit*. (ur. Wittmann Reinhard). Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens 10. Wiesbaden: Harrassowitz, 1985, str. 7–17.
- Wittmann, Reinhard, *Geschichte des deutschen Buchhandels*. München: Beck, 1999.

SUMMARY

Frankfurt Book Fair and Slovene Territory

Anja Dular

The history of the Frankfurt Book Fair goes back to the Middle Ages, and in the second half of the 15th century this general fair was transformed into a book fair. Booksellers exhibited new books twice a year – in spring and in autumn. In the mid-16th century, the catalogues of these events began to be printed, with two cumulative catalogues being published at the end of the 16th century. In 1592, Georg Willer published the first cumulative catalogue of the Frankfurt Fairs, comprising lists from 1564 to the 1592 autumn fair. Ten years later, Johann Cless published a new, more extensive catalogue, comprising the entire 16th century. Based on these publications, we have been able to find which works related to the Slovenian territory or which works by Slovene authors were exhibited at the Fair as early as in the 16th century. The Slovene language was represented in the works of Hieronim Megiser: *Paroemiologia* and *Dictionarium quatuor linguarum*; both of which were published by Widmanstetter in Graz in 1592. Among the authors mention should be made of the diplomat Sigismund Herberstein, the lawyer Martin Pegius, and the musician Jacobus Gallus.

In the 17th century, catalogues were printed twice a year at both fairs. In the first decades, we also found historical and linguistic treatises by Hieronim Megiser that are associated with our region. In the second half of the 17th century, a wider circle of humanists showed interest in the works of Johann Ludwig Schönleben and Johann Weichard Valvasor, as shown by the presentations of their books at the Frankfurt Book Fairs. Based on the published catalogues of the Frankfurt Book Fairs, we found that six different books by Johann Ludwig Schönleben were presented in 17th century. Thematically, they are divided into two sets: theology and history. In 1680, Ljubljana was first mentioned as the place of publication of Schönleben's book *Dissertatio polemica de prima origine augustissimae domus Habspurgo-Austriacae*. Among theology books, Johann Weichard Valvasor's book *Theatrum Mortis humanae tripartitum* was presented in 1683. The archives of the Bücherkommission (Book Commission) keep the list compiled for the Frankfurt Autumn Book Fair of 1688. The publishing house of Wolfgang Moritz Endter from Nuremberg sent Valvasor's work *Topographia Carinthiae*. In 1689, the same publisher published Valvasor's monumental work *Die Ehre dess Herzogthums Crain* (The Glory of the Duchy of Carniola) and advertised it twice before its publication – in the spring of 1688 and 1689.

The Frankfurt Book Fair died out in the mid-18th century, only to be revived in 1949, and Yugoslavia participated in it from 1955 onwards.

Robert Devetak
Razvoj slovenske prisotnosti
v goriškem javnem prostoru
pred prvo svetovno vojno

DEVETAK, Robert, dr., asistent z doktoratom, Inštitut za narodnostna vprašanja, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26 Fakulteta za humanistiko, Univerza v Novi Gorici, SI-5000 Nova Gorica, Vipavska 13, robert.devetak@inv.si

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5098-5392>

Razvoj slovenske prisotnosti v goriškem javnem prostoru pred prvo svetovno vojno *Zgodovinski časopis*, Ljubljana 77/2023 (168), št. 3–4, str. 380–404, cit. 127

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Prispevek obravnava razvoj slovenske prisotnosti v javnem prostoru mesta Gorice – večnarodnostnem središču dežele Goriške in Gradiške na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Slovenska strategija vstopa v mestni javni prostor, kjer je imela primat italijanska mestna skupnost, se je usmerila v krepitev gospodarske in politične moči v mestu. V praksi se je to izkazovalo z vse večjim številom slovenskih gospodarskih subjektov, različnih društev in organizacij ter nakupi in izgradnjami reprezentativnih zgradb. Vrhunec slovenskega prodora v središče mesta je predstavljala izgradnja Trgovskega doma leta 1904.

Ključne besede: Gorica, javni prostor, Trgovski dom, nacionalizem, kulturna krajina

DEVETAK, Robert, PhD, Assistant with a doctorate, Institute for Ethnic Studies, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26; University of Nova Gorica, School of Humanities, SI-5000 Nova Gorica, Vipavska 13, robert.devetak@inv.si

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5098-5392>

The Development of the Slovenian Presence in Gorizia's Public Space before the First World War

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 77/2023 (168), No. 3–4, pp. 380–404, 127 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

The article deals with the development of Slovenian presence in the public space of the city of Gorizia – the multi-ethnic centre of the region of Gorizia and Gradisca – at the turn of the 19th to 20th century. The Slovenian strategy of entering the city's public space, where the Italian community dominated, focused on strengthening the economic and political power in the city. In practice, this was reflected in the growing number of Slovenian economic subjects, various associations and organisations, and the purchase and construction of representative buildings. The Slovenian expansion into the city centre culminated in the construction of the Trade House in 1904.

Keywords: Gorizia, public space, Trade House, nationalism, cultural landscape

Uvod

V drugi polovici 19. in začetku 20. stoletja je v okviru habsburške države, predvsem na večnarodnostnih in narodnostno mejnih območjih, potekal »boj za prostor«. V večkulturnem in večnarodnostnem habsburškem okolju, kateremu je pripadalo tudi večino slovenskega poselitvenega prostora, je narodna identiteta postala eden od glavnih povezovalnih, a hkrati tudi ločevalnih faktorjev, ki so zaznamovali družbeno dinamiko ter na določenih območjih tudi družbeni vsakdan. Nacionalizem je dominiral javni diskurz ter vplival na politične, gospodarske in družbeno-socialne razmere. Narodne elite so nacionalizem kot ideologijo uspele tekom 19. stoletja vzpostaviti kot ljudsko gibanje, ki je zajelo tako javni kot zasebni prostor.¹ V javnem prostoru so narodne elite v želji, da bi dosegle prevlado ali vsaj enakopravnost nad oz. nasproti drugim narodnostnim skupnostim, predvsem v urbanih središčih izvajale nacionalizacijo kulturne krajine.² S tovrstnim delom je na primer slovenska narodna elita želela doseči predvsem boljše politične predispozicije in temelje za doseg ciljev na področjih šolstva, uprave ter sodstva, kjer je bila enakopravnost jezika sicer zakonsko zagotovljena, a se v praksi ponekod, predvsem v večnarodnostnih okoljih, ni upoštevala.³ Izpostavljanje svoje prisotnosti in demonstracija moči na teh območjih sta bila usmerjena večinoma v urbani javni prostor, primere pa lahko najdemo tudi na podeželju.⁴ Šlo je za ideološko oblikovanje prostora oz. postavitev objektov, s katerimi so narodne skupnosti utrjevale in dokazovale svojo prisotnost.⁵ Proces nacionalizacije kulturne krajine je v desetletjih pred prvo svetovno vojno zajemal široko paleto različnih objektov – javna obeležja, spomenike, napise in druge reprezentativne stavbe (npr. narodne domove),⁶ s katerimi so posamezne narodne skupnosti označevale svoj teritorij, predstavljale svojo preteklost in izvajale javne narodne dogodke ter tako utrjevale narodno zavest ter identiteto.⁷ Narodne skupnosti so za doseg enakopravnosti ali poskusa prevlade na teh območjih izvajale dolgoročne načrte, ki so bili usmerjeni

¹ Glej: Judson, *Guardians*; Wingfield (ur.), *Creating the Other*.

² Klabjan, *Nacionalizacija kulturne krajine*, str. 113–130.

³ Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice*, str. 83.

⁴ Za tovrstni primer glej: Batič, *Priča o dva*, str. 276–284.

⁵ Klabjan, *Baje, Ogenj*, str. 54–55.

⁶ Glej: Mosse, *The Nationalization*, str. 45–72; Paces, Wingfield, *The Sacred*, str. 109–115.

⁷ Glej: Klabjan *Nacionalizacija kulturne krajine*, str. 113–114; Hroch, *European Nations*, str. 240–245; Mosse, *The Nationalization*, str. 73–74.

predvsem v kulturni, politični in gospodarski sektor. Napredek na tovrstnih področjih se je izkazoval v vzpostavljanju mreže finančnih institucij, različnih društev, gospodarskih subjektov in (zasebnih) izobraževalnih ustanov, ki so krepili moč ter vlogo skupnosti v večnarodnostnih okoljih. Izvajanja tovrstnih prijemov je velikokrat vodilo v konfrontacije z drugimi narodnimi skupnostmi, ki so živele na večnarodnostnih območjih.⁸

Med osrednjimi elementi, ki so zaznamovali nacionalizacijo kulturne krajine, so bili t. i. narodni domovi – večfunkcionalne reprezentativne društvene stavbe, ki so bile primarno namenjene posameznim narodnostnim skupinam za krepitev njihovega družbenega, gospodarskega, kulturnega in jezikovnega položaja v večnarodnostnem okolju.⁹ Poleg simbolne funkcije, ki se je izražala v reprezentaciji narodne prisotnosti, arhitekturnih detajlih in slogih,¹⁰ je bil njihov pomen tudi praktičen, kot sedež različnih organizacij, gospodarskih subjektov, kulturnih ustanov in kot kraj družabnosti. Gradnja tovrstnih objektov je bila še posebej razširjena na narodnostnih mejah ali večnarodnostnih območjih. Zglede, ki so se na Avstro-Ogrskem najprej pojavili v češkem in nemškem prostoru v drugi polovici 19. stoletja, je v svoje okolje uspešno vključeval tudi slovenski prostor.¹¹ Na Slovenskem lahko v obdobju Avstro-Ogrske najdemo narodne domove različnih narodnostnih skupnosti v vseh večjih središčih, kjer so poleg slovenske živele tudi druge narodne skupnosti (Nemci, Italijani).¹² Slovenska skupnost je prvi tovrstni objekt zgradila leta 1885 v Novem mestu. Do konca 19. stoletja so mu sledili še domovi v Ljubljani, Celju in Mariboru.¹³ Na širšem območju Trsta jih je bilo med letoma 1897 in 1914 zgrajenih kar šest – Barkovlje, Sv. Jakob, Sv. Ivan, Trst, Rojan in Škedenj, med katerimi je posebej izstopal leta 1904 zgrajen dom v samem središču mesta.¹⁴ Iste leta je bil tovrstni objekt zgrajen tudi v središču Gorice, poimenovali pa so ga Trgovski dom.

Namen prispevka je na podlagi spominske literature in časopisnih virov predstaviti, kako je potekala nacionalizacija kulturne krajine v Gorici – večnarodnostnem središču dežele Goriške in Gradiške – s strani slovenske narodne elite, tekom druge polovice 19. in začetka 20. stoletja. Na območju je bil do prehoda iz 19. v 20. stoletje gospodarski, kulturni, politični in družbeni primat v izhodiščni točki na strani italijanske mestne elite in skupnosti, slovenski narodni eliti pa je uspelo pred letom 1914 ta razmerja do določene mere obrniti. To se je izkazovalo predvsem v večji gospodarski prisotnosti v mestu, vse večjem številu slovenskih javnih prostorov, vrhunec pa je predstavljala izgradnja Trgovskega doma – narodne večnamenske zgradbe v strogem središču mesta, ki je v zadnjem desetletju pred začetkom prve svetovne vojne postala osrednje stičišče slovenske skupnosti v Gorici in širšem območju dežele.

⁸ Judson, *Guardians*, str. 53–65.

⁹ Galeta, *National Houses*, str. 231.

¹⁰ Prav tam, str. 232–235.

¹¹ Pemič, *Slovensko narodno gibanje*, str. 413; Galeta, *National Houses*, str. 231–232.

¹² Stavbar, *Narodni dom*, str. 80–81; Klabjan, Bajc, *Ogenj*, str. 19–81.

¹³ Granda, Marušič, *Narodni dom*, str. 310–311.

¹⁴ Klabjan, Bajc, *Ogenj*, str. 397.

Slovensko-italijanski odnosi v Gorici pred prvo svetovno vojno

Mesto Gorica je bilo v 19. in začetku 20. stoletja središče dežele Goriške in Gradiške, ki je v širšem političnem smislu sodila v upravno enoto Avstrijsko primorje, s središčem v Trstu.¹⁵ Šlo je za večnarodnostno deželo, v kateri so sobivale slovenska, furlanska, italijanska¹⁶ in nemška skupnost, če izpostavimo le najštevilčnejše.¹⁷ Z vidika širšega, habsburškega prostora je bila Gorica manjše središče, ki je imelo leta 1850 le dobrih 10.000 prebivalcev.¹⁸ Tekom naslednjih desetletij sta tako število prebivalstva kot pomen mesta postopoma naraščala. Zadnji popis prebivalstva pred prvo svetovno vojno je naštel skoraj trideset tisoč oseb (Tabela 1). Za Gorico se je v 70. letih 19. stoletja uveljavilo ime *Avstrijska Nica*; skovanka, ki jo je iznašel Karl Czoernig,¹⁹ je merila na ugodno mediteransko klimo, ki je predvsem v zimskih mesecih privabljala v mesto in okolico številne bogate, večinoma plemiške družine.²⁰ Mesto je predstavljalo center vseh deželnih narodnih skupnosti. Tukaj so delovale njihove osrednje upravne, ekonomske, politične, izobraževalne in kulturne ustanove.²¹ Z vidika širše okolice je predstavljalo mesto specifično zaradi svoje narodne sestave. Dežela je imela v veliki meri jasno določeno jezikovno mejo med slovensko na eni in furlansko ter italijansko skupnostjo na drugi strani, v Gorici pa so vse tri narodne skupine, skupaj z nemško, sobivale.²² V obdobju velikih mednarodnostih trenj in bojov, ki so bili v habsburškem kontekstu še posebej izraziti v urbanih, multietničnih središčih,²³ je Gorica postala eden do poligonov tovrstnih dinamik, predvsem v slovensko-italijanskih odnosih.²⁴ Upravni, gospodarski in politični pomen tega edinega pravega urbanega središča v deželi je še pridodal k intenzivni nacionalizaciji tamkajšnje družbe.²⁵

Da je v javnem prostoru Gorice prisotna poleg nemščine, italijanščine in furlanščine tudi slovenščina, je izpostavil že Anton Muznik v svoji knjigi *Goriško podnebje*.²⁶ Večinsko slovensko govoreče so bile v začetku 20. stoletja, z izjemo Loč-

¹⁵ O upravno-političnih razmerah in teritorialnih vidikih Goriške in Gradiške glej: Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 29–37.

¹⁶ V obravnavanem obdobju se je v veliko primerih furlanska skupnost enačila z in prištevala k italijanski skupnosti.

¹⁷ Prav tam, str. 41–45.

¹⁸ Valentini, *Riescendo l'accennato deploratissimo*, str. 144.

¹⁹ Czoernig, *Görz Oesterreich's Nizza*.

²⁰ Kavrečič, Šuligoj, *Začetki organiziranega razvoja*, str. 129–131.

²¹ Podrobneje o Gorici v obravnavanem obdobju glej: Fabi, *Storia di Gorizia*, str. 9–86; Marušič, *Gorica draga*, str. 27–36; Pillon, *Il Municipio*, str. 101–123.

²² Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 41–47.

²³ Judson, *Not Another Square*, str. 83–97; Cvirn, *Celjsko gimnazijsko vprašanje*, str. 102–111. Kot primer lahko navedemo poskus vzpostavitve slovenskih vzporednic na gimnaziji v Celju leta 1895. Nemška večina je nasprotovala slovenskim zahtevam za vzpostavitev slovenskega šolanja v mestu. Nemški politični predstavniki s Štajerske so lokalno vprašanje uspeli prenesti na državni politični parket na Dunaju, kjer so ga prikazali kot ključno v boju za obstoj in utrditev nemštva na Južnem Štajerskem. Dogodek je pripeljal do padca vlade in državne politične krize.

²⁴ Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 320–322.

²⁵ Verginella, *Slovene Mapping*, str. 33–34.

²⁶ Muznik, *Goriško podnebje*, str. 27.

nika, tudi vse ostale okoliške občine, ki so obdajale mesto.²⁷ Do sredine 19. stoletja ni prihajalo do večjih mednarodnostnih napetosti in nasprotij med italijansko večino ter slovensko mestno skupnostjo. Italijanska politična elita je bila v sredini 19. stoletja še tolerantna do slovenske prisotnosti v mestu. Na to nakazuje tudi delo italijanskega jezikoslovca in politika Gradazia Isaie Acolija *Gorizia italiana tollerante, concorde. Verità e speranze nell'Austria del 1848*, v katerem je označil Gorico kot italijansko mesto, a je hkrati zapisal, da se morata spoštovati tudi slovenska in nemška skupnost, ki tam sobivata.²⁸ V kasnejših desetletjih so se pričeli odnosi postopoma poslabševati, manevrskega prostora za sodelovanje je bilo vse manj, od 80. let 19. stoletja dalje pa so se politične in narodnostne razmere vidno zaostrele.²⁹

Na slednje so vplivali tudi popisi prebivalstva, ki so od leta 1880 dalje vključevali tudi vprašanja, vezana na narodnostno statistiko. Iz popisov prebivalstva (Tabela 1) za mesto Gorica lahko vidimo, kako so se med letoma 1880 in 1910 spreminjala razmera na podlagi rubrike o občevalnem jeziku. Glede na popis lahko vidimo, da se je v obdobju število slovensko govorečega prebivalstva v prvih treh popisih postopoma povečevalo, v zadnjem desetletju pa se je povečalo na več kot tretjino vse mestne populacije. To je bila predvsem posledica vse številčnejšega priseljevanja v mesto in vse močnejše slovenske skupnosti. Delež italijansko govorečega prebivalstva Gorice se je po letu 1890, ko je dosegel skoraj 75 odstotkov, do leta 1910 zmanjšal na le okoli 50 odstotkov. Okoli desetodstotni delež mestne skupnosti je bil nemško govoreči.

Podatke o narodni pripadnosti je treba zaradi posebne oblike zbiranja, ki je temeljila na »*običajnem občevalnem jeziku*«,³⁰ upoštevati z določenim zadržkom, tudi na primeru Gorice, saj je ponekod prihajalo do malverzacij, ki so v večini primerov šle v škodo slovenski skupnosti. Italijanska narodna elita na vse močnejši položaj slovensko govoreče skupnosti v mestu ni gledala z naklonjenostjo in je poskušala v čim večji meri omejiti ter zmanjšati vpliv Slovencev. Že pred popisom leta 1880 je slovensko časopisje v deželi izrazilo bojazen in pozivalo Slovence, naj bodo v času popisa previdni in naj se natančno opredelijo do jezika: »*In ravno zato se nam je bati, da bomo imeli čez en mesec veliko manj Slovencev, nego nas je v resnici*« je decembra 1880 zapisala *Soča*.³¹ Posebej izstopa popis iz leta 1910, pri katerem je državna oblast zaradi številnih zelo očitnih nepravilnosti občinskih oblasti odredila revizijo za Gorico, ki je pokazala velika neskladja in je dvignila število slovensko govorečega prebivalstva v mestu s 6653 na 10.790 oseb.³²

²⁷ *Spezialortsrepertorium*, str. 9–11.

²⁸ Marušič, *Graziadio Isaia Ascoli*, str. 77.

²⁹ Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 231.

³⁰ Glej: Šterbenc Svetina, Kolenc, Godeša (ur.), *Zgodovinski pogledi*. Rubrika je bila problematična z vidika ugotavljanja narodne strukture prebivalstva, saj se je predpisano vprašanje v večji meri osredotočalo na jezikovno uporabo, ki so jo določali socialno-ekonomski dejavniki, in ni bilo nujno izenačeno z narodno pripadnostjo. Ta oblika popisa je bila po svoji tendenci bolj v prid nemški jezikovni skupini na Koroškem in Štajerskem ter italijanski narodni skupini v Avstrijskem primorju, saj sta ti dve skupini lažje uveljavljali svoje družbene pozicije (politična in ekonomska prevlada).

³¹ *Soča*, 3. 12. 1880, št. 40.

³² Marušič, *Ljudsko štetje*, str. 77–86.

Tabela 1: Število prebivalstva v Gorici glede na občevalni jezik med letoma 1880 in 1910.³³

Leto	1880	1890	1900	1910
Slovenci	3411 (17,83 %)	3567 (17,82 %)	4754 (20,00 %)	10.790 (36,84 %)
Italijani/Furlani	13.517 (70,65 %)	14.860 (74,23 %)	16.112 (67,80 %)	14.812 (50,57 %)
Nemci	2149 (11,23 %)	1497 (7,48 %)	2790 (11,62 %)	3238 (11,05 %)
Ostali	56 (0,29 %)	95 (0,47 %)	139 (0,58 %)	451 (1,54 %)
Skupaj	19.133	20.019	23.765	29.291

Slika 1: Osrednji goriški trg Piazza Grande oz. Travnik, kot so ga imenovali v slovenščini. Danes nosi ime Piazza della Vittoria. Na specifične narodnostne razmere v mestu nakazuje trojezični napis mesta (Zbirka razglednic Goriške knjižnice Franceta Bevka).

Malverzacije v času popisa prebivalstva leta 1910 so predstavljale le enega od vrhuncev poskusov italijanske narodne elite v mestu, ki se je z vsemi razpoložljivimi močmi borila proti večji slovenski pristnosti v mestu, predvsem zaradi strahu pred izgubo političnega in gospodarskega vpliva. Mestna oblast je bila tekom celotnega obdobja Avstro-Ogrske trdno v rokah italijanske elite, podobno pa je veljalo za politično moč v deželi. Na Goriškem in Gradiškem so tako imeli Italijani v deželnem zboru v celotnem obdobju vedno večino poslanskih sedežev, čeprav je delež romanskega prebivalstva v deželi v obdobju med letoma 1880 in 1910 obsegal le dobro tretjino celotnega. Število mandatov, razdeljenih po narodnosti, je v veliko primerih onemogočalo delovanje deželnega zbora.³⁴ Italijanskih poslancev je bilo samo za enega člana več kot slovenskih, nobena stran pa ni imela absolutne večine. Politična razmerja in narodnostni ter ideološki spori so povzročali številne težave

³³ Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 46.

³⁴ Prav tam, str. 335–338.

pri normalnem delovanju goriškega deželnega zbora, ki so ga zaznamovale številne interpelacije, obstrukcije in abstinence.³⁵

Kljub številni goriški slovenski skupnosti, ki se je tekom 19. stoletja in v začetku 20. stoletja ves čas povečevala, ta v mestu ni imela zagotovljenih narodnostnih in jezikovnih pravic, ki so ji po zakonu pripadale.³⁶ Slovenske zahteve po enakopravnosti so zajele javno šolstvo, uporabo slovenščine v javnih uradih in na sodiščih, hkrati pa so v ta kontekst sodila tudi vprašanja ekonomske, politične, socialne, družbene moči.³⁷ Slovenska elita je svoje zahteve utemeljevala s stališči o številni premoči pri prebivalstvu na deželni ravni³⁸ in s tem, da pripada slovenski skupnosti enakopravna vloga v Gorici, ker da okolica, ki je bila večinsko slovenska, odloča o usodi mesta.³⁹ Na drugi strani italijanska politična elita slovenski skupnosti v Gorici ni priznavala enakopravne vloge na področju kulture, gospodarstva in politike.⁴⁰ Svoj primat je zagovarjala z zgodovinskimi dogodki in gospodarsko premočjo.⁴¹ Slovenska politična elita je potrebovala več desetletij, da je lahko aktivno nastopila proti italijanskim pritiskom, vzpostavila ravnotežje, v zadnjih letih pred prvo svetovno vojno pa se je v veliki meri tudi že uspela izrazito uveljaviti. Te spremembe so bile tekom celotnega obdobja vidne tudi v povečanju slovenske prisotnosti v goriškem javnem prostoru.

Razvoj slovenske prisotnosti v goriškem javnem prostoru

Slovenska skupnost v Gorici se je v javnem prostoru najprej uveljavila na kulturnem in političnem področju. Za prvo slovensko kulturno društvo velja Slavljansko bravno društvo, ustanovljeno kot posledica marčne revolucije, v prvi polovici leta 1848. V svojem sorazmerno kratkem obdobju delovanja se je zavzemalo za boljši položaj slovenskega jezika v javni upravi in šolstvu ter za vzpostavitev slovenskega tiska v mestu.⁴² Novo podlago društvenemu življenju so dale družbene in politične spremembe v habsburškem imperiju od začetka 60. let 19. stoletja dalje.⁴³ Leta 1862 je z delovanjem v mestu pričela narodna čitalnica, ki je ostala vse do prve svetovne vojne osrednje kulturno in družabno središče slovenske mestne skupnosti.⁴⁴ Bila je stičišče bogate deželne čitalniške mreže, ki se je razvila na Goriškem in Gradiškem, predvsem v 60. letih 19. stoletja. Osrednje naloge tovrstnih društev so bile utrjevanje in širjenje narodne zavesti, odigrale pa so tudi pomembno vlogo na področju razvoja slovenskega jezika in izobraževanja. Čitalnice so predstavljale

³⁵ Krahwinkler, *Die Landtage*, str. 1879–1903.

³⁶ Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice*, str. 111–113.

³⁷ Devetak, *Boj za slovenske*, str. 363–366.

³⁸ Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 334.

³⁹ Prav tam, str. 322.

⁴⁰ Prav tam, str. 316.

⁴¹ Prav tam, str. 334. Zgodovinski vidik je vključeval prisotnost v prostoru, kjer je italijanska elita zagovarjala, da naj bi na območju romanska skupnost bivala dlje od slovenske skupnosti.

⁴² Marušič, *Al Gorica živi*, str. 334–335.

⁴³ Cvirn, *Razvoj ustavnosti*, str. 77–89.

⁴⁴ Marušič, *Pregled društvene dejavnosti*, str. 179.

najpomembnejši prostor kulturno-političnega in narodnostnega delovanja Slovencev v 60. in 70. letih 19. stoletja.⁴⁵

Politične interese slovenske skupnosti v mestu in v deželi so predstavljala različna politična društva, ki so sledila postopni demokratizaciji političnega prostora po letu 1860 in ideološkim prelomom. Liberalni tabor se je združeval okoli društva Soča, ki je bilo ustanovljeno leta 1871, dve leti kasneje pa je svoje politično društvo dobil še konservativni tabor. Leta 1875 je prišlo do poenotenja in sodelovanja obeh taborov, ki sta se združila v okviru političnega društva Sloga, da bi z usklajeno akcijo in intenzivnim delom lahko učinkoviteje branila in uveljavljala različne družbene, gospodarske in politične zahteve nasproti italijanski politični eliti, ki se je predvsem od leta 1880 dalje intenzivno borila proti temu. Slogaško obdobje na slovenski goriški sceni je bolj ali manj uspešno trajalo do končnega preloma leta 1899, ko sta se med Slovenci ponovno oblikovala dva politična tabora – liberalni v okviru Narodno napredne stranke (NNS) in konservativni v okviru Sloge oz. Vseslovenske ljudske stranke (SLS), ki je nastala leta 1907.⁴⁶

Čas enotnega političnega nastopanja je prinesel Slovincem v Gorici številne pridobitve, ki so se izkazovale predvsem na področjih šolstva, z vzpostavitvijo slovenske zasebne izobraževalne mreže, gospodarstva in kulture. Vloga slovenske skupnosti v javnem prostoru se je večala tudi s številnimi novimi društvi. Po prelomu sta svoje lastne kulturne (Slovenska krščansko socialna zveza (Sloga/SLS)/Zveza narodnih društev (NNS)), narodnoobrambne (Slovenska straža (SLS)/Družba sv. Cirila in Metoda (NNS)), gospodarske, dobrodelne (Dijaška miza (SLS)/Dijaška kuhinja (NNS)) in finančne (Centralna posojilnica (Sloga/SLS)/Goriška ljudska posojilnica (NNS)) institucije oblikovali obe politični skupini.⁴⁷ Uspešnemu kulturno-političnemu in izobraževalnemu je postopoma sledil še gospodarski napredek, kateremu je slovenska elita dajala proti koncu 19. stoletja vse večji poudarek.

Slovenski javni prostori so bili, kljub sorazmerno velikemu številu društev v mestu ob koncu 19. stoletja, redki ali neprimerni za opravljanje dejavnosti, predvsem na področju kulture ali športa. Goriški politik Andrej Gabršček⁴⁸ je posebej izpostavil nelagodje slovenskih kulturnih društev, ki so zaradi pomanjkanja lastne infrastrukture morala občasno najemati prostore za javno prireditve pri italijanski skupnosti, kar pa je bilo v času vse pogostejših narodnih sporov vse težje doseči.⁴⁹

⁴⁵ Matić, *Čitalnice*, str. 25.

⁴⁶ Melik, *Volitve na Slovenskem*, str. 276–280.

⁴⁷ Marušič, *Pregled društvene dejavnosti*, str. 179–181; Devetak, *Društveno življenje*, str. 117–125.

⁴⁸ Marušič, *Gabršček Andrej*, str. 404–407. Andrej Gabršček (1864–1938) slovenski publicist, politik, tiskar, založnik in urednik je prišel v Gorico leta 1889 na povabilo politika Antona Gregorčiča, da bi prevzel uredništvo osrednjega slovenskega goriškega časopisa *Soča*. Na tem mestu je, z izjemo krajših obdobj (1889–1892 in 1912–1914), ostal do začetka prve svetovne vojne. Kmalu po prihodu v Gorico se je pričel tudi aktivno politično udejstvovati in je bil za krajše obdobje leta 1908 izvoljen kot poslanec v goriški deželni zbor. Z Gregorčičem je aktivno sodeloval pri kreiranju slovenske deželne politike do preloma leta 1899. Kasneje je postal vodilna osebnost goriškega liberalnega tabora, ki se je organiziral v okviru Narodno napredne stranke. Posebej pomembna je bila tudi njegova založniška dejavnost.

⁴⁹ Gabršček, *Goriški Slovenci II.*, str. 123.

Predvsem od konca 80. let 19. stoletja dalje je začela slovenska prisotnost v goriškem javnem prostoru najprej postopoma, po letu 1900 pa vse hitreje naraščati. Bogatemu kulturnemu in političnemu delovanju je slovenska skupnost dodala še intenzivno delo na področju gospodarstva, predvsem z ustanavljanjem trgovskih, obrtnih, storitvenih in drugih gospodarskih subjektov. Na ta način so nastali ustrezni eksistencialni pogoji za vse večje število slovenskih delavcev in delavk, ki so se selili v Gorico iz drugih delov Goriške in Gradiške ter sosednjih dežel, hkrati pa sta se krepila slovenska prisotnost in kapital v mestu, kar je na daljši rok omogočilo slovenski skupnosti boljše pogoje za uveljavljanje svojih narodnih in političnih zahtev proti italijanski in nemški skupnosti v mestu in v deželi. Gospodarske predispozicije v 80. letih 19. stoletja še niso bile posebej ugodne za slovensko skupnost, o čemer za leto 1889 jasno sliko podaja Gabršček: »*Naših trgovcev smo imeli razmeroma še prav malo, a med obrtniki smo imeli precej naših malih gostilničarjev. Boljše restavracije — nobene. Edino hotel 'Pri ogerski kroni' je bil vsaj po imenu v naših rokah. Ustanovil ga je bil naš rojak Krameršič, ki je pa takrat že umrl in hotel je vodila vdova, ki se ni posebno narodno zavedala. Tu je bila internacionalna publika. Med drugimi gostilničarji je bilo več takih, ki jih je bilo treba za našo stvar šele pridobiti. Imeli smo par trafik in trgovin s šivalnimi stroji, kolesi itd. Trgovca z jestvinami smo imeli samo enega malega, Antona Kuštrina, z žitom pa veletržca Ivana Kavčiča, ki je prevzel tudi zalogo Dreherjevega piva; trgovca z manufakturami sploh še nismo imeli. Kak velikanski napredek smo dosegli v 10 in 15 letih, bomo videli pozneje, kajti na raznih poljih smo postali Slovenci gospodarji položaja. Niti brivca takrat še nismo imeli nobenega. Neizmerno veliko je bilo polja za ustvarjanje, za osamosvojitvev od laške trgovine. /.../ Skromni smo še takrat bili, jako skromni. A temelj je bil že lep in zdrav za krepak razvoj in napredek. Treba je bilo le – sistematske pažnje za vsako možnost novih pridobitev. Obstoječa podjetja so kar kričala po – novih, za katera so že bili ustvarjeni eksistenčni pogoji.*«⁵⁰ Majhno število slovenskih gospodarskih subjektov je hkrati pomenilo tudi manj vidno prisotnost slovenskega jezika na javnih površinah, kljub številčni slovenski populaciji v mestu. Pomen jezika javnih napisov je bil v urbanih prostorih tako pri samem dojemanju okolja kot pri njegovi predstavitvi. To je razvidno na primeru manjšega posoškega središča Kanal, kjer sta, v sicer večinsko slovenskem okolju, živeli tudi furlanska in italijanska skupnost.⁵¹ Soča je leta 1877 objavila zelo poveden članek: »*Če pride tujec v Kanal in si ogleda table nad durmi, soditi bo moral, da je italijansko gnjezdo. Napisi so namreč mesto slovenskih vsi italijanski. Tukaj pri nas lahko čitate 'Al Leon d'oro, Farmacia, Caffè, Vendita tabacco' in še več enakih italijanskih ptujk, kakor tam v Italiji.*«⁵²

Z novo generacijo osrednjih slovenskih goriških političnih protagonistov, kjer sta se v največji meri uveljavila poleg Gabrščka še Anton Gregorčič⁵³ in nekoliko

⁵⁰ Gabršček, *Goriški Slovenci I.*, str. 269–271.

⁵¹ Devetak, *Vzpostavljanje slovenske narodne*, str. 494–497.

⁵² Soča, 28. 6. 1877, št. 26.

⁵³ Kralj, *Gregorčič Anton*, str. 478–482. Anton Gregorčič (1852–1925) je bil goriški slovenski duhovnik, kulturni delavec in politik. Na političnem področju se je uveljavil v začetku

kasneje Henrik Tuma⁵⁴, so se v 90. letih 19. stoletja pričeli odvijati vse hitrejši in vidnejši posegi ter spremembe v goriškem javnem prostoru. Strategijo slovenske elite je v svojih spominih povzel Tuma: »*Narodnostni boj se je jel koncentrirati proti mestu Gorici in v njem. Gorica je odločala v gospodarstvu in politiki in treba je bilo najprej zlomiti italijansko premoč v njej.*«⁵⁵

Da bi slovenska politika dodatno spodbudila in pomagala slovenskim gospodarskim subjektom ter jim omogočila dostop do kapitala, je v mestu ustanovila več finančnih zavodov. Tovrstne institucije so bile pogosto na udaru mednarodnostnih sporov in so se velikokrat ustanovljale po narodnostnem ključu.⁵⁶ Leta 1883 je bila tako ustanovljena Goriška ljudska posojilnica, prvi slovenski finančni zavod v Avstrijskem primorju.⁵⁷ Zavod je postopoma pridobival na pomenu, a se je že v naslednjem desetletju pojavila potreba po ustanovitvi nove tovrstne institucije. Ljudska posojilnica je bila zadruga z omejenim jamstvom in ni omogočala dostopa do večjih kreditov. Da bi uredili to področje, je bila leta 1897 ustanovljena Trgovska in obrtna zadruga,⁵⁸ osrednji slovenski finančni zavod, v obliki zadruge z neomejenim jamstvom, z glavnim namenom organiziranja slovenske trgovine in obrti, financiranja slovenskih podjetij in nakupov stavb, ki bi jih lahko Slovenci uporabljali za gospodarske dejavnosti.⁵⁹ V obeh zavodih je imel glavno vlogo Tuma.⁶⁰ Po političnem prelomu leta 1899 je obe instituciji prevzel liberalni tabor. Konservativna stran je zato tega leta v Gorici ustanovila lastno ustanovo – Centralno posojilnico, s čimer je lahko začela izvajati vzporedno svoj finančni načrt.⁶¹ Do prve svetovne vojne so bile poleg omenjenih treh ustanovljene še Kmečka banka (1909), podružnica Ljubljanske kreditne banke (1910) in Delavska posojilnica (1910).⁶² Vzpostavitev tovrstnih finančnih institucij je bila

80. let 19. stoletja in po letu 1889 postal vodilna osebnost v Slogi. V obdobju med letoma 1885 in prvo svetovno vojno je deloval kot deželni poslanec, med letoma 1891 in prvo svetovno vojno pa tudi državni poslanec na Dunaju. Po političnem prelomu leta 1899 je bil voditelj katoliškega tabora, ki se je združeval do leta 1907 v okviru Sloge, po tem pa v okviru Slovenske ljudske stranke. Posebej pomembno je bilo njegovo delovanje na področju slovenskega šolstva in kulturno-gospodarskega razvoja na Goriškem in Gradiškem.

⁵⁴ Marušič, *Tuma Henrik*, str. 82–87. Henrik Tuma (1858–1935) je bil slovenski politik, odvetnik in alpinist. V Gorico je prišel leta 1894 in se je hitro vključil v tamkajšnje družbeno, gospodarsko in politično življenje. Leta 1895 je bil prvič izvoljen za poslanca v goriškem deželnem zboru in je to funkcijo opravljal do leta 1908. Najprej se je kot politik uveljavil v Slogi, po prelomu za krajši čas v Narodno napredni stranki, iz katere pa se je leta 1902 umaknil. Šest let kasneje se je vključil v Jugoslovansko socialdemokratsko stranko ter postal eden od njenih osrednjih predstavnikov na Goriškem in Gradiškem. Pomembno je bilo njegovo delo na gospodarskem področju, kjer je veliko pripomogel k uspehu Goriške ljudske posojilnice ter Trgovske in obrtne zadruge.

⁵⁵ Tuma, *Iz mojega življenja*, str. 220.

⁵⁶ Hönig, *Carniolan Savings Bank*, str. 47–70.

⁵⁷ Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 63.

⁵⁸ Waltritsch, *Slovensko bančništvo*, str. 63–68.

⁵⁹ Tuma, *Iz mojega življenja*, str. 234.

⁶⁰ Waltritsch, *Slovensko bančništvo*, str. 64; Tuma, *Spomini iz združnega*, str. 327–351.

⁶¹ Waltritsch, *Slovensko bančništvo*, str. 72–76.

⁶² Prav tam, str. 95.

ključna za slovenski infrastrukturni napredek, tudi v primeru gradnje narodnih domov po slovenskem prostoru.⁶³

Vzporedno z oblikovanjem finančnega temelja je slovenska narodna elita sprožila uspešen program bojkota italijanskih gospodarskih subjektov, da bi s tem dvignila moč in vlogo slovenskih trgovin ter obrti.⁶⁴ Pri ekonomskih bojih je oblikovala poseben slogan »*svoji k svojim*«, ki ga je prevzela od Čehov.⁶⁵ Šlo je za različne oblike prepričevanja slovenske javnosti, ki so bile vezane predvsem na utrjevanje slovenske narodne identitete v večnarodnostnem okolju, velik pomen pa je ta oblika mobilizacije imela pri gospodarski dejavnosti, saj je usmerjala goriško prebivalstvo k posluževanju slovenskih storitev, s čimer se je krepila finančna moč slovenskih gospodarskih subjektov.⁶⁶ V primeru odklonov so se pojavljale številne javne kritike, pa naj je šlo za obisk »italijanske« trgovine ali celo zasebno korespondenco v tujem jeziku. V *Soči* so na primer zapisali: »*V Gorici imamo hud boj z nestrpnimi nasprotniki, katere hočemo spokoriti z geslom: Svoji k svojim! – Toda še vedno opazujemo, da veliko naših ljudi zahaja k našim največjim sovražnikom; zlasti ženske iz nekaterih krajev polnijo lahonske štacune! – Rodoljubi na deželi, kaj vendar delate? Zakaj ne podučite svojih ljudi?! Na delo, ne le – prazne besede!*«⁶⁷ Slogan najdemo pri številnih oglasih slovenskih podjetij, ki so želela s tem spodbuditi slovensko javnost k nakupu svojih izdelkov. Kot primer lahko navedemo oglas, objavljen v *Soči*: »*Goriška tovarna mila. Narodno podjetje, edino te vrste. Ustvarjamo domačo obrt in industrijo, ker brez te bomo Slovenci za vselej le hlapčevali tujcem. Slovenske gospodinje! Poskušajte milo iz te domače tovarne!*«⁶⁸ Slovenska narodna elita je na ta način poskušala izboljšati položaj slovenskih podjetij, da bi dosegla njihovo konkurenčnost v primerjavi z italijanskimi ali nemškimi podjetji in obrtniki. S številnimi časopisnimi pozivi in javnim izpostavljanjem italijanskih trgovcev, ki naj bi se do slovenskih kupcev obnašali neprimerno, je prihajalo celo do večjih bojkotov s strani slovenske skupnosti.⁶⁹ V časopisu *Soča* najdemo pogosto izpostavljen napis: »*Slovenci, podpirajte le svoje trgovce, obrtnike, zdravnike, odvetnike itd., držite se strogo gesla 'Svoji k svojim'!*«⁷⁰ Do začetka 20. stoletja je prišlo do večjih sprememb. Obstoječa slovenska podjetja so v veliki meri napredovala in pridobila na pomenu, hkrati pa so se ustanovljala tudi številna nova, kar je hitro krepilo slovenski kapital v mestu ter s tem javno prisotnost.

Politični razkol leta 1899 med goriškimi Slovenci je sprožil novo dinamiko in spremembe tudi na gospodarskem področju, kar se je izkazalo v že izpostavljeni delitvi in oblikovanju številnih javnih institucij glede na politično pripadnost. Primat

⁶³ Za Maribor glej Stavbar, *Narodni dom*, str. 77–79; za Trst Pahor, *Slovensko denarništvo*, str. 25–35.

⁶⁴ Waltritsch, *Slovensko bančništvo*, str. 69.

⁶⁵ Malečková, *The Emancipation*, str. 181. Slogan je izhajal iz češkega prostora (*svůj k svému*).

⁶⁶ Jezernik, *Svoji k svojim*, str. 67–69.

⁶⁷ *Soča*, 4. 6. 1897, št. 23.

⁶⁸ *Soča*, 7. 1. 1911, št. 3.

⁶⁹ Gabršček, *Goriški Slovenci I.*, str. 425.

⁷⁰ *Soča*, 16. 7. 1897, št. 29.

v Gorici je v veliki meri prevzel liberalni politični tabor, ki je v svoje vrste uspel pritegniti številne obrtnike, trgovce in inteligenco, organiziral pa se je v okviru Narodno napredne stranke, ki jo je skoraj do prve svetovne vojne vodil Gabršček.⁷¹

Po uspešnem konsolidiranju kapitala in vzpostavitvi gospodarske mreže je sledil nov korak, v smeri krepitve prisotnosti z nakupi ter izgradnjami reprezentativnih zgradb na osrednjih mestnih prostorih. Finančni zavodi so z ugodnimi in obsežnimi posojili financirali večje slovenske gospodarske projekte tako v Gorici kot drugod v slovenskem delu dežele. Posledica vseh teh dolgoročnih ukrepov je bilo hitro širjenje slovenske prisotnosti v Gorici. Tuma je izpostavil, da je bil eden od osrednjih elementov NNS, da Slovenci izvajajo čim več nakupov poslopij na osrednjih javnih prostorih v Gorici.⁷² Ta se je pričel hitro spreminjati in dobivati vedno bolj izrazito slovensko podobo. Učitelj Hinko Klavora je v svojem spominskem zapisu izpostavil: »Že proti koncu prejšnjega stoletja, posebno pa v začetku tega, so se pokazale vse značilnosti našega narodnega prebujenja in preporoda, napredovali smo skoraj skokoma. Vse naše plodno delovanje na raznih poljih je imelo posledice tudi na političnem področju. /.../ Trgovska in obrtna podjetja so rasla kot gobe po dežju, a ne tjavdan, ampak načrtno na zdravi podlagi. Naše ljudstvo je kupovalo le pri naših solidnih trgovcih in obrtnikih, zato je število naših podjetij neprestano naraščalo, na italijanski strani pa upadalo.«⁷³ Slovenska elita je tudi sama aktivno spodbujala Slovence, naj se angažirajo pri nakupih stanovanjskih ali gospodarskih objektov v mestu. Pozive k nakupu najdemo celo v časopisju. *Soča* je novembra 1912 objavila članek z naslovom *Slovenci pozor!*: »Dne 29. novembra 1912 ob 10 in pol uri se pri c. kr. okrajni sodnji v Gorici v sobi št. 7 vrši dražba hiše v koji se nahaja občeznana Borgežnova gostilna. Hiša stoji na zelo lepem prostoru in prometnem kraju v Gorici, v ulici Sv. Antona, je dvanadstropna, ima veliko dvorišče, skladišča in obsežne kleti ter se v tej hiši nahaja trgovina z mešanim blagom vže blizu 100 let. V ohranitev slovenske posesti v ogroženem kraju, želeli bi bilo, da se Slovenci v čimvečjem številu vdeležijo te dražbe.«⁷⁴ Waltritsch ugotavlja, da so neposredno pred prvo svetovno vojno slovenski obrtniki in trgovci predstavljali že večino poslovnih subjektov v Gorici, pomemben pa je postajal tudi delež pri nakupih obstoječih in izgradnjah novih mestnih objektov.⁷⁵

Slovenski skupnosti je tovrstna politika omogočala izvedbo tudi ambicioznejših projektov, med katerimi posebej izstopata nakupa dveh hotelov – *Südbahn* in Pri zlatem jelenu. Prvi hotel – nekdanja rezidenčna stavba plemiške družine Mels-Collorredo – je bila v lasti Privatne cesarsko kraljeve družbe Južne železnice (*K. K. privat Südbahn Gesellschaft*).⁷⁶ Šlo naj bi za drugo največjo zgradbo v mestu, ki se je skupaj s pripadajočim parkom razprostirala na okoli 5000 m²

⁷¹ Marušič, *Primorski čas pretekli*, str. 152–164.

⁷² Tuma, *Iz mojih spominov*, str. 274.

⁷³ Klavora, *Čez drn in strn*, str. 228.

⁷⁴ *Soča*, 12. 11. 1912, št. 130.

⁷⁵ Waltritsch, *Gospodarska prisotnost Slovencev*, str. 146; glej tudi: Uccello, *Conzorzio*, str. 153–161.

⁷⁶ Waltritsch, *Slovensko bančništvo*, str. 99.

površin. Moderno opremljen hotel je razpolagal s 70 sobami najvišje kakovosti, ki so jih za bivanje v mestu uporabljale predvsem premožne osebe in eminentne osebnosti, ki so začasno bivale v Gorici.⁷⁷ Trgovska in obrtna zadruga je aprila 1903 odštela za nakup 250.000 kron, s tem pa je cel kompleks prešel v roke slovenske goriške elite.⁷⁸

Slika 2: Stavba goriškega hotela Südbahn (Zasebna zbirka Alessia Stasija).

Hotel Pri zlatem jelenu je bil ravno tako pridobljen s financiranjem Trgovske in obrtne zadruge leta 1903. Hitro je postal osrednji prostor pristočnega družjenja slovenske družbene elite v mestu.⁷⁹ Ponujal je 31 hotelskih sob, hkrati pa še, po Gabrščkovih besedah, največji salon v mestu in dobro obiskan letni vrt.⁸⁰ »Tri nadstropja vseh treh hiš, veliki in stekleni salon, velika terasa, dvorišče, vrt, velika pokrita lopa. Tu se nam pripravlja prav prijetno shajališče. Ne bodo nas več podili izpod tuje strehe ali pa nas za drag denar le nejevoljno trpeli pod njo. Tu bomo: na svojem!«⁸¹ Hotel se je nahajal v ožjem središču mesta – nasproti nadškofjske palače in v neposredni bližini osrednjega trga – Travnika. V okviru obeh novih pridobitev so se izvajale tudi številne kulturne prireditve za širšo javnost – koncerti, predavanja, politični shodi – predvsem v organizaciji slovenskega liberalnega političnega tabora. Kot zanimivost lahko dodamo, da je, kljub poudarjanju pomena slovenstva, vlogo pri dostopu do novopridobljene infrastrukture imela tudi politična in ideološka pripadnost. Primer sta predavanja v organizaciji socialdemokratskega Delavsko-izobraževalnega društva, ki sta ju leta 1910 v Gorici pripravila Zofka

⁷⁷ Gabršček, *Goriški Slovenci II.*, str. 125.

⁷⁸ Waltritsch, *Slovensko bančništvo*, str. 99.

⁷⁹ Prav tam, str. 100.

⁸⁰ Gabršček, *Goriški Slovenci II.*, str. 124.

⁸¹ Prav tam, str. 120.

Kveder-Jelovšek in Ivan Cankar. Vodstvo hotela Pri zlatem jelenu jima zaradi ideoloških nasprotij ni želelo dati na razpolago svoje dvorane za predavanje.⁸²

Gabršček je posebej izpostavil enega od glavnih namenov nakupa obeh zgradb – krepitev slovenskega vpliva in jezika ter povečevanje števila slovenskih napisov na osrednjih javnih prostorih v mestu. »*Vsak gost je takoj videl, da je pod slovensko streho, kajti vsi napisi so bili na prvem mestu - slovenski. Vsa hotelska oznanila z lepaki so bila trojezična, na prvem mestu slovenska. Kdo je dotlej v Gorici še kaj podobnega videl?*«⁸³ Osrednja goriška ulica – *Corso Verdi* je v začetku 20. stoletja spremenila svoj javni izgled, saj so številne poslovne in zasebne stavbe prišle v slovensko last, hkrati s tem so se pričeli pojavljati tudi slovenski javni napisi, s čimer je celoten prostor – center glavnega mesta dežele – začel hitro pridobivati slovensko podobo.⁸⁴

Pridobitev omenjenih dveh stavb je sicer skupaj s še nekaterimi drugimi tovrstnimi nakupi in izgradnjo Trgovskega doma dvignila slovensko vlogo in prestiž v mestu. Šlo je za ambiciozen načrt, ki je zahteval velike finančne vložke, kar pa se je ob nekaterih drugih slabih poslovnih odločitvah slovenske goriške elite (stečaj Mizarske zadruge v Solkanu),⁸⁵ izkazalo za nevzdržno in dolgoročno finančno zgrešeno. To je, v povezavi s slabimi splošnimi gospodarskimi kazalci v državi leta 1912, pripeljalo do stečaja Trgovske in obrtne zadruge. Slednja je v nepremičnine vložila prevelike finančne zneske, upravljanje novih hotelov je prinašalo izgubo, kreditne povezave s solkansko mizarsko zadrugo pa so ob njeni prisilni likvidaciji leta 1910 dve leti kasneje povzročile stečaj osrednje liberalne finančne institucije. Finančni polom je imel širši odmev in je negativno vplival na Goriško ljudsko posojilnico ter na goriško gospodarstvo, saj so izgube trpeli številni deležniki, ki so imeli svoje vloge v Trgovski in obrtni zadruzi.⁸⁶ Pojavili so se pozivi k prodaji osrednjih in vrednejših nepremičnin, do česar pa do prve svetovne vojne ni prišlo.

Italijanska skupnost in predvsem mestna oblast na slovenske strategije utrjevanja prisotnosti v goriškem javnem prostoru nista gledali z naklonjenostjo in sta se poskušali proti temu boriti. Prihajalo je do poskusov preprečevanja slovenskih nakupov nepremičnin v mestu z zavlačevanjem, preprečevanjem izdajanja obrtnih dovoljenj ali ponujanjem višjih zneskov za nakup, pri čemer je strategija omogočala tudi številne zlorabe in dosego premoženjskih koristi, kar posebej izpostavlja spominski zapis goriškega publicista Adolfa Codermatza: »*Škoda, da nimam nobene hiše v Gorici. Prodal bi jo lahko imenitno. Šel bi na municipij pa bi rekel, da mi Slovenci zanjo ponujajo velike vsote. In takoj bi jo prodal z velikim dobičkom.*«⁸⁷ Prihajalo je tudi do vse več fizičnih obračunavanj med pripadniki slovenske in italijanske mestne skupnosti na ulicah, poškodovanja imovine in pisanja protislo-

⁸² Petejan, *Na Goriškem*, str. 271.

⁸³ Gabršček, *Goriški Slovenci II.*, str. 140.

⁸⁴ Waltritsch, *Slovensko bančništvo*, str. 100–101.

⁸⁵ Prav tam, str. 102–103.

⁸⁶ Prav tam, str. 103–105.

⁸⁷ Marušič, *Primorski čas pretekli*, str. 159. O tovrstnem primeru piše tudi Gabršček: Gabršček, *Goriški Slovenci II.*, str. 269–270.

venskih napisov na stavbe v slovenski lasti.⁸⁸ V letih pred prvo svetovno vojno je slovenska skupnost v Gorici z močno politično in gospodarsko akcijo uspela vse bolj ogrožati italijanski primat v mestu. Tuma je v svojih spominih izpostavil: »Bilo je le vprašanje časa, da postane Gorica slovenska, in prav gotovo bi prve občinske volitve po letu 1910 že dovedle do izvolitve slovenskega župana. To so mi priznavali odločilni italijanski goriški politiki še po italijanski okupaciji z besedami: 'Bil je zadnji čas, da je prišla italijanska vojska, zakaj brez te pomoči bi bila Gorica za italijanstvo izgubljena.'⁸⁹ Opise novih razmerij v odnosu med slovensko skupnostjo, ki je bila v vzponu, in italijansko, ki je vse težje branila svoje pozicije iz preteklih desetletjih, lahko najdemo tudi v časopisju: »*Lahi*⁹⁰ strmijo in tožijo po ... nekdanjih lepih časih, ko so strahovali Slovence in so se ti polaščevali⁹¹ kar po vrsti. Koliko žaljenja smo prestali, koliko ščavov⁹² je bilo nam vrženih na glavo, koliko grdih psov izrečenih k slovenskemu imenu! Umirili so se počasi in 'ščavi' prihajajo iz njihovih ust le še na skrivnem ...«⁹³

Gorica je v letih pred prvo svetovno vojno postala eno najpomembnejših slovenskih središč, tako na političnem, gospodarskem, predvsem pa na kulturno-izobraževalnem področju. Skupno naj bi pred prvo svetovno vojno v deželi izhajalo več kot 20 slovenskih časopisov in revij, med katerimi lahko izpostavimo *Sočo*, *Primorski list*, *Cvetje z vertov sv. Frančiška*, *Rimski katolik*, *Vedo* in *Naše zapiske*.⁹⁴ Ustanovitev prve javne c. kr. državne gimnazije s slovenskim učnim jezikom leta 1913 je mesto postavila tudi visoko na slovenski izobraževalni zemljevid.⁹⁵ V daljšem obdobju pred prvo svetovno vojno je slovenska mestna skupnost razpolagala s kar 18 gospodarskimi, 16 ljudskoprosvetnimi, osmimi športnimi, sedmimi političnimi in podpornimi, petimi šolskimi, tremi dijaškimi ter še nekaterimi drugimi društvi in organizacijami. V Gorici so poleg tega delovale še štiri slovenske založbe.⁹⁶ Med vsemi javnimi slovenskimi zgradbami, ki ji jih je slovenska skupnost uspela pridobiti ali zgraditi v obdobju pred prvo svetovno vojno, pa kot središče slovenske prisotnosti posebej izstopa Trgovski dom, ki je bil postavljen leta 1904.

Gradnja Trgovskega doma

Kot je bilo že v uvodu izpostavljeno, so različni narodni domovi, ki so se pojavljali po habsburškem prostoru v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja, predstavljali osrednji model dokazovanja in izpostavljanja prisotnosti posameznih narodnih skupin, predvsem v urbanih centrih. Zgledi, ki so prihajali predvsem iz nemškega in češkega prostora, so dobili zaslombo v slovenskih deželah, ideja o

⁸⁸ Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 319.

⁸⁹ Tuma, *Iz mojega življenja*, str. 295.

⁹⁰ *Lah* je bil slabšalni izraz za pripadnika italijanske skupnosti.

⁹¹ Poitalijančevali.

⁹² *Ščav* je bil slabšali izraz, ki so ga Italijani uporabljali za pripadnika slovenske skupnosti.

⁹³ *Soča*, 14. 3. 1914, št. 11.

⁹⁴ Bratuž, *Razcvet slovenske kulture*, str. 164.

⁹⁵ Marušič, *Andrej Ipavec*, str. 17–29.

⁹⁶ Rupel, *Organiziranost slovenske narodne*, str. 168.

gradnji tovrstne reprezentativne zgradbe pa je dobila plodna tla tudi v Gorici. Pri slovenski narodni eliti je načrt o izgradnji narodnega doma, ki bi bil osrednje kulturno in gospodarsko središče Slovencev v mestu, začel dozorevati v zadnjem desetletju 19. stoletja. Glede na zapise Gabrščka naj bi prvi konkretnejši pozivi k postavitvi tovrstne zgradbe v Gorici prišli leta 1895.⁹⁷ Časopis *Soča* je marca tega leta na naslovnici objavil podroben članek z naslovom *Narodni dom v Gorici: v proslavo 50-letnice vladanja presv. Cesarja Franca Jožefa I.*, ki je širši javnosti predstavil vse prednosti tovrstnega objekta. Med drugim je neznani avtor zapisal: »*Za duševni napredek prebivalstva v deželi stori največ mesto; za Slovence na Goriškem je v tem pogledu velike važnosti, ako so Slovenci v Gorici v takem položaju, da morejo duševno voditi narod do zaželjenih uspehov. Kakor v duševnem pogledu, tako je tudi v gmotnem velikanskega pomena, ako je v Gorici veliko Slovencev, ki stoje na trdnih nogah in se pečajo bodisi s kupčijo ali obrtnijo. Kar torej Slovenci na deželi žrtvujejo za se, ker vse to jim bo kedaj bogato povrnjeno. Od vsestranskega napredka Slovencev v Gorici je pričakovati tudi napredek in blagor Slovencev na deželi! Zato bi bil 'Narodni Dom' najkrasnejša skupna dobrot za vse Slovence na Goriškem.*«⁹⁸ Do hitre uresničitve omenjenega projekta ni prišlo, po vsej verjetnosti zaradi pomanjkanja kapitala.

Velik prelom, ki je omogočil izgradnjo doma in vplival tudi na druge uspešne primere širjenje slovenske infrastrukture v mestu, je bila že omenjena ustanovitev Trgovske in obrtne zadruga. Ta je z uspešnim delovanjem uspela do začetka 20. stoletja pridobiti dovolj kapitala, ki ga je slovenski liberalni politični blok lahko investiral v izgradnjo narodnega doma. Lokacija ni bila izbrana naključno. To je v svojih spominih posebej izpostavil Tuma: »*Res je v desetletju pred vojno (prva svetovna vojna op. p.) prišla cela vrsta poslopij v roke narodnih zavodov ali ljudi. Tako smo se zarili v Gosposko ulico in pozneje na Corso (Verdi, op. p.). V prvi vrsti smo morali skrbeti za lastno stavbo zavoda. V ta namen smo kupili najlepši prostor v Gorici na oglu Ljudskega vrta v središču mesta.*«⁹⁹ Zemljišče v središču mesta, na Corso Verdi, je Trgovska in obrtna zadruga odkupila od slovenskega trgovca Antona Pečenka 21. marca 1903 v višini 51.144 kron, ki je prostor pred tem odkupil kot zasebnik.¹⁰⁰ Iz zapisa Gabrščka, ki je aktivno deloval za uresničitev projekta, je razvidno, da je postopek nakupa potekal s pomočjo posrednika, ki je bil sicer član iniciativnega odbora za gradnjo doma,¹⁰¹ zaradi bojazni pred nasprotovanjem italijanskih mestnih oblasti.¹⁰² V tem oziru so sledili zgledu iz Trsta, kjer je nakup zemljišča za tamkajšnji Narodni dom ravno tako potekal odmaknjen od oči javnosti, zaradi bojazni pred intervencijo tržaških italijanskih oblasti.¹⁰³ Za pripravo goriškega projekta sta bila angažirana arhitekt Maks Fabiani, ki je stavbo projektiral, in

⁹⁷ Gabršček, *Goriški Slovenci I.*, str. 373.

⁹⁸ *Soča*, 15. 3. 1895, št. 11.

⁹⁹ Tuma, *Iz mojega življenja*, str. 274.

¹⁰⁰ Peric, *Zgodovina Trgovskega doma*, str. 15.

¹⁰¹ Pozzetto, *Maks Fabiani*, str. 158.

¹⁰² Gabršček, *Goriški Slovenci II.*, str. 167.

¹⁰³ Klabjan, Bajc, *Ogenj*, str. 32.

inženir Josip Costaperaria, ki je vodil gradbena dela. Oba sta enako delo opravila tudi pri Narodnem domu v Trstu.¹⁰⁴ Novogradnjo so poimenovali Trgovski dom.

Gradnja je trajala v letih 1903 in 1904. Del stavbe je bil namenjen za družabne dogodke. V tem delu je bila telovadnica in pripadajoči prostori (garderobe, shramba za orodje), velika, moderno opremljena dvorana za prireditve z balkoni, restavracija, bar, kuhinja in pisarna. V drugem delu stavbe so v pritličje umestili dve veliki trgovini (Pregrad & Černetič ter Goriška tiskarna in knjigarna), sedež Trgovske in obrtne zadruge, skupne prostore ter več stanovanj in ateljejev.¹⁰⁵ Za slovensko skupnost je imela zgradba velik simbolni pomen, saj je šlo za eno od najbolj reprezentativnih arhitektur v mestu.¹⁰⁶ To je izpostavila tudi Soča: »Zdaj se vidi, da bo to najlepša palača v Gorici. Zidan pa je tako, da hodijo občudovat in se učiti celo laški arhitekti in inženjerji.«¹⁰⁷ Simbolni pomen gradnje se je kazal tudi v tem, da so pri njej sodelovala številna lokalna slovenska podjetja ter tako dokazovala svoj potencial in uspeh. Osrednja gradbena dela je izvedlo podjetje bratov Mozetič, ki je bilo eno največjih gospodarskih subjektov v deželi. Mizarska dela je izvedla solkanska Mizarska zadruga, ključavničarska dela podjetje Alojzija Živca, steklarska dela pa podjetje Antona Korena.¹⁰⁸

Financiranje določenih elementov vsebine in opreme je postalo širše zasnovan narodni projekt, h kateremu je bila povabljena goriška slovenska javnost. Šlo je za eno od številnih narodnih nabirk, s katerimi je slovenska elita uspešno mobilizirala slovensko skupnost.¹⁰⁹ Takšen primer je bilo financiranje telovadne opreme goriškega Sokola – slovenske narodne športne organizacije, ki je v Domu dobila svojo telovadno dvorano. Društvo se je z javnimi pozivi obrnilo na širšo slovensko javnost: »Rojaki! Izredne zahteve in potrebe nas silijo, da apelujemo na Vaše rodoljubje, na Vašo narodno požrtvovalnost. Kdor spoznava veliko in važno nalogo našega 'Sokola' v naši lepi Gorici, naj pripomore po svojih močeh, da častno in vredno izvršimo obe nalogi, ki smo si jih za letos naložili. S tem bo postavljen nov temelj prav živahnemu in važnemu delu, ki bo rodilo narodu obilen sad.«¹¹⁰

Uporaba in pomen Trgovskega doma

Otvoritev doma je potekala že junija 1904, pred uradno zaključitvijo del, ko je poseben dogodek pripravil goriški Sokol ob razvitju svoje zastave.¹¹¹ Večje slavnostne otvoritve ni bilo, ravno tako ni zaslediti obširnejšega poročanja o odprtju v časopisju. Razlog je lahko podoben tistemu ob otvoritvi Narodnega doma v Trstu, ko so se pripadniki slovenske narodne elite s postopnimi in manj izpostavljenimi dogodki želeli izogniti morebitnim italijanskim provokacijam ali napetostim.¹¹²

¹⁰⁴ Korošic, *Fabianijeva slovenska domova*, str. 63.

¹⁰⁵ Pozzetto, *Maks Fabiani*, str. 158–159.

¹⁰⁶ Korošic, *Fabianijeva slovenska domova*, str. 63.

¹⁰⁷ *Soča*, 9. 4. 1904, št. 29.

¹⁰⁸ Waltritsch, *Slovensko bančništvo*, str. 99.

¹⁰⁹ Za Trst glej: Pahor, *Zrno do zrna*, str. 326–339.

¹¹⁰ *Soča*, 27. 4. 1904, št. 34.

¹¹¹ Hrausky, Koželj, *Maks Fabiani*, str. 143.

¹¹² Klabjan, Bajc, *Ogenj*, str. 40.

Ostala društva, posamezniki in poslovni subjekti so se v stavbo Trgovskega doma pričeli seliti ob koncu leta 1904 in v začetku naslednjega leta. Z njegovo otvoritvijo je slovenska goriška skupnost dobila novo središče, v katerem so svoj dom dobile številne osrednje lokalne slovenske institucije. Društva so dobila svoj stalni in za dejavnost ustrezeni prostor, ki je bil v slovenski lasti in ni bil podvržen morebitnemu omejevanju ali pogojevanju uporabe s strani italijanske skupnosti. V začetku leta 1905 je bila dokončana še gledališka dvorana, s čimer je lahko Trgovski dom začel izvajati svoje poslanstvo v polni meri. Že omenjeni Sokol je lahko z uspešno zbirno akcijo dvignil raven svojega dela na področju športa in rekreacije. Pevsko in glasbeno društvo je izvajalo šolanje in vaje za pevske skupine ter glasbenike različnih instrumentov.¹¹³

Poleg obstoječih organizacij, ki so dobile novo domovanje v zgradbi, so vodilni goriški slovenski politični in kulturni predstavniki del prostorov namenili tudi novemu društvu – Narodni prosveti, katere delovanje se je pričelo vzporedno z otvoritvijo doma. Glavni namen novega društva je bil »*pospeševati po Goriškem narodno izobrazbo, zlasti z ustanavljanjem in vzdrževanjem javnih knjižnic in čitalnic, s prirejanjem javnih predavanj, narodnih veselic, izdajanjem brošur in ustanovitvijo slovenskega gledališča v Gorici.*«¹¹⁴ Prosveta je imela dva glavna odseka. Prvi je bil namenjen ureditvi prve slovenske javne knjižnice v mestu in čitalniške sobe. Društvo se je na slovensko skupnost obrnilo s prošnjo k darovanju knjig, ki bi jih vključili na police nove knjižnice.¹¹⁵ Ponujala je dostop do bogate zbirke knjig in domačega ter tujega časopisja. Prvo leto delovanja je izposodila okoli 4500 knjig.¹¹⁶ Drugi odsek je bil namenjen gledališki dejavnosti in dramski šoli. Organiziral se je večji igralski ansambel, ki je pripravil pogoste dramske predstave, društvo pa je hkrati ustanovilo še igralsko šolo, v kateri so vzgajali novo generacijo goriških dramskih igralcev. Pogosta so bila tudi gostovanja skupin iz Trsta ali Ljubljane.¹¹⁷ Prosveta je v okviru svojega delokroga prirejala tudi znanstvena in poljudna predavanja tako v prostorih doma kot v okviru gostovanj po deželi, s strani vodilnih intelektualcev iz širšega slovenskega prostora.¹¹⁸ Narodna prosveta se je hitro umestila med najpomembnejša in najdejavnjša društva v mestu.

Sokol, Narodna prosveta ter Pevsko in glasbeno društvo, od leta 1908 dalje pa še goriška čitalnica, so dobili v uporabo nove, moderne prostore, v katerih je članstvo lahko izvajalo telovadne nastope, kulturne prireditve ter predavanja. V *Soči* so poudarili pomen nove pridobitve: »*Ko vstopiš v novo dvorano, objame te mila svetloba električnih žarnic, prijetno porazdeljenih po vsem širnem in visokem zračnem prostoru. Vsa oprava dvorane svedoči neko samozavestno blagostanje, toda nepotrebnege preširnega luksusa ne opaziš nikjer. Došlec tu kmalu začuti, kako se uresničuje pesnikov preroški izrek, da se vremena bodo nam zjasnila! Dvorana*

¹¹³ *Soča*, 28. 10. 1905, št. 86.

¹¹⁴ Gabršček, *Goriški Slovenci II.*, str. 174.

¹¹⁵ *Soča*, 10. 12. 1904, št. 99.

¹¹⁶ Gabršček, *Goriški Slovenci II.*, str. 214.

¹¹⁷ Prav tam, str. 270–271.

¹¹⁸ Prav tam, str. 317.

Slika 3: Stavba Trgovskega doma na osrednji goriški ulici – Corso Verdi (Zbirka razglednic Goriške knjižnice Franceta Bevka)

v Trgovskem domu se gostu hitro privabi, ker vzbuja po svojem značaju bodro čustvovanje in je sedaj najznačilnejši svdok o vsestranskem našem napredovanju.«¹¹⁹ Dogodki so si sledili na tedenski bazi in so bili po poročanju časopisja dobro obiskani. Številni med njimi so šli pri vsebini v smer krepitev slovenske narodne identitete in povezav z drugimi slovanskimi narodi.¹²⁰ Časopisje je celo pozivalo, naj se vsi nastopi slovanskih izvajalcev, ki gostujejo v Gorici, pripravijo v Trgovskem domu.¹²¹ Narodna prosveta je leta 1908 organizirala tečaj ruskega jezika, na katerega se je prijavilo okoli 40 udeležencev.¹²² Istega leta je v prostorih gostovalo tržaško dramatično društvo, ki je pripravilo ruski tematski večer, na prireditvi pa so člani in članice izvedli deli Ivana Sergejeviča Turgenjeva in Antona Pavloviča Čehova.¹²³ Novi prostori in scenske nadgradnje so hkrati omogočili skokovit napredek v razvoju lokalne slovenske kulture. Po pisanju *Soče* je leta 1906 Pevsko in glasbeno društvo v okviru Trgovskega doma pripravilo prvo slovensko operno predstavo v deželi. Označili so jo kot »izraz visokega kulturnega stremljenja med nami goriškimi Slovenci.«¹²⁴ Obsežni prostor se je namenjal tudi za pripravo političnih shodov in srečanj ter številnih strokovnih ali poljudnih predavanj različnih tematik, kot na primer *Kulturni razvoj Slovencev*, ki ga je leta 1912 pripravil pisatelj Ivan Lah, udeležilo pa se ga je, po poročanju časopisja, več kot 260 poslušalcev.¹²⁵

¹¹⁹ *Soča*, 29. 3. 1905, št. 25.

¹²⁰ *Soča*, 21. 9. 1912, št. 108.

¹²¹ *Soča*, 24. 2. 1906, št. 16.

¹²² *Soča*, 28. 1. 1908, št. 12.

¹²³ *Soča*, 17. 3. 1908, št. 34.

¹²⁴ *Soča*, 17. 3. 1906, št. 22.

¹²⁵ *Soča*, 8. 10. 1912, št. 115.

Za kulturni razvoj slovenske skupnosti in poglobitve poznavanja ter povezav z ostalimi slovanskimi narodi v okviru monarhije in drugod po Evropi je imela pomen tudi že omenjena tiskarna in knjigarna, ki jo je v Trgovskem domu leta 1906 odprl Gabršček. Po ugodnih cenah je bilo možno priti do številnih del slovenskih in slovanskih avtorjev, ki so med širšo javnostjo širila poznavanje in vpliv slovanske kulture ter drugih družbenih značilnosti, s čimer se je krepila zavest o narodnih povezavah.¹²⁶

Iz navedenih virov lahko sklepamo, da je Trgovski dom uspel dodobra izpolniti pričakovanja slovenske mestne elite in je postal središče javnega delovanja v Gorici predvsem na kulturnem področju, ki je doživelo nove vsebinske nadgradnje, kot tudi na političnem in gospodarskem področju. Šlo je za glavno pridobitev in rezultat več desetletnih prizadevanj, da bi se slovenska skupnost zasedla v središču Gorice. Pomen, ki ga je imela reprezentativna stavba v Gorici na narodnostnem področju, je izpostavil Gabršček: »*S tem našim narodnim domom se je pričelo v Gorici novo in živahno društveno in socialno življenje, ki je povzdignilo sloves slov. imena med drugorodci, med goriškimi Slovenci pa povzdignilo narodni ponos in zavest lastne moči ter vzbudilo novega poguma za nadaljnje napredovanje.*«¹²⁷

Sklep

Goriški slovenski politični eliti je uspelo v desetletjih pred prvo svetovno vojno z načrtnim in daljnosežnim delom izvesti vidne spremembe v goriškem javnem prostoru. Gorica v 80. letih 19. stoletja in v letih pred prvo svetovno vojno je izkazovala dve različni podobi, kar se tiče slovenske javne prisotnosti. Slovenizacijo kulturne krajine je slovenska skupnost izvajala s postopno krepitvijo gospodarske in politične moči v mestu, kar se je v praksi izkazovalo z vse večjim številom slovenskih gospodarskih subjektov, različnih društev in organizacij ter priseljevanjem Slovencev iz drugih delov dežele in širšega prostora. Gospodarska moč in številčnejša prisotnost sta krepili tudi veljavo slovenskega kapitala, ki se je akumuliral v slovenskih bančnih ustanovah, kar je vodilo do nadgradnje prizadevanj slovenske mestne elite. Finančni kapital je omogočil ambiciozne nakupe in izgradnje reprezentativnih stavb, s katerimi je slovenska skupnost izkazovala svoj prestiž ter prisotnost v osrednjih goriških javnih prostorih. Vrhunec tovrstnih prizadevanj je predstavljala izgradnja goriškega narodnega doma – Trgovskega doma, ki je postal osrednja javna slovenska zgradba v Gorici in s svojo postavitvijo v strogem centru mesta tudi kronski dokaz tamkajšnje slovenske prisotnosti ter vloge. Funkcionalna zasnova stavbe je omogočila tudi splošen napredek slovenstva v Gorici, predvsem na področju kulture. S tovrstnimi posegi v prostor je slovenska skupnost prišla v konflikt z italijansko narodno elito v mestu, ki se je proti temu borila z različnimi vzvodi, predvsem pa v okviru mestnih oblastnih institucij, ki so bile pred prvo svetovno vojno trdno v njihovih rokah. Spori med slovensko in italijansko mestno

¹²⁶ Gabršček, *Goriški Slovenci II.*, str. 208–209.

¹²⁷ Prav tam, str. 167.

skupnostjo so se tekom desetletij pred prvo svetovno vojno poglobljali in so občasno eskalirali tudi v nasilna ali kazniva dejanja. Slovenski skupnosti je uspelo do leta 1915 v veliki meri spremeniti narodne dinamike v mestu, a je prva svetovna vojna zavrla tovrstna prizadevanja, nova realnost po letu 1918 pa je obrnila razmerja, saj se je dežela znašla v novi državi, Italiji. Predvsem po vzponu fašizma na oblast je bilo slovensko javno delovanje kmalu ukinjeno.

Viri in literatura

Viri

Časopisni viri:

Soča 1877–1914

Tiskani viri:

Spezialortsrepertorium für das österreichisch-illyrische Küstenland: bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1918.

Literatura

Batič, Matic: Priča o dva spomenika: prostorni sukob u gornjem dijelu doline Soče tijekom ranih 1920-ih godina. *Istočnojadranski prostor između sloma Habsburške Monarhije i stvaranja novih država: zbornik radova* (ur. Ante Bralić, Branko Kasalo). Zadar: Sveučilište u Zadru, Odjel za povijest, 2021, str. 273–298.

Bratuž, Lojzka: Razcvet slovenske kulture v Gorici. *Od Maribora do Trsta: 1850–1914: zbornik referatov* (ur. Darko Friš, Franc Rozman). Maribor: Pedagoška fakulteta, 1998, str. 161–168.

Cvirn, Janez: Celjsko gimnazijsko vprašanje (1893–1895). *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 45, 1997, str. 102–111.

Cvirn, Janez: *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji: Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2006.

Czörnig, Karl: *Görz Oesterreich's Nizza: nebst einer Darstellung des Landes Görz und Gradisca*. Wien: W. Braumüller, 1873–1874.

Devetak, Robert: Boj za slovenske šole in delovanje ženskih podružnic Družbe svetega Cirila in Metoda na Goriškem in Gradiškem v obdobju pred prvo svetovno vojno. *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije* 74, 2020, str. 360–387.

Devetak, Robert: *Društveno življenje na Kanalskem v času Avstro-Ogrske*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2016.

Fabi, Lucio: *Storia di Gorizia*. Padova: Poligrafo, 1991.

Gabršček, Andrej: *Goriški Slovenci: narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice: Knj. I: Od leta 1830 do 1900*. Ljubljana: Merkur, 1932.

Gabršček, Andrej: *Goriški Slovenci: narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice: Knj. II: Od leta 1901 do 1924*. Ljubljana: Tiskarna 'Slovenija', 1934.

Galeta, Jan: National Houses in Moravia and Austrian Silesia before 1914: Architecture and Fine Arts as an Opportunity for the Manifestation of National Allegiance. *Likovna umetnost v habsburških deželah med cenzuro in propagando* (ur. Franci Lazarini, Tina Košak). Ljubljana: Založba ZRC, str. 231–247.

Granda, Stane; Marušič, Branko: Narodni dom. *Enciklopedija Slovenije* Zv. 7: *Marin-Nor* (ur. Marjan Javornik). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993, str. 310–311.

- Hönig Miščič, Nataša: Carniolan Savings Bank and Slovenian-German Relations in 1908 and 1909. *Prispevki za novejšo zgodovino* 60, 2020, str. 47–70.
- Hrausky, Andrej; Koželj, Janez: *Maks Fabiani: Dunaj, Ljubljana, Trst*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2010.
- Hroch, Miroslav: *European Nations: Explaining Their Formation*. London; New York: Verso, 2015.
- Jezernik, Božidar: 'Svoji k svojim!': politične in družbene dimenzije slovenskega narodnega vprašanja. *Etnolog: glasnik Slovenskega etnografskega muzeja* 18, 2009, str. 65–74.
- Judson, Pieter M.: *Guardians of the Nation: Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*. Cambridge (Mass.); London (England): Harvard University Press, 2006.
- Judson, Pieter M.: 'Not Another Square Foot!' German Liberalism and the Rhetoric of National Ownership in Nineteenth-Century Austria. *Austrian History Yearbook* 26, 1995, str. 83–97.
- Kalc, Aleksej: Vidiki razvoja prebivalstva Goriške-Gradiške v 19. stoletju in do prve svetovne vojne. *Acta Histriae* 23, 2013, str. 683–706.
- Kavrečič, Petra; Šuligoj, Metod: Začetki organiziranega razvoja zdravstvenega turizma v Pokneženi grofiji Goriško-Gradiški. *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije* 72, 2018, str. 126–144.
- Klabjan, Borut: Nacionalizacija kulturne krajine severnega Jadrana na začetku 20. stoletja: primer Verdijevega spomenika v Trstu. *Acta Histriae* 23, 2015, str. 113–130.
- Klabjan, Borut; Bajc, Gorazd: *Ogenj, ki je zajel Evropo: Narodni dom v Trstu 1920–2020*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2021.
- Klavora, Hinko: Čez drn in strn skozi življenje. *Goriški spomini: sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830–1918* (ur. Branko Marušič). Gorica: Goriška Mohorjeva družba; Ljubljana: Zgodovinski inštitut ZRC SAZU, 2002, str. 227–241.
- Korošič, Marko: *Čar prostora: o oblikovanju slovenskih arhitektov v Furlaniji Julijski krajini*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 2014.
- Korošič, Marko: Fabianijeva slovenska domova v Trstu in Gorici. *Razpotja: revija humanistov Goriške* 6, 2015, str. 57–61.
- Krahwinkler, Harald: Die Landtage von Görz-Gradisca und Istrien. *Die Habsburgermonarchie 1848–1918: Band VII/2* (ur. Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch). Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2000, str. 1873–1918.
- Kralj, Franc: Gregorčič Anton. *Primorski slovenski biografski leksikon I.* Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1974–1981, str. 478–482.
- Malečková, Jitka: The Emancipation of Women for the Benefit of the Nation: The Czech Women's Movement. *Women's Emancipation Movements in the Nineteenth Century: A European Perspective* (ur. Sylvia Paetschek, Bianka Pietrow-Ennker). Stanford: Stanford University Press, 2006, str. 167–188.
- Marušič, Branko: 'Al Gorica živi večidel od slovenskih pridelkov...!'. *Slovenska kronika XIX. stoletja, knj. I: 1800–1860*, (ur. Janez Cvirn). Ljubljana: Nova revija, 2001, str. 334–335.
- Marušič, Branko: Andrej Ipavec (1880–1924): ob stoletnici prve popolne slovenske državne gimnazije. *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, 7, 2012, str. 17–29.
- Marušič, Branko: Gabršček Andrej. *Primorski slovenski biografski leksikon I.* Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1974–1981, str. 404–407.
- Marušič, Branko: 'Gorica draga, domovina mila!'. *Od Maribora do Trsta: 1850–1914: zbornik referatov* (ur. Darko Friš, Franc Rozman). Maribor: Pedagoška fakulteta, 1998, str. 27–33.
- Marušič, Branko: Graziadio Isaia Ascoli in Slovenci. *Zahodno sosedstvo: slovenski zgodovinarji o slovensko-italijanskih razmerjih do konca prve svetovne vojne* (ur. Branko Marušič). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 1996, str. 75–84.

- Marušič, Branko: Ljudsko štetje 31. decembra leta 1910 na Goriškem. *Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko štetje v avstrijskem Primorju 1910: jezik, narodnost, meja* (ur. Barbara Šterbenc Svetina, Petra Kolenc, Matija Godeša). Ljubljana: Založba ZRC, 2012, str. 77–86.
- Marušič, Branko: Pregled društvene dejavnosti v Avstrijskem primorju (1848–1918). *Annales. Series historia et sociologia* 9, 1999, str. 163–192.
- Marušič, Branko: *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem 1848–1899*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2005.
- Marušič, Branko: *Primorski čas pretekli: Prispevki za zgodovino Primorske*. Koper: Lipa; [Trst]: Založništvo tržaškega tiska; [Gorica]: Goriški muzej, 1985.
- Marušič, Branko: Tuma Henrik. *Primorski slovenski biografski leksikon IV.* (ur. Martin Jevnikar). Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1991–1994, str. 82–87.
- Matič, Dragan: Čitalnice, 'valilnice' slovenskih kulturnih ustanov. *Slovenska kronika XIX. stoletja, knj. II: 1861–1883* (ur. Janez Cvirn). Ljubljana, 2003, str. 25–27.
- Melik, Vasilij: *Volitve na Slovenskem: 1861–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1965.
- Mosse, George Lachman: *The Nationalization of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars Through the Third Reich*. New York: New American Library, 1977.
- Muznik, Anton: *Goriško podnebje*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete: Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2000.
- Paces, Cynthia; Wingfield, Nancy: The Sacred and the Profane: Religion and Nationalism in the Bohemian Lands, 1880–1920. *Constructing Nationalities in East Central Europe* (ur. Pieter M. Judson, Marsha L. Rozenblit). New York: Berghahn Books, 2005, str. 107–125.
- Pahor, Milan: *Slovensko denarništvo v Trstu: denarne zadruge, hranilnice, posojilnice in banke v letih 1880–1918*. Trst: Tržaška kreditna banka, 1989.
- Pahor, Milan: 'Zrno do zrna pogača, kamen do kamna, palača!': društvo 'Narodni dom v Trstu' 1900–2000. *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije* 53, 2000, str. 325–350.
- Pemič, Monika: Slovensko narodno gibanje in izvorna podoba Narodnega doma v Mariboru: Jan Vejrych, njegovi slovenski naročniki in odzivi tedanjega občinstva. *Zgodovinski časopis: glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije*, 73, 2019, str. 412–441.
- Peric, Boris: Zgodovina Trgovskega doma. *Trgovski dom v Gorici: sto let prisotnosti* (ur. Igor Komel ... [et al.]). Gorica: Slovenska konzulta pri občini, 2007, str. 9–62.
- Petejan, Josip: Na Goriškem. *Goriški spomini: sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830–1918* (ur. Branko Marušič). Gorica: Goriška Mohorjeva družba; Ljubljana: Zgodovinski inštitut ZRC SAZU, 2002, str. 261–273.
- Pillon, Lucia: 'Il Municipio da molti anni accarezza l'idea di sfruttare l'industria del forestiero...'. Rilevazioni statistiche, trasformazioni urbane e promozione della città a centro di soggiorno. *Ottocento Goriziano (1815–1915): Una città che si trasforma* (ur. Lucia Pillon). Gorizia: Editrice Goriziana, 1991, str. 101–123.
- Pozzetto, Marko: *Maks Fabiani – vizije prostora*. Kranj: L.I.B.R.A., 1997.
- Rupel, Aldo: Organiziranost slovenske narodne skupnosti v Gorici. *Goriza 1001–2001: Slovenci v Gorici* (ur. Aldo Rupel). Gorica: SLORI, 2002, str. 160–191.
- Stavbar, Vlasta: Narodni dom v Mariboru. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 73, 2002, str. 75–89.
- Šterbenc Svetina, Barbara; Kolenc, Petra; Godeša, Matija (ur.): *Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko štetje v avstrijskem Primorju 1910: jezik, narodnost, meja*. Ljubljana: Založba ZRC, 2012.

- Tuma, Henrik: *Iz mojega življenja: spomini, misli in izpovedi*. Ljubljana: Tuma, 1997.
- Tuma, Henrik: Spomini iz združenega dela. *Goriški spomini: sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830–1918* (ur. Branko Marušič). Gorica: Goriška Mohorjeva družba; Ljubljana: Zgodovinski inštitut ZRC SAZU, 2002, str. 327–351.
- Uccello, Emanuela: 'Consortio per la costruzione di quartieri minimi in Gorizia' e 'Svoj Dom': il problema dell'alloggio popolare tra il 1902 e il 1913. *Ottocento Goriziano (1815–1915): Una città che si trasforma* (ur. Lucia Pillon). Gorizia: Editrice Goriziana, 1991, str. 153–162.
- Valentini, Giulio: 'Riscendo l'accennato deploratissimo stato della via Rastello ed adiacenze a vero disdoro di una città civile'. La situazione abitativa del 'centro storico'. *Ottocento Goriziano (1815–1915): Una città che si trasforma* (ur. Lucia Pillon). Gorizia: Editrice Goriziana, 1991, str. 141–152.
- Waltritsch, Marko: Slovensko gospodarstvo v Gorici. *Od Maribora do Trsta: 1850–1914: zbornik referatov* (ur. Darko Friš, Franc Rozman). Maribor: Pedagoška fakulteta, 1998, str. 77–84.
- Waltritsch, Marko: Gospodarska prisotnost Slovencev v goriški stvarnosti. *Goriza 1001–2001: Slovenci v Gorici* (ur. Aldo Rupel). Gorica: SLORI, 2002, str. 136–153.
- Wingfield, Nancy M. (ur.): *Creating the Other: Ethnic Conflict and Nationalism in Habsburg Central Europe*. New York; Oxford: Berghahn Books, 2004.
- Verginella, Marta: Slovene Mapping of Urban Centres in the Austrian Littoral in the Nineteenth and Twentieth Centuries. V: *Borderlands of Memory: Adriatic and Central European Perspectives* (ur. Borut Klabjan). Oxford [etc.]: P. Lang, cop., 2019, str. 33–57.
- Vodopivec, Peter. *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2006.

SUMMARY

The Development of the Slovenian Presence in Gorizia's Public Space before the First World War

Robert Devetak

The article deals with the development of Slovenian presence in the public space of the town of Gorizia at the turn of the 20th century. During the Austro-Hungarian period, the city was the capital of the multi-ethnic region of Gorizia and Gradisca, where the Slovenian, Friulian, Italian and German communities stood out in terms of numbers and importance. The city functioned as a centre for all the regional ethnic communities, but the Slovene community, despite its large population, was not granted equal rights in administration, politics, education and the judicial system. Changes in these areas were prevented mainly by the Italian city elite, who feared that Slovenian demands would threaten their primacy in Gorizia. These dynamics gave rise to increasing conflicts between the two ethnic communities during the second half of the 19th and the early 20th century. In order to shift the balance of power and strengthen their position in the city, the Slovene national elite, from the 1880s onwards, launched a long-term plan that involved strengthening its economic and political power in the city. This involved increasing the number of Slovenian economic entities and various associations, while at the same time boycotting Italian services. There was a gradual nationalisation of the cultural landscape, as economic progress and increasingly powerful political positions allowed the Slovenian community to infiltrate the centre of Gorizia and the city's main public spaces. Economic strength and a more numerous presence also strengthened the power of the Slovenian capital, which was accumulated in Slovenian banking institutions, leading to the consolidation of the efforts of the Slovenian urban elite. This financial capital enabled ambitious purchases of the existing infrastructure, which had previously been owned by the Italians, and the construction of representative buildings, with which the Slovenian community demonstrated its prestige and presence in the central public spaces of Gorizia. The culmination of such efforts was the construction of the Gorizia National House – the Trade House, which became the central public Slovenian building in Gorizia and, with its location in the heart of the city, was the main proof of the presence and role of the entire Slovenian community in the region. The functional design of the building also allowed for the general advancement of Slovenians in Gorizia, especially in the realm of culture. This kind of intervention in the space brought the Slovene community into conflict with the Italian national elite in the city, which fought against it with various levers, especially within the city's governing institutions, which were firmly in their hands before the First World War. In the decades before the First World War, the conflicts between the Slovenian and Italian urban communities deepened and occasionally turned violent or criminal. The extensive efforts of the Slovenes in Gorizia led to visible changes in the Gorizian public sphere. Gorizia in the 1880s and in the years before the First World War thus presented two different images in terms of Slovenian presence.

Nade Proeva
 On Rulers' Titles and the Names of
 Balkan Peoples from the Middle Ages to
 Modern Times
Bulgari (Bulgarians), *Bulgarini/Bulgareis*
 (Bulgarinians/Bulgareians)

PROEVA, Nade, PhD, full professor, emerita, Faculty of Philosophy, University Sts. Cyril and Methodius, Nade Proeva, MK – 1000 Skopje ul F. Ruzvelt, 36, 1/6, nproeva@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5579-263X>

On Rulers' Titles and the Names of Balkan Peoples from the Middle Ages to Modern Times

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 77/2023 (168), No. 3–4, pp. 406–433, 109 notes

Language: En. (Sn., En., Sn)

This paper deals with a neglected issue in historiography: the manner of naming people in the medieval multi-ethnic states on the example of *Bulgari* (Bulgarian), *Bulgarini/Bulgareis* (Bulgarinians/Bulgareians), as well as with the practice of claiming rulers' titles in the Middle Ages and with the name of Macedonians in medieval sources. The misinterpretation of legal state names (Bulgarian, Byzantine, Ottoman) as the race-related, ethnic designations of the Balkan peoples that were used until the creation of the modern nation-state is pointed out, as well the lack of studies on this issue.

Key words: *Bulgari* – Bulgarians; *Bulgarini/Bulgareis* – Bulgarinians/Bulgareians; *Bugaria proprie dicta*, Macedonia/Macedonians; Samuel.

PROEVA, Nade, red. prof., emerita, Filozofski fakultet, Univerzitet Sv. Kiril i Metodij, Nade Proeva, MK – 1000 Skopje ul F. Ruzvelt, 36, 1/6, nproeva@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5579-263X>

O vladarskih nazivih in imenih balkanskih ljudstev od srednjega veka do današnjega časa

Zgodovinski časopis, Ljubljana 77/2023 (168), št. 3–4, str. 406–433, cit. 109

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik En. (Sn., En., Sn.)

Prispevek obravnava vprašanje bistvenega pomena, ki je v zgodovinskih raziskavah prejkone zapostavljeno: poimenovanje pripadnikov različnih etničnih skupin v srednjeveških večetničnih državah na primeru *Bulgari* (Bolgari), *Bulgarini/Bulgareis* Bolgarinci *Bolgarejci*, pa tudi način in obliko prisvajanja vladarskih nazivov v srednjem veku in z imenom Makedoncev v srednjeveških virih. Izpostavljena je napačna razlaga državnih imen (bolgarsko, bizantinsko, otomansko) kot rasnih, etničnih oznak balkanskih ljudstev, ki so se uporabljala do nastanka modernega naroda, ter pomanjkanje študij o tem vprašanju.

Ključne besede: *Bulgari* – Bolgari; *Bulgarini/Bulgareis* – Bolgarinci/ Bolgarejci; Makedonija/Makedonci; Samuel.

In written sources from the Middle Ages, the entire population of the central part of the Balkan Peninsula from Mount Pindus in the south to the Sava and the Danube in the north, from the Black Sea to the east, to Durres and Ohrid to the west, is referred to by the terms Bulgaria and Bulgarians, including – for a very long time – Macedonia itself. And instead of explaining the meaning and reasons for using these terms for Macedonia and the Macedonian Slavs at the time, until recently Macedonian historians either kept silent, or, when referring to Macedonia, replaced them with the name Macedonians/Macedonian State, which has been rightly assessed as a correction, i.e., an alteration of historical sources. On the other hand, from the Bulgarian point of view modern-day Macedonians are Bulgarians.¹ So the Bulgarian historians interpret this designation exclusively as ethnic, equating the name of the Bulgarian state/states with the present-day Bulgarian state and with the modern, national meaning of the name Bulgarians, which is unacceptable for the Middle Ages. The fact is that in the Middle Ages there were no established nations that could be identified with contemporary nations, as nations are modern constructions. Of course, both approaches are wrong, and it is necessary to clarify what this designation means and to define what "Bulgarians" meant in distinct contexts and in different historical periods.² Namely, it is undeniable that it had different meanings, depending on the historical circumstances, context and time to which it referred.

The lack of analysis on this issue favors the claims of the Macedonians' neighbors, who without any critical distinction accept the manner of naming the people in the Middle Ages, aiming to prove that today there is neither a Macedonian nation nor an indigenous Macedonian language. Namely, no other Balkan nation has been so vehemently and fiercely denied and challenged by its neighbors, and still is, with the tacit support of European powers. The Bulgarian view is that modern-day Macedonians are Bulgarians because in medieval sources the population of Macedonia is often, although not always, referred to as Bulgarians. Macedonia

This article is a revised form of the first chapter of my book published in Macedonian with summaries in English and French, Проева, Триптих, pp. 11 – 22.

¹ But one could just as well say that Bulgarians are Macedonians!

² An explanation of the meaning of the designation Bulgarians was first given in 2000 in my preface to the Macedonian translation of the travelogue on the Aegean part of Macedonia, published in 1859 by Delacoulonche, *Mémoire sur le berceau macédonien*, Делакулонш, *Лулката на македонската државност*, pp. 8 – 16; then in my book *Триптих за*, pp. 11 – 22. This paper is much larger in volume and more elaborate than the two previous ones.

was absorbed by the Bulgarian state in the second half of the 9th century, and in time the name of Macedonia and the ethnic names of its many Slavic tribes were disregarded and omitted. This designation remained in the sources longer than other designations because Macedonia was alternately under Byzantine and Bulgarian rule, its powerful neighbors.

First of all, it should be clarified that there are, in fact, several stages of the medieval states or rather several medieval states named Bulgarian, after the constituents of the ethnolinguistic group *Bulghars*, *Bolghars*, *Bolgari* whose language was Ugro-Turkmen. In the second half of the 7th century one part of this Turkic semi-nomadic group, referred to in scholarly literature as the Proto-Bulgarians,³ settled in the plain between the lower course of the Danube and the Balkan mountain range (the ancient Roman province of Moesia Inferior), where they formed a state with its center at Pliska, designated *kaghanate* according to the reigning title *khan*. This Danube *kaghanate* (681–864) then spread far to the south and the west and grew into a tzardom with a dominant Slavic population, in which the so-called proto-Bulgarian element shrank, and become a principality with its center in Preslav. After Christianization, and the proclamation of the Bulgarian Patriarchate (in 944),⁴ the official language of this second phase (864–971), or better said of the first Bulgarian state of Byzantine-Christian model and from then tzardom, became Byzantine Greek. Unlike the initial *kaghanate*, a pagan state, this one was Christian and arranged according to the Byzantine model, as a tzardom,⁵ with the recognized title βασιλεύς (earliest in 927), but was destroyed by the Byzantines in 971. At the time of its greatest expansion, this Byzantino-Christian state of Bulgarian name stretched from the Black Sea in the east, through the central part of the Balkan Peninsula, to the central part of the Adriatic coast. The last *basileus* of this state was Boris II (969–971), who was captured and taken to Constantinople by the Byzantine emperor Joannes I Tzimiskes (969–976), who in 971 formally deposed him, depriving him of the title, stripped him of his insignia as symbols of sovereign right (*regalia*), placing them in the Church of St. Sophia,⁶ out of gratitude for the victory. At the same time, he abolished the Bulgarian Patriarchate, which was at the time based in Dorostol, and annexed Bulgaria. The next state, the so-called Samuel's (976–1018),⁷ was created in Macedonia by completely

³ For the first Bulgarians and the different Bulgarian states, their creation and model see Стојков, Царство, етницитет, наследство, pp. 113 – 137; and pp. 119 – 122 on the proto-Bulgarian.

⁴ On the Christianization of the Bulgarians and the creation of a Bulgarian Church, see Коматина, Црквена политика Византије, pp. 196 – 220; 236 – 260, 344 – 252 .

⁵ Since the state model is different, it might be more correct to consider it separately from the *kaghanate* -- the first state of the Bulgarian name.

⁶ Scylitzae, *Synopsis historiarum*, 310.

⁷ When Macedonia was part of the Bulgarian state, Samuel was a Bulgarian bolyar. Bolyar (бoлѣр) is a Turkmen(ian) designation adapted to Slavic languages (Byzantine Greek *oi boliádes*) for members of the local nobility, the upper class of feudal states, the highest rank immediately after the prince.

new rulers – Cometopoules, the four sons of the *komes* Nikola⁸ who had nothing to do with the previous, extinct Bulgarian dynasty,⁹ which created new political and religious centers – political in Prespa: *Prespa... ubi et curia imperatoris* (sc. Samuel) *erat, imperatoris curiam* (sc. venit) *in loco qui Prespa dicitur*,¹⁰ and then in Ohrid, the latter also being the seat of the archbishopric. The last medieval state (1185–1396), created again in *Bulgaria proprie dicta* by the Assenid dynasty¹¹ with its center in Trnovo, was destroyed by the Ottomans under whose rule it was until 1878, but remaining under Ottoman sovereignty until 1908 as an autonomous principality. In Bulgarian historiography these states are treated as a continuation of the first, initial one, although there is a discrepancy between them not only in terms of dynasties (from khan Krum 681 to Boris, II i.e., from 864–971, Samuelians 971/76–1018, to the Assenid appeared in 1185), but also territorial, as seen from the capitals: Pliska/Preslav – *Bulgaria proprie dicta*; Prespa/Ohrid – Macedonia (971/76–1018), Trnovo – *Bulgaria proprie dicta*, and an even greater chronological gap (from 1018 to 1185 and during the Ottoman rule 1396–1878, i.e., 1908), with a view to proving the continuity of the medieval states with the modern Bulgarian state both in the state-legal and in ethnic terms.

After the 9th century (when with the spread of Bulgarian state of Byzantine-Christian model to the west and south, Serbia, Macedonia,¹² Thessaly, and Albania came under the rule of Bulgarian Tsar Boris / Michael, 852 – 889), the term Bulgarians began to be used for all the Slavic and non-Slavic population, as well as for that in the Macedonian sclavinies (*sclaviniae*),¹³ according to the practice of employing the name of the state for the peoples therein. Thus, even after the defeat and abolition of the Bulgarian state by the Byzantine Empire, Byzantine and post-Byzantine historians, through inertia continued to use the term Bulgarians as a general designation for these diverse peoples in all these regions.

After the death of the Bulgarian Tsar Petar and the capture and dethroning of his successor (Tsar Boris II, 969–971) by the Byzantine emperor Joannes Tzimiskes (969–976), Samuel, one of the four *Comitopouloi*, who started an uprising (*apostatesantōn*)¹⁴ in Macedonia, took advantage of the situation, cut it off from the previous Bulgarian and Byzantine authority and created his own state with its center in Prespa and Ohrid (Macedonia), and not in *Bulgaria proprie dicta*, nor in the

⁸ Nikola was one of the most powerful comets in Bulgaria: ἐνός τῶν μέγα δυναθέντων ἐν Βουλγαρία κομητῶν; ἐνός τῶν παρά Βουλγάροις μέγα δυναθέντος κόμητος. Cometopoules, Κομητοπουλοῖ (Κομητόπουλοι), from κομητοπούλος, son of komes (κόμης, komēs) – governor of the administrative unit – kometates.

⁹ Boris was killed, his brother Roman castrated, and therefore unfit to be the sovereign.

¹⁰ *Gesta regum slavorum presbiteri Diocleatis*, 333, 338.

¹¹ The Assenid dynasty, probably of Vlach origin according to Nicetas Choniates and Frankish historians.

¹² The exact year is not known, but in 886, Ohrid and Devol were already under Bulgarian authority.

¹³ *Sclaviniae* are small independent tribal principalities. See Stoykov, Some observation, pp. 33–58.

¹⁴ Characterised as a rebellion/apostasy (ἀποστασία) by the Byzantine writers.

former capital, Preslav, as before. That it is not a question of the restoration of the abolished Bulgarian state, by some supposedly western Bulgarian tribe, as some, mostly Bulgarian historians claim, can be supported by few facts. The first is that the north-eastern parts of the former Bulgarian state (those between the Danube and the Balkan Mountains) were annexed by Samuil to his state as many as ten years after his coming to power, i.e., after the battle against Byzantine ruler Basil II (at Serdica, 986).¹⁵ The second and even more important is the fact that after his defeat (in 1014) by the Byzantine emperor Basil II Macedonia was not included in the *theme*¹⁶ of the “Danube cities”, which concerned the earliest, real, Bulgarian state (*Bulgaria proprie dicta*), but in a new, separate *theme* referred to as “Bulgarian” with its center in Skopje.¹⁷ This shows that after Peter’s death the state disintegrated into at least two parts: the earliest Bulgarian part (*Bulgaria proprie dicta*) and Sclavinia. That it was not a question of renewing the previous Bulgarian state can also be seen from the creation of a new ecclesiastical organization. According to the ideological premise, the formation of a new state consisted in having its own religious seat (a cathedral) with the relics of some famous saint. In this case, these were the relics of Saint Achilles, of which Samuel took possession during the conquest of Larissa in 985 and placed in the new sumptuous basilica on the small island of Mala Prespa, called St. Achilles to this day.¹⁸ If the Bulgarian state had been restored by relocating the state, as well as the religious center to the west, the relics would have been transferred from the former church headquarters in Dorostol/Preslav, where Samuel very probably proclaimed himself Tsar, after the battle of Serdica.¹⁹ But no source mentions the transfer of relics from there, although the Bulgarian Church was abolished after the defeat in 971, and its hierarchs left Dorostol, the former church headquarters, moving, i.e., “fleeing” westwards to areas outside the Byzantine rule and under Samuel’s authority.²⁰ As for the name of the church of Samuel, it is necessary to refer to the Byzantine monk, Neilos Doxapatris, who in 1142/33 compiled for the Sicilian king Roger II (1095–1154) a list of patriarchates, *Notitia Episcopatum*, in which he wrote that this Patriarchate was an autocephalous archbishopric with more

¹⁵ In that battle, Samuel seized the royal tent and treasure but there is no information whether (ca. 997) he was crowned with the imperial insignia and whether this crown was found among the crowns of pearls seized in the Ohrid treasury after his defeat by Basil II and the capture of Ohrid in 1018 (Skylitzes, 358. 14–359. 16; cf. Cedrenus, II, 468: *στέματα ἐκ μαργάρων καὶ χρυσοφειῶν ἐσθῆτας*), see Византиски извори, p. 15.

¹⁶ *θέμα*, *théma*, *θήματα*, pl. *thémata*, were the districts of the Byzantine Empire, which replaced the previous provincial system of the Roman Empire. Despite significant changes to the original thematic system, the term remained in use as a provincial and financial constituency until the very end of the Empire.

¹⁷ This theme covered the core of Samuel’s state from Voden in the south, Ohrid in the west, to Serdika in the east and Sirmium in the north.

¹⁸ From 1913 the island belongs to the Republic of Greece. The names of the episcopal sees written on the preserved walls of the half-ruined church obviously refer to the Ohrid Archbishopric; see A. Grabar, *Deux témoignages archéologiques* 1964, p. 163.

¹⁹ Стојков, Крунисувањето на Самуил, pp. 73–92, overview of the different opinions on the date and place of the coronation, pp. 74–76.

²⁰ As in the city of Voden, Moglen etc., see Ферлуга, Византијски извори, III, p. 64.

than 30 dioceses, including Ohrid, and that it was called Bulgarian after it had been ruled by the Bulgarians²¹ – this is obviously the period of the Assend dynasty because before that there had been no Archdiocese of Ohrid – it was founded by Samuel. This indicates that the Ochrid archbishopric, i.e., Samuel's Church, was different from the Bulgarian patriarchate. And the question that arises is: How can we speak of the same medieval Bulgarian state if we have two autocephalous churches with two church seats and two state capitals more than 1,000 km apart? That Samuel did not act as a restorer of the previous Bulgarian state can be seen from his titles which reflected the new situation – namely, in addition to the title of Czar (*Caesar*), he borrowed the title of *samodržec* (*autocrator*) from the Byzantine titulation. It should also be noted that in Byzantine sources Samuel is not referred to as *Tsar* like the previous Bulgarian rulers Peter and Boris II, which means that he and his state were not considered as a continuation of the previous ruling dynasty and state. This fact explicitly shows that the two countries (the previous Bulgarian state and that of Samuel bearing the Bulgarian name according to the well-known state-political practice in the Middle Ages) had different destinies and histories.²²

Samuel took on the imperial title of the Byzantine *basileis*, probably between 986 and 989, just as the Bulgarian ruler Simeon I (893–927) had done previously.²³ From the objection to the appropriation of this title in the letters of the Byzantine emperor Romanus I, of 925 and 926, we see that Simeon had made himself emperor (*basileus*) of the Bulgarians and Romans (the seals feature the title *Basileus of the Romans*) and that his title was not recognized.²⁴ After having established his own state, Samuel also proclaimed himself emperor: “*quidam Samuel qui se imperatorem vocari iussit et...*”,²⁵ a title which, according to some authors, was later recognized by the Pope of Rome, but there is no conclusive evidence. An excellent and detailed analysis of this issue was carried out by S. Stoykov, who convincingly suggests that Samuel appropriated the title of the Bulgarian tsars just after the occupation of the north-eastern parts of the Bulgarian state, i.e., after the victory at the Bulgarian gorge (Trajan Gates), east of Serdika in 986, and that he did so in Preslav, the center of, in that time, the abolished Bulgarian state.²⁶ It is believed that the reference to the usurpation of imperial insignia in a poem written by Joannis the Geometer, dated 969–971, refers to Samuel.²⁷ This symbolic act of coronation in the previous Bulgarian capital demonstrates that Samuel's goal was obviously

²¹ See *Византиски извори*, pp. 362 – 364, translation of the sources with comments).

²² A detailed overview of the various theories about the creation of Samuel's state was given by Ферлуга in *Византијски извори*, III, n. 11, pp. 60 – 63.

²³ But despite this, Simeon held the title of archon until 913: on the seals he was referred to as the archon of Bulgaria; see Йорданов, *Корпус на печатите*, pp. 40 – 43.

²⁴ This royal title appropriated by Simeon I was officially bestowed on his son Peter after 927 and was carried on by his successors until 971. Different opinions about Simeon's titles in Стојков, Бугарскиот етнос, pp. 63 – 86, n. 93.

²⁵ *Ljetopis pora Dukljanina*, XXXIII.

²⁶ See discussion on this in Стојков, Крунисувањето на Самуил, pp. 85 – 92.

²⁷ See Joannis Kyriotes Geometres, a tenth-century poet (Migne, *Patrologia Graeca*, Vol. 106; *Византијски извори* Vol. III, pp. 28/29, n. 22.

to secure the legitimacy of his state, using the previous state-legal status of the Bulgarian state to which Macedonia had belonged at the time of Boris I/Michael (852–889), from 886 at the latest. It is well known that at that time only the rulers of Rome and Constantinople had the right to hold or recognize for someone the title of emperor, *imperator*, ie., βασιλεύς, so the reason for such an act of Samuel is more than intelligible – to gain legitimacy by appropriating the previous status of the dethroned Bulgarian Tsar Boris II.²⁸ The appropriation of the Bulgarian title had resulted in the naming the subjects of his country as Bulgarians, and in this sense the names Bulgaria and Bulgarians are provisory. And as P. Stephenson rightly points: “*the practice of claiming the title of emperor of the Bulgarians, therefore, has no ethnic significance.*”²⁹ Before the Ottoman period and after the Eastern Roman Empire, the longest state and ecclesiastical tradition of Balkan Slavs was that of the first Bulgarian state of Byzantine-Christian model, 864–971, (the oldest founded by the so-called Proto-Bulgarian in 681 was pagan), and the Serbian, created just before the middle of the 9th century was on the periphery of the south Slavic world. Consequently, the name of the Bulgarian state (derived from the designation *Bulghars* – Bulgarians) was used in a political sense for the entire population of the Western Balkans that was included in Samuel’s state. That this is so is obvious from the data in the extensive biography of St. Clement, written by Ohrid’s Archbishop Theophylact (who lived in the 11th and at the beginning of the 12th century) in which he wrote the following: “... and quite simply Clement left us Bulgarians everything related to the church which glorifies the memory of God and the saints...”³⁰ Theophylact, who was of Greek origin, from the island of Evia, repeats the same thing in a letter addressed to the Byzantine Empress Maria “And so, now I return to the Bulgarians, as a true citizen of Constantinople, but strange as it is, also a Bulgarian.”³¹ So, this designation, apart from the initial ethnic meaning, had a state-legal meaning, indicating the state affiliation. This self-inclusion of Theophylact among the Bulgarians reveals the inertia of Byzantine writers, given the fact that from 1018 Macedonia was not under Bulgarian but under Byzantine rule. Due to custom, however, in Byzantine and post-Byzantine sources the designation Bulgarians, from the previous state name, was still in use.³² Such an example of the appropriation of a previous state-legal tradition was the Bulgarian prince – *archon* Simeon I, who between 914–924, probably after 919,

²⁸ Thus the Croatian historian Ivo Goldstein noted that: “The state of Samuel of the Macedonian Slavs, which gratefully took over the state and imperial tradition of the Bulgarian emperors”; “took on the Bulgarian imperial crown”. See Goldstein, *Hrvatski Rani Srednji*, pp. 335, 346.

²⁹ P. Stephenson, *Byzantium’s Balkan Frontier*, p. 61.

³⁰ Expanded Biography of Clement of Ohrid in the so-called *Moscopole Collectanea* (the biographies of five saints printed during 1741 and 1742 in Moscopole). The transcription of the five biographies, and translation into Macedonian with comments was made by X. Меловски, *Москополски зборник*, Vol. 1. 1, quotation on p. 157, and commentary on the designation Bulgarians on p. 93, English translation of the quoted sentence, is mine (NP).

³¹ Gauthier, *Théophilacte d’Achrída*, p. 14; *Patrologia graeca*, 126, 504, C.

³² See Меловски, Св. Наум, in *Москополски зборник*, Vol. 1. 1, p. 248.

relying on the existing tradition, proclaimed himself king (*basileus*) of the Romans, and was on the seals referred to as the *Tsar* of the Romans, Συμεὼν ἐν Χριστῷ Βασιλεὺς Ῥωμέων.³³ But this does not mean that he and the Bulgarians are Romans (or Greeks, as the term *Romei* is misinterpreted, because *Romaioi* is also a state legal term, not an ethnic one). A similar example is the Byzantine emperor Basil I (811–886), who was probably of Armenian-Slavic origin but was named Basil I the Macedonian because he was born in the Byzantine *theme* of Macedonia, and, accordingly, the dynasty (867–1056) was called Macedonian, which does not mean that the rulers and the Byzantine Empire were Macedonian! These examples explicitly show that the designations of medieval multi-ethnic states did not have ethnic, but rather administrative, i.e., political content and meaning. There are other such examples in the near vicinity. The continuator of the works of Joannis Skylitzes wrote that in 1072 the rebels against Byzantine rule in Macedonia³⁴ sought and obtained the consent of King Michael VII Douka (1071–1078), to co-operate with them and to give them his son Constantine – also named Bodin – to make him *tsar* of Bulgaria (καὶ συνεργῆσαι δοῦναι τε αὐτοῖς τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ὡς ἂν αὐτὸν βασιλέα Βουλγαρίας ἀνακηρύξωσι καὶ τῆς ἐκ τῶν Ῥωμαίων ἐλευθερωθεῖεν καταδυναστείας καὶ βαρύτητος...) and thus free themselves from Byzantine cruelty. Prince Constantin-Bodin was proclaimed the emperor of Bulgaria and renamed Peter, according to Petar Deljan, the leader of the previous uprising in 1040/41, but that does not imply that the Dukljans are Bulgarians or Macedonians. Later, in official documents, the Serbian *Tsar* Stefan Uroš IV Dušan (1331–1355), was referred to as Serbian, as well as the Bulgarian and Macedonian *tsar*³⁶ – as in his famous Code (Dušan's Code), promulgated in Skopje (21 May 1349); again, this does not mean that *Tsar* Dušan and the Serbs are Bulgarians or/and Macedonians!

One of the most obvious examples of the use of the state name for different peoples in medieval multiethnic states in the Balkans is the Roman Empire, divided in two in 395. The official name for the eastern part, the so-called Byzantine Empire, derived from Byzantium, the previous name of his capital Constantinople, a name that prevails in scholarly literature, was the Roman Empire: Βασιλεία Ῥωμαίων / *Basileia Rhōmaïōn*, in Greek; *Imperium Romanum*, in Latin. According to the state name, all peoples, regardless of their ethnicity, including the Greeks from Late Antiquity, were named as *Romaioi* (Ῥωμαῖος / Rhōmaïos), i.e., Romans. This appellation was taken over and used by the Ottoman Turks until the disintegration of the Ottoman Empire, so that all the inhabitants of this part of their Empire, were referred to as *Rummilet*, which literally means Roman people, after the name of the previous Eastern Roman Empire, i.e., Byzantine. Thus, in travel documents

³³ Иван Йорданов, *Корпус*, p. 48 – 53, 11 seals with the title *basileus* of the Romans.

³⁴ *Византијски извори*, Vvol. III, no. 7, p. 177 and 181 (This is the uprising led by Bodin and George Wojtech).

³⁵ *Византијски извори*, vol. III, no. 7, p. 179. Here, Bulgaria is the name of the *thema* that covered the nucleus of the state of Samuel.

³⁶ This Code is preserved in several manuscripts: Grabalski, Ravanički, Sofiski, Rudnički, Jagichev and Karlovački, see Соловјев, *Законик цара Стефана*, so it is evident that it is not a forgery or error of the scribe.

until 1900, Serbs were registered as *Rumeliotēs*.³⁷ Of course, it does not follow that all these peoples were the same in the ethnic sense of the word, that is, one and the same people!

Throughout history, from the Middle Ages to the beginning of the new Age, there are other examples of the borrowing and use of previous titles and ethnic symbols in other parts of Europe, not only in the Balkans. The Frankish ruler Charlemagne, whose capital was Aachen, was crowned as a Roman emperor in Rome in 800 (in St. Peter's Cathedral, by Pope Leo III). Considered the successor to the Western Roman Empire, the German state in the Middle Ages was named the Roman Empire, and its rulers (Otto I, 936–973, Otto III, 983–1002) were “*German-Roman*” emperors. The rulers of the Habsburg dynasty who ruled from 1438 to 1740 also bore the title of *Holy Roman Emperor*, and the country was named the *Holy Roman Empire*, which does not mean that the Franks and Germans were the same or had the same origin as the population in the ancient Roman state!

Thus, in Byzantine, post-Byzantine and Latin sources, even after the collapse of the “Bulgarian” states, for the entire Balkan Slavic population, in addition to the original designation Slavs/Scythe, the Bulgarian designation is applied. In the Thessaloniki Legend (from the 11th/12th centuries) it is said that St. Cyril (826/7–869) went to the large country populated by the Slavic peoples, who are called Bulgarians (*ѣзики словинскыѣ, се рекше бльгаре*),³⁸ and again in the legend of the prophetic Sybil: “*a’ родъ словѣне, рекше бльгаре*”,³⁹ which explicitly shows that it refers to all Slavic peoples. In the biography of St. Gregoriois Hagiorites (first half of the 11th century, Georgian and Latin versions are preserved),⁴⁰ a Georgian monk and *hegoumenos* (abbot) of the Georgian monastery of Ivirion (Ιβήρων) on the Sacred Mountain (Mt. Athos), hence the name Gregory of Iveria, it is said that in the village of Livizdia (Libyzasda) of Mount Athos there live “Bulgarians who were called Slavs” (*Bulgari qui Sclavi apellantur*). The Latin syntagm shows that the Greek phrase found in the extensive biography of St. Clement in the Moscopolis collection „... τὸ τῶν Σθλοβένων γένος εἶτ οὖν Βουλγάρων... should also be translated as “*the race of the Slavs, who are (called) Bulgarians*.”⁴¹ H. Melovski explained: “...Macedonia being taken from Byzantines and incorporated within the Bulgarian state, the name Bulgarians was used for the Southern Slavs.”⁴² These examples serve as a more than

³⁷ The document in the political archive of Moscow, op. 482 d. 26,229. For a copy of this document, I thank Prof. Dr. Vlado Popovski, Faculty of Law “Iustinianus Primus” – Sts. Cyril and Methodius, Skopje.

³⁸ Иванов, *Български старини*, p. 282.

³⁹ Милтенова, Тъпкова-Заимова, *Историко-апокалиптичната книжнина*, pp. 255, 264, 269.

⁴⁰ The biography was written posthumously by someone named George the Little, or George the Priest. English translation with commentary in Grdzeldize, *Georgian Monks*; French translation in Martin-Hisard, *La vie*, p. 63, & 36, 790.

⁴¹ Prologue to the extensive biography of Saint Clement, in X. Меловски, *Москополски Зборник*, p. 105 text in Greek, comment in note 235.

⁴² Меловски, *Москополски Зборник*, p. 135, n. 235 (in Macedonian, English translation of the quoted sentence, is mine).

obvious proof that one is a state-legal and the other a race-related, ethnological designation. Macedonia was included in the Bulgarian state in the second half of the 9th century, and over time the name Macedonia and the ethnic names of its many Slavic tribes were omitted. Thus, over time, the name of Macedonia and the ethnographic names of its Slavic tribes have been suppressed, being replaced by the administrative name Bulgarians. In contemporary Byzantine sources, besides the general term Slavs, all the peoples of the countries belonging to the State of Samuel extend from the Danube and the Sava in the north to Larissa in the south and from the Adriatic Sea in the west to the Black Sea in the east: Serbs, Greeks, Vlachs, Armenians, and others were traditionally called Bulgarians,⁴³ but this does not mean that everyone there was ethnically Bulgarian. Thus, describing the first Crusade (1096–1099), William of Tire wrote: “...*ita ut confusus provinciarum nominibus et terminis, totus iste tractus, qui in longitudine habere dicitur iter dierum triginta in latitudine vero decem, vel amplius Bulgaria dicitur: miseris Graecis ignorantibus quod hoc ipsum nomen eorum protestetur ignominiam.*”⁴⁴ Namely, to Byzantine authors, the cultural and state criterion more important was than the ethnic. And travel writers in the late Middle Ages until modern times did not understand the difference between the Slavic peoples and used, par inertia, the name Bulgarians. Consequently, in the 17th century Joseph Georgirenes⁴⁵ wrote that in the monastery of Chilandary (Hilandar monastery, founded in 1198 by the Serbian ruler Stefan Nemanja and his son Saint Sava, whose relics are located there) on the Holy Mountain (Mt Athos), the monks sung prayers in the Bulgarian language.⁴⁶ The same inconsistency when naming peoples can be found among Byzantine authors for other Slavic tribes. Such fluctuation is observed in the naming of the other tribes – Serbian and Croatian. Thus the successor of Skilica in the story of the uprising of Gjorgji Vojtech and Konstantin Bodin in 1072, wrote that: the people of the Serbs who are also called Croats: τὸ τῶν Σέρβων εθνὸς οὐς καὶ Χορβάτας καλοῦσι.⁴⁷ This demonstrates that at this time the process of the differentiation of Slavic tribes was not completed and that the path to the maturation of nations was protracted, lasting until modern times.

Post-Byzantine authors, both Greek and Latin, however, distinguish between early, i.e., proto-Bulgarians and Macedonian Slavs named as Bulgarians after their incorporation into the Bulgarian state. From Latin sources, it is worth mentioning the so-called *Chronicle of Bar* (lat. *Regnum Sclavorum*), written by the anonymous archbishop of Bar, named Pop Dukljanin (Priest of Dioclea or Duklja), probably in the second half of the 12th century.⁴⁸ In this chronicle, Pope Dukljanin uses two

⁴³ Kedrenos, *Chronica*, II, 476, 4; Komatina, *Pojam Bugarske*, pp. 41 – 56.

⁴⁴ Migne, *Patrologia Latina*, 201, p. 254: Guilelmi Tyrensis historia rerum transmarinarum.

⁴⁵ Born on the island of Melos, became a monk on Mount Athos and archbishop of Samos.

⁴⁶ Georgirenes, *A description of*, p. 11.

⁴⁷ *Византијски извори* III, p. 177, no 7, see also Радојчић, *Како су називали Србе*, p. 1 – 15.

⁴⁸ *Gesta regum slavorum presbiteri Diocleatis*, written on the basis of the older Slavic compositions from the 11th and 12th centuries, see critical editions: Шишић, *Летопис Пона Дукљанина*, Београд – Загреб, 1928; V. Mošin, *Ljetopis popa Dukljanina*, Zagreb 1950.

names: *Bulgari, orum* (Bulgarians), and *Bulgarini, orum* (Bulgarinians).⁴⁹ He wrote that Samuel was the king of the Bulgarinians “*Samuel Bulgarinorum imperator...*”⁵⁰ while Peter and Simeon are named as Bulgarian emperors “*Bulgarorum imperator Petrus*” – Peter, the king of the Bulgarians.⁵¹ Samuel is first mentioned in connection with his rebellion against Byzantine rule and his taking of the imperial title: among the tribe of the Bulgarinians a certain Samuel rebelled and ordered that he be called king: „*Eo tempore surrexit in gente Bulgarinorum quidam Samuel qui se imperatorem vocari iussit...*”⁵² then in connection with his war with Vladimir in Dalmatia,⁵³ and when Vladislav is mentioned as the only surviving descendant of Samuels’ genus: „*Imperator Bulgarinorum mortuus est.*”⁵⁴ The fact that Samuel was called the king of the *Bulgarinians* several times, and not just once, shows that this is not due to a mistake by a scribe. The same distinction is found in the biography of St. Nahum (9th–10th century): the designations Βούλγαροι (Bulgarians) and Βούλγαρεις (nominative) from Βουλγαρέων (Bulgareians).⁵⁵

From Latin sources, we should also mention the French song (La chanson de Roland), written in old French from the late 11th and early 12th centuries⁵⁶ on the Carolingian knight, Count Roland.⁵⁷ When enumerating the military detachments of Saraceni commander Baligant the people of Samuel, i.e., the people of Samuel’s state (*et la sedme est la gent Samuel*) are mentioned, and the Bulgarians are referred to on the occasion of Charlemagne’s death (*e Hungre e Bugre e tante gent averse*).⁵⁸

Macedonia was named a Bulgarian country after the 9th century, when it came under Bulgarian rule. Until then, in the Byzantine chronicles, to refer to Macedonia and its population, the designation Slovinia (Σκλαβινία, *Sclavinica terra*)⁵⁹ and the general race-related, ethnological name Slavs (Σκλαβινοί) were mainly used, name that until the arrival of the Bulgarians on the Balkans, were used for the whole

⁴⁹ This has already been noted by Прокић, *Постанак једне словенске*, p. 306.

⁵⁰ *Ljetopis popa Dukljanina*, XXXIII, XXXVI, XXXVII.

⁵¹ *Ljetopis popa Dukljanina*, XXX.

⁵² *Ljetopis popa Dukljanina*, XXXIII: *Eo tempore surrexit in gente Bulgarinorum quidam Samuel qui se imperatorem vocari iussit et commisit praedia multa cum Graecis proiecitque eos ex tota Bulgaria ita ut in diebus cuius Graesi non auderent propinquare illis.*

⁵³ *Ljetopis popa Dukljanina*, XXXVI: „*Tempore itaque eodam, dum Vladimirus essat afdolescens et regnaret in loco patris sui supradictus Samuel Bulgarinorum imperator, congregatao magno exercitu, advenit in patribus Dalmatiae, supra terram regis Vladimiri*”

⁵⁴ *Ljetopis popa Dukljanina*, XXXVII: „*Imperator Bulgarinorum mortuus est et reges huius terrae mortui sunt*”.

⁵⁵ Меловски, *Москополски зборник*, p. 76 (text in Greek), p. 84 (translation in Macedonian), p. 93/4 (comments). The author translates the name as Бугарјани (Bugarjani), which is also correct.

⁵⁶ On the epic poem see Drašković, *La chanson*, pp. V – XIV; Gregoire – Keyzer, *La chanson*, p. 287.

⁵⁷ Roland was governor of the Marches de Bretagne district, killed in the battle of Roncevaux Pass in 778.

⁵⁸ *La chanson de Rolland*, Laisse CCXXXIII, verse 3244 (*la gent Samuel*) ; laisse CCIX, verse 2922 (*Bugre*); Радоичић, *Le gent de Samuel*, p. 117.

⁵⁹ The open vowel “o” of the Old Slavic language in Greek is transcribed as “a”.

Balkans, including Hellas,⁶⁰ to the Peloponnese in the south: “*ad urbem Monafasiam (Μονεμβασία) in Sclavinica terra*”.⁶¹ For instance, Pope Gregory VII referred to the King of Zeta, Michael VII of Duklja (1071–1078), as “King of the Slavs”. Although Byzantine authors did not seek to distinguish different and numerous Slavic tribes, they did record the names of certain Slavic tribes of Macedonia. Thus, in the work about the conquest of Thessalonika, Joannis Kaminiates, a Thessalonian priest from the 10th century, does not mention Bulgarians in Macedonia at all, but mentions the names of different tribes such as Δρουγουβίται, Σαγουδάτοι, Στρυμονίται,⁶² and of course the general name Σκλαβηνοί or Σκλαβινοί.⁶³ Moreover, the author of *Miracles of Saint Demetrius* also mentions the Slavic ethnonyms: Drogovitai (Δραγοβίται), Sagudatai/Sagudates (Σαγουδατες), Velegezitai/Velegezites Βελεγεζίται/Βελεγεζήτες), Vaiunitai/Vaiunites (Βαΐουνήτες) and Berzetai/Berzites (Βερζήτες).⁶⁴ And again in the sources about the creation of the Bulgarian *kaghanate* in the Balkans in 681, for the population in Thrace, the southern part of present-day Bulgaria, only Slavs – the general race-related, ethnological name – is used,⁶⁵ and only once seven genres (*genus*) without names are mentioned⁶⁶ – a designation that indicates the social order rather than the different tribal names. Information on socio-political organization in the Middle Ages is often partial and comes from later and/or non-indigenous sources.

The Slavic population in Macedonia was organized into territorial entities, a kind of principality, in Byzantine sources referred as Σκλαβηνία/*Sklabēnía*, latin *Sclavinia*.⁶⁷ One of the oldest sources for this designation is the legend of the miracles of St. Dimitrios of Salonika.⁶⁸ Byzantine sources often distinguish *Bulgaria* from the *Sclavinia* in Macedonia. Thus in 687, Theophanes Homologetes Confessor (7th century) mentions Sclavinia separately from Bulgaria: Σκλαουινίαν καὶ Βουλγαρίαν,⁶⁹ or again: τὰν κατὰ τὴν Μακεδονίαν Σκλαουινίαν,⁷⁰ i.e., *Sclavinia in Macedonia*, which in Latin translation reads “*Slavinias penes Macedoniam*”,⁷¹ which explicitly

⁶⁰ Theophanis *Chronographia*, pp. 456, 33.

⁶¹ *Miracula Sancti Demetri*, Acta SS. Die 2 iullius p. 504.

⁶² Ioannis Caminiatae *De expugnatione Thessalonicae*, 8, 81 – 82; 38, 61 – 62.

⁶³ Ioannis Caminiatae *De expugnatione Thessalonicae*, 20, 74, 80; 20, 6; 25, 53.

⁶⁴ *Miracula Sancti Demetrii* II,1; II, 4.

⁶⁵ In the short history of the Patriarch of Constantinople Nicephorus (Sancti Nicephori Patriarch Constantinopolitani *Breviarium Rerum*) for the events from 602 – 769, it is written that: they (the Bulgarians) also reduced the power of the Slavs, who resided there in the country of Thrace: κρατούση δε και τον παρωχημένων Σκλαβένων εθνών, *Breviarium Nicephori*: 40.11; τα επί Θράκης χωρία, *Breviarium Nicephori*: 40.14.

⁶⁶ Theophanes *Chronographia*, written during the years 810 to 815, by Theophanes the Confessor.

⁶⁷ More on Sclavinia in historical sources see Malinovská, Geographical concepts of Sclavinia, pp. 60 – 65.

⁶⁸ *Miracula S. Demetri*, Acta SS IV, Die 8 Octobris, 162, 174 and others. For different opinions on the chronology see Stojkov, Some observations on, p. 33-58; Stojkov, The term Sclavinia, pp. 413 – 433.

⁶⁹ Theophanis *Chronographia*, t. I, 347.

⁷⁰ Theophanes *Chronographia*, t. I, 430.

⁷¹ Anastasius Bibliothecarius, Theophanis *Chronographia* II.

shows that the ethnographic name of the population in Macedonia was Slavs, and that means that it was not the same as those people named Bulgarians. The south-western part of Macedonia, now in R. Greece was, until the beginning of the 20th century, referred to as *Sclavicia* (*Σκλαβιμυία*), a designation derived from the name of the population το τῶν Σκλαβινῶν ἔθνος (the people of the Slavs), in the nominative case Σκλαβινοί / Σκλαβοί – *Sclaveni*, Slavs. The Byzantine emperor Constantine VII Porphyrogenitus (913–959) wrote that ἐσθλαβῶθη δε πάσα χώρα, which actually means that the whole country (Hellas) was “Slavisized/S-<k>lavonised”.⁷² This is confirmed by the 10th century epitome of Strabo’s Geography: “... now Scythians-Slavs inhabit all Epirus and almost entire Greece, the Peloponnese and Macedonia.”⁷³ The interpretation of some, mainly Greek historians that the name Σκλαβινοί meant slaves and that the whole country (Hellas) was enslaved, is wrong. The name in Latin sources was *Sclavini* / *Sclavi*, and not *servi*. What is more: the country cannot be named after the word for a slave! An obvious argument to that is the name of the metropolitan archdiocese of Voden(a) and *Sclavicia* recorded by the French classicist A. Delaculonche, a member of the first generation of the French School of Archaeology, who wrote that even today (mid-19th century) the title of metropolitan bishop of the metropolitan of Voden(a) (ancient *Edessa*) reads: „ὁ πανιερότατος καὶ θεοπρόβλητος μητροπολίτης τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Βοδένον καὶ Σκλαβίτισης”, ὑπερτίμιος καὶ ἐξάρχος Μακεδονίας πρώτης.” i.e., “... metropolitan of the Holy Metropolis of Voden and Sklavicia the most respected and exarch of Macedonia Prima”.⁷⁴ A church organization cannot have a slavish name, i.e., be named after the word denoting a slave. This name was used until 1926, when the Greek authorities renamed by law both the personal names of the Slavic population and the non-Greek, Slavic and Turkish toponyms.⁷⁵

Thanks to the classicist manner of the Byzantine and post-Byzantine authors who used archaic names even after the settlement of the Slavs in the Balkans, especially during the classicism of the second Renaissance, the ancient names of the Balkan peoples were revived. Thus, according to the classicist tradition, the subjects of Samuel, whose state included different nations, were designed as Mysoi, Scythians, Macedonians, etc. Leo Deacon (10th/11th century), writing about the siege of Basil II of Serdica in 986 literally wrote that “... *he gathered an army and quickly went against the Mysoi who harmed the Roman state and ruthlessly plundered the areas of the Macedonians (ta tōn Makedonōn)*”,⁷⁶ in which the difference

⁷² Constantinus, *De thematibus*, 53, 18.

⁷³ Muleris, 1861, p. 574.

⁷⁴ See Делакулониц, *Лулката на македонската*, p. 233 and 255/6. Translation from French (A. Delaculonche, *Mémoire sur le berceau macédonien.*) in Macedonian with annotations by N. Proeva.

⁷⁵ Law on renaming the names of people and places. See Official Gazette of Greece no. 332, of 21. XI. 1926. On the policy of the Greek state towards the domestic population in the part of Macedonia appropriated after the Balkan wars see Proeva, *Modern Macedonian myth*, p. 172–177.

⁷⁶ Leo the Deacon, 10th century historian, Leonis Diaconi, *Historiae libri X*, ch. 8. See *Византијски извори*, III, p. 15.

between the Bulgarians (Mysoi) and the Macedonians is obvious. The syntagm *ta tōn Makedonōn* obviously refers to the population in Macedonia. In a letter, Theophylact of Ohrid in 1106 wrote of “*the landscapes of our Macedonia*”,⁷⁷ although at that time Ohrid was in the *theme* named Bulgarian, and the name Macedonia was given to the *theme* encompassing area around Edirne, which shows that, with the disappearance of the ancient Macedonian state, the name Macedonia did not disappear, as well as pointing to the continuity of the name Macedonia for the country. Regardless of the circumscriptions of the Byzantine administration, and subsequent changes in political control, two ancient names, that of the Hellenes and that of the Macedonians, have remained to this day as the name of modern peoples instead of the medieval names *Romaioi* and Slavs – presumably for the reason of their glorious past.⁷⁸ The land of Macedonia was still recognized as such by the peoples from Late Antiquity who lived there and by inhabitants who settled there in the Early Middle Ages and mingled with them, as well as by European travelers.

There are also numerous documents in which Macedonians are mentioned alongside other Balkan peoples. Here mention will be made of only a few documents issued from the chancellery of Leopold I (1658–1705), the Holy Roman Emperor of Hungary, Croatia and Bohemia, kept in the Military Archives of Vienna, Austria. With the written proclamation (*Litterae invitatoriae*) of 6 April 1690, Leopold I called on the Balkan peoples (from Albania, Serbia, Moesia, Bulgaria, Silistra, Illyria, Macedonia, Rascia) to join together to fight against the Ottomans while he was at war with France in the Netherlands and on the Rhine.⁷⁹ The second is a letter (dated 31 May 1690, Laxenburg, ad mandatum sac. caes. maiestatis proprium) allowing the people of Bulgaria, Serbia, Macedonia and Albania to fight against the Turks under the imperial flag.⁸⁰ In these documents, Macedonia is listed along with Bulgaria and Illyria, which disproves the claims about the alleged Bulgarian and Illyrian (presumed Albanian) character of Macedonia and its population in the Middle Ages. This distinction between Macedonians and Bulgarians in an official document is noteworthy.

In those circumstances, Leopold I, by letter dated 26 April 1690, placed the Macedonian people (*gens macedonica*) under the protection of the imperial crown with a recommendation to the military commanders not to attack the mentioned Macedonian people or to cause them any inconvenience, but to protect, defend, and assist them at all times and in every circumstance, as reads his letter: ... *praefetam gentem macedonicam universam in genere et specie in gratiam nostram caesarem ac regiam hisce clementer suscipimus at acceptamus, omnibus et singulis nostris officialibus bellicis benigne demandantes, ut repetitam gentem Macedonicam in nullo modo infest-*

⁷⁷ *Византијски извори*, III, p. 288 (letter no. 22).

⁷⁸ The general ethnological name related to the race of the Slavs (Slaveni, Σκλαβοί) as a national name is preserved only for the Slavic tribes of the present-day Republic of Slovenia, and that of Slovakia, but many areas from the Baltics to the Balkans are still called S<c>lavonia.

⁷⁹ Костић, О постанку и значењу, p. 151 – 152; Радонић - Костић, *Српске привилегије*, pp. 25 – 27 (transcription), pp 89 – 90 (Serbo Croatian translation), Fig. I – IV and Fig. 7.

⁸⁰ Радонић, *Прилози за историју*, p. 56/7, no XXXIV. Bestallungen, no 2609.

EXTRACTUS PUNCTORUM PRIVILEGIALIUM,

UTPOTE:

P E R S O N A L I U M,

Realium, Protectionalium, ac Donationalium Venerabili Orientalis Ecclesiae Graeci Ritus Clero, totique Inclytæ Nationi Illyrico-Rascianæ per Divum olim Romanorum Imperatorem, & Hungariæ Regem LEOPOLDUM Annis 1690. 1691. & 1695. clementissime colatorum, JOSEPHUM vero 1706. & CAROLUM VI. 1713. & 1715. gloriosissime reminiscentiæ Romanorum Imperatores, & Hungariæ Reges, ac modo feliciter regnantem Cæsareo-Regiam Majestatem MARIAM THERESIAM Anno 1743. benignissime confirmatorum, & medio Excellarum Cancelliarum Intimæ Aulicæ, Aulicæ-Bellicæ, & Regiæ Hungarico-Aulicæ emanatorum.

Ad demissam supplicationem Beatissimi Patriarchæ, Metropolitæ, & Archi-Episcopi, Domini ARSENI JOANNOVICH, totiusque Cleri & Nationis Graeci Ritus per sequentes Deputatos & Plenipotentiarios suos ad id specialiter delegatos, quippe PAULUM NEMADOVICH Episcopum tunc Carlostadiensem, jam nunc Archi-Episcopum & Metropolitam, & Sacratissimarum Cæsarearum, & Regiæ Apostolicæ Majestatum Consiliarium Intimum, JOANNEM GEORGIEVICH eo tum Archi-Diaconum Patriarchalem, nunc vero Episcopum Caransebelsensem, ARSENIUM WUICH Vice-Colonellum olim Confini Tybiscani, & ANDREAM ANDREOVICH eorum Domini Uffesiani Carlostadiensis Administratorem modo emeritum Poliz Petrovaradiensis Præfectum Impetratorum.

Diploma Privilegiale Leopoldinum per Intimam Aulicam Cancellariam Anno 1690. expeditum continet sequentia.

imo. ✠✠✠ OS LEOPOLDUS DEI Gratia Romanorum
 ✠ [N] ✠ Imperator semper Augustus, Germaniæ, Hungariæ, ac Bohemiz Rex &c. Promittimus vobis per Universam Albaniam, Serviam, Mysiam, Bulgariam, Sillistriam, Illyriam, Macedoniam, Rasciam constitutis Populis, aliisque Provinciis a Regno Nostro Hungariæ dependentibus, Nobis qua Regi Hungariæ de Jure subjectis, & legitime subjiciendis, servata imprimis Religionis suæ, eligen-

Fig 1. Invitatory letter of Leopold I for the Balkan peoples.

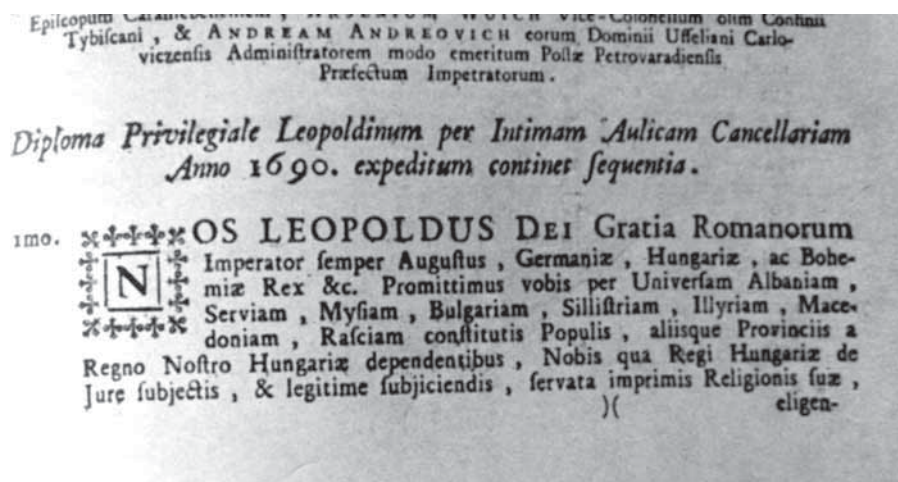

Fig. 1a. A detail of the Invitatory letter

ent neque molestare præsumat.⁸¹ The letter is a response to a request made by two residents of Macedonia, Marko Kraida, whose birthplace was Kožani (*Marco Kraida Cosanae*),⁸² and Demetrius George Popovik (*Demetrium Georgium Popowik*), whose birthplace was Macedonian Salonikai (*in Saloniki macedonica natos*), both of whom were of “Macedonian descent” (*macedonica natos*). It follows from this letter that there is no doubt that they were ethnic Macedonians (which is actually obvious from the Slavic name of the applicant, although the other name is not completely legible), and not about some “geographical dwellers,” inhabitants of a geographical territory named Macedonia, as some authors contend to minimize this and other similar data.

Even more numerous are Russian documents mentioning Macedonians. On 3 March 1711 the Russian Tsar Peter I addressed a manifesto to: “all Christians of Greek and Roman law in Serbia, Slavonia, Macedonia, and Bosnia and Herzegovina” for the fight against the Turks.⁸³ The correspondence of the metropolitan bishop of Cetinje Vasilije Petrović with Russian officials from 1752 to 1759, has also been preserved, mentioning Macedonians (*Македонане*) in parallel with Albanians (*Алванези*), Bulgarians (*Болгари*), Serbians (*Серви*), Bosnians (*Боснаки*).⁸⁴

During the Russo-Turkish War of 1768–1774, the Russian Admiral G. T. Spiridonov, in his appeal to the Balkan peoples of 12 (23). IX. 1771, to fight for the liberation from Ottoman domination, addressed the Slavs, Greeks, Macedonians, Albanians and Roumeliotes,⁸⁵ which at the same time shows that the Macedonians

⁸¹ Protectionales pro gente Macedonica ad partes caesareae maiestatis transeuntes, exp. 26 apr 1690, Bestallungen, no 260, see Radonić, *Prilozi za istoriju*, p. 52 – 53, no XXXI.

⁸² Kožani, is a town in south-western Macedonia, now in north-western Greece.

⁸³ Костић, *Култ Петра Великог*, p. 92.

⁸⁴ Вуксан, *Преписка митрополита Василија*, letters nos. XXXI, XXXII, XXXVI, XXXVIII, LXII.

⁸⁵ Арш, *Некоторые соображения по поводу "Греческого проекта*, in Хитрова (ed), *Век Екатерины II*, p. 70.

tains ihm einzuführen selbst versprochen — in specie den Pul Deak dass er die erste person nach ihm sein solle, auch zu dem ende, des Pal Deaks schwester, des Budai Lazar hinterlassener wittve die ehe versprochen habe.

Ратни Архив у Бечу, сент. 1702. Exp. Prot. No. 244.

XXXI.

Беч, 1690. 26. април.

Заштитно писмо цара Леополда I. за народ у Македонији, који се ставља под његову заштиту.

Leopoldus etc.

Notum hisce facimus exposuisse nobis ambos Macedones Marcum Craida (?) Cosanae et Demetrium Georgium Popowik in Saloniki macedonica natos, qualiter nam gens Macedonica intuitu justissimae causae nostrae et feruore atque zelo erga seruitia nostra serio cum affectu inclinet, ab immani turcico jugo in deuotionem nostram transeundi, dammodo gratia et protectione nostra secura redderetur. Quare ex innata benignitate et qua nobis sanctaeque religioni christianae affectos protegendi ferimur clementia moti, praefatam gentem macedonicam universam in genere et specie in gratiam nostram caesaream ac regiam hisce clementer suscipimus et acceptamus, omnibus et singulis nostris officialibus bellicis benigne demandantes, ut repetitam gentem Macedonicam in nullo modo infestent neque molestare praesumant, verum pro viribus in omni occasione et occurrentia protegant, defendant et eidem hunc in finem assistant, eandemque de amplioribus gratiis nostris caesareis et regiis juribusque et libertatibus suis conservandis omnino securam et certam reddant, et casu quo aliqui ex eadem gente subductu praefatorum capitaneorum nostrorum signisque nostris

Fig. 2. Transcript of the Letter of protection of Leopold I for the Macedonian people (26 April 1690).

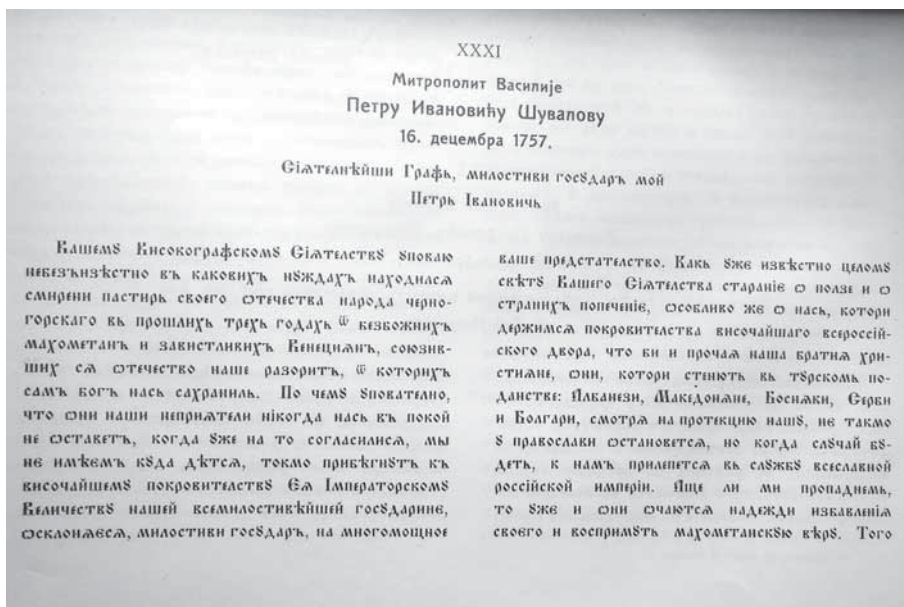

Fig. 3 Letter (16 December 1757) of the metropolitan bishop of Cetinje Vasilije Petrović.

were not equated with the Greeks and Albanians. According to the proposal of the Russian Empress Catherine II (1762–1796), in the letter of 10 (21). IX. 1782 addressed to the Austrian Emperor Joseph II for the establishment of an Empire of Balkanic peoples, to be named the Greek Empire, in which Bulgaria, Macedonia, and part of Albania were to be included too,⁸⁶ Macedonia was not identified with Bulgaria. Additionally, there are more data on the subject. After the fall of Macedonia under Ottoman rule, and especially after the unsuccessful uprisings of Skenderbeg in 1443–1479, and that of Karpoš in 1689, as well as after the Austro-Turkish war in 1740, the population emigrated en masse to the north (to Vojvodina, Austria-Hungary).⁸⁷ From there, due to the attempt to catholicize them and due to the abolition of the border land, the so-called *Vojna krajina*, the military border area defended by the Slavic settlers, these peoples relocated again, this time to the Orthodox East – Russia, especially in the time of Russian Empress Elisaveta Petrovna (1741–1761). Thus, a certain Johan Chorwath, a Hungarian form of the name “Jovan”, son of Samuel, who is recorded to have been a Cincar from Macedonia: „a

⁸⁶ Арш, Некоторые соображения по поводу "Греческого проекта" в Хитрова (ed), *Век Екатерины II*, p. 74.

⁸⁷ In 1689 the Austrian General Silvio Piccolomini set out to conquer Bosnia, Kosovo, and Macedonia in a counter-offensive against the Ottoman army; then the Karpoš Uprising broke out in the northern part of Macedonia, but it was suppressed the same year. Subsequently, a large number of Macedonians, along with the Serbs from Kosovo and Metohija (KosMet) led by Patriarch Arsenij Charnoević, emigrated north of the Sava and the Danube. After that, an Albanian population from the mountainous parts of Malesia immigrated to these abandoned parts of KosMet and north-western Macedonia.

оной Харватъ из Македонии цинцарь“⁸⁸ attained the rank of a major in the land militia of the Austrian army in Pomorišje.⁸⁹ Given the Russian spelling of the name *Харватъ*, which is not the same as Horvat, John or Jovan was very likely from (H) arvati, present-day Arvati.⁹⁰ After the peace concluded in 1699 in Karlovci between Austria-Hungary and the Ottoman Empire, and following the abolition of the military unit of Moriška and Potiška Vojna Krajina, Jovan Šamov Horvat sent a letter to Count (*graf*) Mikhail Petrovich Bestuzhev-Rumyın, the Russians ambassador to Austria, requesting permission for the Serbian, Macedonian, Bulgarian and Vlach peoples to move to Russia. Having received the approval letter (of 25 December 1751), he organized the migration and a large Orthodox, predominantly Slavic population, but also Albanians, Vlachs, Greeks, settled along the lower reaches of the Dnieper River.⁹¹ According to his plan and at the behest of Empress Elisaveta Petrovna, the settlements were built, the region was called Slavo-Serbia and New Serbia, the Serbs being the most numerous,⁹² but there are villages bearing Macedonian names (*Nov Polog, Skopsko selo, Makedonsko selo, Kumanovo*, etc.), which still exist in Ukraine,⁹³ and mobile regiments according to ethnicity: Serbian, Bulgarian, Macedonian, etc. The Macedonian regiment was formed on 10 May 1759 and existed until 28 June 1773; the soldiers were recorded as Macedonians.⁹⁴

The Macedonian regiment is listed as the sixth on the register with the names of the regiments. Each regiment had its own flag, seal, coat of arms, and uniform of a different color.⁹⁵ Only the Macedonian regiment had a coat of arms with a display of weapons: a helmet/cap and two long spears; the Macedonian soldiers, besides the curved sword, also carried spears.⁹⁶ It should be stressed that the weapon displayed on the coat of arms is not a weapon of that time, but a traditional one. Both spears are of the sarissa type, used by the ancient Macedonians. In addition, there is a hat placed on the spears that resembles a helmet with paragnatids shown raised up like the ancient Macedonians wore.

⁸⁸ Вуксан, Преписка митрополита Василија, р. 76, letter no LXII, from 11 December. 12. 1758.

⁸⁹ Mureş or originally Moris (Hungarian: Maros, Romanian: Mureş) is a river that originates in Transylvania, Romania. It flows into the river Tisza near Szeged in Hungary. The area along the river is called Pomorišje, and the name is related to medieval history.

⁹⁰ A village on the slopes of Baba Mountain in Dolna Prespa, the municipality of Resen. See Матковски, *Македонскиот полк*, р. 166.

⁹¹ On Macedonian settlers see Здравева, Преселници из Македоније, pp. 135 – 145.

⁹² Костић, *Населба и порекло*, pp. 43 – 60.

⁹³ Skorivka, Ivano-Frankivsk Oblast; Skopiivka, Kirovohrad Oblast; Makedonivka, Luhansk Oblast; Makedonivka, Donetsk Oblast; Makedony, Kyiv Oblast; Kumanivka, Kozeatın, Vinnytsia Oblast; Kumanivtsi, Vinnytsia Oblast.

⁹⁴ On the history of the Macedonian regiment see Матковски, *Македонскиот полк*, pp. 257–285, 249 (list). See review Troebst, *Südost Forschungen*, р. 386.

⁹⁵ Висковатов, *Историческое описание одежды*, р. 635.

⁹⁶ *Гербы Полевых и поселенныхъ Гусарскихъ полковъ с 1776–1783 г.* in Висковатов, *Историческое описание одежды*, part 13.

Fig. 4. Uniform of the Macedonian cavalry regiment (10 May 1759 until 28 June 1773).

Also the medieval European travelers who paint a portrait of the customs and political situation of the regions they passed through clearly distinguish Macedonia/Macedonians from Bulgaria/Bulgarians (and Greeks, Albanians). Bertrandon de La Broquière, who traveled in the Near East in 1432–1433, wrote in Middle French: « *Et quant je ouys cecy, il me sambla une chose bien merveilleuse et me souvint de la grant subgection en quoy le Turc tient l'empereur de Constantinoble et tous les Grecz, Macedoniens et Vulgaires et aussi le dispot de Rascie ...* »; « *Il y a aussi, comme j'ay dit par avant, beaucoup de Crestiens qui par force servent le Turc comme Grecz, Vulgaires, Macedoniens, Albanois, Esclavons, Rasciens et de Servie subjectz au dispot de Rascie et Wallaques, lesquelz, comme il m'a esté dit, s'ilz veoyent les Crestiens et par especial les François en grant puissance contre le Turc, ce seroient ceulx qui luy porteroient plus de dommaige et luy tourneroient le dos...* »⁹⁷

The use of different names, except for the Macedonians, is also found for the other Balkan peoples. Thus, the Bulgarians who started migrating to Romania from the Ottoman Empire in the 14th century, especially in the 16th century, were called Serbs, and in the 19th century the term *Bulgaro-Serb* or *Serbo-Bulgar(ian)* was used in Wallachia. These denominations were accepted by the settlers, as seen from their requests addressed to the state administrations, as well as from the toponyms whose integral part is - *srb*, - *srbi*. On the other hand, there are a small number

⁹⁷ *Voyage d'Outremer*, p. 216, 224 ; 199 (et par la Greece et puy entrasmes au pays de Macedoine); 208 (pays de Macedonie, de Vulgairie et de Rascie) ; 231 (la Vulgairie, Macedonie et la Greece).

of toponyms derived from the ethnonym *Bulgari*, a name which in the Romanian language took on the meaning of gardener, and even the verb *bulgari* was coined, meaning to cultivate vegetables.⁹⁸ In this case, too, the reason is obvious – in the period from the collapse of the medieval Bulgarian state in 1396 until the creation of the Bulgarian vassal principality in 1878, the ethnonym Bulgarians gradually lost its meaning to the benefit of the ethnonym Serbs, due to the role of the Serbian vassal principality created earlier (in 1815), as well as of Romania's relations with Serbia.

In medieval sources (Byzantine, Latin, Slavic) peoples are named either according to the state name, by the administrative unit of the Empire in which they were included, by the geographical name of the region where they lived, or by the names of ancient tribes that previously lived in these territories.

An obvious example of the use of “historical” names for the peoples of the Balkans are the Austrian documents of the 18th century, issued by the specially formed “Illyrian office”. In the first half of the 19th century, with the resurrected name of Illyricum, a prefecture created in Late Antiquity, the so-called “*Illyrian Movement*” was thus named. It lasted from 1830 to 1843 and was designed to work for the cultural and political unification of all southern Slavs and for the thesis that the Slavs are an indigenous people in this part. The Illyrian name was therefore synonymous with the South Slavic peoples! Under the name Illyrians, borrowed from historiography, all South Slavic peoples in the territory of the former prefecture of Illyricum were called “Illyrian people”, but this does not mean that they were ancient Illyrians!

When all is said and done, the question that many often ask is why in the end the name Macedonians and Macedonia prevailed, and not Slavs and *S<k>lavicia* / *S<k>lavinia* or Bulgarians and Bulgaria, names that were used in the past?

The name Slavs / *Slavinia* / *Slavicia* was gradually suppressed after the creation of the Bulgarian state (*kaghanate*) and, as can be seen from the writing of A. Delaculonche, persisted only in the southwestern part of Macedonia, (present-day north-western Greece) in both secular and ecclesiastical nomenclature until it was administratively replaced by the Greek authorities under the law of 1926.⁹⁹ The names Bulgaria, Bulgarians for Macedonia and Macedonians, on the other hand, could not survive because they were not ethnic but political denominations that disappeared with the disintegration of the prevailing political structure. This designation, however, remained longer, inter alia, due to the propaganda of the Bulgarian Church during Ottoman rule. Due to its geostrategic position, Macedonia remained under the rule of the Ottomans for the longest time and was constantly the target of the neighbors' propaganda (Bulgaria, Greece, and Serbia). The later constitution of the Macedonian state and of the official codification of the vernacular Macedonian to a literary language, just after the Second World War, are by the neighbors intentionally interpreted as proof that the Macedonian identity and language are artificial.¹⁰⁰

⁹⁸ Much more about it in Младенов, За етнонима сърби (sirbi), pp. 3 – 11.

⁹⁹ See Official Gazette of Greece, no. 332, of 21. XI. 1926 and footnote 75 above.

¹⁰⁰ On the reasons for the late codification of the language, and on the existence of national

The second, and very important reason for the longevity of the Bulgarian designation for Macedonians in the past is ecclesiastical and legal. Indeed, the territory of the Ohrid Archbishopric, which lasted until 1767, coincides with that of the Assenid Bulgarian state.¹⁰¹ Thus, in the Ottoman Empire, the religion was recognized, not the peoples – so after the Ottomans recognized the churches of the newly created, centrifugal principalities in the Balkans, all the inhabitants of the Ottoman Empire were named according to their church affiliation: as Bulgarians exarchs (members of the Bulgarian Exarchate) or Greeks patriarchs (members of the Patriarchate of Constantinople),¹⁰² etc. Effectively, during the attempts of neighbors to appropriate Macedonia, the Macedonians more often sided with the Bulgarian than the Greek Church, which is understandable given that the Greek language was completely foreign and incomprehensible to them.

In the Ottoman period until the 19th century, i.e., until the creation of separate states, the designations Bulgarian and Greek had neither ethnic nor political significance. Thus the designation Bulgarians denoted the entire Slavic population in the Ottoman Empire,¹⁰³ while the designation Greek denoted all Orthodox Christians. Besides these basic meanings, both denominations also had a social significance: the Slavic population lived mainly in villages and engaged in agriculture, the Bulgarian denomination meaning peasant, while the Greek denomination was used for members of the trader class, who were mostly Greeks.¹⁰⁴

That the Macedonian population is not Bulgarian in the ethnic sense of the word can be seen from the written sources in which the language of the Pan-Slavic enlighteners, the holy brothers Sts. Cyril and Methodius (9th century), from Salonica,¹⁰⁵ is not called Bulgarian, as Bulgarian historians claim, but Slavonic i.e. *slava*, *slavonice lingua*.¹⁰⁶ It was the first codified Slavic language matching the speech of the Macedonian Slavs from the vicinity of Salonica, south Macedonia – homeland (*Urheimat*) of Slavic literacy. This Church Slavonic language, by impartial linguists, is rightly named as *Macedonic slavn*, or old Macedonian.¹⁰⁷ It is the Old Slavic language from the 9th century with which began the mass Christianization of the Slavic population not only in the Balkans but also in Eastern Europe, and the birth of Slavic literature. This literary Southern Slavic language became the *lingua franca* of all Slavic peoples until the 18th century.¹⁰⁸ Even in Romania, the Church Slavonic

identity in the 19th century among the present-day Macedonians, see Friedman, *Macedonian Language*, pp. 83–98. Reprinted in *Macedonian Review*, pp. 280 – 292.

¹⁰¹ See the details in P. Komatina, *Појам Бугарске*, p. 41 – 56.

¹⁰² Detailed processed by Минов, *Бугарската пропаганда* p. 208 – 222.

¹⁰³ Friedman, *Macedonian Language*, p. 84.

¹⁰⁴ Wilkinson, *Maps and Politics*, p. 147 (*Greek*), 148 (*Boulgarian*).

¹⁰⁵ *Salonica (lat.)*, *Σαλονίκη* (Byzantine Greek), *Selânik (turk.)*, *Солун* (modern Macedonian), *Θεσσαλονίκη* (modern Greek).

¹⁰⁶ *Gesta regum slavorum presbiteri Diocleatis*, 301, 304, 320, 393 – *slava lingua*, 327 – *slavonice lingua*.

¹⁰⁷ Mallory, Adams, *Encyclopaedia*, p. 301.

¹⁰⁸ In spite of this, in 2021, the Bulgarian Parliament shamelessly appropriated the Day of the Ppanslavic Educators – Holy Brothers Cyril and Methodius, May 24, declaring it a holiday of Bulgarian literature, education and culture.

language was not only used for worship, but also as a literary language until the 18th century. From 1862, the replacement of the Cyrillic alphabet with Latin began, and immediately afterwards (1870–1877) the forced Latinization, i.e., the cleansing from the Romanian language of Slavic words and the introduction of words of Latin origin at the expense of non-Latin words – most prominently Slavic, but also Greek, Turkish and other – was conducted by the Romanian Academy of Sciences in each newly published dictionary.¹⁰⁹ Over time, the modern Slavic literature developed from this Church Slavonic language, which can be seen from Church Slavonic sources adapted to the local spoken dialects, i.e. ancestral forms of the people for whom they were intended. Thus from the 11th/12th century there are Macedonian, Serbian, Bulgarian, Russian, Croatian and other redactions (recensions) depending on the author's native tongue. The creation of literacy in the Church Slavonic language prevented the assimilation of the Slavic peoples by neighbors who had strong state institutions (Byzantine in the south and German in the northeast) and, at the same time, enabled the creation and development of separate independent socio-cultural identities.

These examples show the intertwining of historical circumstances and therefore the destiny of the Balkan peoples throughout their history, from Antiquity to modern times and that the ethnic aspect in the Middle Ages presents a very complicated question that cannot be studied separated from each other. Also, it has been noted that the ethnic aspect in the Middle Ages is oversized and overemphasized. Namely, most historians approach the Middle Ages from the point of view of the national understandings of the 19th and 20th centuries. In particular, the imperialist understanding and attitude that has been influencing the interpretation of the history of the Balkan peoples is significant and potentially wrong in terms of true understanding of the ethnography, ethnonyms and cultural complexity of the Slavs. This should always be kept in mind when studying the history of the Balkan peoples in order to come to the correct conclusions.

Sources and literature

Sources

- Anastasius Bibliothecarius, *Theophanis Chronographia* II, ed. C. de Boor, Leipzig, 1885.
- Delacoulonche, Alfred, *Mémoire sur le berceau de la puissance macédonienne des bords de l'Haliacmon et ceux de l'Axius. Archives des missions scientifiques et littéraire*, VIII, Paris, 1859, pp. 67–228.
- Делакулонш, Алфред, *Лулката на македонската државност, од Халијакмон до Аксиј. Охрид*, 2000.
- Ferluga, Jadran; Ostrogorski, Georgije et al. eds., *Fontes Byzantini historiam populorum Jugoslaviae spectantes. Византијски извори за историју народа Југославије*, III, Београд, 1966.
- Geōrgarinēs Iōsēph, *A description of the present state of Samos, Nicaria, Patmos, and Mount Athos by Joseph Georgirenes ... ; translated by one that knew the author in Constantinople*, London, 1867.

¹⁰⁹ Bogdan Oprea, *Relatinizarea limbii Române*, especially pp. 60–67. After the Second World War, under Soviet influence, a certain delatinization and “Slovenization” of the language took place.

- Immanuel Bekker, Constantinus Porphyrogenitus, *De thematibus*, Bonn, 1840
- Immanuel Bekker, *Georgius Cedrenus – Ioannis Scylitzae Ope*, II, Bonn, 1838–1839.
- Immanuel Bekker, August, *Sancti Nicephori Patriarch Constantinopolitani Breviarium Rerum*, Bonn, 1837.
- Ioannis Caminiatae De expugnatione Thessalonicae, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, t. IV, Berlin-New York, 1973.
- Leonis Diaconi Caloensis, *Historiae libri decem*, Bonn, 1828.
- Migne, Jacques-Paul, *Patrologia Graeca (Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca)*, 106, Paris, 1863.
- Mošin, Vladimir, *Ljetopis popa Dukljanina (Gesta regum slavorum presbiteri Diocleatis)*, Zagreb, 1950.
- Müller, Carolus, *Geographi graeci minors*, Paris, 1861.
- Miracula Sancti Demetrii - Paul Lemerle, *Les plus anciens recueils des miracles de saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*, Paris, 1979–1981.
- Nili Doxopatris, *Hieroclis Synecdemus et notitiae Graecae episcopatum*, ed. G. Parthey, Berlin, 1866.
- Official Gazette of Greece no. 332, 21. XI. 1926.
- Pitra Joannes Baptista (ed), *Annalecta sacra et classica specilegio Solesmensi parta*, t. VI Juris ecclesiastici graecorum selecta paralipomena, Paris-Roma, 1989.
- Theophanis Chronographia (*The Chronicle of Theophanes: Anni Mundi 6095–6305 (A.D. 602–813)*), ed. C. de Boor, vol. I, Leipzig, 1883.

Literature

- Арш, Г. Л., Некоторые соображения по поводу "Греческого проекта" in Хитрова, Н. И. (ed), *Век Екатерины II, Россия и Балканы*, Москва : РАН, Ин-т славяноведения, 1998
- Bogdan Oprea, Helga, *Relatinizarea limbii Române*, București: Universitatii din Bucuresti, 2011
- Dražković, Vlado, *La chanson de Roland, texte critique, traduction serbocroate, commentaire et glossaire intégral = Pesma o Rolandu, kritičko izdanje, prevod, komentar i integralni rečnik*, Beograd: Naučna knjiga, 1987.
- Friedman, Victor, Macedonian Language and Nationalism During the Nineteenth and Early Twentieth Centuries. *Balkanistica*, Vol. 2, 1975, 83–98. Reprinted in *Macedonian Review*, Vol. 16, No. 3, 1976, pp. 280–292.
- Gauthier, Paul, *Théophilacte d'Achrida: discours, traités, poésie*, Thessalonique: Association de recherches byzantines, 1980.
- Georgirenes, Joseph, *A description of the present state of Samos, Nicaria, Patmos and Mount Athos*, London: P. Pitol, 1677.
- Grabar, André, Deux témoignages archéologiques sur l'autocéphalie d'une église, *Зборник радова Византолошког института* 8/2, 1964, pp. 163–169.
- Grdzeldze, Tamara, *Georgian Monks on Mount Athos: Two Eleventh-Century Lives of the Hegoumenoi of Iviron*, London : Bennett & Bloom, 2009.
- H. Gregoire – R. de Keyzer, La chanson de Roland et Byzance, *Byzantion* xiv/1, 1939, pp. 265–316.
- Goldstein Ivo, *Hrvatski Rani Srednji Vijek*, Zagreb: Novi Liber : Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta 1995.
- Иванов, Ђордан, *Български старини от Македония*, София : БАН Наука и изкуство, 1970.
- Ђорданов, Иван, *Корпус на печатите на средновековна България*, София: Агато, 2001.
- Коматина, Предраг, *Црквена политика Византије од краја иконоборства до смрти цара Василија I*, Београд : Византолошки институт САНУ, 2014.

- Komatina, Predrag, Pojam Bugarske u XI i XII veku i teritorija Ohridske arhiepiskopije, *Византијски свет на Балкану*, Београд: Византолошки институт САНУ, посебна издања, кн. 42/1, 2012, pp. 41–56.
- Костић Мита, О постанку и значењу тзв. „Инвитаорије“, Леополда I балканским народима од 6 априла 1960, *Историски часопис*, II, 1949–1950, p. 144–156.
- Костић Мита, Српска насеља у Русији: Нова Србија и Славеносрбија, Српски етнографски зборник, СКА, књ. XXVI, *Насеља и порекло становништва*, књ. 14, Београд 1923.
- Мита Костић, Култ Петра Великог код Руса, Срба и Хрвата у 18. веку, *Историски часопис*, Књига 8 Београд 1958, pp. 83–103.
- Malinovská, Nora. Geographical concepts of Sclavinia in historical sources from the sixth to the fourteenth century, with an emphasis on the Moravian-Pannonian and South Slavic tradition, in *Slovakia and Croatia. Historical parallels and connections (until 1780)*. Bratislava; Zagreb: Department of Slovak history, Faculty of Philosophy of the Comenius University, Bratislava; Faculty of Philosophy of Zagreb University Press, 2013. p. 60–65.
- Mallory James P., Adams Douglas Q. (eds), *Encyclopaedia of Indo-European Culture*, London; Chicago : Fitzroy Dearborn, 1997.
- Martin-Hisard, Bernadette, La vie de la Georges l’Hagiorites (1009/1010 – 29 juin 1065), *Revue des etudes byzantines*, vol. 64 – 65, Paris 2006 –2007, pp. 5–204.
- Матковски, Aleksandar, *Македонскиот полк во Украина*, Скопје: Мисла, 1985, in Меловски, Христо, Св. Наум во Москополскиот зборник (1741/1741 год.), *Светите Климент и Наум Охридски*, Скопје, 1995 (Охрид 1993), pp. 245–254.
- Меловски, Христо, *Москополски зборник, пролошки житија на светците*, Скопје: Догер, 1996.
- Минов, Никола, Бугарската пропаганда во Македонија и Големите сили, 1878–1912, unpublished doctoral dissertation, Филозофски факултет, Скопје 2015.
- Милтенова Анисава, Тъпкова-Займова Василка, *Историко-апокалиптичната книжнина във Византия и в средновековна България*, София: УИ Св.Климент Охридски, 1996.
- М. Сл. Младенов, За етнонима сърби (sirbi) българи, въ румунския език и румунската топонимија, *Българска етнография*, X/3, 1985, pp. 3–11.
- Острогорски, Георгије, *Историја Византије*, Београд: Српска книжевна задруга, 1959.
- Прокић, Божидар, Постанак једне словенске царевине, *Глас СКА*, LXXVI/46, 1908, pp. 213–307.
- Proeva, Nade, Modern Macedonian myth as a response to the national myths of neighbours Albanian panillyrism, Greek panhellenism and Bulgarian panthracism (in serbocroate), *Zgodovinski časopis*, 64/1–2, (141) Ljubljana, 2010, str. 158 – 200.
- Proeva, Nade, Makedonci i Makedonija u Prvom svjetskom ratu, Prilog istraživanju percepcije nacionalnih identiteta, *Radovi Filozofskog fakulteta* 47/2, Zagreb, 2016, pp. 787 – 817.
- Проева, Наде, *Триптих за македонскиот идентитет*, Скопје: ИЛИНО ИНТ, 2018.
- Радоичиќ, Ѓорѓе, „Le gent de Samuel” (Народот на Самоил) во песната Роланд (La chanson de Rolland), in *Илјада години од востанието на комитопулите и создавање на Самоиловата држава*, Скопје : ИНИ, 1971, pp. 111–119.
- Радојчић, Никола, Како су називали Србе и Хрвате византиски историци XI и XII века Јован Скилица, Никифор Вриеније и Јован Зонара? *Гласник Скопског Научног Друштва*, 2, 1927, pp. 1 – 15.
- Радонић Јован - Костић Мита, *Српске привилегије од 1690 – 1792*, Београд: Научна књига, 1954.
- Radonić, Jovan, Прилози за историју Срба у Угарској у XVI, XVII и XVIII веку, in *Зборник историских докумената*, књ. I, no. 25 и 26, Нови Сад: Матица српска, 1909.

- Stephenson, Paul, *Byzantium's Balkan Frontier; A political study on the Northern Balkans, 900 – 1204*, Cambridge: University Press, 2004.
- Соловјев, Александар, *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354 г.*, Београд : САНУ, 1980.
- Стојков, Стојко, Крунисувањето на Самуил и митот за царот евнух, *Гласник на Институтот за национална историја*, 58/1–2, 2014, pp. 73–92 .
- Стојков, Стојко, Бугарскиот етнос и мултиетничка Бугарија, константа и еволуција на сфаќањата во византиските извори во X век, *Гласник на Институтот за национална историја*, 59/1 – 2, Скопје 2015, pp. 63 – 86.
- Стојков, Стојко, Царство, етницитет, наследство, интерпретации, *1000 години од битката на Беласица и смртта на цар Самоил*. Скопје: МАНУ, 2018, pp. 113 – 137.
- Stojkov, Stojko, Some observations on the appearance and use of the term Sclavinia in the Middle Ages. *Гласник на Институтот за национална историја*, 63 (1–2), 2019, pp. 33–58.
- Stojkov, Stojko, The term Sclavinia in Byzantine Sources: re-examination of the chronological framework, *Monumenta*, 4, 2019, pp. 413–433.
- Schefer Ch. (ed.) *Le Voyage d'Outremer de Bertrandon de la Broquière premier écuyer tranchant et conseiller de Philippe le Bon, duc de Bourgogne (1432–1433)*, Paris: E. Leroux, 1892.
- Здравева, Милка, Преселници из Македоније у руско царство средином 18 века, in *Сеоба Срба у руско царство половином 18 века*, Нови Сад: Српско-украјинско друштво, 2005, 135–145.
- Висковатов, Алексáндр Васíльевич, *«Историческое описание одежды и вооружения Российских войск с древнейших времён*, Санкт Петербург, 1841 – 1862, Факсимильное издание СПб.: Альфарет, 2007–2008.
- Вуксан, Душан, Преписка митрополита Василија, митрополита Саве и црногорских главара 1752–1759, *Споменик СКА*, LXXXVIII, Други разред 69, Београд 1938, 1–94.
- H. R. Wilkinson, *Maps and Politics. A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia*, Liverpool: University Press, 1951.

POVZETEK

O vladarskih nazivih in imenih balkanskih ljudstev od srednjega veka do našega časa – *Bulgari* (Bolgari), *Bulgarini/Bulgareis* (Bolgarinci / Bulgarejci)

Nade Proeva

Vprašanje pomena izrazov *Bulgari* (Bolgari) ter *Bulgarini/Bulgareis* (Bolgarinci/Bulgarejci) je v zgodovinskih raziskavah prejkone zanemarjeno. Pomanjkanje ali kar odsotnost tovrstnih raziskav je v prid trditvam makedonskih sosedov, ki so zlorabili v srednjem veku običajno prakso poimenovanja ljudstev po državni pripadnosti kot dokaz, da danes ne obstaja niti makedonski narod niti avtohtoni makedonski jezik. Makedonija je zaradi svoje geostrateške lege ostala najdlje pod osmansko oblastjo, poleg tega je bila ves čas tarča propagande svojih sosed (Bolgarija, Grčija, Srbija). Za Bolgare so današnji Makedonci dejansko Bolgari. Ključni argument za to trditev naj bi bilo dejstvo, da se v srednjeveških virih prebivalstvo Makedonije večinoma, nikakor pa ne zmeraj, označuje kot "Bolgari", po imenu države, ki je proti koncu 9. stoletja v svoj okvir zajela tudi celotno Makedonijo. To poimenovanje se je dlje obdržalo v času Otomanskega imperija, v katerem so prebivalstvo razločevali po verski in né po etnični pripadnosti. Postopoma je ime Makedonija zatonilo v pozabo, prav tako so bila pozabljena tudi etnična imena njenih slovanskih plemen.

Območje Ohridske nadškofije, ki jo je ustanovil car Samuel (968–1014), je sovpadalo z območjem druge bolgarske države v času vlade dinastije Asenidov (1186–1395).

Po silovitem uporu v Makedoniji proti bizantinski oblasti, ki ga je sprožil leta 986 lokalni velikaš Samuel, se je v skoraj tri desetletja dolgi vojni izoblikovala država s središčem v Ohridu in Prespi in ne v tako imenovani Bolgariji (*Bulgaria poprie dicta*), ki se je razprostirala proti zahodu do Jadranskega morja (Drač), proti jugu v centralno Grčijo, na severu pa je mejila na Donavo. Samuel (976–1014) se je v času svoje dolge vlade oklical za cesarja Bolgarov, z namenom, da bi utrdil svojo vladarsko oblast. Sam naslov carja Bolgarov ni imel etničnega pomena ali etnične vsebine. Šele leta 1014 je bizantinski cesar Basileos II. (976–1025), ki se ga je zaradi njegove krvoločnosti prijel vzdevek "Bulgaroktonos" (ubijalec Bolgarov) zrušil Samuelovo državo. Glede vprašanja etničnosti je raziskovalec bolgarske zgodovine P. Stevenson zapisal: "*the practice of claiming the title of emperor of the Bulgarians, therefore, has no ethnic significance*".

To potrjujejo tudi drugi analogni primeri: bolgarski car Symeon 893–927) se je leta 925 razglasil za vladarja z naslovom *basileus*. Knez Konstantin Bodin iz Duklje na teritoriju Črne gore se je leta 1072 razglasil za bolgarskega carja in se preimenoval v Petra; Srbski car Štefan Uroš IV. Dušan (1331–1355) se je razglasil za carja Srbov in Makedoncev (Dušanov zakonik). Ti naslovi ne pomenijo, da so Bolgari postali *Romaioi* (Bizantinci) ali da so Dukljani postali Bolgari, niti ne pomeni, da so car Dušan in Srbi postali Makedonci.

Primeri izposojanja prejšnjih naslovov in državnih imen so poznani tudi v zahodni in centralni Evropi, ne samo na Balkanu. Vladarji nemške države iz dinastije Habsburžanov (1438–1740) so bili imenovani za cesarje "Svetega rimskega Imperija" kar pa ne pomeni, da je bilo prebivalstvo podobno kot v času cesarja Avgusta in njegovih naslednikov. Takšna praksa prisvajanja prejšnjega državnega izročila in poimenovanja ljudstva je bila običajna vse do nastanka modernih nacionalnih držav, saj v srednjem in novem veku do moderne dobe ni bilo naroda kot družbene kategorije, kot jo razumemo danes. Tako se je celotno prebivalstvo Vzhodnorimskega ali Bizantinskega cesarstva (395–1453) dokonca osmanske vladavine nad Balkanom imenovalo *Romaioi*. V 18. stoletju je bil v habsburškem cesarstvu ustanovljen ilirski urad, ki bi po naslovu sodeč ustrezal poznoantični Ilirski prefekturi; slednja je obsegala več kot dve tretjini Balkana in Podonavja. V prvi polovici 19. stoletja se je ustanovilo gibanje južnih in zahodnih Slovanov, ki se je imenovalo ilirsko gibanje; spet ilirsko ime samo po sebi ne pomeni, da bili Slovani stari Iliri!

Glede Makedoncev obstajajo dokumenti, ki omenjajo Makedonce poleg drugih balkanskih narodov: v korespondenci Leopolda I. (1658–1705), vladarja “Svetega rimskega imperija,” ki je vključevalo tudi Ogrske dežele, Hrvaško in Češke dežele. V pismu z datumom 26. april 1690 se nahaja odgovor na prošnjo dveh prosilcev, enega iz Kosane (?) in drugega iz Soluna, ki sta bila makedonskega porekla (*macedonica natos*). Dokument postavlja makedonsko ljudstvo (*gentem macedonicam*) pod cesarsko krono tj. zaščito. (slika 1); v razglasu (*Litterae invitatoriae*) z datumom 6. april 1690 se omenjajo pripadniki balkanskih narodov: iz Albanije, Srbije, Mezije (?), in Bolgarije; Srbi, Makedonci, Bolgarije Ilirije, in drugi., ki so se v času carice Elisavete Petrovne (1741-1761) naselili v Rusiji (!). Omenjajo se vasi, ki so nosile makedonska imena, kot na primer: (*Nov Polog, Skopsko selo, Makedonsko selo, Kumanovo* itd.); vojaki mobilnega polka so bili zapisani kot Makedonci.

Nekateri srednjeveški avtorji, tako grški kot latinski, so razlikovali zgodnje, “Prabolgare”, od makedonskih Slovanov, ki so jih po vključitvi v bolgarsko državo imenovali Bolgari. Anonimni dukljanski/dioklejski duhovnik Pop Dukljanin (*presbiter Diocleates*) je v svojih analih *Libellus Gothorum* ali *Regnum Sclavorum* iz XII. stoletja zapisal, da je bil Samuel cesar Bulgarincev/ (*Bulgarini*), medtem ko sta bila Peter in Simeon imenovana za cesarja Bolgarov (*Bulgari*), kar je pravilna ugotovitev: Peter je vladal v letih 927–969, njegov predhodnik Symeon pa v letih 893–927. V življenjepisu svetega Klementa najdemo tudi razlikovanje med dvema populacijama: Βουλγαροι (Bolgari) in Βούλγαροις (Bolgarejci), pri čemer se je slednji uporabljal za prebivalstvo v Makedoniji. V stari francoski Pesmi o Rolandu – *Chanson de Roland* (XI/XII stoletje) se poleg Bolgarov (*Bugre*) omenja tudi *Le gent Samuel* – Samuelovo ljudstvo, torej ljudstvo njegove države.

V starih bizantinskih kronikah se Makedonija imenuje *Sklavinia* ali *Sclavicia*, njeno prebivalstvo pa Slovani. Theophanes Homologetes Confessor (VII. stoletje) omenja Sklavinijo ločeno od Bolgarije. V vasi *Libyzasda* (Sv. Atos) so živeli Bolgari, ki so se imenovali Slovani “*Bulgari qui Sclavi apellantur*” (Sv. Gregorios Hagiorites, sredina XI. stoletja); ista sintagma rod Slovanov, ki se imenujejo Bolgari, je v obsežnem življenjepisu sv. Klimenta Ohridskega. Očitno je, da je eno poimenovanje državnoopravni znak, drugo pa njihovo narodnostno ime. Tudi ohridski nadškof Teofilakt, Grk z otoka Evia (Euboia) se je identificiral kot Bolgar, očitno kot državljani bolgarske države.

Staroslovanski jezik, ki se je uporabljal na območju Soluna v južni Makedoniji, njegovo govorno, pisno in literarno obliko sta priredila solunska brata sv. Ciril in sv. Metod, ki sta leta 863 začela z evangelizacijo med slovanskimi ljudstvi na Balkanu in v vzhodnem delu centralne Evrope (Moravska). V pisnih virih se jezik, ki sta ga uporabljala solunska brata in kasneje njuni učenci, označuje kot slovanski, nikakor ne kot bolgarski, Nepriistranski jezikoslovci označujejo ta jezik kot slovansko-makedonski ali kot staro makedonščino.

Z razvojem pismenosti v cerkvenoslovanskem jeziku v razdobju od XI-XII. stoletja so se izoblikovale makedonska, srbska, bolgarska, ruska, hrvaška in druge različice, odvisno od materinega jezika avtorja besedil. Obstoj cerkvenoslovanskega jezika z razvitim pismenstvom je preprečil asimilacijo slovanskih ljudstev s strani sosedov, ki so v tem času razvili močne državne tvorbe (kot sta Bizanc na vzhodnem Mediteranu in Karolinško cesarstvo srednji in zahodni Evropi in hkrati omogočili nastanek in razvoj ločenih samostojnih socialno-kulturnih identitet.

Biljana Vankovska

Historical Science in Chains: The Impact of the Bilateral Agreement Between Skopje and Sofia on Freedom of Academic Work

VANKOVSKA, Biljana, PhD, Full Professor, Faculty of Philosophy, University Ss. Cyril and Methodius, MK–1000 Skopje, Bul. Goce Delcev 9A, bvankovska@gmail.com .

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9215-4183>

Historical Science in Chains: The Impact of the Bilateral Agreement Between Skopje and Sofia on Freedom of Academic Work

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 77/2023 (168), No. 3–4, pp. 434–456, 57 notes

Language: En., (Sn., En., Sn.)

The article focuses on the impact of the bilateral Treaty between Skopje and Sofia (2017) on academic freedom of history research in N. Macedonia. It starts with the elaboration of the wider problem of the marriage of convenience between politics and academia, followed by questioning if historical research is possible under the grip of geopolitics. The central part argues that the current political and legal framework curtail the freedom of research for the sake of the 'greater good'. To sum up, the Macedonian historiography is subject to unconcealed external control that challenges its existence as a genuine academic discipline.

Keywords: academic freedom, N. Macedonia, Bulgaria, historiography, historical commission.

VANKOVSKA, Biljana, dr., red. prof., Filozofska fakulteta, Univerza sv. Cirila in Metoda, MK–1000 Skopje, Bul. Goce Delcev 9A, bvankovska@gmail.com .

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9215-4183>

Zgodovinska znanost v verigah: Vpliv dvostranskega sporazuma med Skopjem in Sofijo na svobodo akademskega dela

Zgodovinski časopis, Ljubljana 77/2023 (168), št. 3–4, str. 434–456, cit. 57

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik En. (Sn., En., Sn.)

Članek se osredotoča na vpliv bilateralne pogodbe med Skopjem in Sofijo (2017) o akademski svobodi zgodovinskega raziskovanja v S. Makedoniji. Članek uvodoma obravnava širši problem navidezne zveze med politiko in akademskim svetom, čemur sledi vprašanje, ali je zgodovinsko raziskovanje možno v primežu geopolitike. Osrednja teza je, da trenutni politični in pravni okvir omejujeta svobodo raziskovanja zavoljo "večjega dobrega". Skratka, makedonsko zgodovinopisje je pod neprikritim zunanjim nadzorom, ki spodbija njegov obstoj kot pristne akademske discipline.

Ključne besede: akademska svoboda, S. Makedonija, Bolgarija, zgodovinopisje, zgodovinska komisija.

1. Introduction

The two bilateral agreements signed between the Macedonian government and those of neighbouring Bulgaria (in 2017)¹ and Greece (2018)² are considered to have put an end to decade-long regional disputes. Paradoxically, the alleged great successes of the European and national diplomacies remained a well-hidden secret for the Macedonian general and expert public until the moment they were officially signed. No wonder that they have attracted significant academic interest only *ex post facto*. In other words, the expert advice was not requested by the ruling elite, at least not in Skopje. The haste and short-sightedness of the Macedonian foreign and regional policy is now on full display because the not foreseen consequences of both agreements are now affecting a series of internal issues.³ Instead of opening the road to a brighter future in NATO and in the EU, a range of internal fractures that call for solutions have appeared.⁴ Probably the most neglected aspect is the impact of both bilateral agreements on the constitutionally guaranteed autonomy of academic teaching and research, particularly in the domain of the historical sciences.

Having been left out of the corridors of power, a part of the Macedonian academic and intellectual elite publicly issued a few warnings to the decision-making circles.⁵ However, they were not only dismissed but also blacklisted as politically motivated and even anti-European. On the contrary, the authorities in Sofia and Athens created a synergy between the state policy, the public opinion, the media and academia for the sake of promotion of their national interests. This was particularly true in the Bulgarian case, where the Bulgarian Academy of Sciences (along with other academic institutions and individual scholars) directly supported the official state policy of negating the Macedonian nation, history and language.⁶ The very

¹ *Договор за пријателство, добрососедство и соработка*, 2017.

² *Конечна спогодба за решавање на разликите*, 2018.

³ Vankovska, "Geopolitics of Prespa"; Armakolas, Damjanovski and Siakas, *The Prospects of the Prespa Agreement*.

⁴ In the words of the President of the Republic Stevo Pendarovski, "the modified French proposal, which divided us unprecedentedly, caused numerous controversies, but all of them were directly or indirectly related to the fear of an identity threat for the Macedonians and the Macedonian language." *Address by President*, 2022.

⁵ For instance: *Нова Македонија*, „Македонски интелектуалци“, *Лидер*, „Отворено писмо“; *Нова Македонија*, „Правото и светата должност“; *Денешен весник*, „62 македонски интелектуалци“.

⁶ *Communication from the Board of the Bulgarian Academy of Sciences*.

few occasions when Skopje organized official public debates on the foreign policy and identity demands of the neighbouring states were set up in a non-transparent way and with a selective approach when inviting (only pro-government) scholars and intellectuals. The Macedonian universities remained mostly silent.

At a glance it seems as if both sides (the Bulgarian and Macedonian one) have applied the same methods of providing public legitimacy for their actions, i.e. by relying on the assumed scholarly esteem. However, the key difference lies in the fact that the Macedonian side in the negotiations has always been in asymmetric power relations with states that could always use the veto power in the EU (and NATO). The dependence of the academic circles on the political power centre (abroad and/or at home) is hardly a new phenomenon. It is rather a result of the decade long process of instrumentalization of science for political goals (or better, the authority and credibility that are believed to go by default with academic titles – *ipse dixit* principle). Hence one could hardly even talk about the autonomy of university and freedom of research – principles that have never been fully understood and implemented.

The institutionalization of the ‘marriage of convenience’ between the political power and academia in the above-mentioned two cases (on the relations Athens – Skopje and Sofia – Skopje) has gained momentum with the implementation of the two bilateral agreements, and particularly through the establishment of the interstate/intergovernmental expert commissions on historical and other issues.⁷ Even though both deserve equal attention and analysis, in this article we shed more light on the implications that derive from the Agreement on friendship, good neighbourly relations and cooperation. The key reason lies in the fact that the ‘creative reading’ of the rather vague and ambivalent text of the Agreement led to the so-called Bilateral protocols, which are now part of the EU negotiation framework for Macedonia’s accession process.⁸ Thus in July 2022, the provisions of the 2017 Agreement have overarched the bilateral state context and *de facto* (and *de jure*) have become part of the EU conditionality package imposed on one of the states with a candidate status for membership. The acceptance of these identity demands very much related to history understanding and teaching by the Government and the Parliament triggered stormy public reaction. A significant part of the academic community (notably, the historians) reacted again through media statements, official releases, public debates, columns etc.⁹ The critique had a wider focus, pointing out different aspects of the bilateral protocols’ content, but the history as a humanistic science was always in the centre.

The key focus of this article is somewhat different: the accent here is on a rather neglected issue of constitutionally guaranteed freedoms and rights, notably

⁷ The official name of the body envisioned by the 2017 Treaty is Joint Multidisciplinary Expert Commission on Historical and Educational Issues between the Republic of Bulgaria and the Republic of North Macedonia. The Prespa agreement uses different wording: Joint Inter-Disciplinary Committee of Experts on Hhistoric, Aarchaeological and Eeducational matters.

⁸ *Протокол од Вториот состанок на Заедничката меѓувладина комисија.*

⁹ *МКД, „Писмо на 200 научници“.*

the freedom of scholarly work. The starting premise reads as follows: the 2017 Agreement and the bilateral protocols that institutionalized the so-called historical commission are in direct contradiction to constitutional norms, as well as to the widely accepted principles and values enshrined in the foundations of the academic community/university. These documents are just a culmination of a long-lasting process, but their effects vastly overcome the science of history and affects the general freedom of academic work. At last, we pose a rhetorical question: Is it possible to carry out free and independent research, to develop critical thinking and share scholarly findings that are not in line with the official state policy?

2. University in chains or just a marriage of convenience between academia and politics?

It may look odd to reiterate the basic definitions of the academic freedom and freedom of academic work in the era of the fourth industrial revolution and knowledge-based society. However, for the sake of illustrating the bizarre divergence of the academic freedom in the Macedonian case, it is useful to refer to *Encyclopaedia Britannica*: “academic freedom [is] the freedom of teachers and students to teach, study, and pursue knowledge and research without unreasonable interference or restriction from law, institutional regulations, or public pressure. Its basic elements include the freedom of teachers to inquire into any subject that evokes their intellectual concern; to present their findings to their students, colleagues, and others; to publish their data and conclusions without control or censorship; and to teach in the manner they consider professionally appropriate. For students, the basic elements include the freedom to study subjects that concern them and to form conclusions for themselves and express their opinions.”¹⁰ Moreover, even a quick glance at the scholarly literature that deals with the state of affairs in modern universities and academic freedom in general shows that the concerns are still accurate and vivid.¹¹ It seems that the mechanisms for curtailment of academic freedom become more sophisticated across the world. As argued by Jay Schalin, “the right to seek truth, wherever the investigation may lead, has come to be known in higher education as academic freedom. But it can mean different things to different people”.¹²

The concept of academic freedom and university autonomy came rather late, i.e. centuries after the establishment of the first universities. It took some time to figure out that with no codification of the freedom of the members of the academic community from any reprisals, the existence of the university as such is meaningless. The history of academic freedom, or better the struggle to gain freedom of the university from the church or state control precedes the history of the concept

¹⁰ See: *Encyclopedia Britannica*, “Academic freedom”. For an article that tends to be scholarly, the encyclopedias (including the esteemed Britannica) may not be worthy references, but here we cite this source with a sole intention to display the elementarity of the concept and related principles, which are blatantly violated in the researched case.

¹¹ For instance: Johansen, Silenced!; Nelson, *No University Is an Island*..

¹² Schalin, *Academic Freedom*, p. 5.

itself. Having been upgraded and redefined throughout centuries, it is now one of the key pillars of modern university.

One of the most significant international documents in this sphere is the 1997 UNESCO *Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel*.¹³ Even though with no mandatory legal force, the included definitions and principles bear huge academic and moral weight. For instance, the Recommendation expresses “concern regarding the vulnerability of the academic community to untoward political pressures which could undermine academic freedom” and considers “the right to education, teaching and research can only be fully enjoyed in an atmosphere of academic freedom and autonomy for institutions of higher education and that the open communication of findings, hypotheses and opinions lies at the very heart of higher education”, but also that “right to education, teaching and research can only be fully enjoyed in an atmosphere of academic freedom and autonomy for institutions of higher education”. Furthermore, it states that “the open communication of findings, hypotheses and opinions lies at the very heart of higher education and provides the strongest guarantee of the accuracy and objectivity of scholarship and research”.¹⁴

In a similar spirit, the Association of Universities and Colleges of Canada issued Statement on Academic Freedom in 2011, which stresses the importance of academic freedom for society: “Academic freedom is essential to the role of universities in a democratic society. Universities are committed to the pursuit of truth and its communication to others, including students and the broader community. To do this, faculty must be free to take intellectual risks and tackle controversial subjects in their teaching, research and scholarship. Academic freedom is constrained by the professional standards of the relevant discipline and the responsibility of the institution to organize its academic mission. The insistence on professional standards speaks to the rigour of the enquiry and not to its outcome.”¹⁵

Aside from the legal and other declaratory principles, one should keep in mind the relationship between science (scholarly research) and politics/power. According to one of the wide-spread myths, science is genuine only when absolutely objective, i.e. intrinsically tied to facts and truth. This premise certainly has immense significance for the natural and technical sciences, but the position of social and humanistic sciences is rather specific.¹⁶ With no intention of going into further elaboration of this thesis, the main intention here is to point out the exceptionally relevant position of critical studies. Namely, the foundations of this school of thought are laid out by Robert Cox and his maxim that “theory is always for someone and for some purpose”.¹⁷ In other words, even when deeply committed

¹³ UNESCO, *Recommendation concerning the Status*.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Statement on Academic Freedom*.

¹⁶ It is not unusual in the mutual debates of scholars from social sciences and humanities with the ones from natural sciences to hear a thesis that their work is hardly scientific, they can hardly anticipate any historical event and that their research methodology is not rigorous enough, predictions are impossible, etc.

¹⁷ Cox, “Social Forces, States and World Orders”.

and convinced that their work is led by the search for objective truth, scholars often forget that they are also a product of a certain value laden educational system and societal influences from their working and living environment. Martin Luther King maintained that we are not the creators of history; we are created by history. The same applies to historians and researchers in social & humanistic sciences with respect to the institutional milieu in which they work. The relations of power in society set and determine the ambiance in which one becomes a scholar/researcher, goes up through the ranks and publishes their findings. Bearing in mind that theory immanently bears a normative dimension and serves a purpose, it is practically impossible to get to an absolutely objective theory of social life and history. Some radical thinkers such as Howard Zinn, the author of *A People's History of the US*,¹⁸ used to argue that one cannot remain neutral in a moving train (i.e. a train that runs into an abyss). Consequently, a scholar is often driven to go against the mainstream, to protest against the "objectification" of history based on a selection of historical facts and their interpretation in a way that fits an official narrative. A critical thinker deconstructs the narratives, and, by doing so, displays the power relations and hidden agendas.

Conventional thinking has it that academic freedom (teaching and research) are firmly guaranteed (only) in developed democracies: the more mature a democracy, the more developed is the science and freer the critique of political decisions. But the essential issue here is: Who has the power to determine what democracy is and what it is not, i.e. the very definition-making is a relation of power *per se*. It is usual to look at science as a corrector of politics but also as a driving force of societal development, i.e. the production force in a constantly developing society. However, reality often de-romanticizes this version of the link between democracy and academic work and freedom. For instance, there is a network for support of scholars at risk, as well as methodologies for measuring the level of academic freedom in various countries, etc. Yet the risks are seen merely in non-democracies, while risks and perils are detected only in those parts of the world that are proscribed by democratic political and security forums. The number of brave and outspoken scholars who analyse the academia and education from the position of critical pedagogy is extremely small. For instance, Henry Giroux argues that neoliberal capitalism has a disastrous effect on the education, young people and entire societies. He points out that the university is in chains made by the military-industrial complex. Under such circumstances the understanding of university as a free and democratic public sphere is practically curtailed through the repression of state power and militaristic ideology.¹⁹ He argues that higher education is one of the most important spheres in which the struggle for democracy is taking place. Long before him, the poet and professor Gerald Stern considered universities as bastions of corporate power, i.e. of power that is displaced out of the political institutions.²⁰ The Swedish scholar who voluntarily left academia in order to preserve freedom

¹⁸ Zinn, *A People's History*.

¹⁹ Giroux, *The University in Chains*.

²⁰ Quoted by Hedges, "Death of an Oracle".

of speech and thought Jan Oberg, argues that the problem is far more complex. Instead of referring to the military-industrial complex, he suggests a new concept (and acronym) – MIMAC, *Military Industrial Media Academia Complex*. When it comes to the status of professors and researchers, the growing number of those that have been stigmatized and cancelled is a worrisome indicator all over the world. Obviously, the most targeted and most vulnerable ones come from the realm of social sciences and humanities.

Academic research and teaching are closely linked to the education in general, particularly due to the fact that university produces cadres – i.e. teachers for the entire educational system, which then has huge influence on children in their formative years. These spheres are extremely important for any state power; consequently political elites insist on having control over both. In certain situations, when it is convenient, the government officials represent the scholarly legitimacy and credibility as unquestionable and call upon scholars' findings in certain areas (*argumentum ad verecundiam* or *argumentum magister dixit*). Therefore, politicians try to create their circle of reliable scholars who would offer the 'academic' explication of their politics. The migration from the academic to the political realm (and vice versa) is quite often a phenomenon of imperfect democracies.²¹ Philosophy of captive minds and ketmanism have left the narrow narrative of authoritarian 'communist' societies, as described by Czesław Miłosz, Milan Kundera, and Aleksandr Solzhenitsyn.²²

The contemporary captive minds in the so-called Western Balkans, including those in academia, cherish a belief in a mantra (or maybe secular religion) that knows nothing beyond the wish to 'become a part of the West' i.e. to join NATO and EU. Such a position is in line with the existent (Western-based) geopolitics of knowledge but also with the power centres (within and outside the country). Walter Mignolo rightly points out to epistemic racism, which is "built on classifications and hierarchies carried out by actors installed in institutions they have themselves created or inherited the right to classify and rank."²³ The same applies to the Balkans, where the ones who classify and rank have become subjects that are classified and ranked as those with inferior knowledge (about history, human rights, democracy, etc. Mignolo concludes that coloniality, not just colonization, has a long history; it was not just brute force that made all of this possible. It was the control of knowledge that justified the demonization and dehumanization of people, civilizations, cultures and territories.²⁴ The democratization process has begun with the infantilization of the current academic and expert social capital, which consequently –through the education and soft power mechanisms– helped create the so-called brown sahibs.²⁵ Unlike the traditional captive intellectuals and

²¹ According to the Macedonian legislative, the holders of public/political offices are allowed to continue their work at the university during their mandateterm.

²² Tony Judt described brilliantly the contemporary 'captive minds' that exist both in the East and the West. Judt, "Captive Minds, Then and Now".

²³ Mignolo, "Foreword: Yes, we can!", p. 16.

²⁴ Ibid., pp. 23-24.

²⁵ The notion of 'brown sahibs' in the Macedonian public discourse was introduced by Igor Radev. It now serves as a metaphor for all those who are fanatically devoted to the West

professors who keep close to the national political elite because of self-interest and personal security, their modern-day counterparts are often a part of compradorial elites, i.e. have external masters to obey and worship.

The global developments of the last 30 plus years have a similar reflection on the local levels, where regional imperialisms confront each other. Kulačkova detects this phenomenon in the Balkans, and particularly with respect to Macedonia, ever since the Ottoman empire's fall gave rise to regional colonialisms.²⁶ This situation perpetuates up to date as the Republic of Macedonia seems torn between the appeasement of the West and the (not quite European) demands of its neighbours.²⁷ The aspirations of the West and regional actors are only seemingly contradictory. In fact, on the higher level the European integration is depicted as a value that calls for and is worth of self-sacrifice of one's identity, while on a regional level it gets a primitive outlook of the Balkan national-chauvinism. The same applies to knowledge production and academic research that is subdued to the higher geopolitical goals.

3. The Macedonian academic thought in the constraints of geopolitics. Is historical science possible?

The developmental trajectory of Macedonian historiography and historical science follows that of statehood. Henry Kissinger's thought that history is but memory of states²⁸ can be applied here, especially when the statehood traditions are not long and the neighboring states have 'longer memories' established as official histories. The criticism of the Macedonian historiography's quality, its oscillations and deviations have been discussed widely.²⁹ The decline and the challenges of academic research are equally visible and debatable in many other academic fields, but history is the focal point because of reasons that have nothing to do with science and critical thought. In short, historical science in Macedonia is situated in a *de facto* political process of nation- and state-building by external factors, particularly since 2017. It is also worth mentioning that nation-building in Europe has always involved the phenomenon of the instrumentalization of historiography, so at glance there is nothing unique in the post-communist states' (re)building, including the

and hysterically hate everything that is 'indigenous'. He argues: "The phenomenon of 'brown sahibism' here, but also elsewhere, cannot be applied to entire societies, even less so to a psychological phenomenon. In essence, it is a (quasi) religious phenomenon. To fully grasp how it works, one should first figure out how to see things through the eyes of 'brown sahibs', to embrace at least temporarily, their worldview. Hence, they see the vision of the almighty, all-perfect and all-moral West, which possesses the monopoly to define what is true, good and beautiful". See: Радев, „Кафеавите сахиби“.

²⁶ Kulačkova, "From Cultural to Political Hegemonism".

²⁷ Vankovska, "A (Not Quite) Friendly Treaty".

²⁸ Kissinger, *A World Restored*, p. 331.

²⁹ One of the most esteemed critics in the Macedonian academic community is the historian Nade Proeva. On more than one occasion she has denounced the misuse of history by political elites, but also in the academic publishing business that embraces quasi-historians and gives them an aureole of scholars. See for instance: Проева, *Триптих за македонскиот идентитет*; Проева, „За (зло)употребата на историската наука“.

Republic of Macedonia.³⁰ With no intention to go further into a qualitative analysis of the Macedonian historical science, the aim of this article is to test if history has had the same treatment as other scholarly disciplines now that the two bilateral agreements with Bulgaria and Greece are in force.

The Macedonian Constitution has established the principle of university autonomy and freedom of scientific research since 1991. The inherent link of academia and politics has already been discussed, so now it is necessary to add that legal regulative is often ineffectual to really frame the politics within its own realm. Academic freedom and research are issues that depend on ethics and academic (as well as personal) integrity. It is indicative that the Macedonian academic community has seldom reacted to political and legal reforms that were about to curtail academic freedoms.³¹ A much larger number of cases bear witness to the silence and complete submission of the academic community to politics. In the light of this phenomenon, it would probably be better to ask if scholarly work of high standards is even possible in such conditions. Only then one could embark to the question of historical science that has been overtly sacrificed on the altar of European integrations (i.e. international and regional politics).

The aforementioned bilateral agreements with Bulgaria and Greece have situated the historical science in a most unenviable position, worse than any other academic field. The crux of the problem with the Bulgarian agreement is the undefined notion of “common history” (enshrined in the Treaty’s preamble), which is differently interpreted and understood not only by the two political elites but also by the scholars involved in its implementation.³² The comparison of the wording used in the Treaty’s translation into English³³ (by the UN Secretariat) and the two languages in which the document was originally signed (Bulgarian and Macedonian) indicates a serious problem. The UN (unofficial translation) refers to the “common history” in the Treaty’s preamble, but the unofficial translation in English published by the Macedonian Foreign Ministry uses the term ‘shared’. In the original document, the Bulgarian term reads “общата история”, while in the Macedonian language it reads “заедничката историја”. In practice and in the public discourse, the mostly used term is “shared history” in a rather inconsistent manner. Even if the term “common history” is taken as valid, it does not make the understanding of both sides easier. The Bulgarian side usually refers to this notion by stressing the historical turning point (i.e. ‘until 1944’) in order to legitimize the idea that the Macedonian nation was created in 1944, i.e. that prior to that Macedonia and Bulgaria had a “common history” (meaning, Bulgarian history). The response by the Macedonian side is given by two members of the so-called historical commission, who argue that “we can speak about common history in certain historic periods, but also of shared or intertwined history – but not only

³⁰ Stefan Berger and Chris Lorenz (eds.), *The Contested Nation*.

³¹ Vankovska, “The Chimera of Colorful Revolution”.

³² Trajanovski, “Bulgarian-North Macedonia’s history-dispute”; Ristevska Jordanova and Kacarska, *EU - North Macedonia accession negotiations*.

³³ *UN Treaties*, No. 55013.

with Bulgaria”.³⁴ This shows that the treaty is based on unresolved conceptual and methodological issues, which had not been discussed by the professional historians prior to the 2017 signing ceremony. However, it also shows that professional historians accepted to get engaged by their governments to implement the Treaty consequently, i.e. to play by the politicians’ rules rather than by the academic ones.

Article 8, Paragraph 2 of the Treaty reads: “With a view to strengthening their mutual trust, within three months at the latest from the entry into force of this Treaty, the two Contracting Parties shall establish, on parity basis, a Joint Multidisciplinary Expert Commission for Historical and Education Issues, aiming to contribute to objective, scientific interpretation of historical events, founded on authentic and evidence-based historical sources. The Commission shall submit an annual report about its work to the Governments of the two Contracting Parties.”³⁵ This provision demonstrates that the two states indeed agreed to establish a body (commission) on historical and educational issues but they only agreed on the parity of the members from each side. The selection and competence of the Commission’s members is left for each contracting party to decide at will. The analysis of the academic credentials and competence of the Commission’s members gives a rather interesting comparison in terms of academic (and political) background, age, gender, etc. On one occasion the Macedonian foreign minister insisted on including a member (as a replacement for another) only because of his ethnic (Albanian) origin.³⁶

³⁴ Ѓоргиев и Тодоров, „Македонско-бугарскиот спор“.

³⁵ In this context it is interesting to make a review of the content of the rather more extensive Prespa agreement. Article 8, Paragraph para 5 reads: “Within one month of the signing of this Agreement, the Parties shall establish by exchange of diplomatic notes, on a parity basis, a Joint Inter-Disciplinary Committee of Experts on historic, archaeological and educational matters, to consider the objective, scientific interpretation of historical events based on authentic, evidence-based and scientifically sound historical sources and archaeological findings. The Committee’s work shall be supervised by the Ministries of Foreign Affairs of the Parties in cooperation with other competent national authorities. It shall consider and, if it deems appropriate, revise any school textbooks and school auxiliary material such as maps, historical atlases, teaching guides, in use in each of the Parties, in accordance with the principles and aims of UNESCO and the Council of Europe. To that effect, the Committee shall set specific timetables so as to ensure in each of the Parties that no school textbooks or school auxiliary material in use the year after the signing of this Agreement contains any irredentist/revisionist references. The Committee shall also study any new editions of school textbooks and school auxiliary material as provided for under this Article. The Committee shall convene regularly, at least twice a year, and shall submit an Annual Report on its activities and recommendations to be approved by the High-Level Cooperation Council, as to be established pursuant to Article 12.” Even though more comprehensive than the one in the Treaty with Bulgaria, this provision clearly demonstrates the political intrusion into the freedom of academic research in history. The only difference is that the Greek side insists on the distinction between the two histories (as seen by Athens), while the Bulgarian one sees symbiosis in the so-called common history.

³⁶ *360 cmenenu*, „Исамедин Азизи од ИНИ“. In a statement for the media, minister Bujar Osmani said that he “insists that the Commission includes an Albanian as its member”, because according to him “this is a joint struggle, so the common engagement over this issue will bring us closely together very much”. In other words, an assistant professor with no academic affirmation was included because of his ethnic belonging rather than academic criteria and the Commission’s mission and needs.

An analysis of the composition of the Commission shows that it is the result of political will and the application of political criteria, not scientific ones. In fact, some of the most eminent historians dealing with the periods relevant to the 'common history' between the two states publicly said that they had refused the invitation to join a body made up by politicians and which is accountable for its work to the authorities. On several occasions, there were personnel changes on the Macedonian side, which was little discussed in public. The biggest storm, however, was caused by the resignation of one member, who explained his act by pointing out the direct interference of the foreign minister in the work of the Commission, as well as direct threats addressed to him.³⁷ Another member complained that the Bulgarian side was instrumentalised the Commission as a "means of political pressure on Macedonia", because of which it will not be able to achieve any results.³⁸

Although the Macedonian public mainly focuses on the media statements of the members of the Commission, whose co-chairman is a member of the Macedonian Academy of Sciences and Arts and often presents contradictory theses in an attempt to reconcile historical science with political goals, the essence lies in the fact that Macedonia signed an asymmetric agreement. It has accepted a subordinate position and the existence of an undefined 'common history', with a neighbor who does not hide its hegemonic aims. Furthermore, as indicated by the content of the said provision, two states directly invade the autonomy and freedom of academic creativity – on one side, the signatory. Thus there is no place for either astonishment or indignation, especially from those who have accepted to work under state patronage and for high fees. From the onset, the Commission's members renounced their academic freedom and principles, which is also visible in the careful, reserved, even diplomatic way of communicating with the public. Through their work, historical science and knowledge have become hostage to an agreement between two states. A former member of the Commission argued that "during the work there was a different intensity of discussion, but everything fell within the framework of a normal scientific debate".³⁹ Indeed, for cosmetic reasons, the corresponding article of the Treaty refers to "objective, scientific interpretation of historical events, founded on authentic and evidence-based historical sources", but normal academic debate is hardly ever organized behind closed doors. Additionally, it is not usual to insist on consensus and on a decision-making process because divergent positions and interpretations are the essence of free academic thought. It seems that the members of the Commission (former and present) are trying to square two irreconcilable things – the scientific thought and power politics – through an Orwellian doublethink.

³⁷ Дојче Веле, „Оставка и обвинувања“.

³⁸ Слободен печат, „ИНТЕРВЈУ Огнен Вангелов“.

³⁹ Павловска, „Историската' комисија нема мандат“.

4. The bilateral protocols of July 2022 – the hydra of the Treaty of Friendship, Good Neighborliness and Cooperation

The imprecision of the short and ambivalent text of the Treaty with Bulgaria left room for various interpretations, equally by politicians and experts. But very soon it became clear that Bulgaria uses the treaty just as a starting platform for realizing its state (and nationalist) goals, as expressed by several state and scientific institutions. Even before the election of Kiril Petkov's government and his first meeting with his Macedonian counterpart in early 2022, there had already been rumors about an eventual upgrade of the treaty through an annex or in another appropriate form. While the pundits still speculated about the possible content and form of this act, a new political blackmail for the opening of the EU membership negotiations came on the agenda. This time it appeared undercover, dressed in European clothes and wording of the French presidency. In his statement from November 2022, the Macedonian Prime Minister Kovačevski publicly admitted that "historical issues are part of the work of the historical Commission and this is very clearly stated in the negotiation framework".⁴⁰ In other words, for the integration in the EU, the historical (identity) issues are at least as important as the Copenhagen criteria, if not more important. Behind the former there is an open threat of a veto from a member state. In that way the Balkan primitive nationalism and regional imperialism received de facto not only European support, but also a European form.

The bilateral protocol of the second meeting of the joint intergovernmental commission with Bulgaria from 17 July 2022 exposed the secrecy over the work of the historical Commission in the period since June 2019. After some delay and public pressure, its content was finally made public by the Macedonian Ministry of Foreign Affairs.⁴¹ The huge public dissatisfaction exploded in a form of mass protests ahead of the adoption of the Government's proposal in the parliament. The government de facto accepted the so-called French package (negotiation framework), which basically incorporated all Bulgarian demands. Here, understandably, we dwell only on what concerns historical issues and academic freedom in historical sciences. After all, if one reads the protocol carefully, the conclusion is self-imposed: the essence and purpose is precisely in the identity (historical and educational) requirements of the Bulgarian side.⁴²

The most important finding of the analysis is related to the unconcealed pressure in the form of deadlines set by the state authorities. Hence the Commission is encouraged by the two Governments to "activate its activities and achieve clear results, greater effectiveness and concrete results"⁴³, which would then be immediately incorporated

⁴⁰ МИА, „Зедничката историска комисија“.

⁴¹ *Протокол од вториот состанок.*

⁴² The historian Katerina Todoroska offers a lucid and comprehensive content analysis in a series of columns. See more: „Пред и после Протоколот“, (part 1-6).

⁴³ The quoted conclusion from the Second Protocol is from the Bulgarian (unofficial) translation as posted by the Ministry of Foreign Affairs. The Macedonian ministry has published only the Macedonian version of the text, which in this particular context reads „Двете држави ја охрабруваат Комисијата да ја забрза својата работа и да се постигнат јасни резултати“.

into the textbooks and aids for the educational process. It is ironic when signatory ministers mandate “rigorously scientific debate and with the aim of presenting facts and events of the common history” on individuals in a rather ‘hermaphroditic’ position of political appointees and scholars. The very fact that the Protocol decrees that the results of the Commission’s work be continuously incorporated into the educational materials makes it clear that the authors of textbooks (will) work by order of the state instead of by the demand to incorporate scientific knowledge and methodology. Furthermore, the Protocol of July 2022 is work in progress or rather an unfinished story, since it envisages continuous tasks for the Macedonian educational and other authorities (including the constitution-making power).

The Protocol provides for the supervision of the state institutions on the process of textbooks revision and submitting reports to the Bulgarian side in case of any changes. It also includes informing it about all cases of alleged hate speech used in the textbooks and public institutions. It is nothing but a euphemism for the prohibition of critical observation of the Treaty, its implementation and the conclusions of the Commission. Equally important (and very similar to the provisions of the Prespa Agreement) is the restriction of state funding of “new books, periodicals, films and other artistic production” to only those authors and artists who will work in the spirit of the 2017 Treaty.⁴⁴ It is not very skillfully hidden state censorship on all creative activities and spheres, especially if one knows how important the state budget support is for authors’ and artists’ survival in a poor country. If the Treaty was assumed to be asymmetric (i.e. to provide obligations for only one of the signatory parties), the Protocol now confirms it in a very concrete way. From the perspective of state and people’s sovereignty, the request to alter the Constitution as a condition for opening negotiations with the EU is the peak of Bulgarian hegemony and interference in the internal affairs of the Macedonian state.

The members of the Commission and their recommendations are justifiably criticized by their colleagues, scientists, and especially historians. For instance, Nataša Kotlar argues that “they are illegitimate, not even all of them are historians by profession! Hence, their actions and decisions are controversial and non-binding for scientific thought, as well as for the general public.”⁴⁵ Similarly, Mitko Panov will hit the core of the work of the historical commission: “Through the bilateral protocols, the few members of the commission turn into censors of the historical narrative and judges who will determine what ‘historical truth’ is and that will be validated by the Government rather than by the Macedonian academia. With the

It could be translated in the following way: “Both states encourage the Commission to Commission to speed up its work and to achieve clear results.”

⁴⁴ The original provision reads: “Both countries shall ensure that public funding of new books, documentaries and magazines, films and other artistic production, cultural monuments and celebrations will be carried out in the spirit of the Treaty of Friendship, Good Neighbourliness and Cooperation, and in this context any entity funded from the state, will confirm in an explicit and binding statement that it will monitor with the necessary attention the issue of not allowing any forms of hate speech and failure to comply with this obligation will constitute grounds for suspension and recovery by the subject of the granted state funding.”

⁴⁵ *Инфомакс*, „Котлар за членовите на историската комисија“.

recommendations, in essence, the Commission completely denies the achievements of Macedonian historiography, while assuming the role of creator of the historical narrative, defining what, how and in what way will be taught in primary, secondary, and I assume in higher education. It is in complete contradiction to scientific and academic principles, which reduces the commission's work to absurdity."⁴⁶

In an institutional response to the Bilateral Protocols as of 25 July 2022, the Council of the Institute for National History pointed out their perniciousness in the light of the provisions of the Law on Scientific Research. Namely, it referred to Article 3, which guarantees the principles of freedom and autonomy of research and creative work, connectedness with the educational system, ethical principles, inviolability and protection of the person and human dignity, diversity of opinions, methods, theories and doctrines".⁴⁷ It is a rather paradoxical situation in which the highest scientific body of the Institute takes a stand contrary to the one of the director of the same institution, Dragi Gjorgiev, who is a co-chair of the Commission. Bearing in mind his full membership in the Macedonian Academy, there are clear indications for one more fracture. Namely, MANU's president Ljupčo Kocarev is a vocal opponent of the Commission's work and one of the most esteemed critics of the two agreements.⁴⁸ The situation within the Institute of History (Faculty of Philosophy at Ss. Cyril and Methodius University), as well as the Association of historians in Macedonia does not differ much: the common denominator is a sharp internal rupture over the freedom of academic work and imposed narrative by Bulgaria. Obviously the historians that are closer to power circles have greater ability to dominate the public narrative (through the media), as well as to change the history textbooks and educational system.

Over a hundred scientific workers (predominantly historians) again got together in order to make their dissent heard in August 2022, on the occasion of the publication of the "Recommendations for joint commemoration of historical figures"⁴⁹. They emphasized the ongoing politicization of science through the work of the Commission. The proclamation calls upon "the ethical codes of the academic community, modern scientific methods and paradigms, the autonomy of scientific research activity, as well as the integrity of the Macedonian social, humanistic and historical sciences". According to the signatories, the recommendations not only interpret but also revise the Macedonian and regional Balkan history in a way that bears a political pretext, wherefore they deviate from the principle of scientificity and ethics; promote a method of arbitrary and biased interpretation of historical facts, persons, events and processes that are significant for many peoples, cultures, states and eras; deviate from established scientific knowledge in Macedonian studies, Slavic studies and Balkan studies".⁵⁰

⁴⁶ *Трилинг*, „Историчарот Митко Панов“.

⁴⁷ *Pressing TV*, „За Советот на ИНИ“.

⁴⁸ Коцарев, *За македонските работи*; Дојче Веле, „Коцарев ги критикува договорите со Бугарија и Грција“.

⁴⁹ *Препораки*.

⁵⁰ *Нова Македонија*, „Препораките на заедничката комисија“.

Expectedly, the alleged independence of the Commission is defended by the political establishment, i.e. those who select and appoint its members. According to Prime Minister Kovačevski, “it works independently, and that was the goal – historians should deal with history, and politicians with politics”.⁵¹

5. Conclusion

The close ties between historical science and the political “Us” is immanent and indisputable for all peoples and their political communities. As a Macedonian philosopher from the younger generation rightly puts it, “the political ‘Us’ has a natural urge for self-legitimization. History is the discipline of legitimation. It is about its ideological nature. To be legitimate, to have meaning – it means a story to be told about you, to be historicized, to be named. That is why the name and the story is the very authority of the political ‘Us’.”⁵² It is exactly the right that was taken away from the Republic of Macedonia, and particularly from the ethnic Macedonians as its key constitutive group. In other words, de-Macedonianization is in the essence of the nationalist demands of two neighbours.

Geopolitical constellation, but also the power relations in the West (i.e. the desired destination of the Macedonian state, which is also seen as a necessity by the Western powers) has led to an alleged closing down of a puzzle, i.e. the Macedonian Question. It has been done through persuasion and pressures exerted on the weaker side in the equation, with a simple goal of embracing the country (primarily) into NATO in the wake of a changing multipolar international order.⁵³ Thus, in the name of certain greater values (which are missing in this European periphery, or better the periphery of the periphery), the Western sponsors of the domestic elites have sacrificed, inter alia, the right of free historical/scientific thinking and production. As already specified, this right is increasingly derogated in Western democracies, so the Macedonian case is not only an exception. However, because of the lack of any libertarian and strong scientific traditions, it has become a field for imposing postmodernism. Anyone seeking to challenge this endeavour or to demand equal treatment from Western counterparts/power centres is considered an enemy of Western democracy and the European idea. In short, they are easily labelled as a primitive nationalist who should be cancelled.

In the imposition of the Agreement with Bulgaria, and especially the Agreement with Greece, the western academic community took an active part, in cooperation with the domestic brown sahibs. For example, encouraged by local professors close to power circles, a group of eminent foreign professors came out with the view that “the Prespa Agreement must be honoured”⁵⁴. Their open letter was published months before the Macedonian citizens expressed their will on a referendum (held in September 2018). Furthermore, the opponents of the Prespa Agreement were

⁵¹ *MIA*, *ibid*.

⁵² Карацов, „Размакедончување или за постоењето“.

⁵³ Vankovska, “Geopolitics of the Prespa Agreement”.

⁵⁴ *The Guardian*, “Historic deal”.

named “hardliners and extremists”. As soon as the public resistance was broken in 2018/2019 and sealed by changing the Constitution, it was time to implement the Treaty with Bulgaria. In the context of this dispute, which does not receive much media coverage or arouse interest among the Western academic public, individual critical positions of some Bulgarian historians or political scientists appear sporadically. More importantly, the relations between the two countries have never been in worse condition if public opinion polls are to be trusted. At the end of the day, instead of promoting cooperation and good neighbourly relations, the Treaty de facto created an irreconcilable gap between the two countries, but even more so within the Macedonian society, which is already divided along the Macedonian-Albanian ethnic lines.⁵⁵

The inherent division of society, the splits that go along the ethnic and ideological-political lines, are directly reflected on the university. What is evident is the significance of the question of the marriage of interest between politics and academia in the past periods of the country’s political history. Without much resistance, the academic community maintains close ties with the political centres of power, on which it depends both financially and on the basis of granting privileges that go to a limited number of members of that community. They de facto take the right to speak not only on behalf of their colleagues but also of the entire society, mostly through media and by giving legitimacy to the inept political elites.

Seen through the prism of the nation- and state building process, in the thirty-year period one turning point can be observed: from an attempt of internal modelling of the nation by glorifying certain periods of history (primarily in the form of *anticomania*, as Proeva calls period under Greuvski’s rule)⁵⁶ to going to the other extreme, i.e. national engineering by external (neighbouring or, more broadly, European) powers. The new nation under construction is hardly possible to be called Macedonian but rather North-Macedonian, whatever that means. The stumbling block – as observed by external state builders and their internal partners – is precisely history. The well-founded criticism of the misuse of historical science for political purposes has turned into an uncritical apologetic of the similar misuse of history for political and nationalist purposes by other international subjects. Historians also directly participate in this endeavour, which speaks of the deep split within a part of the broader scientific and academic community that deals with historical issues. In his article Dalibor Jovanovski suggests overcoming the gap by more cooperative endeavours between the historians and non-historians, especially when it comes to history textbooks for elementary education. Having agreed that the Macedonian textbooks are often of poor quality (due to the factual mistakes and ethnocentric

⁵⁵ In a recent interview, one member of the Commission testified about such a gap inside the body, which makes its work impossible. Petar Todorov says: “As for the colleagues from Sofia are concerned, one could see that their ideas and proposals for recommendations are based on an interpretation of the past through a nationalistic prism, which is dominant in Bulgaria. That, in fact, is one of the sources of the problems that exist between the two countries. That approach cannot overcome the current problems for which this Commission was established.” (*Призма*, „Интервју со членот на историската комисија“).

⁵⁶ Proeva, “Savremeni makedonski mit”, p. 199.

approach), he also warns his colleagues: “We cannot stay on the current curricula and the textbooks that are both outdated and not of very good quality, but we can’t, I am not saying we must not, be the vanguard in relation to the neighbors there is clearly no place for us in their educational programmes. It is already clear to all of us that the Franco-German concept, which has hardly given half-hearted results, or the Polish-German one, do not go well with our neighbours.”⁵⁷

The scientific, and more widely, the intellectual community, sought on several occasions to position itself as the conscience of society and the voice of reason, but unfortunately failed due to internal fragmentation and impatience. In the end, the question is whether it is even possible to talk about “science” and “community” in the Macedonian context. Furthermore, the scientific community is only a reflection of the hard social conditions, not a vanguard. The examples of co-opting members of the historical-educational Commission speak volumes about the non-existence of a moral vertical. The proximity to the political centres of power, as well as the promises of some proximity to the developed European environments, blunts the edge of critical thought, not only in historical science, but also much more widely.

Sources and literature

Sources

Address by President Stevo Pendarovski to the Assembly of the Republic of North Macedonia, 22.12.2022, <https://pretsedatel.mk/en/address-by-president-stevo-pendarovski-to-the-assembly-of-the-republic-of-north-macedonia-2/>.

Communication from the Board of the Bulgarian Academy of Sciences, 11 December 2019, available at <https://www.bas.bg/?p=28729&lang=en>.

Bulgarian Academy of Sciences, *On the Official Language of the Republic of North Macedonia*, Sofia, 2020, <https://www.bas.bg/wp-content/uploads/2020/12/Za-oficialnia-ezik-na-RSM-EN-Online-Version.pdf>.

Договор за пријателство, добрососедство и соработка меѓу Република Македонија и Република Бугарија, available at https://vlada.mk/sites/default/files/dogovori/Dogovor_Za_Prijatelstvo_Dobrososedstvo_Sorabotka_Megju_Republika_Makedonija_I_Republika_Bugarija.pdf.

Encyclopedia Britannica, “Academic freedom”, 13.04.2020, <https://www.britannica.com/topic/academic-freedom>.

Конечна спогодба за решавање на разликите опишани во Резолуциите 817 (1993) и 845 (1993) на Советот за безбедност на Обединетите нации, за престанување на важноста на Привремената спогодба од 1995 г. и за воспоставување на стратешко партнерство меѓу Страните, available at <https://vlada.mk/node/17422>.

Препораки за заедничко одбележување на историски личности, August 2022, available at <https://dw3yoh98rrrmk.cloudfront.net/456cc4d9d0bc4053addea04cd137de9c.pdf>.

Протокол од Првиот состанок на Меѓувладината комисија меѓу Република Северна Македонија и Република Бугарија и препораките на Заедничката мултидисциплинарна експертска комисија за историски и образовни прашања, кои се однесуваат на истиот, <https://www.mfa.gov.mk/en/page/13/post/3050/protokol-od-prviot-sostanok>.

⁵⁷ Јовановски, „Погледи и размислувања“, p. 148.

-na-megjuvladinata-komisija-megju-republika-severna-makedonija-i-republika-bugarija-i-preporakite-na-zaednichkata-multidisciplinarna-ekspertska-komisija-za-istoriski-i-obrazovni-prashanja-koi-se-odnesuvaat-na-istiot.

Протокол од Вториот состанок на Заедничката меѓувладина комисија, формирана врз основа на членот 12 од Договорот на пријателство, добрососедство и соработка меѓу Република Северна Македонија и Република Бугарија, кој се одржа на 17 јули 2022 во Софија, <https://mia.mk/wp-content/uploads/2022/07/Protokol.pdf>.

Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel, UNESCO, 11.11.1997, available at: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-concerning-status-higher-education-teaching-personnel>.

Statement on Academic Freedom, Universities Canada, 2011, available at <https://www.univcan.ca/media-room/media-releases/statement-on-academic-freedom/>.

UN Treaties, "Bulgaria and The former Yugoslav Republic of Macedonia", No. 55013, available at <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/No%20Volume/55013/Part/I-55013-08000002804f5d3c.pdf>.

Press

360 степени, „Исамедин Азизи од ИНИ е нов член на експертската македонско – бугарска комисија за историски и образовни прашања“, 12.01.2021, available at <https://360stepeni.mk/isamedin-azizi-od-ini-e-nov-chlen-na-ekspertskata-makedonsko-bugarska-komisija-za-istoriski-i-obrazovni-prashana/>.

Денешен весник, „62 македонски интелектуалци со отворено писмо: Не може комисија да преговараат за македонскиот идентитет“, 24.11.2020, <https://denesen.mk/62-makedonski-intelektualci-so-otvoreno-pismo-ne-moze-komisii-da-pregovaraat-za-makedonskiot-identitet/>.

Дојче Веле, „Оставка и обвинувања во македонската историска комисија“, 22.10.2021, available at <https://www.dw.com/mk/%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B8/s-10339>.

Дојче Веле, „Коцарев ги критикува договорите со Бугарија и Грција“, 23.02.2022, available at <https://www.dw.com/mk/%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B8/s-10339>.

Инфомакс, „Котлар за членовите на историската комисија со Бугарија: Политички ангажирани личности не ги претставуваат македонските историчари!“, 28.12.2022, available at <https://infomax.mk/>.

Лидер, „Отворено писмо на професор Чепреганов до Захаријева“, 16.05.2022, <https://lider.com.mk/makedonija/otvoreno-pismo-na-prof-chepreganov-do-zaharieva-stara-matrica-stara-pesna/>.

МИА, „Заедничката историска комисија одлуките ги носи со консензус и се имплементираат реципрочно, рече Ковачевски“, 16.11.2022, available at <https://mia.mk/>.

МКД, „Писмо на 200 научници, академици, историчари, уметници... до Пендаровски: Не бидете актер во ништењето на Македонија“, 07.07.2022, <https://www.mkd.mk/makedonija/politika/pismo-na-200-nauchnici-akademici-istorichari-umetnici-do-pendarovski-ne-bidete>.

Нова Македонија, „Македонски интелектуалци упатија отворено писмо до ЕУ за ставовите на Бугарија“, 15.10.2019, <https://novamakedonija.com.mk/>.

Нова Македонија, „Препораките на заедничката комисија се ништовни, Македонија да го задржи правото на толкување на историјата, порачуваат над сто македонски научници“, 19.08.2022, available at <https://novamakedonija.com.mk/makedonija/preporakite-na-zaednichkata-komisija-gi-smetame-za-nishtovni-makedonija-da-go-zadrzhi-pravoto-na-tolkuvanje-na-istorijata-reagiraat-nad-100-makedonski-nauchnici/>.

- Нова Македонија*, „Правото и светата должност да се чествува Гоце Делчев им припаѓа само на Македонците – отворено писмо од група интелектуалци“, 02.02.2022 <https://novamakedonija.com.mk/makedonija/pravoto-i-svetata-dolznhnost-da-se-chestvuva-goce-delchev-im-pripagja-samo-na-makedoncite-otvoreno-pismo-od-grupa-intelektualci/>.
- Pressing TV*, „За Советот на ИНИ протоколите со Бугарија се штетни, директорот молчи: Османи со политика против историската наука!“, 27.07.2022, available at <https://pressingtv.mk/makedonija/za-sovetot-na-ini-protokolite-so-bugarija-se-shtetni-direktorot-molchi-osmani-so-politika-protiv-istoriskata-nauka/>.
- Призма*, „Интервју со членот на историската комисија Петар Тодоров: “Не е наше да кажеме ‘од утре вака сите ќе мислите’“, 09.01.2023, available at https://prizma.mk/ne-e-nashe-da-kazheme-od-utre-vaka-site-ke-mislite/?fbclid=IwAR2LcvtoX_5oGEQZJYx5Y36vVpUDMpz8NdC_isdEzLah1NyVuSiTCFAY00.
- Слободен печат*, „ИНТЕРВЈУ Огнен Вангелов: Мултикултурното општество е додадена вредност во демократијата“, November 2021, available at <https://www.slobodenpecat.mk/intervju-ognen-vangelov-multikulturnoto-opshtestvo-e-dodadena-vrednost-vo-demokratijata/>.
- The Guardian*, “Historic deal on shared Macedonian identity must be honoured”, 20.07.2018, available at <https://www.theguardian.com/global/2018/jul/20/historic-deal-on-shared-macedonian-identity-must-be-honoured>.
- Трилинг*, „Историчарот Митко Панов: Бугаризација на македонскиот народ и неговото минато“, 17.08. 2022, available at <https://triling.mk/>

Literature

- Armakolas Ioannis, Damjanovski Ivan and Siakas George, *The Prospects of the Prespa Agreement. Public Perceptions in North Macedonia and Greece*, Скопје: IDSCS, 2021.
- Berger Stefan and Chris Lorenz (eds.), *The Contested Nation: Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*, London: Palgrave Macmillan, 2011.
- Cox Robert, “Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory”, *Millennium*, 10(2), 1981.
- Hedges Chris, “Death of an Oracle”, *The Chris Hedges Report*, 31 October 2022, available at <https://chrishedges.substack.com/p/death-of-an-oracle>.
- Ѓоргиев Драги и Петар Тодоров, „Македонско-бугарскиот спор не може да има победник“, *Deutsche Welle* (Скопје, 25 April 2020), available at <https://www.dw.com/mk/%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B8/s-10339>.
- Johansen E. Bruce, *Silenced!: academic freedom, scientific inquiry, and the First Amendment under siege in America*, Westport: Greenwood Publishing Group, 2007.
- Јовановски Далибор, „Погледи и размислувања за учебниците по историја од страна – критика од оние кои не се историчари“. In: *Историјата и предизвиците на промените*, Скопје: Филозофски факултет, 2022.
- Judt Tony, “Captive Minds, Then and Now”, *The New York Review of Books*, 13 July 2013, available at <https://www.nybooks.com/daily/2010/07/13/captive-minds-then-and-now/>.
- Карацов Бошко, „Размакедончување или за постоењето како фуснота со пртичка без повод“, 30.09. 2018, available at <https://karadzovbosko.wordpress.com/2018/09/30/934/>.
- Kissinger Henry, *A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace, 1812-1822*, Brattleboro: Echo Point Books & Media, 2013.
- Коцарев Љупчо, *За македонските работи*, Скопје: Матица македонска, 2021.
- Kulavkova Katica, “From Cultural to Political Hegemonism”, *Security Dialogues*, 12(1), 2021.

- Mignolo Walter, "Foreword: Yes, we can!". In: Dabashi Hamid, *Can Non-Europeans Think?*, London: Zed Books, 2015.
- Nelson Cary, *No University Is an Island. Saving Academic Freedom*, NY: NY University Press, 2010.
- Павловска Јасминка, „Историската’ комисија нема мандат на политичка мисија“, *Нова Македонија*, 27.10. 2021, available at <https://novamakedonija.com.mk/> .
- Proeva Nade, "Savremeni makedonski mit kao odgovor na nacionalne mitove suseda: albanski panilirizam, bugarski pantrakizam i grčki panhelenizam", *Zgodovinski časopis*, 64 (1-2), 2010.
- Проева Наде, *Триптих за македонскиот идентитет*, Скопје: *Instrumenta Historiae*, 2018.
- Проева Наде, „За (зло)употребата на историската наука“, *Нова Македонија*, 26.11.2021, available at <https://novamakedonija.com.mk/> .
- Радев Игор, „Кафеавите сахиби меѓу нас и во нас“, *Плусинфо*, 11.12.2020, available at <https://plusinfo.mk/kafeavite-sahibi-me-u-nas-i-vo-nas/>.
- Ristevska Jordanova Malinka and Kacarska Simonida, *EU - North Macedonia accession negotiations: the implications of the Bulgarian conditions*, Скопје: EPI, 2020, available at https://epi.org.mk/wp-content/uploads/2020/06/EU_MK-accession-negotiations_implications-of-BG-conditions.pdf.
- Schalin Jay, *Academic Freedom in the Age of Political Correctness*, John W. Pope Center for Higher Education Policy, 2016, available at <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED588360.pdf>.
- Тодороска Катерина, „Пред и после Протоколот (дел 1-6)“, *Весник Илinden*, available at <https://vesnik-ilinden.com/>.
- Trajanovski Naum, *Bulgarian-North Macedonia's history-dispute: Whose 'shared history' in the name of which 'European values'?*, Sarajevo: Heinrich Böll Stiftung, 16 November 2020, available at <https://ba.boell.org/en/2020/11/16/bulgarian-north-macedonias-history-dispute-whose-shared-history-name-which-european>.
- Vankovska Biljana, "A (Not Quite) Friendly Treaty and the EU Enlargement Impasse", *Yearbook of the Faculty of Philosophy*, 74/2021.
- Vankovska Biljana, "Geopolitics of the Prespa Agreement: Background and After-Effects", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 22(3), 2020.
- Vankovska Biljana, "The Chimera of Colorful Revolution in Macedonia: Collective Action in the European Periphery", *Balkanologie. Revue d'etudes pluridisciplinaires*, 15(2), 2020.
- Zinn Howard, *A People's History of the United States*, NY: Harper Perennial, 2015.

POVZETEK

Zgodovinska znanost v verigah: Vpliv dvostranskega sporazuma med Skopjem in Sofijo na svobodo akademskega dela

Biljana Vankovska

Dvostranska sporazuma, podpisana med makedonsko vlado ter sosednjima Bolgarijo (leta 2017) in Grčijo (leta 2018), naj bi zaključila desetletja trajajoče regionalne spore. Paradoksalno je, da so domnevni veliki uspehi evropske in nacionalne diplomacije vse do uradnega podpisa ostali dobro skrita skrivnost za makedonsko splošno in strokovno javnost. Nič čudnega, da so pritegnili veliko akademsko zanimanje šele *ex post facto*.

Na prvi pogled se zdi, kot da sta obe strani (bolgarska in makedonska) uporabili enake metode zagotavljanja javne legitimnosti za svoja dejanja, torej z zanašanjem na domnevno znanstveno oceno. Ključna razlika je v tem, da je bila makedonska stran v pogajanjih ves čas v asimetričnem razmerju moči z državami, ki bi v EU (in NATO) vedno lahko uporabile pravico veta. Odvisnost akademskih krogov od centrov politične moči (v tujini in/ali doma) ni nov pojav. Gre bolj za rezultat desetletja trajajočega procesa instrumentalizacije znanosti za politične cilje (ali bolje, avtoriteto in verodostojnost, ki naj bi bila privzeto povezana z akademskimi nazivi – princip ipse dixit). Zato bi o avtonomiji univerze in svobodi raziskovanja – načelih, ki nikoli nista bili povsem razumljeni in uresničeni – težko sploh govorili.

Institucionalizacija ‘poroke iz koristoljublja’ med politično oblastjo in akademskim svetom v zgoraj omenjenih dveh primerih (na relaciji Atene – Skopje in Sofija – Skopje) je dobila zagon z uveljavitvijo obeh bilateralnih sporazumov, predvsem pa z vzpostavitvijo meddržavne/medvladne strokovne komisije za zgodovinska in druga vprašanja. Čeprav si oba zaslužita enako pozornost in analizo, so v članku podrobneje osvetljene posledice, ki izhajajo iz Sporazuma o prijateljstvu, dobrososedskih odnosih in sodelovanju. Ključni razlog je v tem, da je ‘kreativno branje’ dokaj nejasnega in ambivalentnega besedila sporazuma pripeljalo do tako imenovanih bilateralnih protokolov, ki so zdaj del pogajalskega okvira EU za pristopni proces Makedonije.

Tako so julija 2022 določbe Sporazuma iz leta 2017 prerasle bilateralni državni kontekst in postale del paketa pogojev EU, naloženega eni od držav s statusom kandidatke za članstvo. Sprejemanje teh identitetnih zahtev, ki so zelo povezane z razumevanjem in poučevanjem zgodovine s strani vlade in parlamenta, je sprožilo buren odziv javnosti. Precejšen del akademske skupnosti (predvsem zgodovinarji) se je znova odzval z izjavami v medijih, uradnimi objavami, javnimi razpravami, kolumnami ipd. Kritika je imela širši fokus, saj je opozarjala na različne vidike vsebine dvostranskih protokolov, a zgodovina je bila kot humanistična znanost vedno v njenem središču.

Ključni fokus prispevka je nekoliko drugačen: poudarek v njem je na dokaj zapostavljenem vprašanju ustavno zagotovljenih svoboščin in pravic, predvsem svobode znanstvenega dela. Sporazum iz leta 2017 in bilateralni protokoli, ki so institucionalizirali tako imenovano zgodovinsko komisijo, so v neposrednem nasprotju z ustavnimi normami ter s splošno sprejetimi načeli in vrednotami, zapisanimi v temeljih akademske skupnosti/univerze. Ti dokumenti so le vrhunec dolgotrajnega procesa, vendar njihovi učinki močno presegajo zgodovinsko znanost in posegajo v splošno svobodo akademskega dela. Na koncu je zastavljeno še retorično vprašanje: ali je mogoče svobodno in neodvisno raziskovati, razvijati kritično mišljenje in deliti znanstvena dognanja, ki niso v skladu z uradno državno politiko?

Razvojna pot makedonskega zgodovinopisja in zgodovinske znanosti sledi državotvorni poti. Tukaj lahko uporabimo misel Henryja Kissingerja, da je zgodovina le spomin držav, zlasti kadar državotvorne tradicije niso dolge in imajo sosednje države ‘daljše spomine’, uveljavljene kot uradne zgodovine. Kritika kakovosti makedonskega zgodovinopisja, njegovih nihanj in stranpoti je bila široko obravnavana. Zaton in izzivi akademskega raziskovanja so enako vidni

in sporni tudi na številnih drugih akademskih področjih, vendar je zgodovina osrednja točka zaradi razlogov, ki nimajo nič opraviti z znanostjo in kritično mislijo. Skratka, zgodovinska znanost v Makedoniji je umeščena v de facto politični proces izgradnje nacije in države s strani zunanjih dejavnikov, zlasti od leta 2017. Omeniti velja tudi, da je gradnja nacije v Evropi vedno vključevala pojav instrumentalizacije zgodovinopisja, tako da na prvi pogled ni nič edinstvenega v (pre)izgradnji postkomunističnih držav, vključno z Republiko Makedonijo.

Omenjeni dvostranski sporazumi z Bolgarijo in Grčijo so zgodovinsko znanost postavili v nadvse nezavidljiv položaj, slabši od vseh drugih akademskih področij. Srž problema je nedefiniran pojem »skupne zgodovine« (zapisan v preambuli pogodbe), ki ga različno interpretirata in razumeta ne le obe politični eliti, temveč tudi strokovnjaki, ki sodelujejo pri njegovem izvajanju. Pogodba temelji na nerešenih konceptualnih in metodoloških vprašanjih, o katerih zgodovinarji pred njenim podpisom leta 2017 niso razpravljali. Vendar pa tudi kaže, da so poklicni zgodovinarji sprejeli sodelovanje svojih vlad, da bi dosledno izvajali pogodbo, torej da bi igrali po pravilih politikov in ne po akademskih. Državi sta se res dogovorili o ustanovitvi organa (komisije) za zgodovinska in izobraževalna vprašanja, vendar sta se dogovorili le o pariteti članov z obeh strani. Izbira in pristojnosti članov komisije je prepuščena vsaki pogodbeni stranki po lastni volji. Analiza sestave komisije kaže, da je ta rezultat politične volje in uporabe političnih meril, ne znanstvenih.

Skratka, makedonska stran je podpisala asimetrični sporazum. Sprejela je podrejen položaj in obstoj nedefinirane »skupne zgodovine« s sosedo, ki ne skriva svojih hegemonističnih ciljev. Poleg tega, kot navaja vsebina pogodbe, dve državi neposredno posegata v avtonomijo in svobodo akademskega raziskovanja in poučevanja. Člani komisije so se že na začetku odrekli akademski svobodi in načelnosti, kar se kaže tudi v previdnem, zadržanem, celo diplomatskem načinu komuniciranja z javnostjo. Z njihovim delom sta zgodovinska znanost in znanje postala talca dogovora med dvema državama.

V spomin

Janez Marolt (6. 8. 1943 – 28. 6. 2023)

28. junija 2023 je umrl teolog, zgodovinar, primerjalni književnik in predavatelj na Univerzi v Ljubljani in na Univerzi v Mariboru izr. prof. dr. Janez Marolt.

Janez Marolt je svojo študijsko pot začel na Teološki fakulteti v Ljubljani, kjer je diplomiral leta 1969 in magistriral leta 1971 na temo o kartuzijanih na Slovenskem do začetka reformacije. Po izstopu iz duhovniške službe (1972) je začel in nato leta 1977 tudi zaključil študij zgodovine in primerjalne književnosti na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

Pod mentorstvom prof. dr. Frana Zwitterja je napisal diplomsko nalogo o času Jožefa II., pod mentorstvom prof. dr. Janka Kosa pa nalogo o pesniškem opusu Franceta Vodnika. Na ljubljanski Filozofski fakulteti je leta 1990 pod mentorstvom prof. dr. Jožeta Kastelica tudi doktoriral z disertacijo *Zgodovina naših krajev od leta 235 do 284 v luči *Scriptores Historiae Avgustae**. V njej je poleg obsežne študije o naravi tega poznoantičnega dela, ki prinaša biografije rimskih cesarjev, uzurpatorjev, pretendentov in predvidenih naslednikov od leta 117 do leta 284, analize zgodovine raziskav, rokopisne tradicije, izvrednotenja in komentiranja podatkov pomembnih za naš prostor – ob vključitvi izsledkov arheoloških, epigrafskih in numizmatičnih raziskav – pripravil tudi prevode življenjepisov vladarskih oseb od leta 235 do leta 284.

Leta 1987 je postal asistent na Pedagoški fakulteti Univerze v Mariboru, leta 1991 docent in leta 2007 (takrat že na Filozofski fakulteti) izr. prof. za starejšo zgodovino, stari vzhod ter grško in rimsko zgodovino. Zgodovino starega vzhoda je predaval tudi na Oddelku za zgodovino in Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. V okviru predmeta Stare kulture je predaval o zgodovini Egipta, Izraela, Mezopotamije, Indije, Perzije, o visokih kulturah južne Amerike in Male Azije. Tako na ljubljanski kot na mariborski Medicinski fakulteti je predaval tudi o medicinski latinski terminologiji. Bil je mentor številnih ključnih del študentov na obeh omenjenih univerzah. Teme so bile zelo različne, tako s področij grške in rimske zgodovine, kot kultur starega vzhoda, Kitajske, ameriških

staroselskih ljudstev, antičnih verstev in podobno. Med študenti in strokovnimi kolegi je bil znan tudi po številnih ekskurzijah, ki jih je organiziral, med drugim na Sicilijo, v Grčijo, Turčijo, Izrael in Egipt. Vse te dogodke je ponavadi popestril s priložnostnimi predavanji in diskusijami. Upokojil se je februarja 2012, a je ohranil še del pedagoških obveznosti.

Teme Maroltovih strokovnih in znanstvenih razprav in knjig so zelo različne. Pisal je med drugim o zgodovini krščanstva, Svetem pismu, klinopisnih besedilih pravne vsebine, Judih na slovenskem, antični medicini, Zakoniku dvanajstih plošč, antični arhitekturi, slovenskih gradovih (Brdo, Strmol, Snežnik), Gorenjski in drugih temah. S predavanji se je udeleževal različnih strokovnih in znanstvenih zborovanj, leta 1994 je sodeloval tudi na odmevnem mednarodnem simpoziju ob 1600-letnici bitke pri Frigidu (394) v Vipavski dolini, ki je potekal na dvorcu Zemono.

Janez Marolt je bil vedno aktiven tudi v kulturnem življenju, še posebej v svojem domačem kraju Nožice. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja se je pridružil Kulturnemu društvu Jože Gostič Homec in leta 2023 prejel priznanje za njegovega častnega člana. Aktivno je sodeloval tudi pri krajevnem glasilu Vaščan, za katero je napisal vrsto člankov, bil je tudi glavni urednik velike monografske publikacije z naslovom Pod Homškim hribom, ki je izšla leta 2021. Knjiga pri naša vrsto člankov in dokumentarnega gradiva o zgodovini in znamenitostih vasi Šmarca, Nožice, Homec in Preserje, več prispevkov je napisal tudi sam, med njimi tudi o arheoloških najdbah v porečju Kamniške Bistrice in o življenju nekaterih osebnosti iz domačega kraja.

Dejaven je bil tudi kot član Zgodovinskega društva. Med letoma 1988 in 1992 je bil tajnik Zveze zgodovinskih društev Slovenije, o čemer priča več njegovih prispevkov v Zgodovinskem časopisu. V dveh mandatih (1992–1996 in 1996–2000) je bil član upravnega odbora Prešernovega sklada.

Janez Marolt je bil vedno tudi prijazen in zanimiv sogovornik, znal je pridobiti naklonjenost občinstva in zanimanje študentov za področja, o katerih je predaval. Bil je tudi velik ljubitelj gora. Pokopan je ob cerkvi na njemu domačem in ljubem Homškem hribu, na katerega se je pogosto povzpел. Ohranili ga bomo v lepem spominu.

Milan Lovenjak

Kongresi in simpoziji

40. zborovanje Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Nova Gorica, 19. in 20. april 2023

Po skorajda petih letih, ki jih je večidel zaznamovala pandemija covid-19 in z njo povezane omejitve družbenega življenja, je ponovno potekalo zborovanje Zveze zgodovinskih društev Slovenije (dalje ZZDS). Tematsko osišče zborovanja, ki se je letos odvijalo v znamenju jubilejne, štiridesete izvedbe, so tokrat predstavljali »Izzivi slovenskega zgodovinopisja v 21. stoletju«, naslov, s katerim so organizatorji skušali zaobjeti karseda širok spekter trenutno relevantnih historiografskih problematik. Po 55 letih je slovenske zgodovinarje 19. in 20. aprila ponovno gostila Nova Gorica. Ker je bilo v obliki panelov skupno predstavljenih 81 referatov, ki so jih spremljale tudi okrogle mize, razstave ter predstavitve knjig in enega projekta, se je dogodek odvijal sočasno na treh prizoriščih, in sicer v Mestni občini Nova Gorica, v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici in v Xcentru, pri čemer velja pohvaliti organizatorje, da je bila prostorska oddaljenost med lokacijami relativno majhna in je udeležencem omogočala nemoteno prehajanje med prizorišči. Srečanja so se udeležile številne priznane zgodovinarke in zgodovinarji, ki so prišli iz domala vseh vidnejših slovenskih raziskovalnih, pedagoških, muzejskih in siceršnjih institucij.

Zborovanje se je pričelo v Mestni občini Nova Gorica, kjer so udeležence nagovorili Samo Turel (župan Mestne občine Nova Gorica), dr. Stojan Pelko (programski vodja Javnega zavoda GO!2025: Nova Gorica · Gorizia, Evropska prestolnica kulture), dr. Tanja Martelanc (direktorica Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici) in dr. Dragica Čeč (predsednica ZZDS).

V dvorani mestne občine je po uvodni slovesnosti sledil prvi panel »Nova spoznanja s področja cerkvene zgodovine in arheologije severnojadranskega, vzhodnoalpskega in balkansko-podonavskega prostora na prehodu iz antike v srednji vek« (Jan Dominik Bogataj, dr. Aleš Maver, dr. Alenka Cedilnik, dr. Matej Hriberšek in dr. Andrej Gaspari; moderiral dr. Matej Petrič), katerega rdečo nit je primarno predstavljal problemski kompleks krščanstva v pozni antiki in v zgodnjem srednjem veku. Poudariti velja, da so referenti v prvi vrsti povzeli prispevke, ki so jih že leta 2022 v jubilejnem zborniku posvetili dr. Rajku Bratožu.¹ Po kratki diskusiji in odmoru sta se na prizorišču mestne občine zvrstila še dva panela, in sicer panel »Podobe starosti v 19. stoletju« (dr. Dragica Čeč, dr. Gašper Mithans, dr. Meta Remec in dr. Tomislav Vignjević; moderirala dr. Urška Bratož), ki se

¹ Cedilnik, Alenka in Milan Lovenjak (ur.), *Na obzorju novega: Območje severnega Jadrana ter vzhodnoalpski in balkansko-podonavski prostor v obdobju pozne antike in zgodnjega srednjega veka: Posvečeno Rajku Bratožu ob njegovi sedemdesetletnici*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2022.

je skušal približati diskurzu starosti, zlasti v meščanskem okolju 19. stoletja, ter panel »Izzivi historiografskega raziskovanja javnozdravstvenih kriz« (dr. Katarina Keber, Jaroš Krivec in dr. Urška Bratož; moderirala dr. Daša Ličen), ki je osvetlil kompleksnost historičnih epidemij in soočanja z njimi, predvsem v 18. in 19. stoletju. Glede na razmah historične epidemiologije v zadnjih letih pa vendarle ne gre spregledati, da bi prispevek z vidika starejše zgodovine, zlasti s poudarkom na preteklih izbruhih epidemij kug (poleg t. i. »črne smrti« v 14. stoletju velja izpostaviti »justinijansko kugo« 6. stoletja), lahko dodatno opredelil ta večplasten fenomen epidemij in obenem obogatil doprinos panela. Ne nazadnje drži, da so se različne pretekle skupnosti v različnem prostoru in času na stres, ki so ga povzročile epidemije ali siceršnje naravne katastrofe, različno odzivale in prilagajale.

Raznovrsten program je sočasno potekal tudi v bližnjem Xcentru. Prvi panel z naslovom »Integrirana kmečka ekonomija: teorije in prakse« (dr. Aleksander Panjek, dr. Nataša Henig Miščič, dr. Ines Beguš, mag. Leonida Borondič, dr. Žarko Lazarevič in dr. Lev Centrih; moderiral dr. Aleksander Panjek) je korenito posegel v prevladujoče metodološke predstave zgodovinopisja in ponudil konceptualno prevrednotenje vloge kmetov in kmečke ekonomije med 15. in 20. stoletjem. Referenti so v prvi vrsti predstavili izsledke, ki so nastali v okviru projekta »Koncepti kmečke ekonomije: teoretični in empirični primerjalni pristop (15.–20. stoletje)«. Po kratkem premoru je sledil panel »Med mestom in podeželjem na Goriškem: izbrane teme v luči raziskav in razstavnega koncepta« (dr. Riccardo Cecovini, dr. Vojko Pavlin, dr. Tanja Gomiršek in dr. Ines Beguš; moderiral dr. Miha Preinfalk), primarno posvečen zgodovini Goriške, predvsem v poznem srednjem in zgodnjem novem veku. Panel je ponujal precejšnjo raznolikost, saj je zajel tako metodološke problematike kakor tudi posamezne detajlne študije primerov, ki so pod drobnogled postavile zlasti plemstvo in plemiške inventarje. V prostorih Xcentra sta se v sredo nato zvrstila še dva tematsko nadvse dobrodošla panela: »Slovensko športno zgodovinopisje med zapostavljenostjo in aktualnimi prijemi« (dr. Marija Mojca Peternel in dr. Tomaž Pavlin; moderiral dr. Peter Mikša), ki je načel dokaj zanemarjeno problematiko zgodovinopisja športa, ter »Fotografska in avdiovizualna dediščina – izzivi v preporodu bogastva muzejskih virov« (dr. Branko Šuštar, dr. Marko Štepec, Katarina Jurjavčič, Monika Močnik in Irena Uršič; moderirala Nataša Strlič), na katerem so se referenti, kustosi in kustosinje iz Muzeja novejšje in sodobne zgodovine ter Slovenskega šolskega muzeja osredotočili na fotografsko gradivo in številne metodološke, muzeološke in siceršnje problematike, ki so povezane z uporabo in interpretacijo le-teh. Istočasno je v dvorani Xcentra (Krilo Rusjan) potekal panel »Rapalska meja: četrto stoletja obstoja in stoletje dediščine ter spomina (študije primerov)« (dr. Božo Repe, dr. Bojan Balkovec, dr. Janez Peter Grom, dr. Alenka Fikfak, dr. Peter Mikša, Aleksander Duh; moderirala dr. Kornelija Ajlec), ki je skušal iz novih zornih kotov in perspektiv na osnovi različnih študij primerov osvetliti kompleksnost nekdanje meje, ki je močno zarezala v slovenski etnični prostor ter posegla v pokrajino in identiteto tamkajšnjih prebivalcev. Referenti so se prav tako spraševali o mestu, ki ga Rapalska meja zavzema v slovenski historiografiji.

Tudi v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici so v sredo potekale zanimive razprave. Udeleženci prvega panela »Digitalna zgodovina« (dr. Mojca Šorn, dr. Neja Blaj Hribar, dr. Andrej Pančur, dr. Vojko Gorjanc in dr. Jure Gašparšič; moderiral dr. Jurij Hadalin) so podčrtali pomembnost digitalnih metod in orodij, ki so se v zadnjih letih razvila v neobhodno sredstvo za zgodovinarje. Za uspešno obdelavo naraščajočih podatkov, s katerimi se je zgodovinar primoran soočiti, je bil upravičeno izpostavljen pomen interdisciplinarnega pristopa, ki združuje tako zgodovinska znanja kot tudi digitalne metode. Po kratkem premoru se je dopoldanski del nadaljeval s panelom »Vloga muzejske pedagogike in andragogike pri oblikovanju odnosa otrok, mladostnikov in odraslih do muzealij kot simbolov in asociacij nasilja, kršenja človekovih pravic, dostojanstva in ideoloških deliktov« (Uroš Dokl, Mojca Dobravec, David Kožuh in Jan Malec Svetel; moderirala dr. Darja Kerec), v okviru katerega so referenti primarno problematizirali izzive muzejske pedagogike ter andragogike in se spraševali o potencialnem (negativnem) vplivu muzejskih zbirk na posameznike. Na isti lokaciji je nato sledila tudi predstavitev »Slovenske historične topografije« (dr. Matjaž Bizjak, dr. Jurij Šilc, dr. Miha Kosi in dr. Miha Seručnik; moderiral dr. Peter Štih), projekta, ki se posveča identifikaciji srednjeveških krajevnih imen in bi ga lahko domala poimenovali kot tradicionalnega, saj ima v slovenskem zgodovino-pisju z nekaj prekinitvami že skoraj stoletno zgodovino (zametki segajo v leto 1932). Projekt so nedavno znova obudili na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU in ga danes v sodelovanju z raziskovalci Odseka za računalniške sisteme Inštituta „Jožef Stefan“ postopoma interdisciplinarno nadgrajujejo in geografsko širijo. Predstavljen je bil historiat Slovenske historične topografije, rezultati (preteklih) in cilji (bodočih) raziskav ter dobrodošla spletna aplikacija, ki raziskovalcem omogoča pregleden dostop do toponimov. Dogajanje v Pokrajinskem arhivu je zaokrožil stimulativen panel »Prakse reševanja sporov v interdisciplinarni perspektivi: od krivice do miru« (dr. Darko Darovec, dr. Žiga Oman, Veronika Kos, dr. Urška Lampe in dr. Marjan Horvat; moderirala dr. Darja Mihelič). Referati, temelječi primarno na posameznih študijah primerov, so ob uporabi različnih metodoloških izhodišč opozorili na kompleksnost praks razreševanja sporov in na raznolikost njihovega kulturnega in siceršnjega odražanja na Slovenskem in onkraj. Problematika je bila skozi *longue durée* obravnavana v časovnem razponu od srednjega veka do danes.

Ob 17.30 se je začel Občni zbor ZZDS. Poročila in načrte dela so podali predsednica ZZDS, urednika periodičnih publikacij (Zgodovinskega časopisa in Kronike) ter predsedniki sekcij in lokalnih društev ZZDS. Prisotni so se seznanili s finančnim poročilom ZZDS in poročilom Nadzornega odbora ter potrdili nov mandat dosedanjemu vodstvu ZZDS.

Sredin program je sklenila okrogla miza z naslovom »Obmejno zgodovino-pisje danes. Razumevanje in izzivi Evropske prestolnice kulture 2025 Nova Gorica – Gorica« (dr. Alessandro Cattunar, dr. Marko Klavara, dr. Federico Tenca Montini in dr. Marta Verginella; moderirala dr. Kaja Širok), ki je potekala v Kulturnem domu Nova Gorica. Dogodek je spodbudilo imenovanje Nove Gorice za Evropsko prestolnico kulture, ki bo v sodelovanju z italijansko Gorico prevzela naziv leta 2025. S to nacionalno čezmejnostjo se je skladala tudi tematika pogovora, ki pa je

imel zgodovinske predznake. V stimulatívni diskusiji so sodelovali slovenski in italijanski zgodovinarji, ki so podčrtali kompleksnost in večplastnost preučevanja čezmejnega prostora ter s tem sovpadajoče izzive. Prav tako so skušali skozi lastne oči ponovno ovrednotiti poročilo slovensko–italijanske zgodovinsko–kulturne komisije iz leta 2000. Beseda je med drugim nanese tudi na t. i. EPIC (European Platform for the Interpretation of the Century), hišo obmejne zgodovine, ki bo skušala v obliki razstave skozi zgodbe posameznikov prikazati identitetno in kulturno večplastnost goriškega in širšega prostora. Gre vsekakor za pohvalen projekt, ki je pa žal omejen na novejšo in sodobno zgodovino. Kulturna ločnica, ki dandanes zaznamuje ta prostor, ima namreč svoje korenine že v 7. stoletju in se je tekom srednjega veka bistveno učvrstila (v diskusiji je kasneje na to opozoril tudi dr. Peter Štih), stvarnost, ki že takratnih prebivalcev tega območja ni odvracala od gojenja »čezmejnih« stikov. V tovrstnem duhu čezmejnosti, ki ga zasleduje EPIC, se zdi torej ne vključitev starejše zgodovine zapravljená priložnost, četudi kronološki zamejenosti, tako moderatorica dr. Kaja Širok, v prvi vrsti botrujejo omejene prostorske kapacitete. Okrogli mizi je sledila večerna pogostitev v pivnici Reservoir Dogs.

Tudi v četrtak so paneli potekali sočasno na številnih prizoriščih, pri čemer se je glavnina odvijala v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici. Jutranje dogajanje je otvoril panel »Vprašanje *od kdaj Slovenci* kot izziv slovenskega zgodovinskega 21. stoletja« (dr. Vanja Kočevár, dr. Jernej Kotar in dr. Boris Golec; moderiral dr. Aleš Maver), ki je posegel v zagotovo eno bolj diskutiranih problematik slovenskega zgodovinskega in jezikoslovja. Sodelujoči so izrazili kritiko na račun nekaterih trenutno prevladujočih paradigem v slovenski historiografiji, ki se posveča raziskovanju narodne identitete, ter ponudili konceptualne alternative, s katerimi so nato skušali zaobjeti določene identitetne procese in dinamike na Slovenskem od visokega srednjega veka dalje. Po krajšem premoru je sledil panel »Tomaj na Krasu kot slovenska zgodovina v malem: kontinuitete in spremembe v vaški skupnosti v dolgoročni perspektivi« (dr. Aleksander Panjek, dr. Miha Zobec, dr. Lev Centrih, dr. Robi Kovač in dr. Aleksej Kalc; moderiral dr. Miha Seručnik). Panel je temeljil na istoimenskem projektu, ki skuša doprinesti k zgodovini podeželja in obravnava vaško skupnost Tomaj na Krasu med 16. in 20. stoletjem. Referenti so ponudili mnogoplastno sliko kmečke družbene stvarnosti in opozorili na večjo dinamičnost vaških skupnosti, kot se običajno predpostavlja. Popoldanski sklop je uvedla predstavitev strokovne monografije *Pregled zgodovine Prekmurja*, ki jo je predstavil njen urednik, dr. Andrej Hozjan. Knjiga, ki je izšla leta 2022, predstavlja prvi celovit pregled zgodovine te regije in kronološko zaobjema čas od prazgodovine pa vse do konca 20. stoletja. Četrtekov program v Pokrajinskem arhivu je zaključil panel »Vizije prihodnosti: študijski primeri načrtovanja stvarnosti na Slovenskem po obeh svetovnih vojnah« (dr. Petra Kolenc, dr. Mojca Šorn, dr. Kornelija Ajlec in dr. Darja Kerec; moderiral dr. Bojan Balkovec), ki je pod drobnogled vzel strateško načrtovanje prihodnosti po obeh svetovnih vojnah na slovenskem ozemlju. Referentke so se primarno osredotočile na infrastrukturne, socialne in humanitarne vidike poveljne obnove.

Istočasno so dogodki potekali tudi v Krilu Rusjan v Xcentru. Jutranje dogajanje je otvorila predstavitev znanstvenih monografij Oddelka za zgodovino FF UL v zbirki

Historia. Ta vključuje že več kot 40 naslovov, ki se posvečajo različnim obdobjem in problematikam. Na predstavitvi so bile izpostavljene knjige, ki so nastale v okviru projekta o okupacijskih mejah (predstavil dr. Bojan Balkovec kot urednik zbirke Historia), dalje monografija dr. Ane Cergol Paradiž o umetnih prekinitvah nosečnosti na Slovenskem med obema svetovnima vojnama ter knjiga o narodnogospodarskem programu Milka Brezigarja, ki jo je predstavil njen avtor, dr. Božo Repe. Po krajšem premoru je sledil panel »Gospodarsko in socialnozgodovinske krize: kmečki upori in stečaji« (dr. Andrej Hozjan, dr. Dragica Čeč in Ivan Smiljanić; moderiral dr. Žiga Oman), ki je naslovil kompleksnost in vpliv političnih ter družbenoekonomskih kriz na slovensko družbo med zgodnjim novim vekom ter 20. stoletjem. Referenti so predstavili podrobne analize dveh večjih kmečkih uporov (1573 in 1713) ter stečajev v času Avstro-Ogrske in prve Jugoslavije. Po odmoru se je popoldanski sklop začel z okroglo mizo »Pomen zgodovinskih raziskav in izzivi medsektorskega sodelovanja pri uporabi zgodovine za trajnostni razvoj čezmejnih in večkulturnih prostorov« (mag. Tadej Koren, dr. Saša Dobričić in Lučka Peljhan; moderirala dr. Jasna Fakin Bajec). Govorci so razpravljali o izzivih in potencialih, ki jih ima zgodovina na področju trgovanja in trajnostnega razvoja, ter o vlogi, ki jo pri tem lahko igrajo izobraževalne institucije in (bodoči) zgodovinarji. Epilog četrtkovega dogajanja na tem prizorišču je predstavljal panel z naslovom »Izzivi participativnega ustvarjanja digitalnih zgodovinskih zbirk in kulturne dediščine skupaj z otroki, dijaki in študenti, z namenom razvijanja kritičnega mišljenja in kulturnih kompetenc« (dr. Jasna Fakin Bajec, dr. Melita Lemut Bajec, dr. Katja Mihurko Poniž in dr. Irena Selišnik; moderirala dr. Ivana Zajc). Referentke so obravnavale potencial timske zasnovanega poučevanja zgodovine in soustvarjanja kulturne dediščine pri razvoju kritičnega in odprtega mišljenja tako učencev kot študentov. Aktivno sodelovanje mladih pri nastajanju novih zbirk je namreč najboljša naložba v njihovo znanje.

V mestni občini je v četrtek v dopoldanskih urah potekal le panel »Sodobni izzivi raziskovanja etničnosti v zgodovini« (dr. Robert Devetak, dr. Danijel Grafenauer, dr. Damir Josipovič in dr. Attila Kovács; moderiral dr. Boris Jesih). Pripravili so ga sodelavci Inštituta za narodnostna vprašanja, ki so se s svojimi referati osredotočili predvsem na zapletene etnične procese manjšin in skušali z različnimi konceptualnimi pristopi zaobjeti etnične skupnosti predvsem v zadnjih dveh stoletjih.

Tudi v glavnih prostorih Xcentra sta se v četrtek zvrstila le dva panela. Prvi, z naslovom »Okoljska zgodovina med interdisciplinarnimi izzivi in rešitvami« (Aljaž Sekne in dr. Žiga Zwitter kot predstavitelj monografije, ki je nastala v soavtorstvu dr. Leonida Rasrana; moderirala dr. Dragica Čeč), je v izrazito interdisciplinarnem tonu pretresal sporočilnost klimatskega razvoja in rastlinstva za razumevanje družbenopolitičnih in gospodarskih procesov preteklega poldruega tisočletja, medtem ko je drugi, z naslovom »Izzivi slovenskega vojaškega zgodovinopisja« (dr. Damijan Guštin, dr. Klemen Kocjančič in dr. Blaž Torkar; moderiral mag. Zvezdan Marković), obravnaval aktualne problematike, povezane z vojaškim zgodovinopisjem in uporabo le-tega v izobraževalne namene.

Jubilejno 40. zborovanje se je zaključilo v Xcentru s podelitvijo častnega članstva ZZDS, ki sta ga zaslužno prejela dr. Nevenka Troha in dr. Dušan Nečak. Kot je

v utemeljitvi izpostavil dr. Žiga Zwitter, je ZZDS Trohovi podelila častno članstvo za njene raziskovalne dosežke na področju sodobne zgodovine. Izpostavil je njeno vlogo pri povezovanju slovenskega in italijanskega zgodovinopisja ter njeno društveno delovanje: v letih 2006–2008 je bila predsednica ZZDS, več let pa je uspešno vodila Zgodovinsko društvo Ljubljana. Tudi dr. Dušan Nečak je častno članstvo prejel za izjemne raziskovalne dosežke na področju sodobne zgodovine. Dr. Kornelija Ajlec je v utemeljitvi izpostavila še njegov temeljni doprinos k umestitvi sodobne zgodovine na pedagoško in strokovno področje ter njene uveljavitve v strokovni in splošni javnosti. Podelitev je popestril nastop mladih glasbenikov novogoriške glasbene šole, zbrane pa nagovoril podžupan občine Nova Gorica Anton Harej.

Zborovanje je v prvi vrsti pokazalo na obsežno tematsko polifonijo slovenskega zgodovinopisja, ki je ob pritegnitvi zanimivih, mestoma tudi nasprotujočih si metodoloških izhodišč predstavilo solidne nastavke za bodoče študije v trenutno najaktualnejših raziskovalnih trendih. Iz tega zornega kota je torej zborovanje vsekakor uspelo izpolniti cilje, zastavljene v tematskem naslovu. Pohvala gre tudi organizatorjem, ki so uspeli sestaviti atraktiven dogodek, čeprav je bila udeležba v primerjavi z zadnjim zborovanjem v Novi Gorici manjša: leta 1968 je takratno 14. zborovanja ZZDS pritegnilo okoli 200 slovenskih zgodovinarjev, ki so za pet dni preplavili takrat še mlado Novo Gorico.² Po 55 letih se povabilu v znatno večje in skozi oči zgodovinarja še vedno mlado mesto sicer ni odzvalo v takem številu, kar je ob tako lepem jubileju vendarle škoda.

Za konec velja še izpostaviti, da je poleg številnih izvornih znanstvenih doprinosov program zborovanja ponudil tudi različne spremljevalne dejavnosti. V avli Xcentra so si udeleženci lahko ogledali razne posnetke, ki so nastali v sklopu Središča za javno zgodovino Filozofske fakultete UL, potovali po digitalnih itinerarijih in opisih dvorcev ter vil na Goriškem, ki so nastali v sklopu čezmejnega projekta MerlinCV, si pogledali video vsebine o Štanjelu, ki so nastale v okviru projekta Kaštelir, ogledali filme o nastanku Gorice ter predstavitveni video o gradu Rihemberk. Tekom zborovanja je bila v Xcentru na ogled tudi razstava »Dekle, prepolovljeno z rapalsko mejo: življenje Primorcev za rapalsko mejo in podobe rapalske meje«, ki je nastala v okviru projekta »Rapalska meja: četrto stoletja obstoja in stoletje dediščine ter spomina«. Poleg tega sta bila udeležencem zborovanja v četrtek na voljo tudi dva vodena ogleda, in sicer sprehod po Novi Gorici, v okviru katerega je bil predstavljen uradni program »Evropska prestolnica kulture 2025 – Ab initio« (vodil Blaž Kosovel), ter ogled Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici, v sklopu katerega so se obiskovalci seznanili z arhivsko dediščino Nove Gorice in njene širše okolice. Ker je Pokrajinski arhiv leta 2022 praznoval svojo petdeseto obletnico ustanovitve, so si obiskovalci lahko ogledali tudi tamkajšnjo razstavo z naslovom »Naših 50 let«.

Aljaž Sekne, Barbara Šatej in Oskar Opassi

² Zorn, Tone, »XIV. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici (od 9. do 13. septembra 1968)«, *Zgodovinski časopis* 23, št. 1–2, 1969, str. 158–160.

Ocene in poročila

More than Mere Spectacle: Coronations and Inaugurations in the Habsburg Monarchy during the Eighteenth and Nineteenth Centuries, ur. Klaas Van Gelder. New York: Berghahn Books, 2021. 326 str. + xi

Zbornik *More than Mere Spectacle* se ukvarja s pomenom poklonitev in kronanj v Habsburški monarhiji, svoj raziskovalni fokus pa usmerja v obdobje med leti 1687 in 1867. Avtorji analizirajo pomen poklonitev in kronanj, v katerih lahko vidimo dogodke, ki konstituirajo politično dogajanje in polje političnega. V uvodniku Klaas van Gelder ponudi teoretska izhodišča zbornika, ki se opira na raziskave kulturne zgodovine političnega, pri čemer sta poglobljeni referenci nemška zgodovinarica Barbara Stollberg-Rilinger ter ameriški zgodovinar Edward Muir, ki sta svoje raziskave posvetila vprašanju kulturne zgodovine političnega in ritualov.

Uvodniku sledi pregledno besedilo Petra Mače (»The Care of Thrones«) v katerem ponudi pregled investiturnih obredov med 16. in 18. stoletjem, in pokaže na njihovo (ne)rednost. Če je bilo kronanje za ogrskega in češkega kralja samoumevno, so se vladarji za poklonitve, sploh v manj pomembnih deželah, odločal redkeje, oz. ko je to zahtevala nuja, kar najboljše vidimo na primeru Karla VI., ko je moral zagotoviti spoštovanje pragmatične sankcije. Harriet Rudolph se v besedilu »Meaningless Spectacles?« osredotoči na cesarska kronanja v 18. stoletju, ki jih je marsikdo razumela kot nebodigatreba »cirkus« (med vladarji je bil tak Jožef, med podaniki pa npr. Goethe (84)). Kot pokaže Rudolph so bila ravno kronanja redke stik vladarja in različnih deležnikov v Cesarstvu, ter priložnost, da podaniki »vidijo« svojega vladarja. Fanni Hende v članku »The Hungarian Coronations of Charles VI and Leopold II. and the Representation of Political Compromise« izpostavi, da sta bili kronanji Karla VI. in Leopolda II. prelomnica v ogrski zgodovini. Karlovo kronanje je sledilo koncu upora Fernca Rákócziya, ko je bilo na vrhuncu vprašanje obdavčitve, ki je bilo jabolko spora med stanovni in vladarjem. Položaj ni bil nič boljši pred kronanjem Leopolda II.: Jožef II. formalno ni želel prevzeti ogrske krone, zato se je institucija znašla v krizi. Oba vladarja sta v kronanju videla priložnost za obnovo legitimnosti.

Izhodiščno vprašanje avstrijskega umetnostnega zgodovinarja Wernerja Teleska (»Maria Theresa, the Habsburgs, and the Hungarian Coronations in the Light of the Coronation Medals, 1687–1741«) je oblikovanje identitete Marie Theresie na medaljah. Pri nagovoru ostaja zavezana klasičnim toposom politične misli (123), sebe pa upodobi kot »kralja« Ogrske. Petra Vokáčová (»The Bohemian Coronation

of Charles VI and Its Hidden Message») se posveti kronanju Karla VI. za češkega kralja leta 1723 in dogajanju, ki je ta enkratni dogodek spremenilo v večmesečno dogodivščino, z različnimi plesi, predstavami in operami. Spremljevalni dogodki so dopolnili vzdušje samega akta kronanja in poskrbeli za legitimnost vladarja. Kot izpostavi Vokáčová kronanje ni bilo samoumevno, saj sta tako bavarska kot saška stran poizkušali zmanjšati njegov pomen, in pokazati, da bi krona morala pripasti njunima suverenoma. Pri tem sta svoje zahteve prav tako poizkušali legitimirati z operami in panegiriki.

Besedili Klaasa Van Gelderja in Thomasa Cambrelina se ukvarjata s prikazom položaja v Belgiji. Van Gelder («Inaugurations in the Austrian Netherlands») v prispevku pokaže na kompleksen položaj v Belgiji 18. stoletja, kjer se je zvrstilo, kar 45 poklonitev (zgolj na zadnji je sodeloval Franc II. osebno, vse druge pa so vladarji sprejeli preko posrednikov). Poklonitev je bila vsakokratni izziv, še posebej v kriznih trenutkih, kot je bilo leta 1715-6, ko so Habsburžani nujno potrebovali finančno pomoč. Posebnost Belgije ni le izjemna razdrobljenost ozemlji (posrednik Leopolda II Albert Saški-Tesin je opravil 9 poklonitev leta 1791), ampak tudi ohranjene ceremonialne knjige, ki so do potankosti opisovale potek. Camberlin («Conditioning Sovereignty in the Austrian Netherlands») se ukvarja z slavnostnim vstopom (*Joyus Entry*) in inaguracijo Marije Terezije (opravljeno preko posrednikov) v Brabantu, in potrjuje van Gelderjevo tezo o kompleksnosti poklonov. Na videz preprost dogodek se je izkazal za izjemno kompleksnega, pri čemer ni šlo za zavračanje pragmatične sankcije. Prve priprave so se začele leta 1740, a so bile naslednje leto zaustavljene. Ponovne priprave so se začele leta 1742, vendar niso bile zaključene do leta 1744, ko so brabantiski stanovi dosegli prihod novega guvernerja Karla Lorenskega v Belgijo, s čimer so pogojevali tudi svojo finančno pomoč.

Da je bilo tradicijo včasih potrebno iznajti in jo prilagoditi okoliščinam, nam odlično pokaže Miloš Řezník («Shaping a New Habsburg Territory: The 1773 Lemberg Act of Homage and the Galician Polish Nobility»), ki se ukvarja s poklonom poljskega plemstva v Galiciji leta 1773 v Lvovu. V na novo osvojenem ozemlju in v novo ustanovljeni deželi, je bilo potrebno legitimirati oblast in poskrbeti, da jo sprejme tudi plemstvo. Habsburžani (celoten projekt je pripravil kancler Pergen) so se zavedali, da na ozemlju, ki je nekdaj pripadalo zvezi Poljske in Litve, uvajajo nov in drugačen politični sistem, zato se je poklonitev morala odviti čim hitreje, saj je bil strah pred uporom plemstva občuten (229), kar pa Habsburžanom ni uspelo, saj niso uspeli uskladiti nove organizacijske in politične ureditve, ki naj bi jo uveljavili. Galicija je veljala za poizkusnega zajčka političnih reform, ki jih je pripravljala Jožef II., zato je tudi sam poklon veljal za preizkus mej uradne politike, zahtev stanov in pričakovanj plemstva (226).

William D. Godsey analizira obdobje med začetkom vlade Leopolda II. in kronanjem Ferdinand I. Avstrijskega za kralja Lombardije in Benečije leta 1838 («Pageantry in the Revolutionary Age: Inaugural Rites in the Habsburg Monarchy, 1790–1848»), ko je bilo opravljenih 26 različnih poklonov in kronanj (sem so všteta tudi kronanja kraljic) – kar 14 se jih je zvrstilo do leta 1794, kar kaže na

obdobje politične nestabilnosti, ki jih je povzročila Francoska revolucija in z njo povezani vojaški spopadi. Obdobje po smrti Jožefa II, ki ni bil formalno okronan ne za češkega ne ogrskega kralja, je bil čas nestabilnosti, zato je Leopold II hitro po prevzemu oblasti začel s poklonitvenimi slovesnostmi, ki jih je najprej opravil pri stanovih Avstrije pod Anižo, kar je pokazatelj njihove finančne in politične moči. Poklonitev je bila opravljena še pred kronanjem za cesarja, ter ogrskega in češkega kralja, kar kaže, da je poklonitev še vedno imela izjemen simbolni pomen in je lahko pomirila stanove in zagotovila dodatno politično stabilnost in ohranila politiko v okviru »starega običaja«, četudi legitimnost Leopolda II nikoli ni bila vprašljiva (253). O legitimacijski moči kronanja priča podatek, da je bila tretja žena Franca I. Maria Ludovika Austria-Este leta 1808 okronana za ogrsko kraljico, kar moramo videti tako v luči političnih sprememb po letu 1804 oz. 1806, kot tudi njuni poroki leta 1807. Ker je bil Franc I. že formalno kralj Ogrske, je novo ženo izkoristil za dodatno legitimacijo svoje oblasti. Franc I. je bil udeležen še pri dveh poklonih leta 1816, ko je Avstrija formalno priključila Salzburško, kar je rezultiralo v dednem poklonu nove dežele, ter Tirolske in Predarlške nekaj dni pred tem. Godseyev pokaže, da so se poklonitve odvijale predvsem v trenutku določenih kriz, oz. kot legitimacijski odgovor na le-te.

Da pri vsem ni šlo zgolj za pomp in pretiravanje, ki naj bi uradnim dogodkom dalo nekaj »šarma« in razigranost, govori zadnji prispevek Judite Beke-Martos (After 1848: The Heightened Constitutional Importance of the Habsburg Coronation in Hungary), ki opisuje kronanja na Ogrskem po letu 1848. Četudi je Franc Jožef oblast prevzel leta 1848, je do formalne potrditve na Ogrskem minilo 19 let, in ogrski kralj je postal šele leta 1867. Ker so bili položaji po »starem običaju« pri kronanju razdeljeni, nosilec pa ni bilo, so celoten dogodek prilagodili »novem času«. Da ogrski parlament ničesar ni prepuščal naključju, potrjuje tudi izjemno podroben scenarij kronanja, po katerem naj bi kralja kronal nadškof in takratni predsednik vlade Gyula Andrassy (292-3), kar je predstavljalo svojevrsten paradoks. Tudi *diplomo inagurale*, temeljen politični dokument Ogrske, ki ni imela svoje ustave, je pripravila parlamentarna komisija, Franc Jožef pa jo je sprejel s hudim neodobravanjem.

Zbornik zaključuje zaključna beseda Helen Watanabe-O'Kelly, ki poizkuša prej predstavljene ceremonije umestiti v širši kontekst Cesarstva in spreminjajoči se pomen ritualov v 19. stoletju. Tako imenovani *Rite de passage* dobivajo v zadnjem času vedno večji poudarek, in s tem delom je narejen velik korak naprej pri razumevanju kronanj in poklonitev v okviru habsburške monarhije. Raziskovalci iz različnih okolij so soočili kompleksnost Habsburške monarhije kot *composite monarchy*, ki je ohranila svoje lokalne posebnosti, ceremoniali in insceniranja pa so bila prilagojena okoliščinam, ki jih je zahteval odnos med monarhom in podaniki (kot opozori Godsey seveda tistimi privilegiranimi (252)). Če parafraziramo naslov besedila Harriet Rudolph ni šlo za spektakle brez pomena. Četudi se besedilo priseg ali kronanja ni spreminjalo, se je spreminjal pomen, ki so mu ga pridajali akterji.

Mateja Čoh Kladnik, **Koširjevi in Matjaževa vojska v Sevnici**. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2022, 345 str.

V letu 2022 je pri Študijskem centru za narodno spravo izšla znanstvena monografija dr. Mateje Čoh Kladnik, *Koširjevi in Matjaževa vojska v Sevnici*. Avtorica se že vrsto let ukvarja z raziskovanjem delovanja ilegalnih skupin oz. *Matjaževe vojske* v Sloveniji in odnosa povojne oblasti do slednjih, o čemer priča obsežna monografija »*Za svobodo, kralja in domovino*«, *Ilegalne skupine v Sloveniji med letoma 1945 in 1950* iz leta 2010. Tokratna monografija je študija primera delovanja *Matjaževe vojske* in prizadevanj oblasti za njeno razbitje na mikro ravni. Po besedah avtorice je bila na začetku svojega raziskovanja omenjene tematike soočena z molkom ljudi, ki bi lahko na to temo spregovorili. »*Zato sem bila zelo vesela, ko se je oglasil gospod Jože Košir in povedal zgodbo o očetu Jožefu, ki je bil obsojen kot član organizacije Matjaževe vojske v Sevnici.*« (str. 5).

Po koncu druge svetovne vojne, med letoma 1945 in 1950 so v Sloveniji delovale ilegalne skupine, ki jih je povojna komunistična oblast imenovala *bande, tolpe, Matjaževa vojska* ali *Matjaževo gibanje*, ipd. Delovanje teh skupin je bila med drugim posledica nezadovoljstva ljudi z novo uvedenimi administrativnimi ukrepi oblasti. Kot v monografiji izpostavlja avtorica slednje ni bilo omejeno samo na območje Slovenije, ampak je bilo prisotno tudi na širšem jugoslovanskem območju. Cilj ilegalnih skupin naj bi bil s propagandnimi, političnimi in vojaškimi akcijami zrušiti povojno komunistično oblast v Jugoslaviji. Politična policija (Ozna/Udba) je po vojni odkrivala in spremljala delovanje teh skupin, vodila preiskovalne postopke in zaslišanja osumljenih članov ilegalnih skupin. Temu so sledili v letih 1946 in 1952 kazensko sodni procesi proti članom in podpornikom ilegalnih skupin, s katerimi je oblast med drugim preganjala dejanske in domnevne politične nasprotnike.

V pričujoči monografiji je skozi osebno zgodbo Jožefa Koširja in njegove družine predstavljena študija delovanja ilegalnih skupin na območju Sevnice. Avtorica je uvodoma predstavila nastanek in faze razvoja *Matjaževe vojske* v Sloveniji ter ukrepe politične policije zoper njih in sodne procese proti članom in podpornikom ilegalnih skupin v Sloveniji med letoma 1945 in 1950. Osrednjo temo monografije predstavlja študija delovanja ilegalnih skupin na lokalnem območju, in sicer na območju Sevnice in okolice. Avtorica je sprva prikazala začetke delovanja, člane in organiziranost *Matjaževe vojske* v Sevnici, kot je slednjo dojemala, obravnavala in predstavljala Udba. Na študiju primera je predstavljen preiskovalni

postopek proti članom in podpornikom sevniškega sestava Matjaževe vojske, od aretacij do zaključka zaslišanj osumljenцев. Opis dogajanja zasliševanj članov je zraven zapisnikov avtorica dopolnila s spomini obsojenega Jožefa Koširja na preiskovalni postopek. Skozi osebno izkušnjo protagonista je prikazan položaj osumljenih, ki so bili v preiskovalnem postopku soočeni s psihičnim in fizičnim nasiljem z namenom zagotovitve željenega cilja Udbe, t. j. priznanje osumljenih. V nadaljevanju je podrobno opisan in analiziran sodni proces proti sedmim članom sevniške organizacije Matjaževe vojske, ki se je odvil 9. decembra 1949 v Brežiškem gradu. Predstavljena je obtožnica, potek glavne obravnave, sodba in na koncu tudi izrečene kazni obravnavanim članom. Temu sledi prikaz prestajanja kazni in prizadevanj obsojenih za njihovo pomilostitev, kjer je avtorica ponovno v razlago vpeljala spomine g. Koširja. Podrobno je opisana protagonistova osebna izkušnja prestajanja kazni. V nadaljevanju je avtorica v monografijo vključila tudi proces proti podpornikom sevniške organizacije Matjaževe vojske, ki so bili večinoma najožji družinski člani obsojenih na Brežiškem procesu decembra 1949. Med njimi je v ospredje postavljena zgodba Marije Košir, žene g. Koširja, s čimer je prikazana celostna zgodba zakoncev. Posebno poglavje je v monografiji namenjeno posledicam, s katerimi se je soočala družina Košir po prestani kazni in hkrati orisuje stanje v tedanji družbi. Na zgodbi zakoncev je predstavljen proces obnove sodnih postopkov in sodne rehabilitacije političnih zapornikov, ki so se v Sloveniji začeli odvijati po osamosvojitvi države v devetdesetih letih. S tem je avtorica izpostavila dolgo trajajoč proces poprave krivic žrtvam represije povojne komunistične oblasti.

Monografija zraven raziskave Matjaževe vojske na območju Sevnice zajema tudi zapis spominov obsojenega Jožefa Koširja in pričevanje njegovega sina Jožeta Koširja. Bralec lahko prepozna sosledje dogodkov, ki so pred tem predstavljeni v delu, skozi posameznikovo intimno doživljanje in lahko hkrati s tem podoživi duh tedanjega časa z drugačne perspektive. Spomini g. Koširja opisujejo dogajanja od njegove aretacije in do premestitve v taborišče Žale. Gre za prepis rokopisa, kjer avtorica/urednica vsebinsko ni posegala v besedilo. Dodani so nekateri pravopisni popravki in dopolnitve za lažjo berljivost in razumevanje, ki so ustrezno označeni in razvidni kot poseg urednika v izvorno besedilo. Hkrati je avtorica v monografijo dodala zapis pričevanja Jožeta Koširja, ki so ga na Študijskem centru za narodno spravo posneli 21. januarja 2021 in je prav tako objavljen v nespremenjeni obliki.

Delo *Koširjevi in Matjaževa vojska v Sevnici* temelji na arhivskem gradivu, kot so zaporne knjige Centralnih zaporov Udbe v Ljubljani, dokumenti o ilegalnih skupinah v Sloveniji med letoma 1945 in 1950, kazenske evidence, dosjeji zapornikov, osebna dosjeja Slave Jaklič in Hilde Ferenčak. Izjemnega pomena so dokumenti in fotografsko gradivo iz osebnega arhiva Jožeta Koširja, predvsem spomini Jožefa Koširja in dokumenti za obnovo sodnih postopkov in rehabilitacij. V uvodnih besedah je avtorica izpostavila, da sta bila za začetek raziskovanja izhodiščna dokumenta – kazenska sodna spisa z brežiškega procesa 9. decembra 1949 in s procesa proti podpornikom ilegalnih skupin 24. maja 1950, na osnovi katerih je ob dodatnem arhivskem gradivu nastala natančna analiza in opis delo-

vanja ilegalnih skupin na območju Sevnice. Z veliko mero kritičnega vrednotenja virov je avtorica v raziskavo uspešno vpeljala osebno zgodbo zakoncev Košir in jo s tem postavila v širši zgodovinski kontekst ter pri tem ponovno opozorila na pretekle dogodke, ki so pomenili kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

Znanstvena monografija dr. Mateje Čoh Kladnik, *Koširjevi in Matjaževa vojska v Sevnici* je vzorna študija raziskovanja lokalne zgodovine po drugi svetovni vojni in predvsem tematike, ki v slovenskem zgodovinopisju še naprej pušča odprta vrata nadaljnjim raziskavam. Študija se navezuje na širši kontekst raziskovanja tematike in hkrati dopolnjuje že obstoječe raziskave, k čemur so najverjetneje pripomogli tudi dolga leta zamolčani in naposled obujeni spomini. Tudi avtorica je v predgovoru izpostavila: »Želim si, da v prihodnje takšne in podobne zgodbe ne bi bile več skrite.« (str. 5).

Petra Grabrovec

Aleksander Lorenčič, **Od sanj o 'drugi Švici' v kapitalizmu brez človeškega obraza. Pot gospodarske osamosvojitve in tranzicija slovenskega gospodarstva.** Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino; Slovenska matica; Založba ZRC, ZRC SAZU, 2021, 268 str.

Aleksander Lorenčič je ob 30 letnici slovenske osamosvojitve pri Založbi Inštituta za novejšo zgodovino izdal prilagojeno različico svojega knjižnega prvenca, znanstvene monografije *Prelom s starim in začetek novega, Tranzicija slovenskega gospodarstva iz socializma v kapitalizem (1990-2004)*. Tako je izšla dopolnjena različica dela, napisana v angleškem jeziku, ki vpogled v tranzicijo slovenskega gospodarstva odpira tudi tujim bralcem.

Tema slovenske tranzicije vsekakor ni tujka v domačem zgodovinopisju, a vendarle je njen gospodarski vidik še vedno dokaj skromno raziskan. Z drugimi besedami, temu področju se je doslej večinoma pristopalo posredno v sklopu širše obravnave političnega, kulturnega idr. delovanja, pri čemer je umanjala bolj celostno zasnovana obravnava enega izmed temeljnih področij tranzicije, gospodarstva. Lorenčičevo knjigo, lahko ob boku z dejstvom zelo skromnega poudarka na gospodarskem zgodovinopisju v našem prostoru, beremo kot velik doprinos pri razumevanju slovenske gospodarske tranzicije.

Tema, ki jo avtor predstavi temeljito, sistematično in konec koncev tudi didaktično - saj lahko knjigo brez težav v roke vzame vsak bralec – ni zasnovana zgolj na osnovi orisa prehoda iz socializma v kapitalizem, temveč s širšo premiso predstavitve procesa nastanka samostojnega nacionalnega gospodarstva. Delo nam tako predstavi širšo perspektivo na obravnavano tematiko: vse od globalnih političnih in ekonomskih razmer, umestitve v bipolarni svet zadnjih let hladne vojne in sprememb znotraj Jugoslavije tekom 80-ih let. Bistveno je, da avtor slovensko osamosvojitve ne postavlja v »točko nič«, ter proces gospodarske tranzicije obravnava vsaj od osemdesetih let dalje. Ne pozabimo, da so določene spremembe na področju privatizacije vpeljane že leta 1988 z Zakonom o podjetjih in Zakonom o ravnanju z družbenim kapitalom. Od nazorov, ki so Jugoslavijo tolmačili kot »coklo za razvoj«, do sanj o vstopu v Evropsko unijo, ter številnim spremembam pogledov na potek slovenske tranzicije, ki so sledila, ko je bil ta dolgoletni cilj leta 2004 tudi uresničen, Lorenčič skozi svoja spoznanja v določeni meri potrjuje določene uspešne vidike slovenske gospodarske tranzicije, ter jih z istim zamahom tudi močno relativizira. Avtor nam tako kratko predstavi najpomembnejše vidike gospodarsko/političnih razmer v zadnjem dese-

tletju Jugoslavije, razpada jugoslovanske gospodarske skupnosti, osrednje dogodke mednarodnega priznanja Slovenije in njenega vstopa v ključne zahodne politično-gospodarske organizacije in institucije. Ne glede na relativno skromno pozornost, ki je namenjena poznim osemdesetim, avtor pri tem pokrije osrednje dejavnike z vidika osamosvojitve na gospodarskem področju, vse naštetu pa se bere kot vzpostavitev konteksta za nadaljnjo detajlnejšo obravnavo dogajanja devetdesetih let.

Poglavja »Makroekonomska podoba Slovenije«, predvsem pa »Lastninjenje in privatizacija gospodarstva« in »Prestrukturiranje gospodarstva«, so srčika monografije, ki nam ob boku z izredno široko paleto zanimivih statističnih podatkov, v prvi vrsti temeljito predstavijo izvedbo gospodarske tranzicije z vidika sprejema zakonodaje, implementacije, ter neposrednih in dolgoročnih rezultatov do katerih je ta proces privedel v posameznih etapah gospodarske tranzicije. Vse to pa z bistvenim postankom na predstavitvi procesov sprememb lastninjenja in privatizacije.

Očitno tovrstna gospodarska tranzicija do začetka devetdesetih let ni bila pogost pojav, z malo koristnimi referencami in zgledi, po katerih bi lahko poseglo takratno politično vodstvo in ekonomisti, ter je kot taka terjala veliko prilagajanja, načrtovanja in improvizacije. Kot izpostavlja avtor, četudi slovenska tranzicija ni zgolj zgodba o uspehu, so slovenski strokovnjaki, navkljub določeni ideološki zaslepljenosti v duhu proti-socialistične drže in pritiskom fundamentalističnih tujih svetovalcev vendarle obdržali dobršno mero avtonomije pri odločanju. Navkljub pritiskom po izvedbi t. i. šok terapije oz. hitre gospodarske tranzicije, je na koncu – navkljub prenekaterim zapletom in delitvam – prevladal gradualistični pristop. A kot večkratno izpostavljeno je gospodarska tranzicija v Sloveniji izredno kompleksen in bistveno daljši proces, kot se pogosto zdi. Padec v morje, ki so ga v začetku 90-ih let doživeli slovenski politiki in ekonomisti pa avtor morda še najbolj povzame z izjavo podpredsednika vlade dr. Jožeta Mencingerja: *»Bili smo skupina političnih amaterjev, ki so poskušali nekaj narediti, ne da bi prav dobro vedeli, kaj in kako /.../«*

Poleg detajlne obravnave slovenske gospodarske tranzicije, knjiga ponuja še nekaj pomembnih dodatnih vidikov. Pri tem moramo predvsem izpostaviti določeno primerjavo slovenske gospodarske tranzicije z ostalimi državami, ki so prešle podoben proces. Slovenska tranzicija je v svojem gradualističnem pristopu vendarle določena specifika. Ne glede na določene pritiske iz tujine, ter tujih neoliberalnih svetovalcev, je slovenska politika ubrala precej bolj postopno in pragmatično pot uvajanja sprememb, kar je med drugim vplivalo na mehkejši socialni prehod. Zgodba slovenske tranzicije je širom vzhoda in zahoda dolgo odmevala kot nekakšen *wunderkind*, s tem, ko je ta prva med tranzicijskimi državami prešla transformacijsko depresijo, itd. A vendarle pogled, ki ga vzpostavlja Lorenčič nakazuje na to, da se je gradualizem skozi leta postopno izpel.

V poglavju »Makroekonomska podoba Slovenije« avtor ustvari pregled gospodarstva od leta 1990 do danes. Posamezna pregledna podpoglavja se začnejo s transformacijsko recesijo in brezposelnostjo v neposrednem obdobju osamosvojitve. Mesečna stopnja inflacije, ki je oktobra 1991 znašala 21,5 odstotka, se je avgusta 1992 zmanjšala na 1,4 odstotka. Po prvotnem ostrem upadu gospodarske rasti, ki se je poleg izpostavljene inflacije, znižanja investicij in seveda tudi visoke brezposelnosti, je že leta 1993 nastopilo obdobje transformacijskega okrevanja. Medtem ko je gospodarska moč že v tem letu

dosegla predosamosvojitveno raven, pa to ne pomeni, da je to držalo na vseh področjih. Največje število brezposelnosti je nastopilo šele konec leta 1993. Brezposelnost v Sloveniji je, kot navaja avtor, med letoma 1987 in 1993 narastla za desetkratnik in tako znašala 14,4 odstotka. Ta trend je vendarle začel upadati z začetkom leta 1994, prav tako so se med letoma 1993 in 1995 podvojile tuje naložbe v Sloveniji. Za tem Lorenčič obdobje druge polovice 90-ih let kategorizira kot obdobje uravnoteženega razvoja, v katerem se med drugim kot stalnica vpelje povprečna, okoli 4 odstotna letna gospodarska rast, ki kmalu postane osrednja politična parola. Slovensko specifično dobro potrjuje dejstvo, da je ta med vsemi kandidatkami za vstop v EU leta 1999 beležila najvišjo gospodarsko rast. Medtem ko je bil v letih 1996 in 1999 prisoten trend inflacijskega padanja, pa na prelomu tisočletja inflacija v t. i. »inflacijskem šoku« naraste na 9 odstotkov.

Najverjetneje bo vsak potencialni bralec knjige, ki bo po tej posegel, to vsaj deloma naredil s predpostavko, da se bolje seznanil z najbolj kontroverzno temo znotraj gospodarske tranzicije, in sicer privatizacijo. Način spremembe predhodne lastninske ureditve v skladu s tržnim gospodarstvom je brez dvoma najbolj pereče področje tranzicije. Pri tem je vsekakor potrebno ohraniti perspektivo, da je bila privatizacija predpogoj za ekonomsko preobrazbo Slovenije in njeno vključevanje v Evropo. Četudi je vsaj na površju nameravala popraviti določene krivice ali nepravilnosti, ki so nastale po 2. svetovni vojni, je ta v številnih primerih vodila v nove krivice. Proces, ki še vedno ni v celoti končan, pa je do največjih krivic privedel predvsem v obdobju od začetka leta 1990 do konca leta 1992. Gospodarska tranzicija je pogosto zmotno razumljena izključno kot dogajanje začetnih 90ih let. Lorenčič tako v obravnavo knjige vključi bistveno širše obdobje obravnave, pri čemer med drugim v manjši meri vključi tudi menedžerske prevzeme, ki so sunkovito narastli ob neposrednem obdobju slovenskega vstopa v Evropsko unijo. Izpostavimo lahko, da je bilo v prvem četrletju po vstopu v EU v Sloveniji izdanih največ dovoljenj za menedžerske prevzeme. Več kot desetletje po začetku tranzicije je Slovenija z vidika evropskih zahtev še vedno »zaostajala« za drugimi tranzicijskimi državami glede prestrukturiranja svojega finančnega sektorja, četudi je delež privatnega sektorja v primerjavi z letom 1992, ko je v BDP s privatizacijo družbene lastnine znašal 30 odstotkov, ta leta 2000 znašal 65 odstotkov. Leto 2004 se tako kaže kot »idealni moment« slovenskega gospodarstva: najvišja gospodarska rast, najnižja inflacija v novem tisočletju itd. V prelomu tega idealnega momenta pa je poleg večanja neposrednih tujih investicij sledilo tudi rekordno zadolževanje slovenskih bank in podjetij v tujini. Medtem ko je skupni bruto dolg konec leta 2004 znašal 15 milijard evrov, je ta v pičlih štirih letih, leta 2008 narastel na 40 milijard, kar znaša 108 odstotkov takratnega BDP-ja.

Lorenčič nam privatizacijo sistematično predstavi skozi ključne zakone (Stanovanjski zakon, Zakon o denacionalizaciji in Zakon o lastninskem preoblikovanju podjetij), njihove implementacije ter rezultate in težave do katerih je ta tri-etapni proces privedel. Izpostavljen pregled predstavlja osrednji del monografije, ki mu avtor ob vzpostavitvi podrobnega vpogleda nameni tudi večino njenega obsega. Tako potujemo od obravnave Stanovanjskega – bolj poznane kot Jazbinškovega – zakona, pomanjkljivosti in težav vrednotenja in osrednjih krivic na katere je ob tem naletel velik del populacije, do vseh dopolnitev stanovanjskega zakona, ki so sledile leta

1994 in 2003. Naslednji korak je pregled procesa denacionalizacije, ki ga Lorenčič predstavi vse od zakonske prepovedi sečnje v gozdovih, ki so bili v družbeni lastnini in prepovedi prometa z nepremičninami v družbeni lastnini, ki ga je skupščina RS sprejela 2. julija 1990. Proces denacionalizacije je privedel do prenekaterih zagat, ki jim tukaj ne bomo posvečali pozornosti. Vseeno pa lahko morda izpostavimo eno specifično denacionalizacije v Sloveniji na katero med drugim opozarja avtor. To je predvsem princip vračanja premoženja »v naravi«, za kar se ni odločila nobena druga tranzicijska država. Pri tem ena izmed interpretacij pravkar izpostavljene Demosove odločitve izpostavlja prav dejstvo, da je bila le-ta izpeljana na podlagi tesnih odnosov med Demosom in Rimsko-katoliško cerkvijo.

Vrhunec zgodbe tranzicije – ne nujno tudi obravnavane monografije – pa sledi z lastninskim preoblikovanjem podjetij. Kot zapiše Lorenčič so bila nasprotja med pristaši »šok terapije« in pristaši postopnega pristopa, najbolj izrazita. Nesoglasje med – dvema stranema – Mencingerjem ter Petrletom in Jeffrey-jem Sachsom, ki se je v vrhuncu svoje slave v slovenski tranzicijski eksperiment oz. v pripravo privatizacijske zakonodaje vključil marca 1991, je odpiralo dve zelo različni poti gospodarske tranzicije. Med postopnim preoblikovanjem gospodarske ureditve, nasprotovanju nenadni uvedbi slovenskega denarja in razbitju Ljubljanske banke, ter na drugi strani hitremu preskoku v kapitalizem, zamenjavo denarja, sanacijo bančnega sistema in pospešeno privatizacijo, je na koncu vendarle prevladal vmesni model.

Lorenčič nam ob tem temeljito predstavi izhodišča Zakona o lastninskem preoblikovanju podjetij, njegov osnovni model privatizacije, masovne stečaje podjetij med letoma 1991 in 1993 ter kolobocije z lastniškimi certifikati in PIDI. »Podivjano stanje« preoblikovanja družbene lastnine je, kot avtor naslovi eno izmed podpoglavij »Lastninska struktura: od obetavnega začetka do vedno večje koncentracije«, privedlo do situacije, ki jo zelo nazorno povzame naslednji statistični podatek. Leta 1999 je v povprečju vseh podjetij, 5 največjih lastnikov posameznega podjetja obvladovalo 61,5 odstotkov glasov.

Lorenčičeva knjiga je nadvse dobrodošel doprinos v slovenskem zgodovinopisju, predvsem generacijam, ki so rojene pozneje ali pa slovenske tranzicije zgolj niso imele priložnost opazovati z odraslimi očmi. Splošna, a vendarle uspešno izvedena predstavitev tranzicije iz gospodarske perspektive opozarja na dolgotrajnost tega procesa, posledic do katerih je ta privedel in konec koncev tudi same prihodnosti v katero vstopamo. Avtor je poleg doslednega sledenja zadanim izhodiščem, uspel skozi celotno delo nanizati široko paleto zanimivih statističnih podatkov, ki nam še dodatno izostrijo razmere v slovenskem gospodarstvu in družbi tekom obravnavanega obdobja. Za konec pa morda še misel ob slovesu, ki ga je slovenska tranzicija vzdrževala vse do prvih let po vstopu v Evropsko unijo. V kolikor primerjamo današnje gospodarsko stanje Slovenije z nekaterimi državami, ki so bile deležne radikalnejših tranzicijskih prijemov in so leta 2004 istočasno vstopile v Evropsko unijo ter ob tem »zaostajale« za slovenskimi statistikami, se ustaljena naracija o posebnosti in uspešnosti slovenske gospodarske tranzicije, tako rekoč pod vprašaj postavlja sama od sebe.

Dejan Pacek (ur.), **Ljubljanski nadškof in metropolit dr. Jožef Pogačnik**. Celje: Celjska Mohorjeva družba : Društvo Mohorjeva družba; Ljubljana : Teološka fakulteta, 2023, 586 str. (Zbirka *Testes temporum*, 1).

Pred več kot desetletjem je ugasnila zbirka Simpoziji v Rimu, v katerih so bili objavljeni rezultati s posvetov, ki so z različnih vidikov orisovali življenje in delo slovenskih verskih dostojanstvenikov in katoliških mislecev. Z izdajo obsežne monografije o ljubljanskem škofu in metropolitu Jožefu Pogačniku sta izdajatelj, Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani in Celjska Mohorjeva družba, poskušala obuditi tradicijo, zato sta knjižno noviteto optimistično zakoličila kot prvi zvezek nove zbirke *Testes temporum – Priče časov*. V uvodnih besedah je urednik Dejan Pacek zapisal, naj bi z novo zbirko odprli prostor za obravnavo pomembnejših ustanov in spornih ali spregledanih tem iz zgodovine Cerkve na Slovenskem.

Prvi zvezek nove zbirke *prič časov* je, kot je razvidno iz naslova, namenjen orisu življenjske poti ljubljanskega nadškofa in od ustanovitve ljubljanske metropolije leta 1968 tudi prvemu ljubljanskemu metropolitu Jožefu Pogačniku. V monografiji je objavljenih kar devetnajst prispevkov dvajsetih avtorjev, strokovnjakov z različnih področij humanističnih ved, več zgodovinskih, npr. politične, cerkvene, literarne in umetnostne zgodovine, teologov, ki se poglobljajo v različne dejavnosti katoliške cerkve, v njeno organizacijo, redovništvo, pastoralno, katehetsko in pedagoško dejavnost. Osnovni podatki o avtorjih so objavljeni ob koncu monografije, namen krajše ocene pa tudi ni navajanje njihovih imen in naslovov prispevkov. Poglavlja različnih vidikov Pogačnikove življenjske poti in misli je urednik in avtor enega izmed poglavij Dejan Pacek sestavil v smiselno celoto. Prva poglavja opisujejo Pogačnikova mladostna leta, leta šolanja, posvetitev v duhovniški stan, oblikovanje kulturnih vzorcev, njegove literarne poskuse, prve zadolžitve v cerkvenih sferah in napredovanje v hierarhiji katoliške cerkve. Že pogled na vire in literaturo teh poglavij nakazuje, da je bilo v snovanje znanstvene monografije vložena veliko raziskovalnega dela in analitičnega premisleka, ki se kažejo npr. v analizi Pogačnikove odločitve za študij teologije ali kritičnih opazkah na račun tehtnejših in šibkejših mest Pogačnikove pesniške ustvarjalnosti. V poglavjih, ki opisujejo Pogačnikovo napredovanje do škofovskega posvečenja in imenovanja za metropolita, je veliko pozornosti posvečene odnosu med državo in cerkvijo v času komunistične oblasti. Avtorji prispevkov so soočili dokumente cerkvenih ustanov

in verskih voditeljev ter državnih ustanov in oseb, ki so bile zadolžene za odnose z verskimi skupnostmi. Tako so uspeli približati zapletenost odnosov v času, ki so bili za cerkveno stran vse prej kot prijetni, prikazati stališča obeh strani pri reševanju (ali zapletanju) konkretnih problemov in ponazoriti fluidnost odnosov od sprva zelo zaostrenih do vzpostavljanja novega modusa vivendi v petdesetih in šestdesetih letih prejšnjega stoletja. Pripoved tako ni osredotočena zgolj na Pogačnika in njegovo mesto v tem dogajanju, temveč se lahko bralec ob orisu njegovih zaporniških let bolje seznanil z represijo proti duhovščini na splošno, sploh obsežno pa je orisana večplastnost odnosov akterjev ob Pogačnikovih imenovanjih za pomožnega škofa in nato nadškofa ter prizadevanje za ustanovitev slovenske metropolije, v katerem je umestitev Pogačnika prikazana kot zaključek dolgotrajnejše, že pred njegovim časom zamišljene poti.

Sledijo poglavja, v katerih so avtorji orisali Pogačnikovo dejavnost v cerkvenih strukturah in njegove duhovniške preokupacije, od skrbi za študij duhovščine, pastoralnih poudarkov in kateheze, do ureditve nadškofijskega arhiva. Enako kot se lahko bralec v prvem delu seznanil s Pogačnikovim literarnim delom, se v tem delu seznanja s Pogačnikom kot avtorjem katehetskih učbenikov in seveda navodil, ki jih je po položaju naslavljaj na duhovščino in na vernike, pretanjen občutek za lepo besedo pa je izpostavljen tudi v orisu Pogačnikovih govorniških spretnosti. Da se iskric niso kresale le med državno in cerkveno oblastjo ampak je prihajalo do (človeško povsem razumljivih) razhajanj tudi med duhovščino samo, je razvidno iz orisa nestrinjanj na relaciji Pogačnika kot velikega kanclerja Teološke fakultete in nekaterih profesorjev, kar pa ni vplivalo na delovanje fakultete v času, ko je bila izločena iz javnega šolskega sistema. S kritičnim poudarkom, da ni znal povsem uveljaviti avtoritete svojega položaja, je orisan tudi v krogu svojih najtesnejših cerkvenih sodelavcev, manj angažiran pa je bil tudi v Jugoslovanski škofovski konferenci, saj se je bolj posvečal položaju cerkve v Sloveniji. A ga je že mesto prvega slovenskega metropolita postavljalo v položaj, ki je presegal slovenske okvire, in tako spoznavamo tudi Pogačnikovo delo na II. vatikanskem cerkvenem zboru ter skrb za uveljavljanje njegovih sklepov v verskih ustanovah Katoliške cerkve v Sloveniji. Na koncu knjige je še poglavje, ki se osredotoča na intimnejšo plat dojemanj Pogačnika med njegovimi sodobniki, pri čemer je izhodišče razmisleka Pogačnikova upodobitev na portretu enega naših najboljših portretistov Božidarja Jakca. A je treba dodati, da se pravzaprav skozi široko paleto tematik, virov in pripovedi s Pogačnikovimi značajskimi posebnostmi, mišljenjskim svetom in osebnostjo bralec dodobra seznanja skozi precejšen del znanstvene monografije, npr. v poglavjih o njegovem šolanju, literarnem in pastoralnem delu, stikih z državno oblastjo in krogom sodelavcev na ordinariatu.

Študija o ljubljanskem nadškofu in metropolitu Jožefu Pogačniku je pomemben znanstveni dosežek, saj na tako temeljite predstavitve posameznega veljaka v naši znanstveni literaturi ne naletimo prav pogosto. Poleg orisa življenjske poti naslovnega protagonista je to hkrati tudi študija odnosa Katoliške cerkve do družbenih silnic, ki jo obkrožajo in determinirajo njeno delovanje v prelomnih obdobjih. V tem primeru sta bila to npr. soočanje pred tem privilegirane cerkvene

organizacije s komunistično oblastjo, ki je odnos do nje postavila na glavo in njeno vlogo poskušala minimizirati, če že ne izničiti. Ob tej zgodbi spoznavamo Pogačnikovo osebnost, ki kljub temu, da mu je bila z neargumentiranimi sodbami večkrat odvzeta prostost in je več let preživel v zaporih, do svojih preganjancev ni bil zamerljiv, ni čutil sovraštva, temveč si je prizadeval za odpuščanje. Pri orisu odnosov med cerkvijo in državo več avtorjev daje poudarek in je zato bolje ponazorjeno stališče s cerkvenega zornega kota, a zaznavamo tudi opozorila, da je imela Katoliška cerkev v obdobju, ko sicer Pogačnik še ni bil na visokih položajih, prednost pred ostalimi verskimi skupnostmi. Tudi v orisovanju širših družbenih silnic nas avtorji opozajajo na razlike v odnosih v različnih časovnih obdobjih ali prostorskih okvirih, kot na primerih opozoril, da cerkveni organizaciji v Sloveniji in na Hrvaškem nista bili nujno podvrženi enakemu odnosu oblasti do njiju in sta bili lahko prepuščeni različnim tokovom razvoja. Široko zastavljeni koncept monografije o Jožefu Pogačniku nakazuje, da ne gre zgolj za običajno biografijo pomembne osebnosti. A so v ozadju bralčevega seznanjanja z razvojem katoliške cerkve na Slovenskem vseskozi prisotne misli in pogledi glavnega protagonista na izzive časa, ko se je zaradi spreminjanja družbenega okolja in sekularizacije tudi Katoliška cerkev podvrgla konkretnemu premisleku o svojem poslanstvu in vlogi v svetu.

Jožef Pogačnik doslej še ni bil deležen obsežnejšega vpogleda v življenjsko pot in vpogleda v pomen njegovega dela za teološko misel in razvoj cerkvenih ustanov na Slovenskem, zato monografija prinaša kopico novih analiz, ki se dotikajo širše problematike in niso ozko omejene na naslovnega junaka znanstvene monografije. Čeprav so Pogačnikova prizadevanja za obrambo Katoliške cerkve pred pritiski komunistične oblasti in kritik njenih političnih veljakov, ki so bili, eni bolj drugi manj, naklonjeni ureditvi odnosov med državo in cerkvijo, v središču pozornosti dveh, treh poglavij, se dejansko odnos vleče skozi dobršen del več prispevkov, ki so jih avtorji koncipirali kot oris posameznega segmenta Pogačnikovega dela v konkretnem časovnem in družbenem okolju. Med avtorji se ocene, ali je in kdaj je ostrina oblastnega pritiska popuščala in s kakšno mero odločnosti se je nanje odzival Pogačnik, razhajajo, kar spodbuja k premisleku o širini izpostavljenih vprašanj in nakazuje izzive bodočim raziskovalcem sorodne tematike. Urednik je poskrbel, da ima znanstvena monografija celovito zasnovo, znanstveni aparat je dovršen, uporabljena terminologija pa ne pušča dvomov, kaj so hoteli posamezni avtorji skozi svojo pripoved izpostaviti. Upoštevajoč že večkrat poudarjeno širino prikazane problematike ne bi bilo odveč oz. bi bilo celo zelo priporočljivo, da bi devetnajst poglavij razvrstili v širše smiselne tematske sklope, in bi že oglede kazala bralcu natančneje sugeriral, v katerem delu monografije je morda več zanimivega za njegove želje.

Ker je veliko avtorjev poleg virov cerkvene provenience uporabljalo tudi gradivo državnih in političnih organov, so poglavja, ki usodo nadškofa in metropolita povezujejo s politično razburkanimi časi partijskega monizma, prepričljivejša, kot bi bila pripoved iste zgodbe, naslonjena zgolj na gradivo ene strani. Medtem ko je zaradi tega, s čimer smo se lahko seznanjali že v nekaterih starejših delih, podrobneje

orisan odnos katoliške strani do državnih oblasti (v času komunistične vladavine), pa je manjša pozornost posvečena odnosu cerkvenega vodstva do sekularizacije. Kar malce nenavadno, če pomislimo, da je protagonist knjige zasedal visoka mesta v cerkveni hierarhiji v času, ko je moderna doba posegla na številna področja, ki jih je pred tem idejno s svojo doktrinarnostjo obvladovala Katoliška cerkev. Stališča nadškofa, metropolita in udeleženca drugega vatikanskega cerkvenega zbora so tako boljše pojasnjena glede notranjega delovanja cerkve na Slovenskem in v odnosu do državne oblasti, le mimobežno pa oplazijo odnos cerkvenih struktur do sekularizacije, ki je v sodobnem času postavila pred cerkveno občestvo nova vprašanja in so bila tudi ena od izhodišč razmislekov za modernizacijo cerkvenih struktur na drugem vatikanskem cerkvenem zboru. S tega, skorajda nezaznavnega vidika nam monografija o Pogačniku potrjuje, da tudi natančne in obsežne analize še vedno puščajo prostor za nova vprašanja, nove analize, poseganje po novih virih in iskanje novih odgovorov. Vsekakor je prvi zvezek *Testes temporum* odlična nadgradnja več zvezkov svojega predhodnika, Simpozijev v Rimu, in je s preseganjem po obsegu in razpršenosti tematike več kot spodbuden napovednik, kako naj kreatorji zbirke nadaljujejo smiselno in premišljeno zastavljeno idejo.

Aleš Gabrič

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis

1. Temeljne usmeritve

Zgodovinski časopis objavlja razprave v slovenskem, angleškem, nemškem, francoskem, italijanskem in hrvaškem jeziku. Ostale prispevke (krajše članke, ocene, poročila ipd.) objavlja v slovenskem jeziku.

Prispevki naj bodo po možnosti napisani v pisavi Times New Roman. Običajna velikost črk je 12, razmak med vrsticami pa 1,5.

Za jezikovno korektnost prispevkov so dolžni poskrbeti avtorji, prav tako so odgovorni za strokovno in znanstveno korektnost prispevkov.

Vsak prispevek mora vsebovati poštni in elektronski naslov avtorja ter njegovo telefonsko številko. Prispevke je potrebno oddati v tiskani in elektronski obliki na naslov uredništva: Uredništvo Zgodovinskega časopisa, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SI-Ljubljana; info@zgodovinskicasopis.si ali peter.stih@guest.arnes.si. Naslov datoteke sestavljata ime in priimek avtorja.

Prispevkov, ki jih uredništvo Zgodovinskega časopisa sprejme v objavo, avtorji ne smejo hkrati poslati drugi reviji.

Za prevod izvlečkov in povzetkov v tuj jezik poskrbi uredništvo.

Razprave so recenzirane, recenzentski postopek je anonimen.

Uredništvo prispelega gradiva ne vrača.

2. Navodila za pripravo prispevkov

Uredništvo bo v postopkih za objavo upoštevalo le prispevke, ki bodo pripravljene v skladu s sledečimi navodili.

Razprave:

Razprava mora vsebovati naslednje elemente, ki si sledijo po navedenem vrstnem redu:

- glavni naslov razprave (male tiskane črke, velikost črk 16, okrepjeno, središčna poravnava);
- ime in priimek avtorja (velikost črk 12, okrepjeno, središčna poravnava);
- izvleček oz. sinopsis (velikost črk 10), ki naj v prvem odstavku vsebuje: priimek in ime avtorja (okrepjeno), avtorjeva izobrazba in strokovni/znanstveni naziv, avtorjev poštni in elektronski naslov. Drugi odstavek naj vsebuje naslov razprave (okrepjeno). Tretji odstavek naj vsebuje izvleček vsebine (skupaj s presledki do okvirno 600 znakov), četrti odstavek pa do 5 ključnih besed;
- besedilo razprave (velikost črk 12), v katerem naj bodo jasno označena mesta za slikovno gradivo, ki ga je potrebno predložiti ločeno. Odstavki naj bodo brez vmesnih vrstic in se začnejo z zamikom od levega roba. Naslovi (pod)poglavji so okrepjeni in pisani z malimi tiskanimi črkami;
- povzetek razprave, ki naj vsebuje njen naslov (male tiskane črke, velikost črk 12, okrepjeno) ter ime in priimek avtorja, naj skupaj s presledki okvirno obsega do 6000 znakov.

Poročila, krajši zapisi, knjižne ocene:

- poročila s simpozijev, konferenc in drugih dogodkov vsebujejo točen naslov dogodka ter datum in kraj prireditve (male tiskane črke, velikost črk 12, okrepjeno);
- knjižne ocene vsebujejo ime in priimek avtorja ali urednika (razprto, velikost črk 12), naslov knjige (okrepjeno), založbo, leto in kraj izida, število strani.

Pri tem tipu prispevkov sta ime in priimek avtorja prispevka navedena na njegovem koncu na desnem robu.

Pri vseh prispevkih naj avtorji zelene poudarke v besedilu označujejo s *poševnimi črkami* in ne s podčrtavanjem ali okrepitvijo.

3. Citiranje

Citiranje je obvezno v opombah pod črto (velikost črk 10). Na koncu prispevka mora slediti seznam uporabljenih virov in literature (velikost črk 12), ki vsebuje vse v prispevku citirane vire in literature.

V opombah se določeno delo ali vir citira samo na skrajšan način in sicer na sledeč način: priimek avtorja, *kratka oznaka citiranega dela (naj ne presega treh besed in v poševnih črkah)*, navedba strani (okrajšano) (npr. Grafenauer, *Mesto Simona Rutarja*, str. 11). Smiselno se ta določba uporablja tudi pri citiranju arhivskih in objavljenih virov ter gradiva z medmrežja.

V seznamu virov in literature na koncu ločeno navedemo vire (arhivske, objavljene, ustne, časopisne ipd.) in literaturo (naslovi sklopov so pisani z malimi tiskanimi črkami, okrepitveno). Znotraj teh sklopov je gradivo navedeno po abecednem redu priimkov avtorjev (urednikov, fondov itd.); enote istega avtorja pa so razvrščene kronološko. Seznam vsebuje samo popolne navedbe citiranih del oziroma gradiva:

- pri arhivskih virih navedemo ime arhiva, ime fonda ter po potrebi številke fasciklov ali škatel;
- pri monografijah navedemo: priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) (v poševnem tisku) monografije*. Naslov serije, v kateri je monografija objavljena (po potrebi). Kraj izida: ime založbe, leto izida (npr. Gestrin, Ferdo, *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991);
- pri člankih navedemo: priimek in ime avtorja: naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v poševnem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, strani celotnega članka (npr. Grafenauer, Bogo, Mesto Simona Rutarja v slovenski historiografiji. *Goriški letnik* 3, 1976, str. 9–19). Pri zborniku za naslovom članka navedemo: (po potrebi ime in priimek urednika). *Naslov zbornika*. Kraj izida: ime založbe, leto izida, strani celotnega članka (npr. Janša-Zorn, Olga, Turizem v Sloveniji v času med vojnoma (1918–1941). *Razvoj turizma v Sloveniji. Zbornik referatov*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996, str. 78–95).

4. Slikovno gradivo

Zgodovinski časopis načeloma objavlja le črno-belo slikovno gradivo.

Slikovno gradivo sprejema uredništvo le v elektronski obliki in v visoki resoluciji (300 dpi), shranjeno nestisnjeno v datoteko vrste TIFF.

Slikovno gradivo (fotografije, grafikoni, tabele, zemljevidi itd.) je potrebno priložiti ločeno (v tekstu naj bo označena samo lokacija gradiva) v posebni mapi (datoteki) z avtorjevim imenom in priimkom.

Slikovno gradivo mora vsebovati odgovarjajoče podnapise z navedbo vira.

Uredništvo Zgodovinskega časopisa

Instructions for authors

1. Basic Submission Instructions

Zgodovinski časopis (Historical Review) publishes papers in Slovene, English, German, French, Italian, and Croatian languages. Other contributions (short articles, reviews, reports, etc.) are published in Slovene.

Contributions should be written in Times New Roman, size 12, with 1,5 line spacing.

The authors are solely responsible for linguistic and scientific accuracy of their contributions. Each contribution should contain postal and E-mail address of its author, together with his/her phone number.

Contributions should be submitted in printed format as well as by e-mail to the editorial office: Uredništvo Zgodovinskega časopisa, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SI-Ljubljana; info@zgodovinskičasopis.si or peter.stih@guest.arnes.si. The name of the submitted file should consist of its author's name and surname.

Contributions that have been approved for publication by the editors should not be submitted for publication elsewhere.

Translation of abstracts and summaries into a foreign language shall be provided by the editors.

The papers are subject to peer review evaluation; the reviewers remain anonymous.

Contributions submitted for publication shall not be returned to their authors.

2. Submission Information

In order to be considered for publication all submissions should be prepared according to the following guidelines:

Papers:

All papers must conform to the style guide below and should contain the following elements listed in the following order:

- Title (lowercase letters, font size 16, bold, center).
- Author's name and surname (font size 12, bold, center).
- Abstract (font size 10). Its first paragraph should contain author's surname and name (bold), education, professional/academic title, postal and e-mail address. The second paragraph should contain the paper's title (bold). The third paragraph should contain an abstract of the paper's contents (not to exceed approximately 600 characters, including spaces). The fourth paragraph should contain up to 5 key words.
- Text (font size 12) with clearly indicated spaces for illustrations (which should be submitted separately). There should be no double spacing between paragraphs. Each paragraph should start with indentation for the left margin. Chapter (and subchapter) titles should be written in lowercase letters, bold.
- Summary should contain the paper's title (lowercase letters, font size 12, bold) and author's name and surname. The summary should not exceed 6000 characters, including spaces.

Reports, Short Articles and Notes, Book Reviews:

- Reports from conferences and other events should contain the exact title, date, and location of the event (lowercase letters, font size 12, bold).
- Book reviews should contain the name and the surname of the author or editor (expanded spacing, font size 12), book title (bold), publisher, year and place of publication, number of pages.

The name and the surname of the author of contributions of this type should be listed on the right-hand side at the end of the text.

Desired emphases should be written in *italics* rather than underlined or in bold letters.

3. Citations (Footnotes)

Citations should be written as footnotes at the bottom of the page (font size 10). The text should be concluded with a list of all sources and literature (font size 12) that have been cited within the text. When citing a work or a source in a footnote the following (abbreviated) format is used: author's surname, *a short title of the cited work (written in italics, it should not exceed three words)*, and page number (abbreviated) (i.e. Grafenauer, *Mesto Simona Rutarja*, p. 11). The same format is used for the citing of archival, published, and online sources.

Alphabetical listing of all references should be placed at the end of the text, with sources (archival, published, oral, newspaper, etc.) and literature listed separately (titles of each type of references should be written in lowercase letters, bold). Within each reference type, material should be listed alphabetically according to the surname of the author (editor, fund, etc.); several works of the same author should be listed chronologically. The listing of references should contain only complete citations of cited works or material:

- Archival sources: archive name, fund name, and (when necessary) number of file storage folder or box.
- Monographs: author's surname and name, *title of monograph (and subtitle) in italics*. Title of the series in which the monograph has been published (when necessary). Place of publication: publisher, date (i.e. Gestrin, Ferdo, *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991).
- Articles: author's surname and name: title of article. *Title of periodical or miscellany (in italics)*; in case of periodicals, the title should be followed by volume number, date, cited page(s) (i.e. Grafenauer, Bogo, *Mesto Simona Rutarja v slovenski historiografiji. Goriški letnik* 3, 1976, pp. 9–19). In an edited miscellany the title of the article should be followed by: (surname and name of editor – when necessary). *Title of miscellany*. Place of publication: publisher, date, cited page(s) (i.e. Janša-Zorn, Olga, *Turizem v Sloveniji v času med vojnama (1918–1941). Razvoj turizma v Sloveniji. Zbornik referatov*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996, pp. 78–95).

4. Graphic Materials

Zgodovinski časopis generally publishes graphic materials only in black and white. They should be submitted in electronic form and in high resolution (300 dpi), saved in non-compressed TIFF file format.

Graphic materials (photographs, graphs, tables, maps, etc.) should be submitted separately (with their correct positions clearly marked in the text), in a separate folder (file) marked with author's name and surname.

Graphic materials should always carry a caption explaining the image and its source.

Editors

LETNO KAZALO – ANNUAL CONTENTS

Razprave – Studies

- Josip **Banić** – Sebastiano **Blancato**, The Agreement between the Patriarchate of Grado and the Patriarchate of Aquileia Regarding the Metropolitan Jurisdiction over Istrian Bishopsrics (24th of July, 1180): New Critical Edition of the Charter8–37
Sporazum med gradeškim in oglejskim patriarhatom o metropolitanski jurisdikciji nad istrskimi škofijami (24. julij 1180): Nova kritična izdaja listine
- Jaka **Banfi**, Jošt Helfenberški (Soteški) (ok. 1388–1458):
krvnik Veronike Deseniške?.....38–59
Jobst of Helfenberg (c. 1388–1458):
Veronika of Desenice's executioner?
- Aleksander **Panjek**, Črna leta in rdeče številke Ivana Černeta, župana v Tomaju sredi 18. stoletja:
o dolžniško-upniških razmerjih na podeželju60–87
The black years and red numbers of Ivan Černe, mayor of Tomaj in the middle of the eighteenth century: rural debt and credit relations
- Matic **Batič**, »Mislimo sicer nemško, čutimo nemško, a nikomur ne bomo zamerili njegovega drugačnega mišljenja«. Nemški goriški list *Görzer Wochenblatt* in njegova politična usmeritev88–115
"We Think German, We Feel German, but We Will Not Blame Anyone for His Different Opinion": the German Newspaper *Görzer Wochenblatt* and Its Political Orientation
- Matic **Kristan**, Anton Sovre med puško in kredo (1906–1929)..... 116–148
Anton Sovre between Rifle and Chalk (1906–1929)
- Denis **Cerkvenik**, Kozaški korpus v službi nacistov s posebnim ozirom na obdobje delovanja v Operacijski coni Jadransko Primorje (1944-1945)..... 150–162
Cossack Corps in the Service of the Nazis with the special Regard on the Period in the Operational Zone Adriatic Littoral (1944–1945)

- Goranka **Kreačič**, Miloš Štibler o sodobnikih: fragmenti
iz dnevnških zapisov 164–191
Miloš Štibler about his contemporaries: fragments
from his diary notes
- Vid **Žepič**, *Ius publicum in iure privato*.
Javnopravne prvine v rimskem zasebnem pravu 246–296
Ius publicum in iure privato. Public Elements in Roman Private Law
- Dušan **Mlacović**, Kartuzija Bistra in Koper v 14. stoletju 298–346
The Bistra Carthusian Monastery and Koper in the 14th Century
- Ádám **Novák**, Seals of John and Ladislaus Hunyadi
as the Counts of Bistrița (Beszterce) from the Archives
of the Republic of Slovenia..... 348–358
Pečata Ivana in Ladislava Hunyadija, grofov Bistriških
(romun. Bistrița) v Arhivu Republike Slovenije
- Anja **Dular**, Frankfurtski knjižni sejmi in naši kraji 360–378
Frankfurt Book Fair and Slovene Territory
- Robert **Devetak**, Razvoj slovenske prisotnosti v goriškem
javnem prostoru pred prvo svetovno vojno..... 380–404
The Development of the Slovenian Presence in Gorizia's
Public Space before the First World War
- Nade **Proeva**, On rulers' titles and the names of Balkan peoples
from the Middle Ages to modern times – *Bulgari* (Bulgarians),
Bulgarini/Bulgareis (Bulgarinians/Bulgareians) 406–433
O vladarskih nazivih in imenih balkanskih ljudstev
od srednjega veka do današnjega časa
- Biljana **Vankovska**, Historical Science in Chains: The Impact
of the Bilateral Agreement Between Skopje and Sofia
on Freedom of Academic Work 434–456
Zgodovinska znanost v verigah: Vpliv dvostranskega sporazuma
med Skopjem in Sofijo na svobodo akademskega dela

Zapisi – Notes

Armando Pitassio, Marco Dogo, inovativen pristop k sodobni zgodovini Balkana	194–211
Marco Dogo, an innovative approach to the modern history of the Balkans	

V spomin – In memoriam

Andrej Studen (Žarko Lazarevič)	214–218
Desanka Kovačević Kojić (Darja Mihelič).....	219–221
Janez Marolt (Milan Lovenjak)	458–459

Kongresi in simpoziji – Congresses, Symposia

40. zborovanje Zveze zgodovinskih društev Slovenije (Aljaž Sekne, Barbara Šatej, Oskar Opassi)	462–467
--	---------

Ocene in poročila – Reviews and Reports

Leto 1941 na Slovenskem: vojna in okupacija (Špela Chomicki).....	224–226
Dr. Albin Šmajd, Dnevnik in dosje 1941–1946, znanstveno-kritična izdaja (Renato Podberšič).....	227–229
Marta Verginella, Ženske in meje med preteklostjo in koronavirusom (Urška Strle).....	230–233

Klaas Van Gelder (ur.), More than Mere Spectacle: Coronations and Inaugurations in the Habsburg Monarchy during the Eighteenth and Nineteenth Centuries (Filip Draženović)	470–472
Mateja Čoh Kladnik, Koširjevi in Matjaževa vojska v Sevnici (Petra Gabrovec)	473–475
Aleksander Lorenčič: Od sanj o ‘drugi Švici’ v kapitalizem brez človeškega obraza. Pot gospodarske osamosvojitve in tranzicija slovenskega gospodarstva (Žiga Smolič).....	476–479
Dejan Pacek (ur.), Ljubljanski nadškof in metropolit dr. Jožef Pogačnik (Aleš Gabrič).....	480–483

* * *

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis	234–237, 484–487
Instructions for Authors	
Letno kazalo Zgodovinskega časopisa 77, 2023	488–491
Annual Content of Zgodovinski časopis – Historical Review 77, 2023	

ISSN 0350-5774

9 770350 577002

ZČ | Ljubljana | 77 | 2023 | št. 3-4 (168) | str. 239–491